

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

XXV

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

1932

AARHUS STIFTS
AARBØGER
XXV

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXV

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

1932

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Hangsted, Bibliotekar, Formand.

I. Henningsen, Forstander for den jyske Handelshøjskole.

V. J. von Holstein Rathlou, Bibliotekar, Dr. phil.

Paa Titelbladet er gengivet Biskop Jens Iversøn Langes Sigil.
Omskrift: *f' iohannis dei gratia episcopi arufienfis. St Clemens med
Korsstav i den højre og Anker i den venstre Haand. — For-
neden Bispens Vaabenskjold med de tre Roser.*

Koleraen i Aarhus

Af JOH. LUNDDAHL

(Efter et Foredrag i Aarhus Lægeforening)

Det er nu omtrent 100 Aar siden, at Koleraen holdt sit første Indtog i Europa og satte alvorlig Skræk i Folkene.

Sygdommen havde nok været kendt, omtalt og frygtet tidligere. Man vidste, at den havde hjemme i Indien, og at den kunde gaa paa Vandring.

Man frygtede navnlig for at faa den indført ad Søvejen med Skibe og Ladninger fra Indien, og etablerede derfor meget strænge Karantæneforanstaltninger i Havnebyerne.

Imidlertid kom Koleraepidemierne ikke ad den Vej, men landværts, og trængte sig langsomt frem gennem Arabien og Lilleasien. Allerede i 1830 havde Sygdommen vist sig i det Indre af Rusland; men først i 1831 gjorde den sit første egentlige Fremstød, bredte sig med rivende Hast og stor Voldsomhed til Østersøprovinserne, importeredes derfra rundt om i det øvrige Europa og vakte almindelig Rædsel. Skrækken fra tidligere Tiders Pestepidemier sad endnu Folkene i Blodet.

Man mente ud fra almindelig Erfaring og Ræsonnement, at Sygdommen maatte betragtes som umiddelbart smittende fra Person til Person. Det gjaldt da at isolere de angrebne Personer og i videre Kredse at afspærre Huse, Byer, Landsdele og Lande. Der blev da truffet strænge Spærrings- og Karantæneforanstaltninger ved Militærkordoner og Krigsskibe. Fremgangsmaaden var logisk og klar, men den lod sig med de udstrakte Landegrænser, selv i de Tider med den i Sammenligning med vor Tid forsvindende Person-

og Varetrafik, ikke gennemføre. Militærkordonerne blev selv smittede eller smitteførende, Sygdommen slap igennem Hindringerne og blussede op paa den anden Side af dem.

Der opstod da efterhaanden Tvivl om, hvorvidt den almindelig antagne Smittetheori var den rigtige; Forholdene maatte være mere udviklede, naar de strængt gennemførte Forholdsregler alligevel ikke vilde slaa til. Saaledes bredte sig efterhaanden Forestillingen om Smitteudbredelsen ved det saakaldte Miasma.

Dette Begreb kom i forrige Aarhundrede i lange Perioder til at spille en meget stor Rolle. Hvad man forstod ved Miasma er ikke saa let at forklare, selv Theoriens Forkæmpere kunde kun give meget svævende og uklare Forklaringer deraf. Det var et gaadefuldt Smitstof, som ad ukendt Vej opstod, modnedes og forplantede sig i Jorden, Vandet og særligt gennem Luften. Dette Stofs sygdomsavlende Kraft skulde dog først vækkes og modnes ved et eller flere fra et andet af Sygdommen lidende Sted kommende Individier eller ved Varer fra smittet Sted. Smitte ved umiddelbar Berøring af de Syge syntes vel stundom at kunne finde Sted, men ikke i det store Flertal af Tilfælde. Saaдан forklarede de Lærde det — eller forklarede det ikke —; dunkelt var og blev det; men i Tiden mellem Trediverne og Halvtredserne vandt Theorien mere og mere Terræn og kom til at beherske Sindene. Dette havde ogsaa andre psykologiske Grunde, som vi senere vil komme tilbage til.

Det var Smittetransporten gennem Luften, man særligt nu, som iøvrigt ogsaa i tidligere Epidemiperioder, lagde Vægt paa. Fordærvet Luft, som den væsentlig giver sig til Kende ved ilde Lugt, »Dunster«, blev anset som den egentlige Sygdomsvækker. Og da Luften altid har været værst, hvor Fattigdom, daarlige Boliger og Sammenhobning fandtes, blev det den nærmeste Opgave at bekæmpe slige Forhold. Miasmatheorien bidrog, som vi senere skal se, derved til Fremme af den almindelige Hygiejne.

Imidlertid gik man dog frem efter de gamle Principer. Der holdtes stræng Søkarantæne, 20 Dage, og

vistes stor Agtpaagivenhed overfor formentlig smitteførende Ladninger, og det var da oftest de stærkt lugtende. Tillands var der omfattende Grænsemilitær-afspærringer. Vi havde her i Landet en fra Slutningen af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundrede overleveret meget stræng og konsekvent Epidemi- og Karantænelovgivning, der endog hjemlede Dødsstraf ved Standret for Overtrædere.

Ogsaa paa anden Maade rustede man sig mod Sygdommen.

Det kongelige danske Kancelli befalede i Cirk. af $11/6$ 1831, at der skulde oprettes Sundhedskomiteer i hver Søkøbstad, »for at forebygge Udbredelsen af den under Navn af Cholera bekendte smitsomme Sygdom«. Disse Sundhedskomiteers Forretninger skulde bl. a. være: »at vaage over Renligheden i Byerne og saaledes sørge for, at ej noget fordærver Luften, ligesom at søge Oplysning om ethvert pludseligt Dødsfald eller mistænkeligt Sygdomstilfælde«. Endvidere skulde der indrettes Isolationslokaler til Syges Anbringelse i hver By. Hvad Renlighedsforanstaltningerne angik, da blev der selvfølgelig særligt taget Hensyn til Luftens Renhed, og det blev saaledes forbudt Garverne at røre i Barkekarrene inden Kl. 11 Aften. Tillige blev der givet Regler for Slagterne og for Renovationen, og anordnet, at Gader og Rendestene skulde skylles. Altsaa det gik ud paa almindelig Renlighed, Isolationsforanstaltninger og paalidelig Efterretningstjeneste, og det var jo særdeles konsekvent og fornuftigt.

Sundhedskomiteen i Aarhus traadte med prisværdig Expedithed sammen allerede d. 16de Juni. Disse Sundhedskomiteer, der fra Begyndelsen nærmest svarede til vore nuværende Epidemikommissioner, kom til at danne Grundlaget for de senere Sundhedskommissioner.

Den første Sundhedskomite i Aarhus bestod af: Borgmester Fleischer, Raadmand Engelsted, Stiftsfysikus Dr. Willemoes, Oberst Høegh Guldberg, Søn af den tidligere Statsminister, Struensees Banemand, Købmand C. Bün ger, Fader til den senere Stiftsfysikus, samt Mægler A. Thomsen. Der

beskikkedes desuden 2 Assisterter i hver Rode, ialt 6 Haandværksmestre, til at paase Udførelsen af de trufne Foranstaltninger (antageligt borgerligt Ombud). Om noget egentligt Sundhedspoliti synes der dengang ikke at have været Tale.

Til Isoleringslokale indrettedes Jægergaarden tæt syd for Byen.

I Følge højere Ordre skulde Stiftsfysikus ogsaa be- rejse Stiftets Købstæder for at se, om de fornødne Apparater og Ingredienser fandtes, for det Tilfælde, at Kolera skulde vise sig. Apothekerne fik Paalæg om at have fornødne Kvanta af Læge- og — selvfølgelig — særlig Røgningsmidler til Rede.

Det kongelige Sundhedskollegium udsendte Anvisninger til Forebyggelse af Smitte. I første Linie blev der taget Sigte paa Luftens Renhed; men iøvrigt fremhævedes personlig Renlighed og sober Levemaade. Læger, Præster o. l. anvises det, hvordan de bedst skal nærme sig de Syge, uden Frygt, men med behørig Forsigtighed, ikke, naar de er utilpas, og nødig, naar de er fastende. Brug af Tobak anbefaledes. Den daarlige Luft og Dunsterne gjaldt det som sagt først og fremmest; dog ser vi, at Opmærksomheden nu og ogsaa er særlig henvendt paa de Syges Udtømmelser. Røgning anbefales, særlig Klorrøgning, Lægerne skal skylle Mund og Hals med en svag Kloropløsning. Bad anbefales ogsaa, men særlig Haandvask efter Berøring af de Syge synes der ikke at have været lagt større Vægt paa.

I kjøbenhavnske Blade fremkom beroligende Erklæ- ringer fra autoritativ Side, mest gaaende ud paa, at Sygdommen ikke viste Tilbøjelighed til at brede sig med Skibe og Varetransporter, at den ikke gik over Vandet, men standsede ved Kyster og Flodbredder, endvidere, at Kjøbenhavn var en sund By med en gunstig Beliggenhed, luftig med megen Blæst, og at Koleraen særligt yndede store fuldtproppede Byer, smudsige med smalle Gader, og kun udbredte Øde- læggelse, hvor Urenlighed, stor Fattigdom og Sygelig- hed herskede.

En sund By — det var nu netop det, som Kjøben-

havn paa de Tider ikke var. Den laa stadig klemt inde bag Voldene med en stærkt voxende Befolkning og havde ligget saaledes i Aarhundreder. Den var netop i Ordets egentlige Forstand »fuldtproppet« og stod hygiejnisk meget langt tilbage. I en interessant Bog af afd. Raadstuearkivar Dr. Villads Christensen, »Kjøbenhavn 1840—1857«, udkommen 1912, vil man finde et godt Billede af de samfundsmæssige og hygiejniske Forhold i vor Hovedstad i Midten af forrige Aarhundrede. Og saa har vi forresten den bekendte Koleraskildring i den vistnok stadig læste og populære Bog: Fra Piazza del popolo af Vilh. Bergsøe. Beskrivelsen der af det elendigste Christianshavn i Koleraaaret 1853 svarer særdeles godt til Skildringerne i Dr. Christensens Bog. Og hvad kunde det saa nytte, at Byen havde en luftig Beliggenhed, og at det regnede og blæste, og at Byen laa paa Kalkgrund, hvad der ogsaa var mange af Miasmatiskerne, der var glade for? En stor Del af Byen laa nu forresten paa en Undergrund af Affaldsopfyldning.

Hvad de danske Købstæder angik, da var de ganske vist ikke saadan fuldproppede. Men man kan roligt gaa ud fra, at de hygiejnisk stod paa et ret lavt Standpunkt. En engelsk Rejsende fra den Periode bruger om Aarhus Betegnelser som »dirty«, »nasty« og andre ligesaa lidt smigrende Udtryk. Vandforsyningen i Byerne skete fra Aaerne, hvor saadanne som i Aarhus og Aalborg strømmede gennem Byen, eller fra Brønde, af hvilke der ogsaa fandtes mange i Aarhus, der betegnedes som meget slette. Renovationen var sikkert særdeles primitiv, derom vidner, at der saa sent som i 1850 maatte gives gentagne Paalæg om ikke at henlægge »Renovationsnavs« ved Havnen samt paa flere nærmere betegnede Steder i Byens nærmeste Udkanter: Skolebakken, ved St. Olufs Kirkegaard, udenfor Mølleport, ved Enden af Havgyden, eller ude paa Grønland mellem Badeanstalten og Trankogeriet. I 1863 klagede der over Stank i Frederiksgade, der viser sig at stamme fra en Ejendom, hvor et Latrin havde ligefrem Afløb til Gadens Rendesten. Ejeren af Stedet viste sig selv at være Medlem af Sundhedskommissionen. Naar

man, trods alt hvad der havde været oplevet og foretaget, dog ikke var naaet videre i 50 og 63, kan man nok slutte, at Tilstanden i Trediverne har været særdeles mangelfuld og Forholdene gunstige for Udbredelse af Epidemi. Men vi slap dog dengang.

Regeringen og de lokale Myndigheder gjorde deres Bedste, og Befolkningen synes at have haft Tillid dertil. Derom kan bl. a. vidne en Udtalelse fra Vendsyssel i Juli 1831 i Aalborg Avis: »Den saa frygtede Sygdom Cholera morbus er vi her saa temmelig rolige for; thi vor vise og gode Regering har her som andre Steder føjet hensigtsmæssige Foranstaltninger, og i værste Tilfælde kjende vi her et sikkert Præservativ mod Smitsot, som Enhver uden Bekostning kan have, og bestaar i hver Morgen fastende at tage en god Kluk af sit eget respektive Vand«. — Man seer her, at de gode Folk nord for Limfjorden dengang som nu har været et særpræget Folkefærd og været tilbøjelige til at bruge deres egne Folkelæger og egen Folkemedicin. Man kunde jo nok unde dem en kraftig Morgenbitter ovenpaa den Morgendrik, og det har der ogsaa været Raad for; Kolerasnapse og Kolera-bittere spillede en fremtrædende Rolle i Avisernes Annoncespalter.

(Men iøvrigt spørger man sig selv, hvad kan have ligget til Grund for dette mærkelige Forebyggelsesmiddel? Har det været noget i Retning af en uspecifik Selvvaccine, eller hvad?)

Imidlertid gik Aaret 1831 med stadig Kolerafrygt. Aviserne var fulde af Koleraberetninger og indsendte Artikler om Kolera, og her i Jylland frygtede man med Rette mest for Hamburg, hvor Sygdommen rasede stærkt, og som dengang i visse Maader var en Slags Hovedstad for Halvøen. Landegrænsen og Kysterne bevogtedes skarpt, og i højtstemte Artikler i Aviserne manedes Land- og Søværnet til at vise den yderste Paapasselighed. Det gik dog ikke overalt lige let. Da saaledes engang en russisk Fregat med en syg Prinsesse ombord vilde have Vand paa Christiansø og var blevet afvist af Øens Kommandant som smitemistænkt, begyndte Fregatten at skyde paa Fæstningen, og da

dennes Bestykning kun bestod af 4 Havnekanoner i brugbar Stand, og der kun til den ene af dem havdes det fornødne Mandskab, saa maatte Kommandanten efter at have gjort et Par Skud sende Fregatten det forlangte Vand.

Vor Afspærring tillands havde først været Grænsen mellem Lauenburg og Mecklenburg; men da Sygdommen foruden at bryde løs i Hamburg ogsaa ad anden Vej naaede op i Holsten, blev den trukket tilbage, og tilsidst blev Ejderen Afspærringsgrænsen. Det var jo en kort og overskuelig Grænse, i hvert Fald Kongeriget og Slesvig gik fri, og der kan jo være noget der taler for, at det dengang som ved en senere Lejlighed 60 Aar efter var den siden i en Periode saa foragtede Afspærring og Karantæne, der hjalp os fri i den Omgang.

Epidemiberedskabet opretholdtes i de følgende Aar. og først i Begyndelsen af Marts 1837 kunde man i Aarhus Stiftslidende læse en Bekendtgørelse om, at der skulde afholdes Auktion over endel Inventariegenstande, som i sin Tid var anskaffede til Koleralazarettet, »nemlig Lagen, Dækkener, Madratser, Stole, Borde, Spøttebakker, Stikbækkener, Liigbærerdragter og Sengesteder«.

Saa gik der en Række Aar herhjemme, hvor man nok stadig tænkte paa Koleraen, men hvor den ikke følte som en umiddelbart truende Fare. Den beskæftigede dog stadig Lægerne og Sundhedsautoriteterne. Og i denne Periode gik den herskende Anskuelse mere og mere bort fra den direkte Smittetheori, Kontagionismen. Sygdommen skulde nu ikke betragtes som umiddelbart smitsom, al Vægt blev lagt paa Smitten gennem Luften og paa Smitstoffet, som holdt til i Jordbunden og i Husene, altsaa paa Sygdommens miasmatiske Oprindelse og Forplantning.

Det hang sammen med saa meget. Først og fremmest havde jo som omtalt de mislykkede Afspærringsforsøg avlet Mistillid til denne Fremgangsmaades Effektivitet. Saa kom dertil som en væsentlig Faktor de liberale Strømninger, som var oppe i Tiden, og som gjorde al personlig Tvang og Hindringen af det frie

Samkvem og Forretningsliv forhadet. Vi var herhjemme som andetsteds ved at vikle os ud af Enevældens Svøb; Frederik d. 6tes og hans Kancelliers landsfaderlige Styresæt svarede ikke længere til Tiden. Saa godt som alle vore medicinske Spidser svor efterhaanden til Miasmatikens Fane.

Der forekom i denne Periode kun ganske enkelte Koleratilfælde; i 1848—49 var der nogle faa importerede Tilfælde paa Amager, men de synes at være druknede i Krigs- og Forfatningslarven. I Efteraaret 1850 opstod en lille, men hidsig Epidemi i Bandholm paa Lolland, men uagtet den kendelig var indført ad direkte Smittevej, og uagtet det var efter gode contagionistiske Principer, at det lykkedes Dr. Panum, der havde udmærket sig som Epidemilæge under en ondartet Mæslingeepidemi paa Færøerne, at begrænse og faa Bugt med Sygdommen, gjorde det dog ikke videre Indtryk i København, som stadig blev Miasmatikens Højborg, medens Oppositionen derimod, naar der var nogen, væsentlig kom fra Provinserne. Det miasmatiske Syn hævdedes af vore mest fremtrædende Hovedstadslæger og prominente Personligheder (Bang, Emil Hornemann, Fenger, Selmer m. fl.) som formentlig stemmende med Erfaringen og de faktiske Forhold, og Kendsgerninger, der kunde tyde i modsat Retning, blev bortfortolkede i miasmatiske Aand.

Sin største, men maaske ogsaa nok skæbnesvangre Triumf fejrede Antikontagionismen ved Loven af $10/3$ 1852, i hvilken det lød: »ligeledes bortfalder al Quarantaine mod den asiatiske Cholera, dog at det iagttages, at naar Skibe ankomme med Cholerasyge eller Liig af saadanne Patienter, holdes saadanne Skibe afsondrede, indtil Sagen er anmeldt for Stedets Quarantainekommission eller Sundhedspoliti, som, forsaavidt de Syges hensigtsmæssige Behandling paa et passende Sted kan foranstalles, har at meddele Tilladelse til, at de under Iagttagelse af de fornødne Forsigtighedsregler bringes fra Borde«. — »Den ved Reskript af 14. Oktober hjemlede Spærring af Øer og Provindser er hævet«.

Imidlertid maa man nu ikke tro, at den miasmatiske

ske Anskuelse alene gav sig negative Udslag. I Ly af den og fremskyndet af den udviklede sig meget af det, der kom til at danne Grundlaget for den offentlige Hygiejne, Kravet om Lys, frisk Luft, sundt Drikkevand og først og fremmest bedrede sociale Vilkaar, gode Boliger og Ernæring, Krav, som kom med saa megen mere Styrke, som de under Koleraperioderne og derefter blev fremholdt med en vis Ensidighed som det eneste, der var at stille op mod Sygdommen.

Den betydeligste og den drivende Kraft paa disse Omraader har uden Tvivl Lægen Emil Hornemann været. Han var en Mand af en høj ethisk Standard, socialt human tænkende og dybt religiøs. Hans Standpunkt, som han væsentlig havde erhvervet ved Studieophold i England, har sikkert for en stor Del været hestemt af, at han fra et liberalt og individualistisk Synspunkt var bange for den Kontrol, der, som han udtrykte sig, »vilde trænge sig ind til Værelserne og Sengene«, og fra et human og kristeligt Synspunkt frygtede for de demoraliserende Følger, som den direkte Smittelæres Praxis vilde kunne have, for Smittepaniken, der vilde medføre Fejhed og Egoisme. Det har været dybe Instinkter, der har bestemt hans ensidige Standpunkt. Det tiltalte ham mere at imødegaa Sygdommen ved almindelige hygiejniske og filantropiske Foranstaltninger end ved strænge Forordninger, der krænkede Individets Frihed, og hans store Autoritet gjorde, at hans Principer i Begyndelsen af Halvtredserne væsentlig fik Lov til at raade.

Saa naaede da Koleraen endelig til Kjøbenhavn i Sommeren 1853, søværts gennem et Par Søfolk paa Holmen. Den rasede fra Juni til September, og om den er der skrevet saa meget i Tidsskrifter, Afhandlinger, videnskabelige og skønlitterære Bøger, at Emnet Koleraen i Kjøbenhavn vel maa siges at være udtømt. Kun et Par Tal til Bedømmelse af dens (og andre Farsoters) Udbredelse og Virkninger. I de anførte Maaneder døde af Kjøbenhavns Befolkning ca. 4700 af Kolera. Under den sorte Død i det 15de Aarhundrede skal ca. $\frac{2}{3}$ af Hovedstadens Befolkning være bortrevet, under Pesten i Begyndelsen af det 18de

Aarhundrede ca. $\frac{1}{3}$. Koleradødeligheden i Kjøbenhavn i 1853 vil svare til ca. $\frac{1}{30}$ af Stadens Befolkning, og under den værste Spansksygeperiode i 1918 døde efter et løst Overslag ca. $\frac{1}{300}$ af Kjøbenhavns Befolkning af denne Sygdom.

Fra Hovedstaden spredte Koleraen sig saa til Byerne omkring i Landet; 24 Byer blev angrebne, af dem Aalborg værst. Man kan jo ikke komme fra, at det nok har været den af de ensidigt miasmatiske indstillede Autoriteter bevirkede negative Holdning, særligt Ophævelsen af Karantænen, der har begunstiget dens Udbredning. En mere fremragende kjøbenhavnsk Læge, der var blandt de faa, der stod paa det kontagionistiske Standpunkt, den senere Stadslæge Schleisner, har brugt det Udtryk, at Hovedstaden »udspyede Giften«.

Til de Byer, der blev alvorligt ramt, hører ogsaa Aarhus, som ved denne Lejlighed første Gang stiftede Bekendtskab med Sygdommen. Vi skal nu se, hvorledes den optraadte her i Sommeren 1853.

Min Kilde til, hvad jeg har at meddele, er i Hovedsagen Aarhuus Stiftstidende fra den Periode, og jeg er særligt Hr. Bibliothekar Sejr taknemlig for de Optegnelser og Henvisninger, som han har stillet til min Disposition. Ogsaa Hr. Skoledirektør Sejerholt har velvilligt været til Rede med nogle Oplysninger. Det er ikke store Begivenheder, der omhandles, men de kan dog kaste noget Lys over Byens Forhold og dansk Købstadsliv i de Tider.

Efter at Sygdommen saa hurtigt og voldsomt havde bredt sig i Kjøbenhavn, havde den naturligt sat Købstæderne i det øvrige Land i svar Bekymring. I Særdeleshed var man ikke med Urette ængstelig for Følgerne af den fuldstændig ophævede Karantæne. I Aalborg Avis og i Aarhuus Stiftstidende klages der over, at Trafiken gaar uhindret fra Kjøbenhavn til jyske Havne. Man synes dog mest at have været bange for inficerede Genstande som Hamp, Hør, Fjer o. l. »Vi maa i Jylland meget frabede os, at de Klæder afdøde Cholerapatienter har baaret, sendes os«. Altsaa mest Genstandsfrygt, Personsmitten havde man ikke saa meget Øje for.

En Indsender i Aarhus Stiftstidende advarer under disse Forhold mod Afholdelse af Olufsmarkedet. En anden imødegaa ham: »Aarhus har en sund Belligenhed, dejlige Strandbade o. s. v. — Markeder er ikke farlige, alle Læger er saa godt som enige i, at Cholera ikke er smitsom, men at den kun viser sig epidemisk i overbefolkede Lande og Stæder med Fattigdom og fordærvet Luft i Husene«.

Men en anden Gang læses: »Maatte blot Provinsbyerne af Hovedstadens Exempel lære i Tide at være beredt paa det værste og ikke opsætte alt, til det er for silde, i den taabelige Tro, at Danmark ikke kan faa Cholera, som jo længe har været næsten en Troesartikel«.

Den Skose, som her gives Hovedstaden for manglende Beredskab, har ingenlunde været uberettiget, hvad enhver kan læse sig til i Beretningerne fra den Tid. Og paa den anden Side, da Epidemien indtraf, kan man ingenlunde sige — i hvert Fald ikke for Aarhus's Vedkommende —, at man ikke, saavidt Forholdene tillod det, havde sine Sager saa nogenlunde i Orden.

Aarhus var dengang en By paa ca. 9000 Indbyggere. Der var 7 Læger til at varetage Byen og Omegnen: Stiftsfysikus Jespersen, Distriktslæge Weis, der senere blev Stiftsfysikus, Lægerne Glæsel (senere Distriktslæge), Asmussen og Schmiegelow, samt Militærlægerne Lindberg og Fibiger, sikkert alle dygtige og energiske Læger; der forlyder heller ikke noget om, at Hjælp andetsteds fra blev paakrævet; de klarede det godt alene.

Saa kom der i Midten af Juli med Dampskib fra Kjøbenhavn en Rejsende til Hotel Skandinavien, som kort efter Ankomsten blev syg af Kolera, og dermed havde vi Sygdommen indenfor Murene. Han behandlede først i al Stilhed (det kunde lade sig gøre dengang) paa Hotellet, flyttedes siden til privat Bolig, hvor han kom sig. Begivenheden kunde dog ikke længe blive skjult, og nogle Dage efter Ankomsten meddeltes Tilfældet i Stiftstidende med den Tilføjelse, at det »med Guds Bistand og vore Lægers Bestræbel-

ser tegnede til at faa et godt Udfald«, og senere erklærede de to behandlende Læger (Lindberg og Glæsel), at der, da Patienten var flyttet, ingen Grund var til at være bange for Hotellet efter den af Lægerne almindeligt antagne Mening.

Men længe varede Freden ikke. D. 23. Juli maatte Sundhedskomiteen meddele, at der var indkommet 2 Kolerapatienter paa Byens Sygehus (dengang beliggende paa Vestergade), og at de der havde smittet 3 af de for andre Sygdomme liggende Patienter. Dagen efter var Sygetallet allerede oppe paa 13, hvoraf 6 døde, og nu gik det Slag i Slag.

Som det fremgaar af Sundhedskomiteens Protokoller, synes Koleraen efterhaanden at have bredt sig jævnt udover hele Byen. Iøvrigt er i Overensstemmelse med den Tids Synsmaade Smittevejene — fra Person til Person — ikke saa nøje fulgte, som man nu gør det under Epidemier, derimod er der ofte gjort grundigt Rede for mangelfulde hygiejniske Forhold, hvor saadanne kunde paavises i smittede Huse.

Sygdommen stod paa i sin fulde Styrke i et Par Maaneder, fra Slutningen af Juli til Slutningen af September, men helt ind i Oktober blev der ved at komme enkelte Tilfælde. Ialt anmeldtes 336 Tilfælde, hvoraf 213 dødelige. Epidemien rasede værst i sidste Halvdel af August, da der i 2 paa hinanden følgende Uger meldtes henholdsvis 70 og 76 Tilfælde med 24 og 48 Dødsfald. Det højeste Antal Tilfælde paa en Dag var 18 (²⁰/₈) og det højeste Antal Dødsfald 11 (²³/₈). Desuden anmeldtes der for Kolerabureauet 482 Tilfælde af Diarrhoe og Kolerine, og i den nærmeste Tid inden og efter, at Bureauet havde været aabent, skønnedes der at have været ca. 200 Tilfælde af den Art; det giver sammenlagt med de »oplagte« Koleratilfælde ca. 1000 sværere Mavedaarligheder i denne Periode.

Det blev senere fremført, at Sygdommen skulde være begyndt og væsentlig have bredt sig i Gaderne ved Vandet, særligt langs Aaen. Det er som anført givet, at Vandforsyningen i Aarhus i de Tider var daarlig, og at navnlig Brøndvandet i Gaderne ved

Aaen var særdeles slet (foruden at selve Aavandet, der brugtes i stor Udstrækning, var meget urent); men det, man kalder en Drikkevandsepidemi, maa dog siges at være udelukket; en saadan begynder almindeligvis eksplosivt med et stort Antal Tilfælde paa en Gang paa et begrænset Omraade, medens Epidemien her udviklede sig gradvis, og Udbredningen voxede jævnt fra Dag til Dag, saaledes som det er Tilfældet, hvor Smitten sker fra Person til Person.

Sundhedskomiteen var nu traadt sammen og Bureauet, hvortil alle Tilfælde skulde anmeldes, etableret paa Raadhuset. Det kongelige Sundhedskollegium havde udsendt en Bekendtgørelse væsentlig gaaende ud paa, at Sygdommens Udbredelse for største Delen skyldtes Temperatur- og Vejrforhold, at man skulde undgaa Ophold i indelukket daarlig Luft med Uddunstninger, undgaa Forkølelse, iagttage Renlighed, undgaa Aandsanstrængelse, Nedtrykthed og Ængstelse og iagttage Maadehold og Diæt. Stiftsfysikus opfordrede Befolkningen til, for at Lægenes Kræfter ikke skulde blive opslidte, inden den begyndende Epidemi endnu var naaet til sin fulde Udstrækning, saaledes at der vilde mangle Lægehjælp, naar den blev mest nødvendig, at gøre sig bekendt med de publicerede Forholdsregler og i Tide skaffe sig Koleramedicin, samt om Natten at søge Hjælp paa Bureauet, hvor altsaa Lægerne skiftevis holdt Vagt.

Sygelokale indrettedes i en nylig nedlagt Realskole i Dinkarken (nu Th. Sabroes Fabrik), hvor senere Byens Sygehus i en længere Aarrække (1856—1893) havde sin Plads.

Det blev langt fra de fleste Patienter, der behandlede paa Sygehuset, eller som det benævnedes Koleralazaret. Det var under hele Epidemien mellem Halvdelen og Trediedelen. Der har næppe været Plads til alle paa Lazarettet, og med de herskende Anskuelser kan man heller ikke undre sig over, at Folk maaske var bange for at lægge sig ind i den Miasmarede. Iøvrigt var Dødeligheden størst blandt de hjemmebehandlede; men det kan maaske ogsaa noget have

ligget i, at mange pludselige voldsomme Tilfælde ikke naaede at komme ind paa Lazarettet.

Myndighederne gjorde altsaa, hvad de kunde, men havde vanskelige Forhold at kæmpe imod. Epidemien satte, som naturligt var, til en Begyndelse stærk Skræk i Befolkningen. Det var vanskeligt at faa Plejere til de Syge, og de man fik var for største Delen af en meget ringe Kvalitet. Der gaar Frasnagn om en vis Ole Dejligvej, som han kaldtes, et fordrukkent Subjekt, som blev benyttet til at tilse Patienter i Hjemmene. Han blev udstyret med Opiumsdraaber at give dem; men sine Livsvaner tro gav han dem for rigeligt Maal i Snapseglass, hvilket ikke altid skal have bekommet dem vel. Det kan jo mulig være Sagn og Overdrivelse; men sikkert har Sygevogterne, som de kaldtes, kun kunnet rekruterer af Samfundets laveste Lag, saaledes som det samtidig var Tilfældet paa almindeligt Hospital i Kjøbenhavn. Der klages over, at Sygevogterne ikke kunde faa Mad paa Beværtningerne og ikke kunde blive expederede i Butikerne. Bønderne turde ikke komme ind til Byen med deres Varer og turde i hvert Fald ikke begive sig »ned i Byen« for at gøre deres Indkøb, noget som man med Hensikts paa de miasmatiske Synsmaader næppe kunde bebrejde dem.

Karantænespørgsmaalet beskæftigede stadig Sindene, og talrige indsendte Artikler i Stiftstidende foruden et af Købmand M. G. Bech indkaldt Borgermøde gav Udtryk for den Ængstelse, der ikke ganske med Urette herskede i Anledning af Karantænenes Ophævelse. Paa Mødet vedtoges en Resolution, i hvilken det udtales: »Da det er en uafviselig Kendsgerning, at den asiatiske Cholera er indslæbt hertil fra Kjøbenhavn med Dampskibene, og da det er et Faktum (!), at der med hvert Dampskib, som kommer fra Kjøbenhavn, befindes Cholerasyge eller Choleradøde ombord saa forlanges Karantæne i mindst 4—5 Dage«. Der kræves en provisorisk Lov for atter at indføre Karantænen strax for Provinsbyerne. Et andet Sted tales om »spidsfindige Diskussioner mellem Lærde, af hvilke mange maaske ikke kunne see Træerne for Skoven«.

Udtalelserne rummer jo nok nogen Overdrivelse; men Kravet er dog ret moderat i Forhold til tidligere Tidens Karantænebestemmelser. Vi ser nu, at der efterhaanden tages mere Sigte paa smitteførende Personer, ikke alene paa Ladninger og andre Genstande.

Imidlertid advares der ogsaa mod Karantæne og andre strænge Bestemmelser, og Kravene derom imødegaaes i indsendte Avisartikler, øjensynligt inspirerede ovenfra (mon ikke af Stiftsfysikus Jespersen, der var ivrig Modstander af det kontagionistiske Syn?). Der skrives:

»Byen er nu engang smittet, det være saa indført fra Kjøbenhavn eller ikke. Andre Steder er der stærk Epidemi trods de strængeste Forholdsregler. I Aarhus har man seet en tilrejsende Familie blive syg hele 7 Dage efter Ankomsten, hvad nytter saa 4—5 Dages Karantæne?»

Borgermødet, som desværre ikke findes refereret, havde af en Indsender været omtalt som »begyndende paa Stylder, endende paa Hosesokker«, i Anledning af, at Kravet tilsidst var resulteret i Karantæne for Kjøbenhavnsdamperen, men fri Passage over Korsør og Kallundborg.

Videre hedder det i fornævnte Artikel: »Afspærring vil kun blive ufuldkommen. Den vil forværre Tilstanden i de smittede Byer, naar der ikke kan faaes friske Fødemidler eller anden Tilførsel udefra.

Et Par af Byens Læger maa saa flytte ud i Omegnen, hvorved Tallet paa de Læger, der i Forvejen har ondt ved at overkomme det, vil yderligere reduceres. — Aarhus, der er en smittet By, maa sidst af alt tale om Afspærring«.

Men Olufsmarkedet blev da afløst og Skolerne holdt lukkede, til Epidemien var forbi.

Efterhaanden som Sindene faldt noget til Ro, samtidig med, at man dog var klar over, at Epidemien foreløbigt ikke viste Tegn til at ville standse, tog de sociale hygiejniske Foranstaltninger saavel fra det Offentlige som fra Borgernes Side, ikke mindst fra de sidstes, kraftigt Fart og blev mere og mere systematiske. Allerede tidligt var der etableret Bespising paa

Fattiggaarden for 4 Skilling Portionen; det havde sin Betydning for at holde Folks almindelige Sundhedstilstand oppe. Nu blev der efter kjøbenhavnsk Mønster indrettet Huseftersyn. Dette gik ud paa at rense, eventuelt rømme, de smittede Huse og fjerne de Beboere, der havde været i Kontakt med de Syge, alt i Overensstemmelse med det Syn paa Sagen, at det var Husene, særligt Luften i dem, der var smitteførende, og at iøvrigt Sammenstuvning og Urenlighed befordrede Sygdommens Udbredning, hvilket sidste Miasmatiske og Kontagionister jo kunde være skønt enige om. Tillige havde Huseftersynet den betydningsfulde Opgave at efterspore mulig ikke anmeldte Sygdomstilfælde og at faa saadanne og de talrigt forekommende saakaldte Forløbertilfælde, som vel nok for en stor Del har været lettere Koleratilfælde, rettidigt under Behandling. En privat Kommitte dannedes »til Trængendes Understøttelse under Koleræpidemien«, den hjalp med Penge og Klæder, og i den gjorde mange af Borgerne et stort Arbejde. Den tog sig navnlig af Børn, hvis Forældre var syge eller døde; der indrettedes et Asyl, hvor der ydedes Børnene omhyggelig Pleje, og hvorfra de under Sundhedskommitteens Opsyn blev givet i Forplejning hos private Familier i Byen. I Asylet fandtes i Begyndelsen af September 42 Børn.

Ved privat Hjælp af Ejendomsbesiddere i Byen blev der ogsaa skaffet Lokaler til Veje til midlertidig Anbringelse af Personer fra smittede evakuerede Huse.

Hustilsynet udøvedes af 55 Borgere, antageligt frivilligt, ved 5 Distriktskommisærer, der hver havde 10 Underkommisærer under sig; man gennemgik Husene hver Morgen mellem 7 og 8, eftersaa Personerne og de sanitære Forhold, hvorefter paategnede Skemaer indleveredes til Sundhedsbureauet paa Raadhuset. Hvem de 55 brave Borgere var, meddeles der ikke noget om. Det skulde bare have været i vore Dage, men dengang gik saadan noget mere stille af. Da der var ca. 1000 beboede Huse og Gaarde i Byen, kan Tilsynet meget vel have overkommet at besøge dem alle daglig.

I Slutningen af August læses i Stiftstidende: »Koleraen har nu hjemsøgt Byen i 6 Uger og bragt megen Ulykke. Lyspunktet er den offentlige og private Iver og Goddædighed. Vor dygtige og nidkjære Stiftsfysikus Dr. Jespersen, samt de øvrige Læger, Sundhedskommissionen med dens virksomme Formand, Politimester Nielsen, Justitsraad, Toldinspektør Müller, der fører Inspektionen over Kolerazaretet og iøvrigt er virksom paa mange Maader, og Lærer Michaelsen, der stadig undersøger Tilstanden i de befængte Huse og derfra bringer Underretning om den der herskende Nød til rette Vedkommende, skyldes den største Tak«.

Blandt Lægerne nævnes senere Dr. Glæsel med særlig Paaskønnelse; han modtog efter Epidemiens Slutning en Takadresse fra ca. 100 Borgere for hans »Dygtighed som Læge og utrættelige og menneskekærlige Virken under Koleracpidemien«.

Ved en af de nævnte er der Anledning til at dvæle lidt mere.

Der findes i Aarhus i Marselisborgkvarteret en Gade, som hedder Michaelsensgade. Paa Byens nordre Kirkegaard staar der et Gravmonument over Lærer Johan Michaelsen, f. 1823, d. 1887, Lærer ved Aarhus Skolevæsen i 42 Aar. Hans Gravsted var forlængst forfaldet; men Aarhus Lærerforening reddede Gravstenen fra Tilintetgørelse og fik den opstillet paa et iøjnefaldende Sted paa Kirkegaarden. Den bærer Indskriften: »I trange Tider uforfærdet og opofrende for sine Medborgere, altid redbon og trofast mod sine Venner«.

Det var just ikke for sine pædagogiske Dyders Skyld, at han fik saa smukt et Eftermæle. Tværtimod har han vist været en ret tarvelig Lærer, passede ikke sine Ting, men havde alle mulige andre Jern i Ilden. Han laa i Spektakler med sin Overlærer, og hans Lærervirksomhed kritiseredes stærkt. Han var impulsiv, let bevægelig, var inde i utrolig mange Foretagender, noget af en Projektmager, Selskabsmand, Kort- og Billardspiller, skildres iøvrigt som personligt elskværdig, af Naturel Optimist og Idealist. Han havde

en altbeherskende — det sagdes undertiden noget besværlig — Trang til at hjælpe, og den Trang fik han rigeligt Afløb for i Koleraperioderne, hvor han viste sig ihærdig og trofast og optraadte som en Helt, utrættelig og uegennyttig. Han gik fortrinsvis omkring i alle de elendigste Huse og tog sig personligt af de mest hjælpeløse, saavel de Syge som deres Paarørende, gav Patienterne Haandsrækning og hjalp med til at lægge de Døde i Kiste. Ved Epidemiens Slutning modtog han af sine Medborgere en særlig Paaskønnelse, antagelig en anselig Pengegave, for hvilken han takker i Avisen paa en smuk og beskeden Maade. Senere blev han Dannebrogsmænd, Ridder kunde i de Dage en Folkeskolelærer og Seminarist, ikke drive det til. Hans Minde fortjener vel at bevares.

Imidlertid gik nu Epidemien jævnt tilbage, som den var begyndt, og var i Slutningen af September væsentlig forbi, selv om der endnu i Oktober indtraf enkelte Tilfælde. Allerede d. 17. September havde Kolerabureauet kunnet lukkes.

Den endelige Opgørelse viste altsaa 336 anmeldte Tilfælde, hvoraf 213 døde og 123 blev helbredede. Det var nogenlunde moderat, forholdsvis fredeligere end i Kjøbenhavn med dens 4700 Døde. Andre Steder var det værre. I Aalborg, hvor Sygdommen opstod, kort efter at den var begyndt i Aarhus, satte den voldsomt ind, og med en Varighed omtrent som i Aarhus gav den 781 Syge, hvoraf 398 døde, altsaa omtrent det dobbelte af Tallene fra Aarhus. Intet Under da, at Epidemien virkede langt stærkere deroppe; Paniken skal en Overgang have været grænseløs og uhyggelig, og der maatte rekvireres Lægehjælp fra Kjøbenhavn. Ogsaa andre Steder nordpaa var det galt; en lille By som Frederikshavn havde 100 Syge med 57 Døde, og der var endda kun een Læge til hele Byen (og Omegnen); der klages bittert over, at der ikke kunde faaes Hjælp andetstedsfra.

I hele Landet taltes i 1853 ca. 10400 Kolerasyge med 5700 Døde, hvoraf altsaa de ca. 4700 faldt paa Hovedstaden.

Med Undtagelse af de officielle Rapporter og af og

til en kort Vejledning til Publikum sees det ikke, at Koleraepidemien har sat nogen af Embedslægerne eller de praktiserende Lægers Penne i Bevægelse i Aarhus. Dertil har de nok haft for travlt, og Presseinterviews var ikke almindelige dengang. Men hyppigt gengives i de lokale Blade Udtalelser af fremragende københavnske Læger. Saaledes behandler den senere saa bekendte og fortjente Overlæge ved almindeligt Hospital L. J. Brandes udførligt Spørgsmaalet om, hvad man kan gøre for at modarbejde Koleraens Udbredelse i Provinserne. Han er forhærdet Miasmatisker: »Det er min Mening, at Kolera ikke smitter ved Berøring, men at en Kolerasyg kan smitte det Sted, hvor han opholder sig«. Han er meget ængstelig for Forkølelser som disponerende til Sygdommen. »Folk, der f. Ex. har spist Koldskaal eller som varme af en Spadseretur har vasket Fødderne i koldt Vand, er undertiden øjeblikkeligt blevet angrebne af Diarrhoe«, og det har medført Kolera. Han advarer stærkt mod Diætfejl, særligt Øldrikken under Høstarbejdet og anbefaler Mælkevand.

I en indsendt Artikel i Aarhus Stiftstidende efter Epidemiens Slutning i November Maaned drøftes indgaaende, »hvad vi grundet paa Erfaringen har lært af Koleraepidemien«. Den kommer til det Resultat, at for at ikke Hovedstaden skal smitte Provinsløbstederne eller omvendt, bør Karantæne genindføres. Samtidig tages der kraftigt til Orde for hygiejniske og humane Forholdsregler: »det bør staa under Kontrol, hvorvidt de Lejligheder, Husejerne agter at udleje til de Fattige, er skikkede til menneskelige Boliger. Derved vilde det forebygges, at Ejerne ikke kunde tillade sig uforsvarlig Sammenstuvning af Fattige for derved at berige sig paa Samfundets Sundhedstilstands Bekostning. De Professionister, hvis Forretning medfører Stank, bør det ikke tillades at drive deres Haandtering i Byerne, i hvert Fald ikke i de snævre Gader og indelukkede Gaardsrum, og i det hele bør intet, der kan fordærve Luften, taales i Byerne o. s. v. Gid nu vor forsamlede Rigsdag vilde tage en saa vigtig Sag under Overvejelse«.

Altsaa begyndte nu den overstandne Epidemi at virke stimulerende paa den offentlige Sundhedspleje. Særligt i Kjøbenhavn blev store og vigtige Reformers forberedte, betryggende Vandforsyning og Kloakering; ogsaa de værste Fattigkvarterer forsvandt nok efterhaanden, men den Afløsning, de fik i de følgende Aartier i Saxogade- og lignende Kvarterer, taler ikke til Ære for det kommunale, nationalliberalt prægede, bedsteborgerlige Styre i Hovedstaden i den Periode.

I Provinsbyerne gik man til en Begyndelse kun frem med smaa Skridt. I Aarhus blev Svinehold inde i Byen endeligt forbudt, Dræninger til Afledning af skadeligt Vand blev udført forskellige Steder, to Gange ugentligt skulde Skraldevognene udføre Fejeskarn, Gaard- og Husejere opfordredes kraftigt til at skylle Rendestenene, og andet Pilleri blev iværksat. — Sygehusforholdene blev væsentlig forbedrede, idet den fornævnte tidligere Realskolebygning i Dynkarken i 1856 indrettedes til By- og Amtssygehus, hvilket betegnede et stort Fremskridt fra de gamle primitive Sygestuer paa Vestergade. Det var saa Byens Sygehus indtil 1893, da det nedlagdes, efter allerede i lange Tider at have været anset for haabløst forældet og utidssvarende, og med det Kommunehospital (den nuværende kirurgiske Afdeling og 2 Epidemibygninger, de sidste Grundlaget for den nuværende Tuberkuloseafdeling), som i 1893 under adskillige Skatteborgeres Hovedrysten toges i Brug, begyndte den rivende Udvikling i Aarhus Hospitalsvæsen. Men i 1856 var man endnu himmelhenrykt over Realskolebygningen i Dynkarken.

Imidlertid blev Koleraen ved at spøge rundt om i Landet, der var en lille Epidemi i Kjøbenhavn og først og fremmest den morderiske Epidemi i Korsør i 1857, der i Løbet af nogle faa Uger bogstaveligt decimerede den lille Bys Indbyggere. Ved Bekæmpelsen af denne førte den energiske og dygtige unge Læge Dr. Holst, senere Fysikus i Ringkøbing, en hvas Kamp mod Hornemann og de andre stadig ensidigt miasmatisk indstillede Autoriteter i Hovedstaden.

Alt dette holdt nu imidlertid Sindene vaagne og gav sig Udslag ogsaa i Lovgivningen. Utvivlsomt har de

hygiejniske Regler i den endnu gældende — og endnu tilnød brugbare — Byggelov for Købstæderne af 1858 været paavirket deraf, navnlig Bestemmelserne om Bebyggelsestætheden. Men mest bemærkelsesværdigt var Forslaget om Indførelse af Sundhedsvedtægter, som resulterede i en Lov, der dog først kom til Verden efter adskillige Fødselsveer. Lovforslagets Behandling gav interessante Bidrag til Belysning af den Tids — og tildels ogsaa senere Tidens — Tænkemaade paa de Omraader. Frihedsmænd som Tscherning og Grundtvig var meget betænkelige ved Tvangsforanstaltninger, Posekiggeri sagde Tscherning, og Grundtvig talte humoristisk om Lægedommen, der vilde slaa Sundheden ihjel, om Døden, der havde laant Doktoren sin Le, men maatte tage den igen, da der døde for mange, om Lægerne, der skulde leve af Sygdommen og derfor ikke kunde være Sundhedens Vogtere, og mere af den Slags, der karakteriserede Grundtvig, naar han kom i Bragesnakhjørnet. Kraftigst tog dog Bondevennen Ole Kirk fat: »Vi er blevet af med Koleraen; men det er saamæn ikke Dokternes Skyld, men det er Folkets sunde Sans, som har rettet, hvad der var at rette, og saa fremfor alt Vorherre, som har sørget for, at vi har haft det gode Vejr, og at en hel Del af Afskummet er død«. Saadan talte en Demokrat i 1857, lignende Toner har man jo forresten kunnet høre ogsaa fra demokratisk Side den Dag idag. — Sundhedsvedtægtsloven blev paa Grund af alle disse Betæneligheder noget valen, først og fremmest ved at gøre Indførelsen af Sundhedsvedtægter i Kommunerne til en frivillig Sag; men den har dog vist sig at have været et godt Grundlag for Udviklingen paa den offentlige Hygiejnes Omraade.

Længe fik nu Aarhus ikke Fred for Koleraen. I Aaret 1859 opstod der igen en Epidemi, som vel ikke var saa haard som i 1853, men dog ret alvorlig. Den varede en god Maanedstid, fra Midten af August til lidt over Midten af September, begyndte og svandt gradvis og medførte 110 Sygdomstilfælde med 53 Dødsfald. Antagelig er den kommet sydfra, da der samme Aar herskede en ret stærk Epidemi i Hamburg,

og Trafiken jo nu foregik uhindret over Landegrænsen. Man havde nu Erfaringer og gik, da Sygdommen var konstateret, i Gang med de sædvanlige anerkendte Forholdsregler, navnlig Husvisitationen. Byens lille foreløbige Receptionslokale tæt udenfor Middelgades Port (som Mejlgade dengang fejlagtig benævnedes), blev hurtigt fyldt, og derpaa blev Byens nye Sygehus — det i Dynkarken — taget i Brug til Kolerlazaret, idet de derværende andre Patienter flyttedes til et midlertidigt indrettet Sygelokale i Nærheden. I Dagen 18—20 meldtes 7 Patienter med 3 Dødsfald. Den officielle Meddelelse kom lidt sent i Avisen, først d. 22.; der skimledes lidt over det; men Stiftstidende holdt paa, at man skulde være forsigtig med Meddelelser af den Art, og Fysikus Jespersen, der stadig var overbevist Antikontagionist, beroligede med, at der forhaabentlig med den indtraadte Vejrförändring ikke vilde ske videre, og udtalte förövrigt, at Sygdommen ikke syntes tilfört udefra, men i alle Huse, hvor den havde vist sig, var de hygiejniske Förhold daarlige.

Andre Sundhedsforanstaltninger blev nu truffet; Sundhedskommissionen manede til Renlighed paa Gader og i Gaarde, Renovationen udförtes paa Kommunens Foranstaltning daglig, Salg af umoden Frugt og Blommer blev forbudt, Gaderne vandedes, og det »förbödes Änder og Gæs at antræffes paa Gaderne, da de fördräver Rendestenene«.

Med Læger var man noget bedre försynet end i 1853. Stiftsfysikus dirigerede Kolerlazarettet og fik Assistance af 2 yngre Læger fra Kjöbenhavn, Dr. Stybe og Lehmann, Sundhedskollegiets senere Dekanus, sidstnævnte fik iövrigt selv Kolera under sin Tjeneste og var lige ved at dö. Det er det eneste Tilfælde, der föreligger om Smitte af Lægerne under Epidemierne i Aarhus; et Faktum, der mäktigt bidrog til at stötte det antikontagionistiske Syn. Saa var der Distriktsläge Weis ved Byens Sygehus, Dr. Lindberg ved det förste Receptionslokale, endvidere Lægerne Gläsel og Schmiegelow og siden 53 tilkomne Bünger (senere Stiftsfysikus) og A. D. Hansen. De sidste 4 fordelte Byens forskellige Distrikter

imellem sig og var skiftevis ligesom sidst Dag og Nat til Stede i Bureauet paa Raadhuset. 2 Sygevogtersker kom fra Kjøbenhavn, da saadanne var vanskelige at erholde. Skolerne lukkedes, og et af Skolelokalerne indrettedes til Optagelsessted for Børn fra smittede Hjem. Kommitteen til Trængendes Hjælp under Epidemien traadte atter sammen og samlede Penge, navnlig til de anførte Børn, hvis Antal voxede i forbausende Grad. Der kom efterhaanden over 50 Børn under Forplejning, af hvilke 20 anbragtes i det nævnte Asyl, medens de øvrige udsattes i Familier.

Det synes altsaa, at saavel Myndighederne som Befolkningen tog ganske fornuftigt og maalbevidst fat. Og hvem der strax meldte sig og gik paa med uforandret Iver og Kraft var Lærer Michaelsen. Ham skyldes det ogsaa, at vi har noget mere indgaaende statistiske Oplysninger over Epidemiens Gang, end Tilfældet havde været under den forrige. Der findes paa Statsbibliotheket en udførlig, med sirlige gothiske Bogstaver skrevet Tabel over Sygdommens Optræden rundt om i Byen med Beretning om hvert enkelt Tilfældes Begyndelse, Forløb, Varighed og Lokalisation. Man maa dog stadig ikke vente sig nogen nøjere Redegørelse for Smittens Vandring fra Person til Person, det giver sig kun i ganske enkelte Tilfælde; men hvert enkelt smittet Hus med dets Beboere er der gjort nøjagtig Rede for. Det synes ogsaa denne Gang at fremgaa, at Sygdommen begyndte i Gaderne i Nærheden af Vandet, særligt Aaen, hvilket sikkert væsentligt skyldtes, at det mest var den fattigste Del af Befolkningen med de daarligste Boligforhold, som holdt til i de Kvarterer. Senere bredte Smitten sig jævnt over Byen. Det var overvejende en Proletarsygdom, af de angrebne hørte de fleste til Daglejer- og Haandværkerklassen, og af disse sidste var det navnlig Svende o. l. Børn blev hyppigt smittede. Af de angrebne var 34 Mænd, 54 Kvinder og 22 Børn. Af Mændene døde 19, af Kvinderne 30, af Børnene 14. Nøjagtig Halvdelen behandledes i Hjemmet og Halvdelen paa Lazarettet, Dødeligheden var ligesom sidst noget større blandt de første end blandt de sidste.

Michaelsen lægger megen Vægt paa, at Drikfældighed disponerer til Sygdommen og forværrer dens Forløb; blandt de 34 angrebne Mænd var 12 forfaldne til Drik, og af dem døde de 10. — Iøvrigt udviste Michaelsen den samme Hjælpsomhed, Uforsagthed og Opofrelse som sidst.

Epidemien svandt nu jævnt, og d. $\frac{22}{9}$ kunde Sundhedskommissionen bekendtgøre, at den nu maatte formenes at være forbi; i 6 Døgn havde der ingen nye Tilfælde været, og Forløbertilfældene var i høj Grad aftagne.

Nogle Udlobertilfælde i Omegnen, i Vejlbj, Horsens, Randers og paa Samsø maatte utvivlsomt antages at stamme fra Aarhus; men Sygdommen fik ikke større Magt nogen af de Steder.

Efter 1859 har Landet ikke været hjemsøgt af Kolera, i alt Fald ikke i epidemisk Form, skønt vi har været stærkt truede baade østfra og sydfra. Men Sygdommen blev ved at spøge; i det øvrige Europa fandt gentagne Invasioner Sted, og særligt i Krigen mellem Preussen og Østerrig i 1866 optraadte den meget morderisk i Armeerne. Dens Bekæmpelse var da ogsaa vedvarende Genstand for Drøftelser ved internationale Kongresser. Miasmatikerne og Kontagionisterne fejdedes stadig; men nu fuldbyrdedes efterhaanden en Svingning tilbage til Kontagionismen; og da Bakteriologiens klare Sol brød frem og belyste Valpladsen, særligt da Robert Koch i 1873 opdagede Kolera-spirillen og fastslog den som Sygdommens Aarsag, vandt den sin endelige Sejr.

Dette kom stærkt til Syne i den lille Mobilisering, vi havde her i Jylland, særligt i Aarhus i 1892.

Som bekendt rasede der i det Aar en meget svær og langvarig Koleraepidemi i Hamburg. Intet Under, at Sindene navnlig her paa Halvøen blev opskræmte. Det var den Epidemi, vi fik et lille Smæk af i Aarhus, heldigvis uden at den blev til noget.

»Epidemien«, for at kalde den saa, bestod i, at en ældre Borger fra Aarhus engang i Slutningen af August kom rejsende fra Hamburg, hvor han havde overnattet et Par Dage i Forvejen. Han var syg ved

Ankomsten til Landet, men var dog sluppet igennem det dengang etablerede Lægeeftersyn ved Vamdrup. Han døde et Par Dage efter i sit Hjem under koleralignende Symptomer, og Obduktionen og den bakteriologiske Undersøgelse, som blev foretaget af vor første Autoritet paa Bakteriologiens Omraade, Dr. Carl Julius Salomonsen, der strax var tilkaldt, fastslog Diagnosen saa fuldkomment, som det kunde ske med den Tids Undersøgelsesmetoder. Byens Ligbærere havde lagt den Afdøde i Kiste og var derefter beordrede op paa Epidemihuset, hvor de fik Bad, Desinfektion og sendtes hjem med rene Klæder. Kun een unddrog sig dette, gik hjem, siges at have vasket sig i Karbolvand og stænket med det; han viste sig smittet i Løbet af et Par Dage og døde omgaaende.

Nu var man forberedt paa en Koleraepidemi, saadan var det begyndt de andre Gange, og Sindene kom i stærk Bevægelse, saavel i Aarhus som i hele Landet, særligt naturligvis i Jylland. Aviserne var dog i det hele rolige med Undtagelse af enkelte kjøbenhavnske Blade, der satte Begivenhederne sensationelt op.

Det hele blev dog ikke til mere end de to Tillælde, og allerede en halv Snes Dage efter kunde man betragte Faren som drevet over, og den offentlige Behandling kunde hæves.

Det vilde føre for vidt at gaa ind paa alle de Foranstaltninger, der blev truffet i og udenfor Aarhus i den Periode, og paa alt hvad der blev skrevet og talt, og det var meget. Nogle Hovedtræk skal dog berøres.

Fra Statens Side blev der, støttet til nye Karantænelove og Bestemmelser fra 1880 og 1885, som væsentligt brød med Principerne fra 1852, etableret omfattende Afspærrings- og Karantæneforanstaltninger, Søkarantæne for Skibe fra smittede Lande af 10 Dages Varighed, dog for Ruteskibene ved Korsør og Gedser kun 48 Timer, Eftersyn af alle Rejsende ved Ankomsten til Landet, og af Ankomne fra smittede Steder desuden dagligt Eftersyn paa de Steder, hvor de havde maattet opgive, at de tog hen, i 5 Dage efter Ankomsten. Indrejse til det danske Rige maatte landværts kun ske via Vamdrup, senere ogsaa via

Vedsted. Iøvrigt var Landegrænsen spærret ved en stærk Militærkordon, Skildvagter med skarpladte Geværer langs hele Grænsen med Ordre til eventuelt at gøre Brug af Vaabnene. Personer fra smittede Steder, der frembød mistænkelige Symptomer, blev tilbageholdte til Observation i Karantænebarakker, og deres Bagage blev desinficeret, hvis den da ikke var af saa kriminel Beskaffenhed (smudsig Linned, Sengeklæder o. l.), at den blev brændt paa Stedet. (Det var dengang et Blad i Aarhus begik den klassiske Trykfejl, at de Rejsende maatte lade deres »Bage« (s: Bagage) desinficere; saa haardt gik det dog ikke til). Alt dette blev iværksat i Følge en provisorisk Lov i Henhold til den da paa andre Omraader saa aktuelle § 25 i Grundloven.

Det var jo et absolut Brud med tidligere Principer, og visse af de gamle Miasmaticere rystede ogsaa noget betænkeligt paa Hovedet. Men vist er det; Danmark fik ikke mere Kolera dengang.

Senere er der kommet andre Love, der ad læmpeligst mulig Vej tilfredsstiller Kravene saavel til Sikkerheden som til Trafikens Frihed. Man kunde jo nu vanskeligt tænke sig, Hotelværterne saavel i Kjøbenhavn som i Aarhus kategorisk nægte Rejsende fra Tyskland Adgang, som det skete i 1892.

Beredskabet i Aarhus bestod navnlig i at sørge for Plads til eventuelle Syge, og dertil havde man nu et særligt Epidemihus paa den da ubebyggede Munkebakke, samt for Evakuationslokaler til Personer fra smittede Husstande. Hertil blev der opført et Par Træbarakker i Nærheden af Epidemihuset, men de kom ikke i Brug; inden de var færdige, blev den afdøde Lighærers Familie og Husfæller, 13 i Tallet, foreløbig anbragte i et af Epidemihusets Udbygninger, og de og et Par smittemistænkelige Individuer, der var kommet over Grænsen, blev de eneste, der blev internerede i en halv Snes Dage. Der opførtes et provisorisk Ligskur paa Kirkegaarden til Koleradøde, og et større Antal Ligkister blev holdt i Beredskab. Lighærere kneb det med at skaffe, da det forefaldne Dødsfald havde sat Skræk i det ordinære Lighærerlaug,

saa de nægtede at gøre Tjeneste ved Koleralign; der maatte da engageres 10 Extramænd, for en stor Del sørgelige Existenser. Men iøvrigt stillede Aarhus Brandkorps under Ledelse af dets Chef, Kaptajn Springborg, sig offervilligt til Raadighed som Ligbærere, hvis det skulde komme til at knibe. Et foreløbigt Begravelseskontor for Koleradøde blev etableret i et Skur paa Havnepladsen. Byens Desinfektørs Hest, der havde privat Logis i Byen, fik omgaaende Opsigelse og maatte anbringes i et Skur, der opførtes mellem Træerne paa Bispetorvet, der hvor nu Theatret ligger.

I Byraad og Sundhedskommission havde man selvfølgelig travlt. Særlig havde man et godt Øje til Aaen, hvor dengang de fleste Kloaker løb ud, og der blev foretaget en grundig Udskylning af samtlige Byens Kloaker. Homøopaten Dr. Ørum, der dengang sad i Byraadet, nærrede nogle Illusioner om at desinficere Aaen, noget som muligt fra et homøopatisk Synspunkt med dets Tro paa Virkningen af de uhyre Fortyndinger kunde have nogen Rimelighed, men næppe fra noget andet. Dette være iøvrigt sagt uden Forklejnelse af Dr. Ørum, der ellers var en Mand med god hygiejnisk Sans og Forstaaelse, og som har væsentlig Fortjeneste af Indførelsen af Vandforsyning i Aarhus fra artesiske Boringer, som fuldbyrdedes i 1902. Før den Tid drak man Aavand, ganske vist omhyggeligt filtreret paa et godt Vandværk, men det rummede dog nogen Fare, og der kunde i 1892 være god Grund til at advare mod at drikke det i ukøgt Tilstand. Og det var ikke alle der slog sig til Ro med, at man nok kunde si Sygdomsbakterierne fra ved et Dørslag, som det berettes om en Kone, der vaskede i Aavandet.

Desinfektionsmidler uddeltes gratis, særligt Klorkalk til Latriner, da Latrinrenovationen dengang stod paa det samme primitive Trin, som den endnu til liden Ære for Byen gør det for en meget stor Del af Byens Ejendommens Vedkommende.

De sædvanlige Vejledninger og Formaninger fra det kongelige Sundhedskollegium blev opriskede og publicerede. Lægerne traadte sammen, under Forsæde af Fysikus Bünger, og holdt Raad om Fordeling af

Arbejdet med særligt Henblik paa Optagelsen af den Husinspektion, som ved tidligere Lejlighed havde vist sig formaalstjenlig.

Aviserne flød over med Indlæg, Kritik, Forslag og Advarsler. Særligt bemærkelsesværdig er en Advarsel mod, at Damerne bærer Slæb paa Gaderne.

En moderne Desinfektionsovn bestiltes, og endel Sanitetsmateriel kompletteredes.

Det blev altsaa ved Forskrækkelsen dengang. Stemningen var i de første Dage alvorlig, men fattet, og nogen Panik var der ikke tale om. Rundt om i Landet gik de vildeste Rygter om Aarhus.

Det er nu 40 Aar siden, og senere har Kolera ikke vist sig indenfor Byens Mure eller paa Rheden.

Naar man ser tilbage paa Koleraens Optræden i Aarhus, særligt i 1853 og 1859, faar man i det hele det Indtryk, at Befolkningen har været rolig og besindig, og at Lægerne har gjort et godt og forsvarligt Arbejde. Og det skal siges af den, der har en Menneskealders Erfaring paa dette Omraade, at den jævne Mand i Aarhus i vanskelige Epidemisituationer altid har været let at komme til Rette med, lovlydig og forstaaende.

Sygdommen fik som anført her som allevegne sin store Betydning for Udviklingen af Epidemibekæmpelsen og den offentlige Sundhedspleje. At denne sidste, der gennem Aarhundreder havde været forsømt, tog Fart, kommer paa den som Princip nu ellers skrinlagte Miasmatiks Kreditside. Og denne har ogsaa nok hjulpet noget til at lægge en Dæmper paa Smittefygten i vanskelige Tider.

.....

Ungdomsminder fra Horsenseggen.

Af SØREN PEDER ELKJÆR

(Fortsat fra Aarhus Stifts Aarbog 1931).

Omkring Vinten-Enner Skole.

Til 1855 havde Byerne Vinten, Enner og Lund i Tamdrup Sogn en fælles Skole i Vinten. Da Børneantallet blev meget stort, fik den gamle Lærer Andersen Lov til at holde Hjælpelærer. Den første Hjælpelærer hed Loft, han blev siden Overlærer i Horsens. Derefter kom Vinther, som giftede sig til en større Gaard paa Skanderborgeggen, Foerlevgaard. Han var en dygtig Mand, der i mange Aar sad i Amtsraadet og var med til at stifte Landbosparekassen for Skanderborg Amt, som nu har Lokaler i Horsens. Den tredie Hjælpelærer hed Jensen. Han kunde slet ikke styre de mange Børn. De store Drengene vilde ligefrem overfalde ham, saa han maatte kalde paa Andersen, der saa kom med sin Ridepisk og bragte Orden til Veje. Efter Jensen kom Kristian Kristensen Utoft, og da fik Piben en anden Lyd. Han fortalte Historier for Børnene og sang og legede med dem, saa de hang ved ham med stor Kærlighed.

Paa den Tid blev Skolen nedlagt og erstattet af ny Skoler i Lund og Vinten Skov. Andersen flyttede til Lund, og da der skulde kaldes en Lærer til Vinten-Enner Skole, søgte saa godt som alle Beboerne om at faa Utoft. Han var imidlertid for ung, og Embedet blev givet til Jens Videbæk Madsen, der hidtil havde været Lærer paa Hjarnø.

Utoft fik Ansættelse i Serritslev og 1859 i Træden.

Som »Utoft i Træden« blev han en megel kendt og omtalt Mand paa Horsenseggen. Han var stærkt grebet af den grundtvigske Bevægelse og vakte stort Røre ved ikke alene at føre de ny Tanker frem i sin Undervisning, men ved ogsaa at være en Vækker for hele den gammeldags Egn. Han kom derved i Strid med Præsten, der var en fredelig og besindig Mand, men helt af den gamle Skole. Da Utoft engang ved Messefald i Træden Kirke skulde læse en anerkendt Prædiken op, holdt han i Stedet for en selvgjort Prædiken, der havde baade Næb og Kløer. Dagens Tekst var Lignelsen om Farisæeren og Tolderen, og den udlagde Utoft saaledes, at Præsten var ikke et Haar bedre end den selvretfærdige Farisæer. Menigheden blev heller ikke skaanet, han læste den Teksten af et godt Hjerte uden dog, som han selv senere sagde, »at foregribe Sandheden«. En Del af de Beboere, der før havde stillet sig afventende over for Utoft, følte sig ramt og gik straks op til Præsten for at klage over den selvbestaltede, uordinerede Prædikant. Præsten søgte at tale baade Beboerne og Utoft tilrette, han foreholdt den sidste hans ulovlige Fremfærd, men nøjedes forøvrigt med at advare ham mod at opirre Egnens Folk.

Utoft var dog ikke til Sinds at nedlægge Aandens Sværd. Da han naturligvis ikke kunde faa Kirken overladt tiere, holdt han gudelige Forsamlinger om Søndagen i Skolen og folkelige Møder hveranden Lørdag. Han havde en forstaaende Medhjælper ved disse Møder i Højskoleforstander Dahl fra Aale, hveranden Lørdag gik Utoft omtrent fire Mil efter endt Skoletid for at tale i Aale, hveranden Lørdag var det Dahls Tur at gaa til Træden og hjem igen. Da forbød Sogneraadet Utoft at bruge Skolestuen til Møder. Men det førte blot med sig, at han afholdt dem i sine egne Stuer. Hans Modstandere blev opirrede derover. De klagede atter og atter til Præsten og fik denne til at tage Sagen op paany. Han foranstaltede et Møde, hvor han ikke alene bebrejdede Utoft den ulovlige Optræden i Kirken, men angreb hans Virksomhed i Skolen og Aftenskolen og paastod, at Ungdommen blev oplært

der til at rejse sig mod Husbonden, Børnene mod Forældrene, og at den gode, gamle Fredens Tid blev forbi, hvis Utoft ikke kom bort fra Eggen. Da Præstens Ord fik stor Tilslutning, sagde Utoft, at han nok skulde forlade Sognet, hvis alle, eller saa godt som alle, forlangte det. Men nu tog hans Venner fat og forsvarede ham. De sagde, at de kunde ikke faa en bedre Lærer til deres Børn end Utoft, om de saa fik en ny hver ottende Dag. Det var saadan, sagde de, at Børnene græd hver Dag, de ikke maatte komme i Skole, saadan hængte de ved deres Lærer. Præsten tog fat igen og vilde vide, at Utoft ikke underviste efter Balles Lærebog, men satte sine egne grundtvigske Meninger i Stedet, og Sogneraadsformanden holdt paa, at de vilde have Børnene oplært i Forældrenes Tro, ikke i Utofts. Hertil svarede Utoft, at det vilde blive en farlig Renden fra Dør til Dør for ham, hvis han skulde have at vide, hvilken Tro de forskellige Forældre havde, og hvad skulde han gøre ved de Børn, hvis Forældre maaske slet ingen Tro havde. Mødet sluttede i stor Forvirring og uden Resultat.

Nu besluttede Utofts Modstandere at gaa til Provsten, for om denne kunde skaffe dem af med den oprørske Lærer. Provsten tog Anledning deraf til at visitere Træden Skole, men kom til det Resultat, at det var den bedste Skole i hele Provstiet. For at gyde Olive paa Vandene fik han dog ved lempelig Overtalelse Utoft til at betale en Bøde paa to Rigsdaler for den ulovlige Optræden i Kirken og endvidere til at udtale, at han vilde bruge Balles Lærebog — efter sin bedste Overbevisning. Det sidste havde Utoft let ved at love, det havde han altid gjort, og det forandrede ikke noget ved hans Undervisning.

Efter dette mislykkede Anslag fik Præsten og nogle Beboere ikke mindre end tre Skoleautoriteter, Overskoledirektør With, Sanginspektør, Professor Berggreen og Gymnastikdirektør la Cour til at visitere Træden Skole paa een Dag. Desuden kom der flere Provster, Præster og Lærere til Stede for at se, hvordan det stod til hos »den kantede Degn i Træden«. Utoft red imidlertid Stormen af med Glans. Overskoledirektøren

erklærede sig udmærket tilfreds med Skolen, Gymnasiktdirektøren ligeledes, bare Professor Berggreen ankedede over, at Sangen var for ubunden.

Nu havde Utofts Modstandere kun den Udvej tilbage at frømskaffe en Adresse, der skulde bevæge Utoft til at rejse bort. Han havde jo lovet at trække sig tilbage, hvis Kravet derom blev fremsat af et stort Flertal i Sognet. Det viste sig da, at Præsten havde haft Ret i den Paastand, at Børnene i Træden Skole blev oplært til at rejse sig mod deres Forældre. Selv Modstandernes Børn græd og bad om at beholde Utoft, Mødrene holdt med dem, og Adressen fik saa faa Underskrifter, at den blev opgivet. Utoft blev i Træden for den Gang, og saa underligt gik det, at flere af hans ivrigste Modstandere snart blev hans bedste Venner. Han drog virkelig Egningen ind i den grundtvigske Bevægelse.

I 1864 kunde Utoft ikke sidde rolig i sin Skole. Det var hans Natur imod under saadanne Forhold. Ligesom Kristen Kold og flere ligesindede gik han frivilligt med i Krigen og var med baade ved Dybbøl og paa Als. Et Aars Tid efter sin Hjemkomst søgte og fik han Embedet i Hvejsel, Nord for Vejle. Der oprettede han en Højskole, som han ledede ved Siden af sit Embede i Folkeskolen. I 1872 opgav han begge Skoler og købte Højskolen i Uldum, hvor han virkede med stor Dygtighed et Par Aar, indtil en tærende Brystsygdom gjorde Ende paa hans urolige Liv. Han var vist kun fyrretyve Aar gammel. Højskolens Venner rejste en Mindesten over ham paa Uldum Kirkegaard.

Utofts Efterfølger i Vinten-Enner Skole, Jens Videbæk Madsen, blev min Barndoms første og eneste Lærer. Han var af samme Aand som Utoft, blot mere rolig og besindig af Væsen. Videbæk Madsen var fra Omvraa i Sønderomme Sogn. Han begyndte sin Skolevirksomhed som Vinterlærer og Omgangslærer i tre Hedebyer. Naar han havde undervist en Uge i een By, pakkede han Skolens Lærebøger, Protokoller og øvrige Inventarium i en Kasse og bar den i to Remme paa Ryggen til sit næste Virkested, der laa en Mils

Vej borte. Denne Kasse opbevares nu paa Dansk Skolemuseum som et Kuriosum fra Skolevæsenets primitive Tider. Hans Vinterløn var 6 Rdl. Courant — 19 Kr. 20 Øre. Kosten fik han hos Beboerne.

Siden blev Videbæk Madsen Lærer paa Hjarnø. Præsten boede i Glud i Bjerger Herred, og det hændte jævnlig om Vinteren, at han paa Grund af Storm eller Is ikke kunde slippe over til Hjarnø om Søndagen. Madsen maatte saa læse en Prædiken op i Kirken. Engang skulde der være Bryllup, Præsten slap over, men Brudgommen, som ogsaa skulde over Sundet, kunde ikke komme paa Grund af den tiltagende Storm. Dagen efter kom han endelig, og Vielsen blev forrettet. Men den stakkels Brud, som havde faaet Brudekransen paa til den første Dag, turde ikke tage den af, førend Vielsen var foregaaet, da hun saa mente, at Ægteskabet maatte blive helt ulykkeligt. Hun sad derfor oppe hele Natten med Brudekransen paa. En af Madsens Elever har fortalt mig, hvor befriende det føltes for Øens Folk, naar Isen efter en haard Vinter brød op. Hun huskede tydeligt en Martsdag, da Madsen gik ud af Skolen med Børnene, steg op paa et højt Stengærde og viste dem, hvordan Isflagerne drev bort fra Øen for en frisk Vestenvind. Og saa lod han Børnene synge

Alt vifter over Lande
den milde Foraarsvind,
og frit nu strømmer Vande
igen mod Stranden ind.

Folkene paa Øen var meget gammeldags dengang. Det viste sig blandt andet derved, at alle ugifte sagde »I« til de gifte. Det var saa gennemført, at anden Bryllupsdagen, naar Bruden fik det stivede »Hovedtøj« paa, som hørte til Konernes Stadsdragt, maatte alle hendes ugifte Veninder kønt sige »I« til hende. Som en særlig Høflighed vilde Folk sige »Han« til Madsen og »Hun« til hans Kone. Men da Madsen foreholdt dem, at de brugte den samme Titel til Hund og Kat, opnaaede han at faa de gifte til at sige »du«, de ugifte til at sige »I« til ham. Da Madsen engang

blev budt til Bords sammen med en Hjarnø Kone, maatte han naturligtvis spise af samme Fad som hun. Naar hun tog en Skefuld Grød, glattede hun den pænt over med Tungen, inden hun dyppede i Smørhullet. Hun havde jo Levemaade. Madsen opgav da at dyppe i Smørret, men dyppede derimod i en Tallerken sødet Øl. Konen mente, det var pænest at gøre det samme, og slog sig ogsaa paa Øllet. Da opgav Madsen Ævret og lagde Skeen. Konen syntes nu, at hun ikke kunde være bekendt at spise mere, og lagde med et Suk sin Ske.

I Vinten-Enner Skole, som Videbæk Madsen overtog i 1855, var Jordbunden godt beredt af Utoft. Madsen virkede der til stor Glæde og Velsignelse, ikke alene for Børnene, men for hele Egnen. Han var en udmærket Lærer, som jeg og mange med mig altid mindes med den største Taknemlighed og Hengivenhed. Han forstod at faa os til at lyde og arbejde, uden at han behøvede at bruge slaaende Argumenter. Vi holdt saa meget af ham, at vi grumme nødig gjorde ham imod. Han brugte megen mundtlig Fortælling og kun lidt Udenadslæsning. Dog maatte vi lære Balslevs Lærebog udenad.

I min Drengetid kunde Børnene mere, naar de kom i Skole, end de kan nu. Der blev læst meget med dem hjemme. Da jeg som syv Aars Dreng kom i Skole, kunde jeg læse hvilken som helst Bog, og jeg kunde min Daabspagt og Budene og Bibelhistorien udenad til »Josef hos Potifar og i Fængsel« foruden alt det, min Oldemor havde fortalt mig.

Den første Tid gik jeg i Skole sammen med ældste Klasse, for at jeg kunde følges med min Broder, som skulde konfirmeres dette Foraar, og saaledes lære Vejen gennem Skoven at kende. Børnene sad efter Dygtighed, min Broder sad øverst, og jeg blev sat ved Siden af ham, saa lille jeg var. Vor Læsebog var »Hjorts danske Børneven«, og den første Dag, jeg var i Skole og fik fat i Bogen, gav jeg mig til at synge af fuld Hals paa en selvlavet Melodi »En Bondeknøs, som hedte Hans«, mens Lærer Madsen et Øjeblik var gaaet ud af Skolestuen. De andre Børn morede sig storartet

derover, især da Madsen kom ind og stod stille bag ved mig, uden at jeg mærkede det. Da jeg endelig opdagede ham, holdt jeg naturligvis op med Sangen, skønt han leende opfordrede mig til at blive ved.

I Skolen var der Børn fra to Byer, Enner og Vintten, og naar vi kom ud af Skolen om Aftenen, sloges vi, saa det var helt forskrækkeligt, Ennerdrene mod Vinttendrene. Vi brugte Næver, Mellemmadskasser og Kæppe, saa der var jævnlig nogle, der gik med et blaat Øje eller en skrabet Næse. I Middagstimen var der aldrig noget i Vejen, da kunde vi godt lege sammen. Først naar vi om Aftenen skulde skilles, brød Uvejret løs.

Den sidste Eksamen før Konfirmationen var særlig vigtig for os, da den skulde afgøre, hvilken Plads vi skulde have paa Kirkegulvet. Vi skrev et Stykke Diktat og en Genfortælling, et Stykke Skønskrift og et Regnestykke. Det sidste kunde vi selv vælge. Jeg valgte en Legemsberegningsopgave, der gik ud paa at finde, hvormeget en Egekævlé vejede mere end en Bøgekævlé. Længden, Tykkelsen og Vægtfylden var opgivet. Vor gamle, skikkelige Præst, Katstrup, sagde: »Jeg forstaar det saamænd ikke; men det er vel rigtigt nok«. Madsen sagde ja, og saa fik jeg ug. for det.

Jeg opnaaede at blive Nr. 1. Men da Præstens Søn ogsaa skulde konfirmeres, blev han stillet øverst, hvad jeg var meget fortrydelig over, da jeg syntes, han skulde have være prøvet til Eksamen ligesom vi andre. Jeg tænkte da vist ogsaa mere paa at overgaa ham, end det var gavnligt for mig under Konfirmationen. Han svarede næsten ikke paa sin Fars Spørgsmaal og mumlede, saa ingen kunde høre ham. Jeg ramsede derimod Skriftsprog og Salmevers af mig, saa det kunde høres over hele Kirken. Det var en stor Tilfredsstillelse for mig, da en af vore Naboer sagde til mig bag efter: »Ja, du var lille ved Siden af Præstens Søn, men vi kunde høre, hvor du var«.

Min sidste Skoledag var en af de tungeste i mit Liv. Jeg havde ordnet det saadan, at jeg skulde have Bøger byttet i Sognebogsamlingen, og blev derfor, efter at de andre Børn var gaaet. Madsen gav mig

andre Bøger og talte kærligt til mig, mens jeg græd utrøstelig. Han takkede mig, fordi jeg havde været en af hans flinkeste Drengene og bad mig om at komme og besøge ham, naar jeg havde Tid og Lyst. Dette benyttede jeg mig rigeligt af. Jeg var for undselig til at komme, naar jeg intet Ærinde havde; men jeg kunde tit skaffe mig Ærinde, da min Far havde en Del at gøre med Madsen. Vi kørte Brænde op til ham fra Skoven, og vi kørte Ture for ham, naar han skulde have en Foredragsholder hentet eller kørt bort. Det var da oftest mig, der fik Lov til at køre.

I Lighed med Utoft i Træden afholdt Videbæk Madsen folkelige Møder i Vinten-Enner Skole. Men her gik det fredeligt af. Der kom jævnlig fremmede Foredragsholdere. Om de fik Betaling for det, tvivler jeg om, der blev i alt Fald ikke betalt noget ved Indgangen. Jeg kan huske, at en af Foredragsholderne var Præsten Jens Schørring, der har digtet Salmen »Kærlighed fra Gud«. Han kom fra Sønderomme, hvor han havde besøgt Vilhelm Birkedal. Min Far hentede ham midtvejs og havde to Agestole i Vognen, saa Præsten kunde sidde i den bageste; men han flyttede om til min Far, saa de kunde underholde sig med hinanden paa den lange Køretur. Det var en Præst, min Far kunde lide. Vi var da ogsaa oppe i Skolen at høre ham. Naar et Foredrag var forbi, gik de nærmestboende hjem; men der var i Reglen ogsaa Folk fra de omliggende Sogne, de blev budt ind til Madsens og fik Spise og Drikke, Huset stod aabent for enhver. Jeg kan nu ikke tro andet, end at de gav noget for det, ellers kunde de jo have »ædt ham ud af Huset«, som man siger.

Da Niels Lindberg blev Præst og Seminarielærer i Gedved, kom han over til os i Vinten-Enner Skole og prædikede en Gang om Maaneden. Der blev da lavet en Valgmenighed, hvortil min Broder og jeg sluttede os. Mine Forældre holdt sig udenfor den; men de var tit med til Møderne. Min Mor vilde gerne have været i Valgmenigheden; men min Far syntes ikke om det. Han kom meget ud til Folk, og de fleste var imod Valgmenigheden og vilde gøre Nar af alt

det nye. Tillige var min Oldemor imod det. Hun vilde gerne høre og synge de ny Salmer; men hun holdt mest af de gamle og af vor gamle, hyggelige Præst i Tamdrup, Kattrup. Han kom jævnlig ned og talte med hende og tog hende til Alters, da hun ikke kunde komme i Kirken længere for Alderdom.

Lindberg flyttede imidlertid fra Gedved, og nu fik vi en Tid Engberg, der var Kapellan i Hatting, til at komme til Vinten og prædike for os. Men da Konradsen blev Præst i Hvirring, afløste han Engberg hos os i Vinten Skole. Faa Mænd har udøvet større Indflydelse paa deres Egn i kirkelig og folkelig Retning end Konradsen. Hans Møder i Vinten Skole var kun en lille Del af den store Virksomhed, der gjorde hans Navn kendt og elsket viden om.

I sin Ungdom deltog Kristian Daniel Konradsen i Trearskrigen, og lige før Slaget ved Isted blev han forfremmet fra Korporal til Løjtnant. Dette prægede hans ydre Optræden helt op i den høje Alder, han var rank, udholdende, djærv, maaske mere, end mange syntes rigtig klædte en Præst. Ikke desto mindre blev han Præst for flere Mennesker, end de fleste Præster opnaar at blive. Foruden de store Menigheder i Hvirring og Hornborg Sogne havde Konradsen Sognebaandsløser i Mængde fra de omliggende Sogne, og det var ikke sjældent, der kom Læs af Folk kørende endnu længere borte fra for at overvære Gudstjenesten i Hvirring Kirke. Især ved Højtiderne blev det store, gamle Kirkerum saa fyldt med Folk, at Koret og Midtergangen ogsaa var tæt pakket.

Sin egentlige Præstegerning begyndte Konradsen i Nautrup i Salling, hvor han fremkaldte en stærk Vækelse i grundtvigsk Retning. Der var han ogsaa under Krigen 1864, han havde et Aars Tid før overtaget Præstegaarden sammen med sin unge Hustru, Sophie Begemann, der var tysk født, Datter af en Hofpræst i Schaumburg-Lippe. De fattige Præstefolk havde lige faaet sig anskaffet lidt Kvægbesætning til Gaarden, hvis Drift de selv vilde overtage. Da kom der tyske Soldater til Egnen, og de tilegnede sig uden videre den bedste Ko i Præstegaarden. Kort efter fik Gaar-

den to unge Officerer i Indkvartering. De kom ind i Stuen, hvor Konradsen tog alene imod dem, og de opførte sig nærmest, som de var hjemme, idet de ugenert gav sig til at undersøge Fotografierne paa Væggen. Pludseligt standsede de ved et Pigebillede af Fru Konradsen, lige forbavtede begge to. Paa deres Spørgsmaal om, hvem Billedet forestillede, svarede Konradsen, at det forestillede hans Kone, Sophie Bege-mann. »Det er vor Kusine«, sagde Officererne, som var Fætre. Nu vilde de gerne hilse paa hende; men Fru Konradsen, der kom ind og var lige saa forbavset som Fætrene over det uventede Gensyn, vilde ikke give dem sin Haand, inden de skaffede den bortrøvede Kø til Veje igen. Det gjorde de naturligvis baade for Skams Skyld og for Familieskabets Skyld, og Fru Konradsen havde nu megen Glæde af Indkvarteringen, da hun følte sig stærkt knyttet til sin Slægt i Tyskland, selv om hun lige saa stærkt stod paa dansk Side i Krigen. Hun døde for Resten som ung, og Konrad-sen giftede sig anden Gang med en Søster til den kendte Pastor Glud i Jøhbjerg.

Det var i 1873, Konradsen blev Præst i Hvirring, og blandt det Arbejde, han viede sine Kræfter, var ogsaa Arbejdet for Skyttesagen. I 1875 blev han valgt til Formand for Horsens og Omegns Skytteforening, hvilken Stilling han beklædte til sin Død 1903.

Skyttebevægelsen her paa Egnen udgik fra Horsens, hvor Løjtnant Arnold Levy stiftede en Skytteforening i 1865. 1866 begyndte vi i Vinten-Enner. Vi var ikke nok til selv at danne en Kreds og gik derfor hver Søndag over paa Lundum Hede og skød sammen med de Lundummer. Proprietær Justesen paa Dagmarsgaard sad og skrev Skuddene op, Træskomand Thomas Nielsen fra Enner var vor Delingsfører, han ledede Øvelserne, som bestod i Højde- og Længdespring samt Eksercits. Vi havde hver sit Eksercergevær og holdt ogsaa Øvelser paa Vejen hen og hjem. I 1867 kunde vi selv danne en Kreds, Th. Nielsen var vor Fører til 1872, da han flyttede til Vejle, hvor han i mange Aar var Rigsdagsmand under Navnet Th. Nielsen Kirkelund. Efter hans Bortrejse var jeg

Delingsfører for Vinten-Enner Kreds til 1877, da jeg kom paa Gjedved Seminarium.

Hvert Aar blev der afholdt en stor fælles Præmieskydning for Kredsen i Horsens og Omegn. En særlig Glans staar der for mig over en Skyttefest paa Bjergelide, hvor en Del ny Faner blev indviet, hvor P. Bojsen fra Gjedved og andre holdt begejstrede Taler, hvor et stort Musikkorps fra Horsens spillede, og hvor den smukke Natur rigtig kom til sin Ret i et straalende Solskin. Den største Fest blev dog afholdt paa Bygholm Mark i 1869, det var en Skyttefest for de tre nordiske Lande. Vi stillede op paa begge Sider af Søndergade i Horsens fra Torvet og ned til Banegaarden. Derefter marcherede vi under Løjtnant Levys Kommando ud paa Skydepladsen. Han red foran. Paa Pladsen var der oprejst et Præmietempel af Glas, saa Præmierne kunde ses udefra af enhver. Øverst oppe tronedede Kongepremien, et stort Sølv-drikkehorn, der vandtes af en Nordmand. Kronprinsens Præmie, et Sølvkrus, blev vundet af Garver Vinther fra Roskilde. En Række Telte fra Lejrene ved Hald var oprejst paa de forskellige Afstande, vi skulde skyde paa. Akademisk Skyttekorps glimrede ved dets Uniformer og flotte Gymnastik. Der blev naturligvis holdt mange Taler, og det hele varede i to Dage.

Men efter denne Kraftanstrengelse revnede Horsens Skyttekreds som med et Knald. Festen gav et stort Underskud, som Løjtnant Levy nok maatte udrede af sin egen Lomme. Baade han, Kammerherre Jessen og flere Ledere trak sig tilbage, og der bestod nu kun tre smaa Landkredse, nemlig Tamdrup, Aale og Gjedved, under P. Bojsen som Formand.

Det gik smaat for os i et Par Aar. Vi havde vor Skydebane inde i Vinten Skov, hvor vi ogsaa lavede Gymnastik. Vi fik da den Tanke at vælge Forstanderen paa Tamdrup Højskole, Hansen, ind i Skyttekredsens Bestyrelse, da vi mente, han kunde blive en Støtte for den. Den første Gang, han mødte til Skydningen, foreslog han imidlertid, at vi skulde skyde om Bajere. Men det forbød jeg som Delingsfører. Saa blev han vred, og det var baade første og sidste Gang, vi saa ham imellem os.

I 1875 oprettede Pastor Konradsen en ny Kreds i Hvirring. Der var nu fire Landkredse, og ved en fælles Skyttefest samme Aar i Vinten Skov, hvor Konradsen var mødt som Taler, valgte vi ham til Formand i Stedet for P. Bojsen, der var blevet os for ligegyldig, han havde nok for mange Jern i Ilden.

Nu kom der Liv i Sagerne igen. Konradsen blev et Samlingsmærke for Egnens Skytter og Gymnaster. Den ene Kreds blev stiftet efter den anden. Men nu var det Landet, der gik foran, mens Horsens By havde været førende i Bevægelsens første Glansperiode. Ved 1900 havde Horsens og Omegns Skytteforening over 40 Kredse med ca. 1500 Medlemmer. Blandt Konradsens betydeligste Medhjælpere var Bogbinder Edv. Hansen, Horsens, og Musiker R. P. Aase, Østbirk, den sidste blev Foreningens Formand efter Konradsens Død.

Ikke alene ved Skyttefesterne var Pastor Konradsen en stadig Gæst og Taler. Han deltog personlig i Bedømmelsen af Gymnastikken rundt i Egnens Forsamlingshuse hvert Aar, endnu som 80aarig Mand, hverken de lange Køreture i barsk Foraarsvejrl eller de anstrengende Timer i tætpakkede Gymnastiksale syntes at trætte ham. Ved hans storstiledede Jordefærd paa Hvirring Kirkegaard d. 11. Maj 1903 var da blandt andre ogsaa Repræsentanter fra alle Kredsene i Horsens og Omegns Skytteforening til Stede. Der vajede 24 Skyttefaner omkring Graven, og efter Jordpaakastelsen rykkede disse Faner frem een for een og sænkedes tre Gange over den aabne Grav.

Seminarieliv for 50 Aar siden.

Den 1. Nov. 1878 kom jeg til Gjedved som Højskoleelev. Men allerede Dagen efter bad jeg Forstanderen, P. Bojsen, om jeg ikke maatte gaa med 1. Klasse paa Seminariet. Han var lidt betænkelig derved, da jeg jo havde Understøttelse til Højskolen. Han syntes, det var bedst, jeg blev paa Højskolen om Vinteren, gik i Forberedelse hos en Lærer om Sommeren og kom igen til næste Efteraar. Det kunde jeg godt

indse; men jeg indvendte, at jeg havde ikke Tid til at vente, da jeg var 29 Aar gammel. Desuden mente jeg nok, det kunde forsvares, at jeg modtog Understøttelse til Højskolen, naar jeg kom der til Foredrag hver Morgen, da holdt Bojsen nemlig verdenshistoriske Foredrag, som 1. Klasse fra Seminariet skulde overvære. Ligeledes vilde jeg møde jeg til Oplæsning paa Højskolen hveranden Aften, saa det nok kunde siges, jeg besøgte Skolen. Bojsen gav ikke noget egentligt Afslag, hvilket jeg optog som Samtykke. Han kendte mig fra Skytteforeningen, og da han vidste, jeg var en dygtig Gymnast, spurgte han mig, om jeg vilde lede Gymnastikken for Højskoleeleverne, han skulde nok betale mig for det. Det vilde jeg naturligvis gerne. »Saa bliver De jo Højskolelærer med det samme«, sagde han smilende.

Jeg skulde nu se mig om efter et Værelse. Bojsen havde ikke noget ledigt, alt var fuldt besat. Det var lige saa galt fat i Byen. Nord for Byen stod der et ubeboet Hus, som jeg kunde faa Lov at bo i. Men det forekom mig dog for uhyggeligt. Rotterne sprang omkring derinde, da jeg aabnede Døren, og den sidste Beboer, en Seminarist, havde brændt et stort Hul i Loftet med sin Hængelampe. Tag skulde jeg imidlertid have over Hovedet. Jeg kunde til Nød faa en Seng paa et af Højskolens Elevkamre; men der var slet ingen Ro til Læsning. Da var jeg saa heldig at komme i Snak med en Højskoleelev fra Vestbirk. Han havde lejet sig et lille Tagkammer i Gjedved By for at kunne læse i Ro, og han tilbød nu, at jeg foreløbig maatte bo hos ham. Desværre havde han ingen Kakkelovn, og skønt jeg ikke var forfrosen af mig, kunde jeg ikke rigtig faa noget bestilt i de kolde Vinteraftener. Jeg luskede derfor jævnlig ind til en Seminarist Bache, der boede i Huset ved Siden af, for at faa en Haandfuld Varme. Han fandt da paa, at jeg hellere maatte flytte rigtigt ind til ham, der kunde til Nød være to paa hans Kammer. Han havde baade Kakkelovn og en Sofa, hvilken sidste var en uhørt Luksus i Gjedved dengang. Der var mange, der misundte os den, for i Bojsens Kamre var der

blot et Bord og to Krakker (Stole uden Ryg). Bojsen holdt nemlig paa, at Seminaristerne ikke maatte sidde for blødt, for saa blev de magelige.

Det var hos Bent Snedker i Smaddegade, jeg kom til at bo. Huset hed for Resten »Hotel Lolland«, fordi der før havde boet et Par Lolliker der. Bache var en gruelig Læsehest, han havde nær kvalt mig den Vinter, vi sad hver Nat og læste til Klokken henved 3. Nu kunde jeg faa min Læselyst tilfredsstillet. Heldigvis rejste Bache til København om Foraaret, han vilde være Dyrlæge. Det blev han ogsaa, men døde kort efter af Overanstrengelse.

Da jeg ikke havde Raad til at beholde Værelset alene, fik jeg en anden Slider, Thomas Hansen Leth, ind til mig. Han var imidlertid fornuftigere end Bache. Vi enedes om at gaa i Seng Kl. 12 og staa op Kl. 8. Leth havde før boet sammen med en Kammerat fra sin Hjemegn, der blev vist bort fra Seminariet, fordi han svirede og spillede Kort om Natten og sov om Dagen. Han endte som Sjøver i København, hvor han en Nat blev kvalt af Kulos.

Jeg begyndte altsaa paa Seminariet den 1. Nov. og var saaledes to Maaneder bagefter de andre. Og jeg havde ingen Forberedelse haft. Den første Dag, jeg kom ind i Klassen, kunde jeg ikke engang faa en Siddeplads, alt var optaget. Jeg maatte traske over paa Højskolen igen, hvor jeg klagede min Nød for Lærer Jeppesen. »Prøv igen i Eftermiddag«, sagde han, »saa er der maaske en fraværende, og De kan da tage hans Plads«. Men det var lige galt til den Tid. Jeg vilde dog ikke vige anden Gang. Vi skulde skrive et Stykke Diktat, og jeg lagde mig da paa Knæene og brugte Enden af en Bænk til Skrivepult. Læreren lo af det, og min Udholdenhed gav Stødet til, at vi fik Lov til at bytte Værelse med 2. Klasse, naar vi havde skriftlige Arbejder. I flere Fag indhentedede jeg snart Klassen. Jeg havde f. Eks. læst mere Historie og Geografi end de fleste. Det laa blot i Stumper og Stykker og ventede paa at blive samlet. Værre var det med et Fag som Matematik. Jeg blev ordentlig forskrækket, da jeg saa dem regne med

Bogstaver, saa vidt havde vi ikke drevet Kunsten i Vinten-Enner Skole. Men ved lidt Haandsrækning af Bache kom jeg ogsaa med der, skønt jeg aldrig blev nogen rigtig Matematiker.

Det første Aar paa Seminariet levede jeg udelukkende ved tør Kost. Hver Lørdag Aften gik jeg hjem til Enner, hvor min Mor nu boede, og hentede ét Rugbrød, som hun selv havde bagt, samt lidt Smør og Sulevarer. Søndag Aften traskede jeg den halvanden Mils Vej tilbage igen med mit Bytte. Det var en god, sund Tur oven paa en Uges Slid. Morgen og Aften kogte jeg Kaffe eller Te paa mit Kogeapparat, om Middagen flottede jeg mig med lidt varm Mælk til Brødet. Det kunde dog ikke gaa i Længden. Om Sommeren blev Maden saa tør, at det kneb haardt for mig at faa den ned. Og mine Kræfter begyndte at tage af. Jeg fandt da Udveje til at købe min Middagsmad hos Hans Bak, der var Købmand og Gaardmand i Gjedved. Det kostede tolv Kroner om Maaned, mens Bojsen kun tog ti. Til Gengæld var Kosten bedre hos Hans Bak. Han vilde aldrig have mere end ti Kostgængere, Bojsen havde derimod ca. 50. Hans Bak og hans Kone var jævne, solide og muntre Folk, som jeg havde megen Glæde af. Jeg kom til at gaa deromme, som om jeg var hjemme. Jeg hjalp ham hver Dag med at skære Hakkelse til Hestenc, og derfor fik jeg min Eftermiddagskaffe med rigelig Kage til, saa jeg var aldrig sulten til Aftensmaden hjemme paa mit Kammer. Jeg hjalp ogsaa tit til med Tærskningen og andel Arbejde, og saa vankede der Aftensmad ovenpaa. Paa den Maade kom jeg snart til Kræfter igen.

Forstanderen paa Seminariet, P. Bojsen, var en livlig og dygtig Foredragsholder. Vi var svært glade ved hans verdenshistoriske Foredrag. Det var nogle af mine bedste Timer. Han kunde skildre de græske Stormænd, saa de stod lyslevende for os. Hans Fantasi løb ganske vist undertiden løbsk, saa jeg ikke kunde dy mig, men gav mig til at diskutere med ham i Timerne. Det havde han ikke noget imod. Jeg kom derfor snart i vort Skoleblad, der blev læst op hver

Lørdag Aften. »Diskussionen leve«, sagde Elkjær, han afbrød Bojsen i sit Foredrag hvert Øjeblik. — Man kunde altid høre, naar Bojsen var i en Klasse, for da lød der jævnlig en rungende Latter derindefra, det var en af hans Vittigheder, der blev kvitteret for. Naar han stod paa Katederet, var han rigtig i sit Es. Jeg kan tydelig se ham staa der, Pegepinden som en Kommandostav i Haanden, de muntre, spillende Øjne lysende hen over os. Han var dog ikke altid ene om at skaffe Humør i Klassen. Vore bedste Tegnere morede sig tit i Frikvartererne med at tegne paa den sorte Tavle. Og de lod altid Tegningerne staa, naar vi skulde have Bojsen i den følgende Time. Engang havde nogle Seminarister slaaet sig sammen om at købe en lille Gris, som de fik slagtet og tilberedt paa bedste Maade, hvorefter de holdt Gilde, spiste og drak, saa nogle af dem fik for meget og maatte kaste deres Del af Grisen op. Dette Optrin blev tegnet meget grotesk af paa den sorte Tavle, hvor Ædedolkene stod og gabede, og Grisen sprang ud af Munden paa dem, drattede ned paa Jorden og løb sin Vej. Det var oven i Købet saa godt tegnet, at man let kunde genkende de forskellige Ansigter. Bojsen var nær gaaet bagover og spurgte, hvad det skulde betyde. »Det skal betyde noget Griseri«, svarede en Seminarist. »Det ser næsten saadan ud«, sagde Bojsen og slettede Billedet med Tavlekluden.

Bojsen havde Ord for at være nærig. Nogle havde ondt af, at han samlede Penge, saa han kunde købe to Gaarde til den, han havde. Men jeg gjorde nærmest en anden Erfaring med Hensyn til hans Forhold over for Penge. Han gav mig 50 Øre i Timen for at lede Gymnastikken med Højskoleeleverne, og det var en høj Betaling i de Tider. Og da vi gjorde op med hinanden om Foraaret, vilde jeg betale 50 Kr. tilbage, som jeg engang i Vinterens Løb havde laant af ham. Han undersøgte sin Lommebog, men kunde ikke finde noget optegnet og sagde derfor, at jeg ikke skyldte ham noget. Jeg paastod jo, mit Regnskab var saa lidt omfattende, at jeg nok vidste, hvad jeg havde laant, og at han rolig kunde tage mod Pengene. Men det

vilde han ikke høre Tale om. Fandtes de 50 Kr. ikke i hans Bog, var de heller ikke hans. Jeg sagde da, at vilde han ikke modtage Pengene, betragtede jeg dem som en Gave fra ham. Han lo og sagde, at det maatte jeg gerne, det var jo en let Maade for ham at være gavmild paa. Jeg var dog ikke i Tvivl om, at han huskede Pengene lige saa godt som jeg. Hans Hustru, Ingeborg Bojsen, født Crone, var en livlig og begavet Kvinde. Ved Vintertid samlede hun Eleverne hos sig en Gang om Ugen, og der blev da musiceret og sunget. Hun spillede baade Klaver, Orgel og Violin. De flinkeste Musikere blandt Eleverne spillede sammen med hende.

Den betydeligste Lærer paa Seminariet var vel nok Martin Kristensen. Det var nærmest ham, der bar Seminariet frem til det store Elevtal. Vi var 84 i min Klasse og maatte derfor deles i to Hold. Han holdt udmærkede Foredrag i Nordens Historie, Literaturhistorie og Naturhistorie, det var en stor Nydelse at høre ham. Trods sin meget omfattende Viden var han ingenlunde tør, men forstod at krydre Talen med lune Vittigheder. Naar hans Overskæg begyndte at mimre, vidste vi, der vilde komme noget morsomt. Der var dyb Ro og Opmærksomhed i hans Timer.

Vor Lærer i Dansk og Matematik, Jeppesen, gav ikke Martin Kristensen stort efter i faglig Dygtighed. Han havde selv lige taget Eksamen fra Gjedved med Udmærkelse og skulde nu være Lærer for sine jævnaldrende. Hans overlegne Dygtighed skaffede ham imidlertid den nødvendige Respekt, og den, der ikke fik noget ud af Jeppesens Undervisning, kunde takke sig selv derfor. I Fysik havde vi først Jensen Lyngby, men da han snart efter blev Redaktør af »Silkeborg Avis«, fik vi den senere saa bekendte Høj-skolemand Kristensen Randers i Stedet. Jeg husker tydeligt hans første Time med os, han holdt Foredrag om Dampmaskinen, saa Sveden haglede ned ad hans Ansigt. Han sagde engang siden til mig: »Ja, den Dag var Dampen oppe. Jeg havde ikke saa lidt Feber, da jeg vidste, det var et kritisk Folkefærd, jeg skulde docere for«. Han var en fortrinlig Lærer.

Dette kunde derimod ikke siges om Hans Christensen, som vi havde i Gymnastik. Han gjorde min Klasse saa ked af dette livlige Fag, at jeg efter mine Kammeraters Opfordring maatte overtage Ledelsen. Da jeg siden blev Lærer i Gjedved, kom jeg ofte sammen med Hans Christensen. Til Tider var han saa fuld af Vid, at han kunde holde et helt Selskab i Aande. Til andre Tider sad han og hang med Hovedet og sagde ikke et Ord. Han overtog siden Særsløv Højskole, og i et Anfald af Tungsind berøvede han sig selv Livet.

Til Religionslærer havde vi først Kapellanen i Gjedved, Brorson; men da han ikke var Grundtvigianer, forlangte Seminaristerne en anden i hans Sted. Vi fik da Karl Povlsen, der siden blev Valgmenighedspræst i Ryslinge. Han var god nok, men havde en egen Evne til at irritere Eleverne. Der var f. Eks. en Dag spildt nogle Brødkrummer paa Katederet. Povlsen sagde da til en af Seminaristerne i en ubehagelig Tone, at han skulde komme op og viske Katederet af. Vedkommende sagde imidlertid nej, han var ikke ansat som Stuepige. Saa maatte Karl Povlsen selv gøre det, men vred var han, og det blev ingen opbyggelig Religionstime. Dristede en sig til at se paa Uret, sagde Povlsen skarpt: »Bliver Tiden Dem for lang, kan De jo gaa Deres Vej«. Hver Morgen sang vi fælles Morgensang i et af Klasseværelserne. En Morgen stod vi og ventede paa Povlsen. Da det trak ud, foreslog jeg Jeppesen, at vi begyndte paa Sangen. Det havde han ikke noget imod, og saa sang vi. En Elev, der kom for sent, saa Povlsen komme ind i Gangen og ved Lyden af Sangen snurre om og gaa ind i sit eget Klasseværelse. Samme Dag kundgjorde han, at for Fremtiden holdt han Morgenandagt hjemme, ønskede nogen at være med, var de velkomne. Nogle fulgte hans Opfordring, men de fleste foretrak at synge paa Klassen. Ikke saa længe efter blev Karl Povlsen Kapellan hos Vilhelm Birkedal i Ryslinge.

Gjedved Seminarium var vist paa sit højeste i de Aar. Vi var altsaa ikke mindre end 84 Elever i 3. Klasse. Nogle kunde dog ikke tage Eksamen, og an-

dre vilde ikke, men uddannede sig til Fri- eller Højskolelærere. Der var mange ejendommelige Skikkelser imellem. En gik altid, ogsaa inden Døre, i en gammel Overfrakke, der var grøn af Ælde, et Par flossede Sivsko paa Fødderne, en lang Pibe i Munden. Han læste næsten ikke andet end Historie. Engang kom han i Tanker om, at han vilde lære lidt Matematik, og han fik da, for at han bedre kunde følge med i Timerne, privat Undervisning hos mig. Det blev dog ikke til meget. Naar jeg havde udlagt lidt, blev han ked af det og begyndte at ride sin Kæphest, Historien. Jeg morede mig da med at stille ham nogle Spørgsmaal, han ikke kunde svare paa. »Hvad stod Hannibal paa efter Slaget ved Cannæ?« Det vidste han ikke. »Han stod paa sin Lykkes højeste Tinde«. »Hvem kom til Estland sammen med Valdemar Sejfr?« »Raden«. Ved Diskussionsmøderne var han rigtig i sit Es. Der var gerne Brug for Historiens Vidnesbyrd. Han blev siden Friskolelærer og Højskolelærer paa Kjøng og endte som omvandrende Eventyrfortæller i Skolerne, han døde i 1920 og blev da omtalt i flere Blade. Hans Navn var Havmand.

Hans Broder, som ogsaa var paa Seminariet samtidig med mig, kastede sig over Naturhistorien. Naar han mødte en af os paa Vejen, begyndte han at ramse lange Stykker op af Brehms Naturhistorie, som han kunde fuldstændig udenad. Til Eksamen fik han alligevel kun »godt« i dette Fag, hvad han tog sig meget nær. Det var nok Botaniken, han kom til at kludre i. En anden Særling paa Seminariet læste ikke andet end Matematik. Han gik altid og hældede med Hovedet og rystede med det som en gammel Kone, han var til Stadighed sammen med en Kammerat, der efterhaanden kom til at gaa nøjagtig ligesaadan med Hovedet. De laa i Dagevis om Sommeren ude ved et Hegn og løste matematiske Opgaver.

De fleste af Seminaristerne var fattige og levede yderst nøjsomt. Mange levede udelukkende af tør Kost. Jeg kom engang i Mørkningen ind til en, der sad og spiste sin Aftensmad, et Stykke Fedtebrød med en Gnalling Ost til, og det skyllede han ned med

Vand af sit Vandfad. Han spurgte mig, om jeg ikke vilde have en Kop Te med, og da jeg sagde »ja Tak«, hældte han noget Vand af Fadet i en Kop. Det var lunkent Vand uden et Teblad i, det smagte vammelt, jeg spyttede ud og sagde: »Pøj, hvad er det dog for noget Skidt, du drikker, du maatte hellere drikke koldt Vand«. »Nej«, sagde han, »jeg luner Vandet paa Kakkelovnen, saa tror jeg, det er Te. Det er Indbildningen, det hele kommer an paa«. — Klude paa Albuerne og Buksebagen gik de fleste af os med, det var ingen Skam, snarere en Hæder. En Elevs Anseelse rettede sig efter hans Dygtighed. Mange af dem var godt oppe i Tyverne, jeg fyldte tredive paa Seminariet, de fleste havde arbejdet haardt som Bønderkarle, inden de kunde følge deres Lyst og Trang til at læse. De gik derfor ogsaa maalbevist løs paa Bøgerne. Der udgik mange dygtige Folkeskolelærere fra Gjedved i de Dage.

Lærerkaar i 1880erne.

Jeg tog Eksamen i 1880 og fik straks Tilbud paa tre Pladser, som Lærer paa Galtrup Højskole hos Poulsen Dal, Kolds Medarbejder fra Fyn, som Hjælpe-lærer hos Folketingsmand Højmark i Stautrup og som Privatlærer for P. Bojsens og Martin Kristensens Børn i Gjedved. Jeg valgte den sidste Stilling, da jeg følte mig stærkt knyttet til Livet der og naturligvis skønnede paa, at mine gamle Lærere gerne vilde betro mig deres Børn, Jeg gik i Lag med Arbejdet og mærkede, jeg var kommen paa min rette Hylde. Børnene var flinke og velbegavede, saa jeg maatte anstrenge mig for at gøre Fyldest som Lærer, og jeg gjorde omfattende Forberedelser til hver Dag. Jeg boede hos Martin Kristensen, hvor vi ogsaa havde vor Skolestue. Om Aftenen læste jeg gerne højt for ham, mens han sad og tegnede. Han udførte smukke Kultegninger efter Fotografier paa Bestilling, han kunde tegne tre om Ugen og fik 25 Kr. Stykket, og da han i Reglen havde Bestillinger nok, var det jo en indbringende Fritidssyssel. Naar jeg læste for ham,

gled Arbejdet saa let, sagde han, og han fik Tiden dobbelt udnyttet. Hans tre store Drengs sad ogsaa til og hørte til, jeg læste mest historiske Værker, ogsaa en Del nyere Literatur.

Martin Kristensen havde et Stykke Jord og tre Køer, de sidste passede hans Kone, da han ikke interesserede sig for det og næppe heller havde Tid dertil. Jeg kunde ikke lide, hun skulde gaa ude hos Køerne, da hun egentlig havde nok at gøre med Huset og Børnene, hvoraf de havde otte, samt fire Seminarister, som boede og spiste der. Jeg tilbød derfor at tage mig af Køerne, og Martin Kristensen gav mig 5 Kr. ekstra om Maanedens derfor, skønt jeg protesterede og sagde, at jeg gerne overtog Arbejdet for Motionens Skyld. Det var et rart Tillæg til Lønnen, som var 300 Kr. og frit Ophold om Aaret. Da jeg havde været der et Aar, bød de mig 100 Kr. mere i Løn for at blive et Aar til, og det tog jeg med Glæde imod, da jeg ikke kunde vente at faa det bedre andet Steds.

Efter de to Aars Forløb søgte og fik jeg Lærerembedet i Haurum, Hornborg Sogn, to Mil Vest for Horsens. Stillingen i Gjedved var ikke til at gifte sig paa, og da jeg havde været forlovet i ti Aar, længtes jeg nu efter at faa Foden under eget Bord. Embedet var ikke af de største, ca. 500 Kr. foruden Bolig og Brændsel; men da baade min Kæreste og jeg havde lært Nøjsomhed ved at tjene vort Brød i vort Ansigts Sved, drog jeg ind i Haurum Skole med et godt Mod.

I den første Tid fik jeg min Middagsmad hos en Gaardmand i Byen, Thor Jakobsen. Jeg spiste sammen med Folkene og kunde være godt tjent dermed. Da jeg skulde betale og spurgte om, hvad det kostede, sagde Thor, at det blev lige bestemt 1 Kr. om Ugen. »1 Kr. om Ugen«, sagde jeg, »det er godt 14 Øre om Dagen«. »Synes du, det er for meget, saa kan a godt sætte det ned til 10 Øre«. »Jeg synes, 14 Øre er for lidt«, sagde jeg. »Nej, saamænd er det ikke, det er den rene Fortjeneste for mig. Du faar af den samme Gryde som vi andre, og da den er jævn stor, kan det slet ikke kendes paa den, at du æder med«.

Efter at jeg var bleven gift, købte vi vor Mælk hos

den samme Thor. Jeg gik der om med min Spand og forlangte to Potter sød Mælk, men da de intet Pottemaal havde, hældte de altid Spanden fuld, den kunde tage omtrent fire Potter. Jeg kan huske, at en Dag kom der to fattige Koner og tiggede Mælk, mens jeg var der med min Spand. Vi blev da alle tre budt ind og fik et solidt Maaltid Mad i Købet. Thor og jeg sad og sludrede med Konerne og fik dem til rigtig at le og snakke op, og bagefter fulgtes jeg med Konerne ned ad Vejen, vi havde hver en Spand Mælk i Haanden og den gode Mad i Maven.

Gaardmandskonerne besøgte os jævnlig i Skolen, og de gik da uden videre ind i Spisekammeret og lagde et Sigtebrød eller Rugbrød, et Stykke Ost eller en Pølse fra sig. Naar Folk slagtede Gris, fik vi ligeledes en Sending. Jeg købte et Saltkar, som hvert Efteraar blev fyldt uden min Medvirkning. Æg fik vi ogsaa forærende. Engang havde vi et Fad topfuldt, og jeg sagde til min Kone, at vi blev nødt til at sælge af dem, de kunde ikke holde sig friske. Men det vilde hun naturligvis ikke høre Tale om, det kunde vi ikke være bekendt for Givernes Skyld. Til en Juleaften fik vi ikke mindre end tyve Hvedebrød forærende. Da Læreren i Boring og hans Kone besøgte os i Julen, fik de fem Brød med sig hjem. De havde nemlig en Del Børn, saa de kunde bruge noget.

Saa længe vi var ene to, kunde vi derfor ikke let komme til at sulte, selv om Lønnen var lille. Det kneb mere med at faa de tomme Stuer nogenlunde møblerede. Dagligstuen maatte klare sig med et lille Fyrretræsbord og et Par Stole med Rørsæder; men den pæne Stue skulde gerne svare til sit Navn. Vi drog da til Horsens og købte paa Afbetaling et ovalt Mahogni Bord og en Sofa med sort Damaskes Betræk. Det kostede 112 Kr., en svimlende Sum for os. Jeg var ikke glad ved at stifte Gæld; men da vi havde faaet de fine Ting stillet paa Plads, vidste jeg alligevel ikke, hvad Ben jeg skulde staa paa af Glæde, hvorfor jeg stod paa Hovedet i Sofaen. Loftet havde jeg ladet male rødt med et hvidt Kors, saa det lignede et Dannebrogslag. Vort Stueur købte jeg i Ul-

dum. Læreren fra Boring var der samtidig med mig, og vi havde mærkeligt nok hver 20 Kr. paa Lommen til at købe Ur for. Urmageren raadede os imidlertid til at tage et Ur, som vi kunde have Gavn af alle vore Dage, men et saadant kunde ikke faas under 50 Kr. Min Kollega holdt Ørene stive, han vilde ikke bruge flere Penge, end han kunde betale kontant, og han fik da et Nürnbergerur med en Gøg i, som kulkede for hvert Slag, Klokken skulde slaa. Jeg var saa letsindig at købe et Ur til 50 Kr., jeg har faaet det betalt og har aldrig fortrudt Købet, da Uret nu har gaaet støt i 50 Aar og sikkert vil overleve mig. Da jeg gik hjem med det og skulde over Aaen mellem Uldum og Kalhave Kjær, turde jeg ikke gaa paa Gangbrættet med mit dyrebare Bytte, der var nemlig ikke noget Rækværk at holde sig til. Jeg vadede derfor gennem Aaen med Uret under Armen. Saadan fik vi efterhaanden det nødvendige Bohave. Det var en Oplevelse, hvergang vi fik et nyt Stykke. Og vi betragtede enhver af vore Ting som en kær Ven, vi nødigt vilde skilles fra.

Nogle af Bønderne i Haurum var Højremænd, andre Venstremænd, og det gik derfor tit varmt til, naar de kom sammen. Det var jo i Provisorietiden. Min gode Ven, men ikke Meningsfælle, Thor Jakobsen, var nok Højremand, men vilde gerne have det til at gaa roligt af, naar han holdt Julegilde. Engang vilde hans Svoger i Lag med mig ved et saadant Gilde. Da slog Thor i Bordet og sagde, at hvis han ikke holdt sin Mund med Politik, saa var Døren dør. »A kan sgu godt holde min Mund«, sagde Svogeren lidt slukøret. Det havde han dog ondt ved, især da vi havde spist og sad og nød Kaffe og Kaffeputscher. Jeg fik ham lirket til at fortælle om gamle Dage, det var han god til, og det vakte ingen Strid. Han fortalte blandt andet om, hvordan de i hans Ungdom slap Hestene løse, naar de kom af Seletøjet om Aftenen, og saa kunde de gaa omkring paa Markerne og selv søge deres Føde. De gik ude hele Natten, og om Morgenen skulde Karlen ud for at finde dem. Han havde da en Tot Havre med for at lokke dem hen

til sig, ellers vilde de ikke lade sig fange. De opholdt sig gerne i Engene nede ved Skoven, hvor der var baade Græs og Læ. Men det kunde ogsaa ske, de var skejet ud og gaaet andre Steder hen, saa det halve af Formiddagen gik, inden Karlen fandt dem. Det var vist ved det samme Julegilde, at Søren Pedersen og Poul Hansen trods Thors Formaninger røg sammen om Fæstningen. Søren var Højremand og Poul Venstremand, og da Søren ikke kunde forsvare Fæstningen længer, raabte han: »Vil du holde din Mund, Poul, du kan ikke snakke med om den Ting, du har pinede aldrig set en fjendtlig Kugle«. Det havde Søren Pedersen, han var nemlig en af Helgesens »Ildkarle« fra Frederiksstad. Poul Hansen havde bare været Trainkusk. »Hvad har a ikke«, sagde han fortrydeligt; »A var med til og slaa Bro ved Isted, mens Kuglerne røg os om Ørene. Det kan være, a har set flere Kugler, end du har«.

Lige efter min Ankomst til Haurum var jeg en Dag henne hos Købmanden. Der sad en gammel Mand i en Skindtrøje. Han spurgte mig, om jeg var den ny Lærer. Da jeg bejaede det, sagde han, at han gerne vilde have mig til at gøre ham en Tjeneste. Det vilde jeg naturligvis godt, hvis jeg kunde. Han bad mig da om at give Kapellanen en Krone fra ham. »Den skal han have i Offer, og a kan ikke selv give ham den, for a gaar aldrig i Kirke!« Jeg lovede at forrette Ærindet. Saa gentog han med stærkt Eftertryk: »A gaar aldrig i Kirke!« »Det kan godt være«, sagde jeg, »det er der jo nogle, der ikke gør«. »Men«, sagde jeg videre, »jeg skulde jo gerne vide, hvem Pengene er fra«. »A hedder Jens«, svarede han. »Na«, sagde jeg, »ja, det er der jo mange, der hedder, saa jeg er for Resten lige klog«. Købmanden skyndte sig at sige til mig: »Det er Jens Eskesen paa Haurum Vestergaard«. Jeg vidste da, det var en af Sognets anseligste Mænd. Han saa ud som en Arbejdsmand. Men jeg kunde alligevel let mærke, han var noget ud over det almindelige. »Vi har saa mange af de her grundtvigske Lærere«, sagde han videre, »du er vel ogsaa af den Slags. De siger jo, at Børnene ikke skal lære

noget, inden de selv faar Lyst til det«. Jeg svarede, at efter min Mening blev det heller ikke til noget ordentlig med Undervisningen, hvis vi ikke kunde vække Lysten til at lære noget hos Børnene. »Ja, I famler denn i Blinde, I famler denn i Blinde«, sagde han. »Denn« var hans Talemaade. »Det gør I andre vist ogsaa«, sagde jeg. Nu bød han mig ud til sig, og jeg fulgte snart Indbydelsen. Det var et hyggeligt, gammeldags Gaardmandshjem. Jens Eskesen var altid interessant at tale med, han talte ikke alene om Heste og Køer, men om Tidens brændende Spørgsmaal, som han havde sin egen, tit noget mærkelige Mening om. Og han vilde helst siges imod, han yndede ikke, naar man sagde ja og Amen til hans Snak. Som Sogneraadsformand havde han i mange Aar været en Slags Sognekonge, men Pastor Konradsen i Hvirring fik endnu større Indflydelse paa Befolkningen, da han kom hertil, og blev snart valgt til Formand i Stedet for Jens Eskesen. »A var selv med til at skaffe Konradsen hertil«, sagde Jens, »og der lavede a Ris til min egen R.. A er selv Venstremand, men en Præst skulde aldrig være Venstremand, for saa stikker han sin Næse i alt det, der ikke kommer en Præst ved. Vi skulde have taget Rørdam til Præst, endda han var Højremand«. En Dag kom Jens Eskesen ind til min Kone og spurgte efter mig. Jeg var ikke hjemme, og det beklagede han, da han gerne vilde have trøstet mig i min Sorg. »Hvad for en Sorg?« spurgte min Kone, »a ved ingen Sorg af«. »Naa, ved du ikke, at Elkjærs Præst er dumpet til Amtsraadsvalg?« Min Kone vidste nok, at Konradsen ikke var bleven valgt denne Gang, men mente ikke, det var nogen større Sorg for mig. »A kan ogsaa bære den«, sagde han, »den Præst skulde holde sig noget mere til sit Præstearbejde«.

Naar der skulde være Folketingsvalg i Horsens, kørte Gaardmændene for alle Byens Folk, saa ingen behøvede at blive hjemme for Afstandens Skyld. Jeg kørte engang med Jens Eskesen, han havde Vognen fuld, men vilde ingen Højremænd have op at køre. Det var en hel Fornøjelse. Vi sang »Ned med Estrup« og var i det hele taget svært oppe. Jens Eskesen gav

Øl og Kaffe til os alle ude i Horsens, og da vi paa Hjemvejen kom til Korning Kro, gav han Kaffe-punscher til de andre, mens han og jeg fik en ny Kop Kaffe. Han drak nemlig ingen Spiritus længer. Da han var bleven væltet af Konradsen til Sogne-raadsvalg, gav han sig til at drikke for at drikke sin Ærgrelse væk. Men en Aften kørte han i en omtaa-get Tilstand i Vejgrøften og væltede. Der laa han, til en Mand kom forbi og hjalp ham hjem. »Nu gaar det for vidt«, sagde Jens Eskesen Dagen efter, »nu skal det være forbi«. Han holdt fuldstændig op med at drikke, men blev syg ved denne Forandring i Leve-vis. Lægen vilde have ham til at gøre Overgangen mere gradvis, det kunde ellers blive farligt for ham. »Ikke en Draabe mere, enten det gaar mod Liv eller Død«, sagde Jens Eskesen. Han havde sat Punktum for Drikkeriet og døde da heller ikke denne Gang.

Mit nærmeste Tilsyn var jo Pastor Konradsen i Hvirring. Ham havde jeg kendt fra min første Ung-dom, og jeg havde været Sognebaandsløser til ham, før jeg kom paa Seminariet. Det var ogsaa nærmest paa hans Anbefaling, jeg fik Embedet i Haurum. Jeg satte stor Pris paa ham og fik til Gengæld mange Beviser for, at han betragtede mig som en god Ven. De aarlige Eksaminer, han afholdt i min Skole, gik fornøjeligt og let fra Haanden, de var som daglige Skoledage. Han lod sine Lærere undervise, som de fandt rigtigst, og det stod Skolerne sig ved.

Provst Høegh-Guldberg i Vær var den første, der visiterede min Skole. Han kom uanmeldt. Jeg fik en Seddel fra Lærer Jensen i Hornborg: »Der er Ugler i Mosen, Provsten har været hos mig, han er kørt til Kalhave, og derefter kommer »Raden« til dig!« Jeg lod som ingenting, sad i mit gamle Tøj og gik ikke engang ud, da Vognen holdt for Døren. Han kom altsaa dumpende ind, og vi maatte frem med vor Vis-dom. Vi begyndte med at synge den lille Salme »Lov og Tak og evig Ære«, og han var straks glad for, at vi sang den paa den gamle Melodi. Jeg talte med Børnene om den, og da jeg var færdig, tog han fat. Han sad og red paa en Bænk nede mellem Børnene og forstod saa godt at tale med dem, at de sagtens

kunde svare. Da han var færdig, sagde han: »Nu skal I have Tak Børn, I er de flinkeste Børn til at svare, jeg har hørt længe«. Ligeledes takkede han mig og sagde, at det havde været ham en Glæde at komme i min Skole, og hvis jeg blev indstillet til et større Embede i hans Provsti, skulde jeg faa Embedet, ligegyldigt hvad Nummer jeg havde ved Indstillingen. Provsten roste mig ogsaa hos Konradsen, men sagde til denne, at han ikke syntes om, jeg lod Vorherre sige »A«. Jeg har nemlig altid beholdt mit gode jyd-ske Maal. Konradsen svarede, at Vorherre havde jo heller ikke sagt »jeg«. »Nej, det har han jo ikke«, indrømmede Provsten.

Senere kom Biskop Clausen fra Aarhus og visiterede Skolen. Han kom kørende i en gammel Herskabskarosse, som Konradsen havde laant paa Bjerregaard til det Brug. Biskoppen kunde nemlig ikke lide at køre i aaben Vogn. Lærer Jensen i Hornborg skulde tale med Børnene om Skrifsproget »I annammede ikke en Trældoms Aand atter til Frygt«, Godsk i Kalhave om »I kender fra Barndom af den hellige Skrift«. Jeg slap heldigere, vel sagtens fordi jeg var den yngste af Lærerne, jeg skulde tale med Børnene om den barmhjertige Samaritan. Da jeg var færdig, tog Bispem selv fat. Men han var ikke saa god til at tale med Børnene som Provsten. Mange af Bispens Spørgsmaal kunde jeg ikke have svaret paa, saa underligt de var stillet, Børnene kunde da langt mindre. I Dansk kørte han rundt med vanskelige Ord, som f. Eks. Dugen — Duggen, sidde — sætte, ligge — lægge. Jeg undrede mig over, at Børnene ved de nederste Borde svarede Bispem saa godt; men bagefter fik jeg at vide, at Pastor Konradsen, som havde sat sig dernede, sad og hviskede Svarene til dem. Bispem lastede ikke min Skole, han roste den heller ikke. Efter Visitatsen var han inde i vor Stue, indtil Vognen kom. Han spurgte da om, hvor meget jeg havde i Løn. Jeg sagde ham, at Pengelønnen var ca. 500 Kr. »Det er dog frygteligt«, udbrød han, »hvordan kan en Familie leve af det?« Og han spurgte, om jeg ikke søgte bedre Embeder. »Jo«, sagde jeg, »for en Tid siden var jeg indstillet til Embedet i Søvind som Nr. 2;

men Biskoppen kaldede Nr. 1, skønt han i Forvejen havde et godt Embede og derfor ingen Nød led«. Det svarede Bispen ikke noget til. Jeg kunde godt have fortalt ham, hvorfor han ikke kaldede mig, men fandt det klogest ikke at rippe op i en Historie, han vel sagtens havde glemt.

Da jeg blev indstillet til Søvind, rejste jeg nemlig til Aarhus for at præsentere mig for Bispen. Jeg mødte ham i Gadedøren, hvor han kom imod mig med Silkehatten under Armen og skulde ud i Selskab. Han nedlod sig dog til at spørge om mit Ærinde, og da jeg havde sagt det, spurgte han videre, om jeg var Højremand eller Venstremand. »Vestremand«, svarede jeg. »Saa kan jeg ikke forstaa, hvordan De kan tale med Børnene om det fjerde Bud og indprente dem Lydighed mod Forældre og Øvrigheden«. Det var vel at mærke midt i Provisorietiden. Jeg mente, at dette ikke faldt mig vanskeligt, da Vestremændene lige saa godt som Højremændene vilde have deres Børn til at lyde. Jeg undgik klogelig at komme ind paa Øvrigheden. Han sagde da, det var en urolig Befolkning i Søvind, der var mange Skattenægtre. De kunde trænge til en besindig Lærer. Men endnu kunde han ikke tage Stilling til Spørgsmaalet, da han ikke havde set de andre Ansøgere. Jeg gik min Vej og tænkte i mit stille Sind: Farvel, Søvind! En Tid efter fik jeg Brev fra den Lærer, der var indstillet som Nr. 3, og han vilde gerne vide, hvad Bispen havde sagt til mig. »Da jeg kom ind til Bispen«, skrev han, »for han hen imod mig, som vilde han æde mig, og raabte: »Er De Lærer eller Politiker?« Jeg svarede, at jeg var først og fremmest Lærer. Alligevel fik jeg en vældig Overhaling, fordi jeg havde været Stiller til Folketingsvalgi Aarhus for Fritænkeren og Radikaleren Pingel.«

I 1890 søgte og fik jeg det større Embede i Honum, Hvirring Sogn. Jeg beholdt derved Pastor Konradsen som Præst, og det var Provst Høegh-Guldberg, der kaldede mig, hvad han ingen Skrupler behøvede at have over, da jeg var indstillet som Nr. 1. I dette Embede virkede jeg til 1919, da jeg som 70aarig fik min Afsked fra den Gerning, jeg havde været lykkelig ved i 40 Aar.

octavo itaq; ante oychahelo Incarnatōis dnice

Anno & die quo sup̄ notatū est. eodem anno In die s̄c̄i dionisi.
videlicet. viij. s̄c̄i octobris. factū est ante. Iohes. qui p̄-
fuit monastio duob' annis & t̄cio vsq; ad octā aptōy p̄ori et
pauli. hic tempe ministroru sui multa adūsa sustinuit.
magna q̄dem cura erat discordia tunc tempis. ut Regem curā
et ducem abel fr̄m suū. d̄m contigit qd̄ iuncta n̄ra In ynes
a theotonis abigeret. s; cū d̄m ab̄s ioh̄s insequeret bar-
bavos. ut iumenta reduceret. ab eisdem latronib' cap̄t̄. cebrat̄.
& in sinist̄o brachio gravit̄ uulnat̄. Multaq; alia mala
passus ē. tam ex p̄te ducis abel. qm̄ ex p̄te regni q̄verentis.
dum quisq; d̄m p̄ suo libitu. bona claustr̄i disper̄. violat̄.
Ita ut etiam curiam n̄am h̄sines totali incendio deuasta-
rent. s; et regina iuxta uōie. q̄ tunc skanthorpburg mo-
nabat̄. de curia n̄ra thyrning potēt̄ om̄i die abstulit
qd̄ uolebat. Immo etiam fr̄ olauo quater. q̄ maḡi erat illi
gr̄ge. Ab̄s quoq; iohanni. & sepe reliq̄s fr̄ib' se aliqd̄ mali
facturū. in suis corpib' minabat̄. si n̄ om̄ia n̄ra sue cederent
uoluntati. Eadem etiā Regina cū annonā n̄am de d̄m̄s
In plaustris ē. mox ē ad monast̄iū traherem. multis locis
in via. posuit occultas insidias. ut ip̄am annonā a nobis
detraheret. si daret occasio. fraudulenter. Eod̄ tempe dux abel
villam m̄rialium. v̄mlewisling n̄oie. p̄ter solam eccliam. te-
tali incendio deuastauit. Quod cū ab̄s ioh̄s. & nos monachi au-
diuim'. tunc nos euenire similia. metatum Alzgr̄th scriptib;
et magnis audib' obtinuim'. nauelq; om̄i q̄c̄t̄ ap̄ nos fuerit
aut irrepabile lesim'. aut flagit̄ subministr̄. ne in eis bonis n̄ra

Duo
annus
Ab̄s
mest̄

Øm Klosters Krønike.

Oversat af JØRGEN OLRIK.

Et af de livfuldeste og interessanteste Skrifter fra Danmarks Middelalder er uden Tvivl den i Cistercienserklosteret Øm ved Mossø skrevne Klosterkrønike »Exordium Caræ Insulæ« (Øm Klosters Opkomst), endnu den Dag i Dag bevaret i Originalhaandskrift paa Universitetsbiblioteket (E donatione variorum 4°, 135) og udgivet af Professor M. C. Gertz i *Scriptores minores historiæ Danicæ mediæ ævi II* (1918—20) S. 153—264. Denne Udgave er benyttet ved nærværende gennemsete ny Udgave af Oversættelsen. Krønikens første Halvdel handler om Klosters Grundlæggelse 1165 i Sminge ved Silkeborg og om, hvorledes det derfra flyttedes til Veng, derfra til Kalvø i Skanderborg Sø, for sluttelig 1172 at havne i Øm. Hertil er føjet Afskrifter af forskellige kongelige og pavelige Privilegier og Fribreve samt af de Testamenter, hvorved Klosters Velynder, Bisp Sven af Aarhus, skænkede det saa vidtstrakt Jordegods (især i Djursland), at han gjorde sig fortjent til det Navn af Klosters Grundlægger, som Krøniken giver ham. Om samme Biskop Svens Liv og Død fortælles ydermere nogle Smaatræk, der giver et smukt Billede af Valdemarstidens religiøse Opsving; den blide Fromhed, der præger Bisp Svens Skikkelse, er et ejendommeligt Modstykke til det alt andet end blide Billede, som Krøniken tegner af flere af hans Eftermænd, især af Klosters arge Fjende Biskop Tyge.

Dette Krønikens første Afsnit, den egentlige Grundlæggelsehistorie, er forfattet eller i al Fald paabegyndt 1207. Dernæst følger en Abbedrække, hvis Begyndelse, nemlig Stykkerne om de seks første Abbeder, skyldes samme Haand som den forudgaaende Krønike. Stykket om den syvende Abbed skyldes en ny Haand, Stykket om den ottende og niende Abbed atter en derfra forskellig Haand. Ved den tiende Abbed tager atter en ny Haand fat, der ligesaa genfindes i Stykkerne om den tolvte, trettende og fjortende Abbed, hvorimod Stykket om den ellefte Abbed atter skyldes en fra de foregaaende forskellig Haand. Denne sammenhængende Skildring af 12., 13. og 14. Abbeds Styre er uden Tvivl forfattet kort efter den nye Kirkes Indvielse paa Allehelgens Dag 1257, og den fører os med sine malende Enkeltskildringer midt ind i Datidens urolige Forhold, hvor det gjaldt at være enten Hammer eller Ambolt, og hvor fredelige Klosterfolk oftest trak det korteste Straa. Under Kam-

pen mellem Erik og Abel tynges Klostret haardt af de kongelige Hæres Gæsteri, og hvor Kongen slipper, tager Aarhusbispnen Peder Ugotsøn fat.

Alt dette var dog kun et Forspil til de langt værre Trængsler, der ventede Klostret efter Magister Tyges Valg til Bisp af Aarhus, og som skildres i Krønikens sidste og største Afsnit, der atter skyldes en fra de foregaaende forskellig Forfatter. Hvem denne er, gives der et Vink om i en senere i Haandskriftet indføjet Abbedrække, hvori det om den syttende Abbed, Ture (1263—8) hedder: »Om hans Tiltrædelse og Valg, hans Møje og Sorg findes mangt og meget udførligere fremstillet i et andet Bind ved hans Flid«. Altsaa er det Abbed Ture, der har skrevet (eller i hvert Fald inspireret) hele dette Parti af Klosterkrøniken; hermed passer det ogsaa godt, at Krøniken synes at røbe en vis Kritik overfor Tures Forgænger, den noget fremfusende Abbed Bo, men ikke mod Tures egne Handlinger. Fremstillingen af Striden mellem Klostret og Bispnen kan selvfølgelig ikke gøre Fordring paa at betegnes som upartisk objektiv Historieskrivning, da den skyldes den ene Part i Sagen; men alt i alt giver dog Klosterkrøniken et ejendommeligt livfuldt og paalideligt Billede af den fuldstændige Mangel paa Orden og Retssikkerhed i Landet, hvor den kirkelige Stormand, der havde Magten paa sin Side, kunde sidde alle kirkelige Mæglinger, Domme og Bandyngninger overhørig. Paa adskillige Steder hæver dens Forfatter sig til virkelig Fortællekunst, især i sine Fremstillinger af Bispens Besøg i Klostret og hans Møder med Abbeden, hvor det korte og hvasse Ordskifte aldeles bærer Præg af at være grebet lige ud af Livet og netop ved denne sin Livfuldhed danner den største Modsætning til de sædvanlige tørre og aandløse middelalderlige Klosteraarbøger. Skade, at der er bevaret saa lidt af den Art Skildringer fra Danmarks Middelalder (udenfor Folkevisernes Verden). — Længere hen i Krøniken er det mest Dokumenterne i Klostrets kirkelige Retstrætte med Bispnen, der gør sig gældende; men det er en Selvfølge, at dette Stof ikke har samme umiddelbart fængslende Karakter som de fortællende Afsnit. Desværre bryder Krøniken af, just som Stridens endelige Afgørelse (1267) skulde berettes, og om denne vides derfor intet bestemt.

Det er hele Æmbogen, der her forelægges Læseverdenen i gennemset Oversættelse, blot med Fradrag af nogle mindre, uvæsentlige Dokumentafskrifter. Dens sidste og største Afsnit — fra den ellefte til den syttende Abbed (1235—67) — har jeg tidligere oversat for »Selskabet til historiske Kildeskrifters Oversættelse«; det er trykt i det af dette Selskab udgivne Skrift »Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispesrid, Udvalg af Kilder til Danmarks Historie 1241—1274« (Kbh. 1906—8) S. 250—317, og er ved det nævnte Selskabs Velvilje genoptrykt her i temmelig uforandret Skikkelse.

Da vi ønsker at overgive til Eftertidens Kundskab, hvorledes dette Kloster, som hedder Øm, har taget sin Begyndelse, vil vi her meddele baade naar og af hvem det er bygget, med hvilke Forrettigheder det er blevet stadfæstet, hvorledes det er flyttet fra Sted til Sted og er endt paa det Sted, hvor det nu ligger, samt Navnene paa de Abbeder, som har forestaaet det i 42 Aar indtil nærværende Aar, da dette er skrevet¹⁾; alt i den Hensigt, at om nogensinde nogen, være sig læg eller lærd, skulde prøve at voldføre det og lægge Haand paa dets Ejendomme, da skal han, naar han erfarer Sandheden om dets Grundlæggelse og ærværdige Grundlæggere, afstaa fra sit paabegyndte onde Værk, og hellere elske og skærme Klostret, indtil han ved deres Fortjenester, hvem han skylder Udspring og Vækst²⁾, og hjulpet af hele Ordenens³⁾ Bønner, paa den yderste Prøvelsens Dag af Kristus, den høje Dommer, optages blandt de herliggjorte Munke og med alle Guds udvalgte vinder Himmeriges Rige i al Evighed⁴⁾.

Kap. 1.

Naar og af hvem dette Kloster er grundlagt.

Aar 1166 efter Herrens Byrd, i Februar Maaned, den 16. Dag i samme Maaned, udsendte Herr Henrik, den første Abbed i Vitskøl⁵⁾, dette Klosters Samlag til et Sted, som hedder Smaaenge⁶⁾, som den ærværdige Biskop Eskil af Aarhus havde udset til ham. Men dette Sted var fattigt og utilstrækkeligt; ti det havde kun én Gaard og Grund; og da Bispen fik en brat

¹⁾ Heraf fremgaar, at Ømbogens første større Afsnit er paabegyndt 42 Aar efter Klosters Grundlæggelse 1165, altsaa 1207.

²⁾ Der menes Kirkens Helgener, hvem han skylder sin aandelige Vækst.

³⁾ Cistercienserordenens.

⁴⁾ Her følger i Manuskriptet en Indholdsfortegnelse, bestaaende af de 36 Kapiteloverskrifter. Den overspringes her.

⁵⁾ Det kendte Cistercienserkloster (nu Bjørnsholm) ved Limfjorden, grundlagt af Valdemar I. Aar 1158.

⁶⁾ Sminge i Tvilum S., Gjern H., Aarhus Amt, Nordøst for Silkeborg.

Død og mistede Livet paa Ledingstog mod Venderne¹⁾, gav bemeldte Abbed sig derfor til at forhandle med den ærværdige Mand Herr Sven, der var blevet valgt til den hedengangne Eskils Eftermand, om hvorvidt han vilde antage sig den lille Hjord som en omhyggelig Hyrde og sørge for Græsning til den, saa Ordenens²⁾ første Spire i hans Stift ved hans Hjælp kunde vokse og fuldkommes. Denne udvalgte Bisp³⁾ havde vel i Førstningen staaet Brødrene imod for sin Forgængers Gavmildheds Skyld, hvorved øjensynlig Bispedømmets Ejendomme var mindske- de; men en Gang han var kommet sejlende hjem fra England, havde han faaet Uvejre og svære Storme, og efter Tilskyndelse af en Graamunk⁴⁾, en gudfrygtig Mand, havde han lovet, at hvis Gud frelste ham af den overhængende Dødsfare, vilde han bygge et Cistercienserkloster i sit Bispedømme; og derfor aflagde han straks paa Abbedens Tilskyndelse al den Uvilje han havde haft mod Brødrene, og fuldbyrdede lykkeligt og vel mod samme Brødre hvad han i sin Nød fromt havde lovet. Abbed Henrik var en Mand af ærværdig Vandel og højt elsket baade af Kongen og af alle Rigets første Mænd for den Gudsfrygts Skyld, som lyste ud af hans Aasyn, og for den honningsøde Veltalenheds Ordstrøm, der udgik af hans Mund. Den udvalgte Bisp og Abbeden henvendte sig da i Fællesskab til den Herre Kong Valdemar, som dengang stod ene for Styret, Fader til de to Konger Knud og Valdemar, der herskede efter ham, og holdt Raad med nogle andre af Bisperne om at anbringe Brødrene i Veng Kloster⁵⁾, som paa den Tid var i Forfald som Følge af de sorte Munkes⁶⁾ Forsømmelighed. Dette fuldbragte de ved Herrens Hjælp hurtigt ved fælles Raad-

¹⁾ Rimeligvis endnu samme Aar, 1165.

²⁾ Cistercienserordenens, jfr. ovenfor.

³⁾ Saaledes betegnes den valgte Bisp, der endnu ikke har faaet Indvielsen til sit Embede.

⁴⁾ Saaledes kaldtes Cistercienserne efter deres Kappe i Modsætning til de hvide eller sorte Munke, Benediktinerne.

⁵⁾ I Hjelmslev H., Aarhus A., Nord for Skanderborg.

⁶⁾ Benediktinerne, jfr. ovenfor.

slagning. Ti de sortes Abbed, Jens, gav sig frivillig i al Ydmyghed Abbed Henrik i Vold; Læreren lod sig gøre til Lærling og dvælede en Tid lang i Vitskøl i den største Lydighed under Klostrets Skik og Tugt, ofte med Graad og Suk af Anger over, at han i sin forrige Orden havde ført et saare uordentligt Liv. Siden vendte han hjem til sit eget Hus¹⁾, som nu var omskabt til det bedre, tilbragte Resten af sin Levetid med det paabegyndte Værk, og endte der sine Dage med en salig Død.

Kap. 2.

Hvordan Brødrene overlod deres udvalgte Bisp Smaaenge for at vinde des større Yndest hos ham.

Da Brødrene var kommet til Veng og havde fæstet Bo der, og den udvalgte Bisp i alle Maader var blevet dem huld og aldeles havde glemt den Bitterhed og Harme, han havde næret imod dem, overdrog de ham, for at vinde des større Yndest hos ham, Smaaenge, for at han frit kunde have Raadighed over denne Grund, og bruge den paa hvad Maade, han vilde. Dette tog han naadigt op, og blev som Følge af deres Huldskab endnu mere venligsindet; han beholdt den kun en kort Tid, og gav den siden tilbage til Brødrene, mod af dem at faa et Bol i Karlby²⁾, som hørte under Veng; men ogsaa det gav han dem front tilbage sammen med andre Ejendomme, som han havde overdraget Klostret. Dengang var Bispedømmet overmaade fattigt og ringe; men Bispen udvidede og øgede dets Gods og Anseelse; og alt, hvad han gav Klostret, var ud af hans eget Arvegods, samt af hvad han kunde føje dertil af sit eget Bords Overflod i sin Bispetid.

¹⁾ Altsaa Veng Kloster.

²⁾ Bol er et Jordstykke af en bestemt Størrelse, opr. vistnok saa megen Jord, som hørte til en normal Bondegaard. Karlby ligger N. for Grenaa.

Kap. 3.

Hvordan den første Abbed paa Kongens og Bispenses Vegne drog til Rom.

Siden indsatte Herr Abbed Henrik den hæderværdige Mand Brian til Abbed. Han var engang Gæst hos Abbed Jens i Veng, som tog uærbødigt imod ham, handlede ilde mod hans Svende, og lod dem binde for noget Korns Skyld, som de i Løn havde bragt ud fra Laden til Foder for deres Heste, fordi de fik alt for lidt til givendes. For den Sags Skyld blev Abbed Jens anklaget paa Landemøde, og da han ej kunde rense sig, overgav han sin Abbedværdighed i den udvalgte Biskops Hænder og blev Munk i Cistercienserordenen, som vi ovenfor har fortalt. Brian blev alt-saa indsat som Abbed, og snart efter drog han paa den Herre Kongens, sin udvalgte Biskops, og de andre Bispers Raad til Rom, meddelte nøjagtigt den Herre Paven alt i Rækkefølge angaaende Klostræts Omskiftelse, og overgav ham Breve udstedte i samme Anliggende. Og da den apostoliske Herre hørte om det Skifte, der var sket ved den Højestes Haand¹⁾, glædede han sig, saaledes som han altid plejede at glædes ved Cistercienserordenens Fremgang og Held, og gav Abbeden Breve med hjem til Kongen og den udvalgte Bisp og de andre Bisper, samt til ham selv det Fribrev, som han udbad sig.

Kap. 4.

Den apostoliske Herres Brev til Kongen om Klosterskiftet i Veng og om Ærkebiskop Eskils Hjemkaldelse.

Alexander, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sin hjærtens kære Søn i Kristus Valdemar, Danernes høje Konge, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Da vi hører, at du har din Omsorg og Tanke henvendt paa de Ting, som kan være Gud til Velbehag og tjene

¹⁾ Hentydning til Davids Salm. 77,11.

Kongenavnet til Ære, og som kan tjene til din Sjæls Frelse og til Fremme af Dyd og Guds frygt, glædes vi med stor Glæde¹⁾ derved og lovpriser i Herren din Højheds Iver med inderlig Ros over denne din Adfærd.

Af Indholdet af Skrivelser fra dig og flere af Bisperne i dit Rige har vi bragt i Erfaring, hvordan du, ledet af Kærlighed til den guddommelige Godhed, har iagttaget, at Veng Kloster, som dine Forgængere har grundet til deres Sjæles Frelse og udstyret med vidtstrakte og store Ejendomme, baade aandeligt og time ligt set var kommet i Forfald og overmaade medtaget; hvordan du saa med bemeldte Biskoppers Raad har tænkt paa dets Genoprejsning, og hvordan du, efter at Abbeden, hvem det før var overdraget, fra Lærer havde ladet sig gøre til Lærling, har overdraget Brødrene af Cistercienserordenen dette Kloster, for at faa Guds frygt og ærlig Tugt genoprettet i det. Saa sandt som nu dette forholder sig saaledes, og fordi vi haaber, at det har føjet sig saalunde ved Guds Naades Indgivelse og ved Herrens Haands Omskiftelse²⁾, godkender vi dette gärne og stadfæster alt, hvad der i den Sag skønnes at være anordnet af din Højhed med bemeldte Bispers Raad og med gavnlig Omsorg; og vi beder, maner, og opfordrer din Højhed i Herrens Navn, samt paalægger dig til dine Synders Forladelse, at du ivrigt og fromt lægger Vind paa bemeldte Klosters Tarv og Lise, og beflitter dig paa at elske og bevare de gudelige Mænd³⁾, som vor elskede Søn Sven, udvalgt Bisp af Aarhus, med dit naadige Samtykke har ført did, samt med din vante Mildhed og Godhed holde din Haand over deres Gods.

Ydermere beder og formaner vi lige saa fuldt din kongelige Højhed, at du bliver fast og urokkelig i Ærefrygt for den hellige Peder og for os, saaledes som du vel har begyndt, fra den Stund, du er vendt tilbage

¹⁾ Esaias 66,10. Math. 2,10.

²⁾ Davids Salmer 77,11.

³⁾ Der menes Munke.

til Kirkens Enhed¹⁾, og ivrig maner og opfordrer Bisperne og hele Præstestanden og Folket i dit Rige til det samme, samt at du fromt og hæderligt kalder vor Broder Eskil, Ærkebisp af Lund, det apostoliske Sædes Legat, en gudfrygtig og udmærket Mand, og som vi troer, overmaade elsket af Gud og Mennesker samt fuldtro mod dig og dit Rige, tilbage til hans Kirke, viser ham al Hæder og Yndest, der tilkommer ham som din aandelige Fader, og med din kongelige Haand skærmer og haandhæver hans Kirkes Rettigheder og Ejendomme. Ti det er vor Tro og vort Haab i Herren²⁾, at hans Nidkærhed vil øge din Størheds Hæder og Ære, saa der med Guds Hjælp bliver dig, din Arving og dit Rige den største Fremgang og Lykke til Del³⁾.

Kap. 6.

Den Herre Kong Valdemars Fribrev, som han gav Klostret og Brødrene i Veng.

I den hellige og udelelige Treenigheds Navn. Jeg Valdemar, af Guds Naade Danernes Konge, ønsker alle Sønner af vor guddommelige Moder Kirken, nærværende som tilkommende, der lever fromt og rettroende her i Danmark, at de efter dette Livs Løb maa opnaa evig Sejrsløb hos Kristus. Da vi, ved Guds Forsyn, ikke for nogen vor Fortjenestes Skyld, har opnaaet Enekedømme over hele Riget, vil vi, saa vidt vor Ævne med Herrens Hjælp rækker, for den Sags Skyld lægge Vind paa at virke til Gavn for alt guddommeligt og menneskeligt. Da vi saaledes troer paa Opstandelsen og paa, at vi efter dette Legems Død skal have vor Lod og Del i de evige Boliger⁴⁾

¹⁾ Der sigtes til Valdemars Strid med Ærkebisp Eskil og Hyl- ding af Alexanders Modpave, Oktavian.

²⁾ Philipp. 2,19.24.

³⁾ Kap. 5, som her overspringes, bestaar af et aldeles tilsvarende Pavebrev til Bisperne Absalon af Roskilde, Toke af Børglum, Radulf af Ribe og Sven af Aarhus. Brevene er rimeligvis udstedte 1169 eller 1170.

⁴⁾ Luc. 16,9.

med dem, der har smykket Herrens Hus¹⁾, gør vi herved vitterligt, at vi har overladt Veng Kloster og samme Munkebos Brødre, som tjener der efter den hellige Benedikts Regel, deres Landboer²⁾ med al kongelig Ret, som de tidligere var vante til at udrede vore Ombudsmænd³⁾ i Ledingsalfgift, og det til fuld Syndsforladelse for os selv, vore Forfædre og Forgængere samt alle afdøde Troende. Hvo som derfor af ond Lyst modsætter sig dette vort Brevs Lydende og grebet og ægget af Djævelens Aand, prøver at ophæve hvad vi har fastsat, samt krænker vort Segls stadfæstende Magt, han skal have Lod og Del med Judas, Kristi Forræder, og vandre paa Vej med dem, der har sagt til Herren: vig bort fra os, vi vil ikke vide af dine Veje⁴⁾; ja, han skal være uden Del i vor Herres Jesu Kristi højhellige Legeme og Blod, medmindre han af Anger gør sømmelig Bod⁵⁾.

Kap. 7.

Hvordan dette Hus fra første Færd ej blev grundet uden gyldigt Grundlag.

Det bør ej forties, hvad vi burde have skrevet foran, hvordan Abbed Henrik skrev til den apostoliske Herre om det Sted, som Biskop Eskil tilbød ham, og hvad den apostoliske svarede ham derpaa. Biskop Eskil havde nemlig ligesom flere andre Bisper og Kongen selv været smittet af Oktavians Kirkesplid, og derfor vilde Abbeden ikke uden at raadspørge den apostoliske tage mod et Sted af hans Haand. Ti Oktavian var blevet kaaret i Splid med Kirkens rette Pave Alexander, og til ham sluttede sig mange Konger og Fyrster og kirkelige Mænd med samt Romernes Kejser Frederik. For at nu ikke nogen skal mene eller sige, at dette

¹⁾ Dav. Salm. 26,8.

²⁾ Fæstebønder.

³⁾ Kongelige Fogeder.

⁴⁾ Job 21,14.

⁵⁾ Dette Brev er sikkert udstedt Aar 1158, kort efter at Valdemar var blevet Enekonge.

Hus fra første Færd er blevet grundet uden gyldigt Grundlag, saa lad ham høre, hvad for et Grundlag den apostoliske Herre har lagt ved det Fribrev, som han til Svar sendte Abbed Henrik og hans Brødre.

Kap. 8.

Den apostoliske Herres Brev til Abbed Henrik om det Sted, som Biskop Eskil tilbød ham.

Alexander, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sine elskede Sønner, Abbed Henrik og Brødrene i den hellige Marias Kloster i Vitskøl, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Din Fromheds Skrivelse, elskede Søn Abbed, har vi modtaget med skyldig Bevaagenhed og af dens Ordlyd erfaret, at Biskop Eskil af Aarhus, efter først at have overladt Eders Kirke et til Gudsdyrkelse mindre vel egnet Sted, senere har givet Eder et andet, dertil bedre egnet i Steden for det første Sted¹⁾. Da du nu, Søn Abbed, udbeder dig vort Raad i denne Sag, for den Sags Skyld, at denne Bisp i sin Tid har samtykket i Vildfarelsen²⁾, hvilken Gerning han dog efter nøje Prøvelse har tilbagekaldt, har vi nøje overlagt Sagen med vor ærværdige Broder Eskil, Ærkebisp af Lund, og med andre vore Brødre; den har vundet bemeldte Ærkebisps Bifald, og han har naadigt samtykket deri. Saasom vi nu med faderlig Omhu vil sørge for Eders Fred og Ro, stadfæster vi med apostolisk Myndighed bemeldte Sted for Eder og ved Eder for Eders Kirke, og meddeler Eder nærværende Værnebrev med det Bud, at slet intet Menneske tør bryde dette vort Stadfæstelsesbrev eller i nogen Maade handle derimod; men drister nogen sig til at prøve derpaa, da vide han, at han ifalder den almægtige Guds samt hans hellige Apostles, Peders og Pauls, Vrede³⁾.

¹⁾ Se herom næste Kapitel.

²⁾ Nemlig ved at slutte sig til Modpaven Octavian.

³⁾ Dette Brev synes udstedt c. 1165.

Kap. 9.

Hvordan Biskop Eskil tog tilbage hvad han før havde givet af Bispegodset i Sagebrok og i Bytte gav Smaaenge, ligeledes hørende til Bispegodset, for dér at lade bygge Kloster.

Om nogen ønsker at vide, hvad der menes med det første og det andet Sted, hvorom den apostoliske Herre skriver i sit Brev til Abbed Henrik, da maa han vide, at det første Sted var Sagebrok¹⁾, der hørte under Aarhus Bispedømme; men da det ikke egnede sig, gav han det med den Herre Kong Valdemars Raad og Vilje tilbage til Bispedømmet; og det andet Sted var Smaaenge, der ogsaa hørte under Bispedømmet, og som blev overgivet Abbed Henrik til at opføre et Kloster paa, samt stadfæstet af den apostoliske.

Kap. 10.

Hvordan Munkene fik Sagebrok.

Om nogen ogsaa ønsker at vide, hvordan Munkene fik Sagebrok, da maa han vide, at engang gjorde den Herre Kong Knud²⁾ et Mageskifte med Biskop Sven, hvorved Bispen fik Thorstenstorp³⁾, og Kongen Sagebrok. Det gav han sin Hofpræst Emer for den Tid, han havde tjent hans Fader og ham selv; og fem Aar før Emer døde, gav han det bedste Bol til den hellige Maria og Brødrene i Øm til Genløsning for sin Sjæl og det andet til at udrede Penge til hans Arvinger efter hans Død, samt overgav Abbeden det Fri-brev, som Kongen havde givet ham, og som lød saaledes⁴⁾.

Kap. 12.

Hvordan de flyttede fra Veng til Kalvø.

Da de havde tjent Gud i tre Aar i bemeldte Veng Kirke, under mange Genvordigheder og Forfølgelser,

¹⁾ Sabro, Sabro Herred, Aarhus A.

²⁾ Knud Valdemarsøn.

³⁾ Rimeligvis Taastrup i Harlev S., Framlev H., Aarhus A.

⁴⁾ Kap. 11, som her overspringes, bestaar af Kongens Gavebrev til Emer, lydende paa to Bol i Sabro.

som den ædelige Kvinde Fru Margareta, Søster til Erik Greve¹⁾, paaførte dem, foretog de et Mageskifte med Kongen, hvorved Kongen fik to Tredjedele af Veng, til en Værdi af 20 Mark Guld, og Brødrene Jord i Hadelev²⁾, som Kongen havde købt af Arvingerne efter den ædelige Kvinde Inger, og som var 21 Mark Guld værd; saa Munkene fik én Mark Guld mere af Kongen; ti hele Veng værdsattes dengang blandt Grundejerne kun til 30 Mark Guld. Da det var sket, samlede alle Brødrene sig, tog med sig de jordiske Levninger og Ben af Grundlæggerne, nemlig Bisp Eskil, Erik Greve, og andre, og flyttede med Kongens og Bispens Raad og Hjælp sig selv og alt deres Eje over til en Ø, som hedder Kalvø³⁾, hvor de sorte Munke, som tidligere havde Bo der, rømmede Pladsen for dem.

Læg Mærke til, at der i Veng kun var tre sorte Munke med Abbeden, og i Kalvø ikke mere end to, da Cistercienserordenen overtog dem. Og for at denne Flytning skulde staa fast, drog den Herre Abbed Brian anden Gang til Rom, og traf i Clairvaux⁴⁾ den ærværdige Mand Ærkebiskop Eskil af Lund, det apostoliske Sædes Legat; ham bad han give sit Fribrev og Stadfæstelse paa denne Sag, hvad Ærkebispens ogsaa gerne tilstod ham. Denne Ærkebiskop Eskil var altid og allevegne fromt betænkt paa dette Huses Opbyggelse og Stadfæstelse, selv om han ikke havde givet noget Fribrev før, fordi han ikke var bedt derom. Selv førte han to Munkesamlag ud, et fra Citeaux⁵⁾, et andet fra Clairvaux, og grundlagde to Klostre: Herrisvad i Skaane og Esrom paa Sælland, hvorfra mange Munkeskarer har spredt sig over Danmark; og siden

¹⁾ En højbyrdig jydsk Frue, i Slægt med den fra Sakse kendte Stormand Nils Nødd. Erik Greve kendes ellers ikke; man har villet antage ham for identisk med den fra Sakse kendte Erik Gøte-Jarl, senere Jarl paa Falster; men dette er saare tvivlsomt.

²⁾ Det nuværende Harlev, Framlev H., Aarhus A.

³⁾ I Skanderborg Sø.

⁴⁾ Det kendte Cistercienserkloster i Champagne, hvor Eskil opholdt sig i sin Landflygtighed.

⁵⁾ Cistercienserordenens Moderkloster i Frankrig.

blev han Munk i Clairvaux, hvor han tilbragte en Del af sit Liv og ligger hæderfuldt begravet foran Højalteret under en Marmorsten.

Kap. 13.

Ærkebisp af Lunds Fribrev paa Klostrets Flytning fra Veng til Kalvø.

Eskil, af Guds Naade Ærkebisp af Lund, det apostoliske Sædes Legat, samt Danmarks og Sveriges Kirkefyrste¹⁾, sender sin elskede Søn Brian, Abbed af Kalvø, sin Hilsen og Velsignelse. Vor Hyrdeomsorg kræver, at vi med faderlig Kærlighed ynkes over alle, der er stedte i Nød, og rækker hver især betimelig Hjælp. Med denne vor Naade staar vi dog i særlig Gæld til dem, som har skilt sig ud fra Verdens Virvar og givet sig helt ind under den gudelige Lydigheds Love, og som ønsker at leve regelbundne²⁾ og tjene Gud alene. Desaaarsag, kæreste Broder, giver vi gjerne vort Samtykke til dine rimelige Bønner, og drager ogsaa for Fremtiden Omsorg for den dig betroede Hjords Fred og Ro. Hertil kommer den saare gudfrygtige Kong Valdemars Bøn, samt de ærværdige Bispers: Absalon af Roskilde og Sven af Aarhus; dem kan vi ikke nægte noget. Tilskyndede af Kærlighed til Gud, og bøjende os ærbødigt for disse hæderfulde Mænd, tager vi da dette Sted, hvor I tjener Gud, under vor og den apostoliske Herres Varetægt, stadfæstende først og fremmest dette, at det Mageskifte, som I har gjort med bemeldte Konge, skal staa ved Magt, og at det Jordegods, som hørte under Veng, fra nu af ubeskaaret skal høre under det Sted, hvor I nødtvungne er flyttet hen. Om iøvrigt nogen, være sig læg eller lærd, der kender dette vort Stadfæstelsesbrev, skulde prøve at handle imod det, og forulempe bemeldte Kloster, samt frækt vove at tilegne sig de Ejendomme, der i Øjeblikket er Brødrene overdragne

¹⁾ Ærkebisp af Lund havde ogsaa Overhøjhed over den svenske Kirke.

²⁾ D. v. s. efter en Munkeregel.

eller i Fremtiden monne blive dem overdragne, da vide han, at han skal udelukkes fra Delagtighed i Herrens Legeme og ifalde Bands Baand, hvis han ikke gør skyldig Bod. Men Fred og Naade skal være med alle, der giver dette Kloster dets Ret, saa de baade her paa Jorden opnaar god Gernings Frugt og ved Guds strænge Dom høster Løn i al Evighed¹⁾.

Abbeden lod nu Ærkebispem tilbagge paa det Sted, hvor han havde truffet ham²⁾, drog til den apostoliske Herre, overrakte ham Kongens og Bispernes Breve, og sagde alt, hvad der skulde siges i den forhaandenværende Sag. Af ham fik han saa Breve med tilbage til Kongen og Bisperne om Klosters Flytning, og skyndte sig hjem med dem til sit Land. Da han var kommet hjem, gav han Kongen og Bisperne de til dem rettede Breve.

Kap. 14.

Den apostoliske Herres Brev til Kongen om bemeldte Klosters Flytning.

Alexander, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sin hjærtenskære Søn i Kristus, Valdemar, Danernes høje Konge, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. At du ved Guds Naades Indgivelse bliver bestandig i from Ærefrygt for den hellige Peder og os, higer efter at forekomme gudelige Mænd³⁾ baade med Ærbødighed⁴⁾ og med Naade, og med from Omtanke skænker dem baade Hjælp og Yndest, er os til stor Glæde, og vi beder en from Bøn til den almægtige Gud i det høje om, at han i denne Sag vil skænke dig Bestandighedens Dyd. Særlig har vi dog en velfortjent Tak at bringe din Højhed, fordi du ser med naadige Øjne paa de gudelige Mænd, især Abbeden og Brødrene i Kalvø Kloster, og i from Medfølelse værdiges at elske dem og yde dem kærkommen Hjælp og Trøst. Desarsag er det vor Tro, at den gode Gernings Sæd,

¹⁾ Her ender Eskils Brev, der sikkert er udstedt 1169.

²⁾ Altsaa i Clairvaux, jfr. ovenfor.

³⁾ D. e. Munke.

⁴⁾ Romerbrevet 12,10.

som du har saaet hos dem, vil give dig mangefold Frugt, og vi tvivler ej om, at en salig Gengældelses Løn derfor vil blive dig til Del. Og saasom det vitterlig er ret og sømmeligt for din Højhed, at jo større Godhed og Miskundhed Herren har vist dig ved at ophøje dig her paa Jorden, og jo højere Æresæde han har skænket dig, des ivrigere bør du lægge Vind paa Fromheds Gerninger og med brændende Iver hige efter at fuldkomme hvad der er ham velbehageligt og ret — desaaarsag beder, maner og opfordrer vi i Herren din kongelige Højhed til at blive bestandig, som du vel har begyndt i Ærefrygt for den hellige Peder og os, samt med fromt Hjærte og rent Sind beflitte dig paa din eneste Moders, den højhellige romerske Kirkes, Hæder og Ophøjelse. Ydermere stadfæster vi den Flytning af Klostret, som bemeldte Abbed og Brødre vitterlig har foretaget fra ét Sted til et andet, med Bemyndigelse af vor ærværdige Broder Ærkebisp Eskil af Lund samt Landets Biskopper, og med dit Samtykke, samt det Mageskifte som de har gjort med dig, hvorved det er vor Bøn og Paamindelse til din Storhed, at du viser dig huld og blid mod bemeldte Brødre og bliver deres Værner, Hjælper og Forsvarer¹⁾.

Kap. 17.

Om det andet Mageskifte, som Munkene havde med Kongen, hvorved Munkene fik Veng tilbage.

Efter at Veng, som ovenfor nævnt, var kommet under Kongen, gav den ædelige Kvinde Margareta sig til at plage ham med Bønner og tilbød ham lige saa meget Jord paa Fyn, nemlig 15 Bol, hvis han vilde overlade hende Veng, saa hun dér kunde grunde et Nonnesamlag. For ydermere at faa Dronningen²⁾ til

¹⁾ Dette Pavebrev er utvivlsomt ogsaa udstedt 1169. — Kap. 15 og 16, der her overspringes, indeholder aldeles tilsvarende Pavebreve henholdsvis til Bisperne Absalon af Roskilde og Sven af Aarhus — samt til Abbed Brian og Brødrene i Kalvø.

²⁾ Altsaa Valdemar Is Dronning Sofia.

at hjælpe sig med at sætte sin Vilje igennem, tilbød hun hende to Guldringe, hvis Lige mange hidtil aldrig havde set, og en gylden Messehagel af vidunderligt Arbejde, som var tæt besat med Guldblade og saa stiv af Guld, at den ikke kunde lægges sammen uden i de dertil indrettede Folder. Denne tillige med flere andre Prydelser havde bemeldte Kvinde røvet fra Veng Kirke, hvisaarsag den apostoliske Herre havde skrevet gentagne Gange til Kongen, Bisperne og Kvinden selv; men Brødrene har endnu den Dag i Dag aldrig faaet nogen Godtgørelse derfor saa lidt som for den Jord i Kolsne¹⁾ til 4 Mark Gulds Værdi, som ligeledes med Vold er frarøvet bemeldte Brødre. Men alt dette vil vi senere faa Lejlighed til at komme ind paa, i den apostoliske Herres Brev²⁾, medens vi nu har andet at skrive om. Da nu Brødrene af deres Venner straks blev underrettet om Kvindens Anslag, holdt de Møde med to af hendes Frænder, Nils Nødd³⁾ og Glip af Aabard⁴⁾ og gav dem noget Jord i Mesing⁵⁾ til en Værd af 10 Mark Sølv, saaledes at Nils fik 8 Mark, og Glip 2, for at de skulde udvirke hos Kongen, at han enten tog sin Jord i Hadelev⁶⁾ tilbage eller fik hvad han ønskede af Klosters Jordegods, mod at Brødrene fik de to Tredjedele af Veng tilbage, saa de kunde undgaa den Snare, der beredtes dem. Fluks drog disse to ilsomt afsted gennem Fyn og Sælland at opsøge Kongen, holdt mangt et Møde med ham i den forhaandenværende Sag, fik ham endelig overtalt ved rundelige Løfter, og bevægede ham til at gøre et nyt Mageskifte, hvorved Brødrene fik de to Tredjedele af Veng tilbage, og Kongen deres Jord i Eskingbæk⁷⁾ til en Værdi af tre Mark Guld, samt Landsbyerne Faar-

1) Rimeligvis Koldens, Adslev S., Hjelslev H., Aarhus A.

2) Der sigtes til Pavebrevet i 18. Stykke.

3) Se ovenfor S. 68 Note 1.

4) Ukendt Sted; Ordet betyder Aabred.

5) I Hjelslev H., Aarhus A.

6) Se ovenfor S. 68 Note 2.

7) Esserbæk i Sønderhald Herred, Randers A. Det kendte Benediktinerkloster flyttedes først hertil 1180.

dale, Smaaenge og Vole¹⁾, at gaa i Arv til hans Søn Knud efter hans Død. Selv gav han paa Dødslejet Smaaenge og Vole til sin Frille.

Kap. 18.

Den apostoliske Herres Brev til Kongen om Veng Kirkes Prydelser og Jorden i Kolsne²⁾.

Alexander, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sin hjærtenskære Søn i Kristus, Danernes høje Konge, Valdemar, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Vide maa din Højhed, at vi har givet vore ærværdige Brødre, Bisperne Sven af Aarhus og Nils af Viborg, det Hverv, at de med Iver og Nidkærhed skal mane den ædelige Kvinde Margareta til uophørlig at tilbagegive og i Fred oplade for vore elskede Sønner Abbed Brian og Brødrene i den hellige Marias Kloster i Kalvø den Jord i Kolsne, som hun siges med Vold at have frataget dem, samt de dem tilhørende Prydelser fra Veng Kirke, som hun, efter hvad vi har hørt, har dristet sig til at røve og bortføre med væbnet Haand, eller ogsaa uopholdelig for bemeldte Biskoppers Dom, uden Adgang til Appel³⁾, give bemeldte Abbed og Brødre Ret og Fyldest derfor. Da nu han, hvem Kongerne skylder deres Krone⁴⁾, har givet din Højhed Sværd til Ildgærningsmænds Revselse og til gode Menneskers Pris og Ære, beder vi din Højhed ved apostolisk Skrivelse, samt formaner og paaminder dig i Herren, at din kongelige Højhed, saafremt bemeldte Kvinde med Tilsidesættelse af al Gudsfrygt ej ved Kirkens Tugt vil lade sig tvinge til ovennævnte Ting, i saa Fald med den dig af Herren overdragne Magt vil tilskynde hende til at give det

¹⁾ Faardal i Viskum S., Sønderlyng H., Viborg A.; Vole er Vol i Gjern H., Aarhus A., lige ved Siden af Sminge (= Smaaenge, se ovenfor S. 59 Note 6).

²⁾ Se ovenfor S. 72 Note 1.

³⁾ Nemlig til Pavestolen.

⁴⁾ Salomons Ordsprog 8,16.

røvede tilbage eller ogsaa gøre Fyldest for de nævnte Bisper efter vort Buds Lydende, saa bemeldte Abbed og Brødre ved dig atter kan faa deres Ret, og vi des-
 aarsag maa lovprise din Højhed mangefold i Herren. Men skulde bemeldte Gods muligvis til en eller anden Tid være overført til en anden Indehaver, der vover at nægte oftnævnte Abbed og Brødre deres Ret, da bør din Højhed afholde Ihændehaveren fra slig Formastelse og med kongelig Myndighed tvinge ham til atter at give Klostret dets Ret¹⁾.

Den apostoliske Herre havde altsaa skrevet til Kvinden selv uden at blive hørt; han havde skrevet til Kongen og til Bisperne, uden at de udrettede noget. Trods alle de mange og vægtige Breve, som den apostoliske Herre havde sendt, opnaaede Brødrene, som nævnt, ikke ved dem at faa deres Gods tilbage, fordi Kongen for Frændskabs Skyld elskede Kvinden inderligt og ej vilde bedrøve hende i levende Live, og des-
 aarsag satte Retten til Side. Men efter hendes Død vilde den Herre Kongen gengive Brødrene Tredjedelen af Veng til en Værdi af ti Mark Guld, som Kvinden efter Hr. Brians Vidnesbyrd havde lovet ham. Dog, ogsaa dette trak saa længe ud, at det ej naaede til Fuldbyrkelse; thi Kongen gik forinden heden ved en hastig Død²⁾. Desaaarsag klager Brødrene den Dag i Dag, som de altid har klaget, og ej heller vil ophøre med at klage, indtil der vederfares dem Ret med Hensyn til hvad der uretfærdigt er dem frarøvet.

Kap. 19.

Hvorfor de flyttede fra bemeldte Ø Kalvø.

Da de havde dvælet en Tid lang paa Øen, plagede af mange Vanskeligheder og Farer — ti Overfarten var saare besværlig, saa at der stundom hengik en Uge, stundom en halv Maaned, hvori ingen kunde komme til eller fra, fordi Uvejrs eller Is hindrede

¹⁾ Brevet er rimeligvis udstedt i Slutningen af 1169 eller Begyndelsen af 1170, da Abbed Brian var i Rom.

²⁾ Den 12. Maj 1182.

Færdselen, og der ingen Bro kunde bygges — søgte de sig et nyt Sted at flytte hen for at blive af med slige Vanskeligheder, og kom saa til en Grund som hedder Øm¹⁾, omgivet til alle Sider af Vand og Moser, og fandt der nærved Skoven mellem to Søer, Gudensø og Mossø, et Sted, der var tæt overgroet med mange Buske, og som tyktes dem at egne sig vel, hvis der blot ikke havde manglet Vand til Klosters Brug og Nytte. En kunstfærdig Munk, Hr. Martin, maalte da med et Blylod Vandstanden i begge Søer og Højden af det Land, der skulde gennemgraves mellem dem, og derved fandt de, at Vandstanden i den søndre Sø²⁾ var en Alen højere end i den nørre. Deraf skønnede de, at de vilde kunne faa Vand til alt, hvorved de havde Brug derfor, og at de aldrig for Fremtiden vilde mangle det³⁾; de glædede sig da over deres Fund, solgte deres Ejendomme, som laa spredte vidt og bredt, flyttede hen paa bemeldte Grund, og anstrængte sig af al Magt for at skynde sig hen til det nyfundne Sted.

Kap. 20.

Om et Syn, som en Mand havde.

Nogle af Bønderne solgte villigt deres Ejendomme; men andre, som var rigere, gjorde sig meget kostbare. Her kan jeg ej fortie en mindeværdig Hændelse, som hang sammen hermed. Der var en rig Mand, gammel og af god Byrd, ved Navn Api, med Tilnavnet Hals, som hverken for Bøn eller Løn vilde samtykke i Købet. Desaaarsag havde han et Drømmesyn: han saa en mærkelig stor og smuk Kirke, med Sangerkor og Taarn knejsende i Sky, paa det Sted, hvor Klosteret nu ligger, men inden der var bygget noget der, og

¹⁾ I Rye Sogn, Tyrsting H., Aarhus A.

²⁾ Mossø.

³⁾ Naar de nemlig gennemgravede Tangen. At dette virkelig fandt Sted, er godtgjort for faa Aar siden ved Nationalmuseets Udgravninger, hvorved en Kanal langs Klostergaardens vestre Grænse blev fremdraget. I Kanalen fandtes et Sluseværk. En Kilometer østligere findes endnu en Kanal, der danner Klosterterrænets østre Grænse.

han hørte Guds salige Moder Maria true sig med en brat Død, hvis han ydermere vovede at fortrædige hendes undergivne med Hensyn til det nævnte Køb. Han vaagnede da saare skrækslagen, forstod at det var haardt at slaa bag ud mod Brodden¹⁾, lod aldeles uænsset, at hans Hustru og andre, hvem han havde fortalt Synet, raadede ham fra og gav ham spottende Ord, men lod sig lede af Frygt for Gud og Ærbødighed for den hellige Maria, og tilbød ufortøvet af sig selv hvad der før var æsket af ham. Hans Forbillede opmuntrede de andre, og de skyndte sig alle som én med at sælge deres Ejendomme. Dette har jeg selv hørt bemeldte Api fortælle mig som Svar paa mit Spørgsmaal; jeg havde nemlig tidligere hørt det af andre, men tvivlede derpaa.

Kap. 21.

Hvornaar de kom til det Sted, hvor
Klostret nu er.

Da de havde tilbragt fire Aar i Kalvø, og paa det ny Sted havde rejst sig Huse eller rettere Hytter, kom de Aar 1172 efter Herrens Byrd ved Foraarslide til dette elskede Bo, efter at have ladet nogle tilbage paa Øen at passe paa den. Og her kan mærkes, at Munkene straks i Førstningen, da de var kommet til Kalvø, købte sig Græsning til ni Svin i Bostorp Skov²⁾, og den kan aldrig sælges, for deres Skyld som skal passe paa Øen, at de kan have Træ til at istandsætte deres Huse og holde deres Ild ved lige med. — Og for at der nu ej ved nogen Mands Ondskab skulde opstaa Anstød deraf for Brødrene i Fremtiden fra de to Steder, hvor Klostret før havde været, drog Hr. Abbed Brian, der efter mange og møjsomme gode Gerninger havde nedlagt sit Hverv, for tredje Gang til

¹⁾ Jfr. Apostlenes Gerninger, Kap. 9, Vers 5, og Kap. 26, Vers 14. Billedet er hentet fra Oksen, der slaa bagud mod Pigkæppen, hvormed den drives frem.

²⁾ Baastrup i Hylke Sogn, Vor H., Aarhus A., lige Syd for Skanderborg Sø.

Rom til den apostoliske Herre, og hjembragte følgende Fribrev til sin Efterfølger Abbed Amilius, der i Rom kaldtes Marsilius:

Alexander, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sine elskede Sønner Abbed Marsilius og Brødrene i Øm sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Det er kommet os for Øre, at I af mange gode og tvingende Grunde, med Eders egen Biskops Raad og Samtykke og ved Landets Konges Naade har flyttet Eders Kloster fra to for Eders Orden mindre vel egnede Steder til et vel egnet og overmaade bekvemt Sted ved Navn Øm. Desaaarsag beder og bønfalder I os ydmygt, at vi vil stadfæste hine to Steder for Eder og Eders Kloster.

Da det nu sømmer sig for os, i Betragtning af Eders Gudsfrygt og Retsind, med naadig Gunst at give vort Minde til Eders rimelige Ønsker og Bønner, og nøje overveje i Herren, hvad der tjener og fremmer Eders Tarv, stadfæster vi med apostolisk Myndighed for Eder og Eders Kloster bemeldte tvende Steder, saaledes som I rettelig har dem inde, og meddeler Eder nærværende Værnebrev, bydende, at slet intet Menneske har Lov til at bryde dette vort Stadfæstelsesbrev eller i nogen Maade handle derimod; men skulde nogen driste sig til at forsøge paa sligt, da vide han, at han ifalder den almægtige Guds samt hans hellige Apostles Peders og Pavls Vrede¹⁾.

Kap. 22.

Om Bisp Sven, den vigtigste Grundlægger, og om det Jordegods han skænkede Klosteret.

Nu er at fortælle et lille Udvalg af alt det meget, som er at melde om den vigtigste Grundlægger, Biskop Sven. Han blev i de første Aar efter sin Indvielse angrebet af Sygdom, og ud af Gudsfrygt undfangede og fødte han Frelsens Aand, idet han af sit fulde Hjærte bad om at maatte blive Munk. Dette vilde han sandelig ogsaa i Gerning have fuldført, hvis den

¹⁾ Dette Pavebrev synes udstedt c. 1173.

Herre Abbed ej havde modsat sig det og forsikret ham, at det hjalp ham langt bedre til at fortjene sig evig Saligheds Hæder, hvis han stillede sig som en Mur for Herrens Hus¹⁾ mod de ondes Anfald og bredte sit Værns skærmende og lunende Vinge ud over Herrens Tjenere; ti derved kunde mange komme til at leve i tryk Fred og tjene Herren samt bede langt rundeligere for ham, end hvis han selv alene sad paa Klosterfredens Grund, men lod Herrens Skib drive med kappet Ankertov til at søndres af denne Verdens Vind og Vove, til Forargelse og Forvirring for mange. Den forstandige Mand gav efter og blev legemlig talt i det timelige, men med sit Hjærte og sin Vilje var han i Klostret, og det lagde han for Dagen ej alene i Ord, men i Gerning og Sandhed ved den Gavnildhed han viste, saa at han til Klosteret gav alt, hvad han kunde — jeg siger ikke: alt hvad han vilde, ti havde det været muligt, da vilde han have givet alt — og aldrig skaanede sig selv eller sin Formue, for at Brødrene kunde have Hjælp til uden ængstelig Bekymring roligt at tjene Gud; og han havde altid i Sinde at blive Munk inden sin Død. For nu at lade utallige andre Velgerninger, hvormed han daglig kom Brødrenes Tarv til Hjælp, hvile i Tavshed, vil vi blot lade de Ejendomme i Djursland, som han overdrog Klostret, komme til Eftertidens Kundskab, dem han baade overgav i Abbedens Haand længe inden sin Død og lod styre ved Lægbrødre²⁾ og stadfæstede ved sit Testamente samt ved den Herre Kongens og Ærkebispens samt den apostoliske Herres Fribreve. Uagtet disse Fribreve opbevares med al Omhu i vort Brevskrin, har vi dog, for at de ej skal fortæres og forgaa af Ælde, taget os for at afskrive dem her, for at Mindet om Biskop Sven ved Skriften jævnligen kan blive fornyet og være velsignet til evig Tid³⁾ hos Gud og Mennesker.

¹⁾ Jfr. Ezech. 13,5.

²⁾ Lægbrødrene stod under Klosters Opsyn, men havde ej aflagt noget egentligt Munkeløfte.

³⁾ Jfr. 1. Macchab. 3,7.

Kap. 23.

Biskop Svens Testamente, skrevet i hans Nærvær og paa hans Bud af hans Kapellan Pa.¹⁾ og stadfæstet af det romerske Sædes Legat²⁾).

Naar vi betragter Menneskenes Skrøbelighed og Mangler, finder vi det ej med Urette fornødent at være os mod dette, at Uvidenhed om hvad der er sket ofte forvirrer den sande Rækkefølge. Tilmed kan let alt hvad der er gjort eller overhovedet agtes gjort, indhylles i Glemselens Mørke, saa dets Holdbarhed slaar fejl, hvis det ej oplyses ved iøjnefaldende Vidnesbyrd. Desaaarsag har jeg, Biskop Sven, klogelig taget mine Svagheder og Mangler i Betragtning, og da jeg ønsker at løse mig fra den Straf, jeg er ifalden for mine Overtrædelser, ved Angers Bod og rundelig Almisse, har jeg i nærværende Brev til Vidnesbyrd om Sandheden ladet skrive, hvad jeg efter min Død har besluttet at skænke mine Medbrødre, Klostermændene i Øm. Altsaa: de mig tilhørende Grunde, tilfaldne mig være sig ved Arv eller Køb, i Attetorp, Øgetorp, Rødsrose, Eningerød, Hildestad³⁾, med mindre nogle af dem i levende Live monne være afhændede af mig ved Gave eller Salg, har jeg, sund og frisk, overladt bemeldte Sted og Brødre, under den hellige Kirkes Vidnesbyrd. Ydermere føjer vi til, at paa alle vore Gaarde skal Fjerdedelen af alle Dyr komme de nævnte Brødre til Gavn, dog paa det Vilkaar, at om nogen har rejst lovligt Klagemaal imod mig, som jeg i levende Live ej har faaet gjort Fyldest, og kræver Gods tilbage, som uretfærdigt (gid sligt være langt fra mig) er ham frarøvet, da skal først ud af denne Fjerdedel enhver have sit tilbage, og hvad der saa bliver tilbage, kan de nævnte Brødre frit tilegne sig. Desuden er

¹⁾ Maaske Forkortelse af Paulus.

²⁾ Ærkebisp Absalon af Lund.

³⁾ Nu Attrup, Ørup, Rosmos, Ennegaarde og Hyllested i det sydøstlige Djursland. Eningerød og Hildestad³⁾ maa have været smaa Udflytterbyer paa ryddede Skovstrækninger, hørende under Landsbyerne Eninge og Hildestad.

det vor Vilje, at bemeldte Brødre ubeskaaret skal have alle vore vilde Heste, som græsser paa bemeldte Grunde, sammen med de øvrige Dyr paa ovennævnte Gaarde¹⁾.

Kap. 24.

Nok et Testamente.

Mindet om det forgangne hylles i Glemsels Mørke, naar det, som er sket, ej aabenbares i et tydeligt Vidnesbyrds Lys; og saaledes gør Uvidenhed om hvad der har tildraget sig, ofte Sandheden Afbræk, naar Forgængerne skødesløst ej har efterladt noget, der staa fast og kan godtgøre Sandheden. For nu at undgaa slig hæmmende Vildfarelse har jeg, Sven, af Guds Naade kaldet til Bisp for Kirken i Aarhus, ihukommende min Skrøbelighed og mine Overtrædelser, ladet skrive i dette Brev — for at det ej skal gange af Minde — alt hvad jeg har gjort til mine Synders Forladelse, med Kirken som Vidne, og i Nærværelse og med Samtykke af Kirkens Styrere²⁾. Vide maa da nulevende og tilkommende fromme Mennesker, at jeg, efter at have arbejdet overmaade flittigt og ivrigt paa at øge Kirkens Eje, har fundet det rigtigst at overlade ialtfald en ringe Del af Jordegodset til Brug for Kristi fattige, nemlig de graa Munke i Øm. Bemeldte Brødre og Sted har jeg derfor atter overdraget og tilbagegivet en Landsby ved Navn Karleby³⁾, som jeg har faaet af dem i sin Tid, da de var tvungne af Nød. Ogsaa alle Grunde, som jeg ejer i følgende Landsbyer: Atte-
torp, Øgetorp, Rødsmose, Eninge, Hagetved, Hilde-
stad⁴⁾, og som jeg har erhvervet ved Arv eller Køb, alt hvad der ved min Død findes at være i mit Eje i bemeldte Landsbyer, være sig Skov eller Agerland, alt dette, meget i Tal, men af ringe Værd, fordi det

1) Dette Testamente er rimeligvis udstedt c. 1180.

2) Der menes Bisperne.

3) Karlby N. for Grenaa.

4) Listen svarer aldeles til den i foregaaende Testamente og er blot øget med ét Navn: Hagetved, nu Hoed i det sydøstlige Djursland.

er Kystlande, udsatte for Hedningernes Indfald, har jeg tildelt bemeldte Brødre og Sted. Desuden har jeg overladt og anvist til samme Brødrers Brug alle de vilde Heste, der vides at tilhøre mig i Sønder Herred¹⁾. Jeg, Biskop Sven, har gjort dette Testamente Aar efter Herrens Byrd 1183, den 27. Avgust. Nærværende var Rigets Fyrster og Kirkens Prælater, nemlig Knud, Danernes allerhøjeste Konge, og hans Broder Hertug Valdemar; Absalon, Lundekirkens ærværdige Ærkebiskop, det romerske Sædes Legat; Valdemar, udvalgt Bisp til Slesvig; Omer, Bisp af Børglum; Steiner, Bisp for Kirken i Vekssjø²⁾; Valbert, Abbed af Esrom. Skulde nogen forsøge at bryde eller i nogen Maade forstyrre dette, da være han i den almægtige Guds Navn udelukket fra de Troendes Samkvem, indtil han holder op dermed; han være underlagt Bands Dom, og hvis han ikke angrer, da hjemfalde han til evig Pine³⁾.

Kap. 28.

— — Disse førnævnte Fribreve skaffede den Herre Bisp Sven til Veje længe før sin Død, og for at faa dem søgte han ofte at vinde Kongens Huldskab ved mange Ansøgninger og store Gaver. Han sendte ogsaa baade én og to Gange Bud til Rom med stor Bekostning og Udgift, og opnaaede flere Fribreve, ikke alene paa hvad han selv havde givet, men ogsaa paa samtlige Klosters Ejendomme, som det lovligt havde erhvervet eller i Fremtiden monne erhverve. Men da disse kan ligge længe under Laas og Lukke uden at fornyes⁴⁾, har vi ikke fundet det nødvendigt at indføje dem her. Nogle af dem vil vi dog indflette her, for

¹⁾ Der menes naturligvis Djurslands søndre Herred (Randers A.).

²⁾ I Smaaland.

³⁾ Kap. 25, 26, 27 og den første Halvdel af Kap. 28 indeholder fire Stadfæstelser af de to ovenfor oversatte Testamenter; de to er udstedte af Ærkebiskop Absalon, de to andre af Kongerne Valdemar I. og Knud. De er alle oversprunget her i Oversættelsen.

⁴⁾ De er altsaa skrevne paa meget holdbart Materiale.

at de i fornødent Fald kan være ved Haanden til Eftersyn, og for at Mindet om den afdøde, i Gud levende Mand altid maa forny sin Sødme i alles Hjærter. Saaledes havde han éngang skrevet til den apostoliske Herre Alexander og spurgt ham om den Uro, der opstod ved at nogle krævede Tiende af Munkene, og modtog følgende aabne Brev af ham.

Kap. 29.

Den Herre Pave Alexanders aabne Brev til Bisp Sven.

Alexander, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sin ærværdige Broder Sven, Bisp af Aarhus, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Saasom din Broderlighed har spurgt mig til Raads, om Brødrene af Cistercienserordenen er pligtige at udrede Tiende til Præster eller andre verdslige Klerke, giver vi din Tænksomhed følgende Svar herpaa: de er ifølge det apostoliske Sædes Naade aldeles frie og undtagne fra at udrede Tiende af alt Arbejde, som de udretter med egne Hænder eller paa egen Bekostning, samt af deres Kvægs Foder, saa at slet ingen Klerk, hvor højt han end regnes blandt de gudelige¹⁾, og hvor stor en Værdighed han end har, endsige da en verdslig Klerk, nogen sinde tør vove at kræve eller i nogen Maade aftvinge dem Tiende²⁾.

Kap. 30.

Den Herre Pave Urbans Fribrev om Munkenes fuldstændige Tiendefrihed, udstedt efter samme Biskops Ansøgning.

Urban, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sine ærværdige Brødre Absalon, Ærkebisp af Lund, det apostoliske Sædes Legat, og hans Lydbisper, samt sine elskede Sønner Abbederne, Priorerne, Ærkedegnene,

¹⁾ D. e. Munkene.

²⁾ Dette Brev er senest udstedt 1181, da Pave Alexander døde i dette Aar.

Dekanerne og Præsterne i samme Bispedømme, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Saasom den rene Sandhed ofte lægges øde ved Menneskenes Uforstand eller Ondskab, tykkes det ej ubetimeligt, at selv det der synes at være sagt tydeligt, dog, for at undgaa al ængstelig Tvivl, fremstilles end mere aabenbart, og at Sandhedens Fjender røves al Adgang til Modsigelse, hvorved de i nogen Maade kunde tilsløre og formørke retmæssige Udsagn. Nu har vi bragt i Erfaring, at uagtet det af vore Fædre og Forgængere er indrømmet Brødrene i Øm saavel som alle andre Brødre af Cistercienserordenen, og siden af os selv bevilget og stadfæstet, at de ikke er pligtige at udrede nogen Mand Tiende af hvad Arbejde de udretter med egne Hænder eller paa egen Bekostning, saa er der dog nogle, som tvært imod det apostoliske Sædes Bevilgning drister sig til at afkræve og aftvinge dem Tiende, forvansker de apostoliske Fribreves Indhold ved en vrang og urigtig Fortolkning, og paastaar, at der mænes nyt Agerland dér, hvor der vitterlig i Brevet er Tale om Arbejder¹⁾. Saasom det nu er indlysende for alle, som har sund Sans, at slig Fortolkning er vrang og i Modstrid med den rette Mening; og da de efter Ordlyden af hine Breve er aldeles frie og undtagne fra at udrede Tiende baade af de Jorder, som de selv har lagt eller lægger under Plov, og tillige af det Agerland, som de dyrker med egne Hænder eller for egen Regning, uden at nogen derfor har Aarsag til at yppe Strid med dem eller i nogen Maade volde dem ulovlig Overlast, saa byder og befaler vi Eder udtrykkeligt ved apostolisk Skrivelse, at I i vort Navn sørger for at forbyde alle som lyder under Eders Dom, at de i nogen Maade understaar sig at kræve eller i nogensomhelst Form udpresse Tiende af bemeldte Brødre i Øm eller af Brødrene i andre Cistercienserklostre, som ligger i Eders Bispedømme, enten af nyt Agerland eller af anden Jord, som de dyrker med

¹⁾ De paastaar alsa, at Munkene kun er fri for at udrede Tiende af Land, der er nyindtaget til Dyrkning, men ikke af gammelt Agerland.

egne Hænder eller paa egen Bekostning. Ti hvis det var vor Mening, at det kun skulde forstaas om nyindtaget Agerland, det Sted, hvor vi taler om Arbejder, saa vilde vi ogsaa have indført Ordet »nyindtaget Agerland«, saaledes som vi har gjort i adskillige andres Fribreve. Saasom det nu hverken er sømmeligt eller hæderligt, at der handles mod det apostoliske Sædes Bud, som bør staa urokkelig fast, byder og befaler vi Eder uvægerligt, at hvis nogen, være sig Munke, Kanniker, Klerke eller Lægfolk, tynger fornævnte Brødre med Tiendekrav mod det apostoliske Sædes Fribreve, da skal I ramme saadanne Lægfolk med Bands Dom, og afsætte saadanne Munke, Kanniker eller Klerke fra deres Embede, uden at taale Modsigelse, Opsættelse eller Appel, og lade baade Bands- og Afsætningsdommen uvægerligt overholde, indtil behørig Oprejsning gives; ej heller skal de Breve have Gyldighed, som nogen monne opnaa¹⁾, naar de vitterlig strider mod nærværende Brevs Ordlyd. Ydermere byder og befaler vi Eder i Kraft af nærværende Brev, at I, hvis nogen lægger voldelig Haand paa Munke eller Lægbrødre i bemeldte Øm Kloster eller andre Cistercienserklostre, ved tændte Kærter offentlig lader Vedkommende erklære bandlyst, og sørger for, at alle omhyggelig skyer Samkvem med ham som bandlyst, indtil han giver bemeldte Abbeder og Brødre behørig Oprejsning og fremstiller sig for det apostoliske Aasyn med Skrivelse fra sin Stiftsbiskop, hvori der gøres Rede for Sandheden heraf²⁾.

Kap. 31.

Om den Herre Biskop Svens Liv og Færden.

Efter denne korte Redegørelse for de Fribreve paa Ejendomme, som den Herre Bisp Sven tilstod Klosteret, og for Tiendefriheden, vil det være fornøjeligt at høre lidt om den samme Biskops Liv og Færden. Ti saa

¹⁾ Nemlig af det apostoliske Sæde.

²⁾ Brevet antages udstedt 1186.

vidt vi kunde dømme af hans Handlinger og Ord og glade Aasyn elskede han over alt, næst Gud, Munke og Lægbrødre af Cistercienserordenen, saa han aldrig, naar det var muligt, vilde undvære deres personlige Nærværelse; og han bevarede dem sandelig altid i venlig Erindring; ja, hvis blot nogen i hans Paahør nævnede nogle fraværende Munke, da straaledede hans Aasyn af Glæde ved deres blotte Navns Nævnelse, hvor omtaaget det end var af Sorg og Smærte. Dette vidste ogsaa hans Tjenere vel, og saasart de saa ham vred og ophidset over et eller andet, plejede de derfor at komme ind til ham og sige (sometider var det sandt, og sommetider Paahit): »Saa vidt vi kan skælné paa saa lang Afstand, kommer der en Munk eller en Lægbroder henne paa Vejen.« Ved de Ord blev han saa glad og fornøjet som om han aldrig havde haft nogen Vrede i Hu. Han plejede ogsaa at glæde sig saare, naar nogen af Brødrene vilde bede ham om noget; og der fandtes aldrig nogen mere rede til at bede end han var til at give. Derfor hændte det, at den Herre Abbeden og Brødrene af Skræk for at støde den tjenstivrige Mand fra sig ikke blot ikke udbad sig synderligt af ham, men flere Gange endog vægrede sig ved at modtage, hvad han frivillig tilbød dem; hvad der var ham meget imod. Engang tilbød han Abbeden Kvæg og andet Gods, hvad det nu var, men denne vilde ej tage derimod; da smilede han lunt dertil og sagde (hvad vi senere fik Erfaring for), at Abbeden vilde vist gjerne tage imod, naar ingen tilbød ham noget. Alt, hvad han afkortede i sin Gærning, maa tilregnes os og ikke ham, fordi vi ikke vilde fylde hans store Nidkærlighed med vor Vilje alene. Ofte manede han os til at paabegynde et eller andet mindeværdigt Værk, med de Ord: »Arbejd, mens I har Tid; mig har i ikke altid hos Eder!¹⁾ Som en Fader elsker sin eneste Søn, saaledes elskede han ligeligt alle og enhver²⁾, holdt dem i den største Hæder og Ære ligervis som Guds Engle,³⁾ og blev saare bedrøvet,

¹⁾ Galaterbr. 6,10. Matth. 26,11.

²⁾ Næmlig af Klosterbrødrene.

³⁾ Galaterbr. 4,14.

naar det skele at en eller anden Mangel, som Brødrene led, skjultes for ham. Engang saa den Herre Abbeden sig omsider nødt til uden hans Vidende at sælge en ubrugelig Kalk fra Alteret; men i Stedet for den ene lod han gøre flere Kalke, som den Dag i Dag bruges ved Gudstjenesten. Han forsikrede, at han var helt som ude af sig selv, naar Brødrenes Fattigdom røbede sig paa en eller anden Maade og saaledes kom til Lægmands Kundskab. Selv udfyldte han hvad der manglede af Korn, ja han raadede overhovedet Bod paa alle Klosters Mangler, naar de kom til hans Kundskab, saa han end ikke fandt sig i, at Daglejerne ikke fik deres Løn. Han gjorde sig til alt for alle,¹⁾ for at gøre alles Fortjenester til sine. Naar han kom til Klostret, red han aldrig længere frem end til Porten, fordi han kendte Munkenes Sæd, og naar han drog hjem, steg han ligesaa først til Hest udenfor Porten. Desarsag er der endnu den Dag i Dag nogle som følger hans Forbillede og gør ligesaa. Mødte han undervejs Brødrelaget gaaende ud paa Arbejde eller vendende hjem derfra, saa trak han sig tilbage med de Ord, at han var uværdig til at møde dem, som Guds Engle (saa lød hans Ord altid) holdt Vagt for og færdedes iblandt. Men sad han til Hest og ej kunde undvige uden at vende om, steg han af, og alle med ham, og stod paa Jorden, indtil Brødrene var gaaet forbi. I saadan Fred og Ro tog han vare paa Klostret og Klosters Sager, at ingen af de Abbeder, som i hans Dage forestod det, nogensinde havde Behov at give Møde blot en eneste Gang paa verdsligt Ting i noget-somhelst Anliggende, fordi baade Klerke og Lægmand holdt Brødrene i den største Ære, da de saa, at Bispene altid og overalt stod fast til deres Værn. Selv vogtede han det Ydre, selv kvægede han det Indre. Han kvægede, siger jeg, ej alene med legemlig Føde, men end meget mere med aandelig, idet han fyldte Brødrenes Bogskab med gudelig Læsning. Den første aandelige Føde han skaffede dem, var den hellige Gregors Værk om Sædelæren²⁾, som er sødere og smager

¹⁾ 1. Korintierbr. 9,22.

²⁾ Et meget kendt Værk af Pave Gregor den store (590—604).

Sjælen bedre end al anden Læsning. Og hvorsomhelst han havde kunnet opspørge en Bog, som kunde opbygge Sæderne, helmede han ikke før han fik den fat. Han lod ogsaa nedskrive forskellige Fortællinger (som er de umyndiges Føde¹⁾), alt efter hvad Abbeden indgav ham. Selv lod han berede Pergament, selv lønede han Skrivere og Malere²⁾ og anvendte al mulig Iver og Omhu paa, at intet skulde fattes dem. Deraf kommer det, at der i vore Bøger findes gyldne og malede Bogstaver, som vor Orden ikke tillader os at virke; men naar de er andres Værk og skænkes os til Gave, tør vi nok tage derimod. Saa megen Umage og Omhu gjorde han sig med at skaffe Bøger, at selv om han intet andet havde udført, saa havde det alene, som vi tror, været nok til at udvirke hans Frelse; ti ved slig hellig Læsning udfries mange daglig af Lasternes Afgrund og indføres af den højeste Kunstners Haand som levende og vel tildannede Stene³⁾ i den himmelske Stads Bygning, og hjulpen af deres Fremgang og Fortjenester glæder han sig i al Evighed med dem. — Dette maa nu være nok sagt om den Herre Biskop Svens Liv og Færd; nu skal det fortælles, hvordan han fik Lov af den apostoliske Herre til at frasige sig Bispeembedets Byrde og flytte over i Klostræts Ro.

Kap. 32.

Den apostoliske Herres aabne Brev til samme Bisp.

Urban, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sin ærverdige Broder Bisp Sven af Aarhus sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Naar vi anmodes om saadanne Ting, der synes at stamme fra Omhu for Frelse, bør vi ej vise os utilgængelige, men hellere villigt samtykke i slig Bøn. Som det nu fra din Side er os fremstillet, har du i Betragtning af Vanskeligheden ved at

¹⁾ Der menes kirkelige Eksempel- og Anekdoter-samlinger.

²⁾ Til at male Ornamenter og Billeder i Haandskrifterne.

³⁾ 1. Peters Brev 2,4-5.

varetage et Bispeembede, der ofte medfører mange forskellige Sysler, foresat dig at flytte over i Klosters Ro, og desaa fundet det rettest at raadspørge den apostoliske Myndighed, uden hvis Samtykke du ej kan gøre dette. Vi vil da i denne Sag indvilge i dine Bønner og har ved nærværende Brev fundet godt at indrømme dig, at du skal have din Frihed til, naar du vil, at fratræde bemeldte Bispeembede og flytte over til en Fredens Bolig¹).

Da han havde opnaaet denne Tilladelse og sat sig for at indtræde i Klostret, gik den Herre Kong Valdemar heden fra dette Liv, og tillige den apostoliske Herre Urban. Og saasom der var meget som han endnu ønskede at føje til hvad han forud havde givet Klostret, samt stadfæste det med Fribreve, sendte han atter paa den Herre Ærkebispens Raad Bud til den apostoliske Herre Celestinus, og modtog fra ham følgende aabne Brev angaaende den tidligere opnaaede Tilladelse.

Kap. 33.

Et andet aabent Brev fra den apostoliske Herre til samme Bisp, hvorom ovenfor.

Celestinus, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sin ærværdige Broder Sven, Bisp af Aarhus, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Af Breve fra vor ærværdige Broder, Ærkebisp Absalon af Lund, og af andres Beretning har vi bragt i Erfaring, at din Broderlighed hidtil har røgtet dit Bispeembede saaledes, at det dig underlagte Præsteskab og Folk baade aandeligt og limeligt har taget Vækst, takket være Naaden fra oven. Men saasom du nu paa Grund af Alderdommens Ulæmper og den mangfoldige Tyngde som nødvendigvis følger med Bispeembedet, har sat dig for at frasige dig det Hverv, du har taget dig paa, hvorom vor Forgænger Urban, from Ihukommelse, indvilgede

¹) Dette Brev maa være udstedt i Aarene 1185—7, da Urban var Pave. Det er altsaa urigtigt, naar der lige nedenfor tales om, at Kong Valdemar døde efter Brevets Udstedelse.

i en fra dig til ham rettet Ansøgning, og tilstillede dig et Bevillingsbrev, saa har vi fundet det rettest at overlade dette til bemeldte Ærkebiskops Skøn, for at han baade kan give dig Lov til at fratræde Bispedømmet naar du anmoder derom, og efter din Kirkes Lejlighed kan drage Omsorg for dig ud af dens Midler, hvoraf du kan hæderlig underholdes, samt lade fast overholde alt hvad han desangaaende bestemmer¹⁾.

Kap. 35.

Om den Herre Biskop Svens Endeligt.

Da han havde faaet dette Brev, sendte han straks sine Sendebud til Ærkebispem, nemlig Hr. Brandan, Prior, og Hr. Jens, Munk, for at de skulde indgive ham at fuldbyrde i Gerning Brevets Ordlyd i Overensstemmelse med den apostoliske Herres Bud. Men inden de kom tilbage eller fik udrettet noget af hvad der var dem paalagt, fik de at vide, at Bispen var blevet syg og var hedengangen fra dette Liv. Dengang da Bispen blev syg i Østtorp²⁾, saa han for sine svære Smærter paa ingen Maade kunde flyttes eller røre sig af Stedet, sendte han Bud efter den Herre Abbed Vilhelm og Brødrene, blandt hvilke ogsaa jeg var med. Men selvsamme Dag, da Abbeden kom, tog Sygdommen saaledes til, at han ej kunde tale. Men næste Dag, da Sygdommen var noget læmpeligere, blev Abbeden tilkaldt og gav sig til at paaminde ham om hans Sjæls Frelse, om Skriftemaal, Salvning³⁾, Nydelse af Herrens Legeme og Blod; og den Paamindelse tog han gjerne og med Tak imod. Han talte da ogsaa frit ud med Abbeden og bestemte, hvad han vilde give enhver. Og medens Messen blev sunget i det Hus, hvor han laa syg, kom hans sidste Stund, kort inden den var sunget til Ende, og han opgav Aanden i den

¹⁾ Dette Brev synes udstedt c. 1190. Det følgende Kapitel indeholder et aldeles tilsvarende Pavebrev til Ærkebisp Absalon, som her overspringes.

²⁾ Maaske Østrup, Albæk S., Støvring H., Randers A.

³⁾ De døende salves i den katolske Kirke.

Herre Abbedens og Brødrenes og mange andres Nær-værelse. Og uagtet det tvært imod hans Forsæt var gaaet saaledes, at han ikke blev Munk inden sin Død, saa gik han dog, som vi troer, ikke Glip af en Munks Løn, fordi han altid og overalt var Munkenes Beskytter, Værge, Hjælper og Værner. Ti Herren siger: Hvo som modtager en Profet fordi han er en Profet, skal faa en Profets Løn, og hvo som modtager en retfærdig fordi han er retfærdig, skal faa en retfærdigs Løn¹⁾. Af de Ord forstaar vi, at hvo som er en Profets eller en retfærdigs Medarbejder, skal ej til Gengæld savne en Profets og en retfærdigs Løn. — Han døde den 30. Oktober i sit 26. Aar som Biskop²⁾, og blev ført over til Klosteret med stor Hæder med et Ligfølge af baade gudelige³⁾ og verdslige, samt jordfæstet foran den hellige Maria Møs Højalter.

Kap. 36.

Navnene paa de Abbeder,
som har staaet for Styret i dette Kloster.

Den første Abbed for dette Samlag var Hr. Brian, Engelskmand af Byrd, en klog Mand, vellærd i sin Tale, højt skattet af Verdens mægtige, og vel kendt ved Romerhoffet. Han flyttede Klosteret fra Sted til Sted, lige til det fandt sit nuværende Sted, og bragte ved sin Ihærdighed mange Fribreve til Veje; omsider fratraadte han sit Embede og blev sendt over til et andet Hus⁴⁾. Siden levede han mange Aar i Guds frygt, og endte i Sorø sit jordiske Livsløb ved en salig Død. Han var Forstander i otte Aar⁵⁾.

Den anden var Hr. Amilius, tysk af Byrd, en forstandig og rolig Mand, ivrig optaget af Prædikener og Læsning; han overtog Huset saare fattigt, men gjorde det ved Guds Hjælp i kort Tid velhavende og

¹⁾ Matth. 10,41.

²⁾ Aar 1191.

³⁾ Munke.

⁴⁾ Der menes Klosteret.

⁵⁾ 1165—73.

rigt paa alskens Gods. Han nedlagde sit Hverv i Vitskøl, hvorfra han var hentet, og opgav her sin Aand ved et saligt Endeligt i Herren. Han var Forstander i syv Aar¹⁾.

Den tredje var Hr. Vilhelm, født i Normandiet, en vel belæst Mand, højt elsket af Kong Valdemar. Han var en ypperlig Vogter for Ordenen i sin Levetid; han overtog Styret i Vitskøl, hvor han som ung var blevet optaget, efter Abbed Henrik; siden fratraadte han sit Embede, vendte tilbage til os og blev modtaget af os med Hæder efter Fortjeneste. Dag og Nat, saalænge han levede, var han altid ivrigt, under Taarer, optaget af Læsning og Prædikener; og i det Hus, hvor han først havde været Abbed, opgav han sin Aand i Herren med stor Glæde. Han var Forstander i tretten Aar²⁾.

Den fjerde var Hr. Brandan, født her i Landet, som længe havde røgtet Priorens Embede; en Mand, som elskede Ordenen og var saare stræng med den regelbundne Tugt; i Ord og i alle sine Løfter var han helt igennem trofast og for den Sags Skyld elsket og æret af alle. Han blev Abbed Vilhelms Eftermand baade i dette Hus og i Vitskøl, hvor han endnu den Dag i Dag³⁾ staar for Styret. Hans Levedages Ende kender Herren. Han var Forstander i fire Aar⁴⁾.

Den femte var Hr. Nils, en troskyldig og lidt for enfoldig Mand, der vel havde Duens Enfold, men ejede mindre af Slangens Kløgt end tilbørligt var⁵⁾. Han havde ogsaa først været Prior og blev siden Abbed. Omsider fratraadte han sit Embede, vendte tilbage til Vitskøl, hvorfra han var hentet, og tilbragte der Resten af sit Jordeliv i Fred. Han var Forstander i to Aar⁶⁾.

Den sjette var Hr. Thorkil, som fra Barnsben var opfostret med og blandt Munkene (ti han var født

¹⁾ 1173—80.

²⁾ 1180—93.

³⁾ 1207, da dette Skrift er forfattet.

⁴⁾ 1193—97.

⁵⁾ Jfr. Matth. 10,16.

⁶⁾ 1197—99.

nær ved Klostret); han var vellærd i verdslige Sager, udholdt Gang paa Gang megen Møje og store Anstregelser for Brødrene, mens han endnu var i verdslig Stand, og var altid og overalt paa Færde i alle Klosters Anliggender, med al mulig Troskab. Omsider blev han Lægbroder og Munk, overtog mod sin Vilje Styrelsens Byrde og var altid paa Færde, ja arbejdede Dag og Nat efter Ævne, ofte over Ævne, for at Brødrene ej skulde mangle noget, og for at de bestandig skulde holde Fred baade indadtil og udadtil. Han var Forstander i 17 Aar¹⁾.

Den syvende²⁾ var Hr. Gunner, der ligeledes udholdt mange Anstregelser for Husets³⁾ Tarv. Han var udstyret med baade aandelige og timelige Gaver, og forestod Klostret i seks Aar og to Maaneder⁴⁾. Siden blev han valgt til Biskop i Viborg. Til at styre dette Bispedømme værdigt give den guddommelige Naade ham Kraft og Ævne, saa han efter den timelige Højhed opnaar den evige Ære. Amen⁵⁾.

Den ottende var Hr. Jens, den ovennævnte Biskops Frænde baade af Byrd og i Kraft af sin medfødte Enfold og Godhed, duelig nok indadtil, men mindre

¹⁾ 1199—1216. Her ender i Originalhaandskriftet den første Haand, som har skrevet Øm Klosters ældre Historie; men da dette Skrift allerede maa være affattet 1207 (se ovenfor Side 57 og 59), maa Stykket om den sjette Abbed snarest være tilføjet en Tid efter, under den syvende Abbets Styre.

²⁾ Stykket om den syvende Abbed er tilføjet med en ny Haand, Stykkerne om den ottende og niende Abbed med en tredje Haand.

³⁾ c: Klosters.

⁴⁾ 1216—22.

⁵⁾ Dette sidste Udraab viser, at Stykket maa være skrevet kort efter Gunnars Tiltrædelse af Viborg Bispedømme. — Gunner er velkendt for sin kirkelige Lærervirksomhed og for den betydelige Andel, han havde i Valdemar Sejrs Lovgivningsarbejde, navnlig i Jydske Lov. Gunner døde, 99 Aar gammel, Aar 1251. I Øm Kloster skreves kort efter hans Død en Levnedsskiltring af ham (oversat af H. Olrik 1892).

kyndig udadtil; en Mand af godt Ydre og hæderlig Vandel, ivrig for alles Fred og Ro. Overlistet af sine Avindsmænd fratraadte han omsider sit byrdefulde Æreshverv og blev genindsat i sin Værdighed som Prior; og efter at han i Fred og Taalmod havde overvundet alle sine Modstandere, endte han ogsaa selv sit Levnedsløb i Fred og Sindsro. Han var Forstander i 6 Aar og 6 Maaneder¹⁾.

Den niende var Hr. Nils (den anden af dette Navn). Ogsaa han var fra Barnsben opfostret i Munkeordenens Tugt; han var en Mand, der i al sin Færd havde Held med sig, og var ligeledes en Tid lang Prior i Huset. Han var meget dygtig i verdslige Forehavender og saare kyndig i de indre Anliggender; men da Rygtet om hans Smidighed og Hæderlighed fløj rundt til mange, blev han hentet bort fra os til Moderhuset²⁾, hvor han udmærkedes med et større og byrdefuldt Hædershverv. Men fordi der maaske var et og andet hos ham der trængte til at renses ved Ild, fik han ogsaa sin Død ved Ildens Prøvelse³⁾. Han var Forstander i fire Aar og fire Dage⁴⁾.

Den tiende var Hr. Magnus, af Byrd Viborger; han blev hentet hid fra Vitskøl og levede nøje efter Regelen hos os. Og saasom han tyktes mindre forfaren udendørs, paa de verdslige Stævner, — ti Gud havde mere givet ham Hjærte for sine Bud og for Livets og Klostertugtens Lov — saa hændte det paa det sidste Stævne, han holdt med Lægmand, og som var strængt og haardt nok for ham, at han af sit fulde Hjærte bad til Herren om snarlig at udfri ham af slige Trængs-

¹⁾ 1222—29.

²⁾ Der menes Vitskøl.

³⁾ Der menes antagelig den saakaldte »hellige Ild«, en rosenlig-nende Sygdom.

⁴⁾ 1229—33. — Stykket om den tiende Abbed er skrevet med en fjerde Haand, hvem ogsaa Stykkerne om den tolvte, trettende og fjortende Abbed skyldes. — Stykket om den ellefte Abbed er skrevet af en femte Haand.

ler. Og Herren hørte hans Bøn¹⁾, ti hans Sjæl var Gud velbehagelig. Desaaarsag blev han syg endnu paa selve Stævnet, og førtes næste Dag til Klostret, hvor han laa paa sin Sotteseng, indtil han udaandede. Han blev jordet i Munkenes Forsamlingshus som den første af alle Abbederne, men den tiende i Rækken. Ti Brian, den første Abbed, døde efter sin Fratrædelse som Munk i Sorø. Den anden: Amilius, den tredje: Vilhelm, den fjerde: Brandan, den femte: Nils, og den niende: ligeledes Nils, gik heden i Vitskøl. Den sjette: Thorkil, og den ottende: Jens Kardinal²⁾, døde efter deres Fratræden fredeligt i dette Hus. Men den syvende er Hr. Gunner, Bisp af Viborg, hvem Gud føre op til de himmelske Riger, naar hans sidste Stund er leden³⁾. Den tiende: Magnus, var, som nævnt, den første, som døde i Abbedværdigheden. Han forestod Klostret to Aar og elleve Dage⁴⁾.

Den ellefte Abbed var Hr. Mikkell, hvis Sjæl hvile i evig Fred. Han var en overmaade forstandig Mand, forsynlig i al sin Færd, meget afholdt af Kong Erik og af andre høje Herrer og Ædlinge i Landet. Ikke alene var han snild som en Slange overfor verdslig Magts Glans og slette Menneskers Ondskab, men han bevarede tillige Duens Enfold⁵⁾ overfor sine Undergivne, og Kærlighedens Glød mod dem der lød under ham. Han læmpede sig nemlig efter enhvers Anlæg og var fuld af Overbærenhed overfor de svage blandt Brødrene. Han viste den største Omhu for at føre de Brødre, der forsaa sig, tilbage paa Frelsens Vej. Han døjede megen Besvær for Brødrene i verdslige Anliggender. Det var ham en større Glæde, naar den ham betroede Hjord øgedes, end om nogen havde

¹⁾ Davids Salme 6,9-10.

²⁾ Hvorfor Abbed Jens bar dette Tilnavn, vides ikke. Det kan sammenstilles med Øgenavnet »Pave« nedenfor S. 98.

³⁾ Biskop Gunner døde, som nævnt, først 1251, og dette er rimeligvis skrevet 1235.

⁴⁾ 1233-35.

⁵⁾ Jfr. Matth. 10,16.

skænket ham en stor timelig Gave. Selv var han fra Ynglingeaaarene oplært i Munkeordenens Tugt og overmaade dygtig i verdslige Foretagender. I hans Værdigheds ellefte Aar, Aar 1246 efter at Herren blev Kød, i den sjette Time om Fredagen, Dagen før den hellige Marias Fødselsdag¹⁾, gik han lykkelig bort fra denne syndige Verden for at herske sammen med Herren. Han forestod os, som sagt, i elleve Aar, to Maaneder og to Uger. Ham tilfaldt da ogsaa den første Grav i det ny Forsamlingshus, som endnu ikke var opført, men kun Grundstenen dertil var lagt. Hans Jordefærd holdtes af Hr. Gunner, Bisp af Viborg, der, som ovenfor nævnt, var Klosters syvende Abbed²⁾.

Da nu Abbed Mikkel var død i det Aar og paa den Dag efter at Herren blev Kød, som ovenfor er nævnt, saa blev i det samme Aar paa den hellige Dionisius' Dag, nemlig 9. Oktober, Jens Abbed; han var den anden af dette Navn og forestod Klostret i to Aar og en Del af det tredje, nemlig indtil ottende Dagen efter Apostlene Peders og Pavls Dag³⁾. Han døjede i sin Embedstid megen Modgang. Ti stor Splid var paa den Tid udbrudt mellem Kong Erik og hans Broder Hertug Abel. En Følge heraf var, at vore Heste paa Inæs bortførtes af Tyske⁴⁾. Og da Hr. Abbed Jens forfulgte dette udenlandske Pak for at bringe Hestene tilbage, blev han af disse omtalte Røvere taget til Fange og ramt af et alvorligt Hug i venstre Arm. Ogsaa meget andet ondt led han baade fra Hertug Abels og den kongelige Hærs Side, idet hver Mand af de rige efter eget Tykke med Vold plyndrede Klosters Gods. Ja, vor Gaard i Horsnæs⁵⁾ lagde de fuldstændig øde ved

¹⁾ 7. September.

²⁾ I Biskop Gunnars Levned omtales muligvis Abbed Mikkel under Navnet Sven som Gunnars Lærling.

³⁾ 6. Juli. Jens nævnes i Bisp Gunnars Levned som dennes Lærling.

⁴⁾ Inæs har ligget Syd for Horsens Fjord, hvor en Gaard i Glud Sogn, Bjerger H., bærer Navnet Jensgaard.

⁵⁾ Horsens.

Ild. Og ogsaa Dronningen, ved Navn Jutte, der paa den Tid sad paa Skantorborg¹⁾, tog hver Dag fra vor Gaard i Tørning²⁾ med Magt alt hvad hun vilde. Ja, det gik saa vidt, at hun truede Broder Oluf Kviter, der var Bestyrer af den nævnte Ladegaard, samt Abbed Jens og ofte tillige de andre Brødre med, at hun vilde volde dem Men paa Liv og Lemmer, hvis de ikke overlod alt hvad vort var, til hendes Forgodtbefindende. Og naar vi efter Sædvane kom agende med vort Korn fra Djursland til Klostret, saa lagde denne Dronning skjulte Baghold mange Steder undervejs, for, om Lejlighed gaves, svigefuldt at rane dette Korn fra os. — Paa samme Tid lagde Hertug Abel Nonnernes Gaard ved Navn Gamle Vissing helt øde ved Ild, Kirken ene undtagen³⁾. Da Abbed Jens og vi Munke hørte det, frygtede vi, at der kunde times os noget lignende, og spærrede Gennemskæringen Asgaard⁴⁾ med Stammer og store Pæle, og alt hvad der var hos os af Fartøjer enten søndrede vi, saa at de ej kunde udbedres, eller sænkede dem i Vandet, at ikke Dronningens Huskarle skulde bruge dem til mod vor Vilje at føre vort Gods fra Klostret til Skantorborg; thi selv om vi vilde have staaet dem imod, havde vi dog ikke haft Mod dertil, vi helt værgeløse og uvæbnede Mænd. Desuden bragte vi vore Klæder med Undtagelse af dem, vi gik i til daglig, og vore Fødemidler, hvoraf vi skulde leve i Fremtiden, med Undtagelse af den Smule, hvorved vi kummerligt opholdt Livet, over i den ny Kirkes Taarn for at gemme det der af Frygt for Fjenden.

Lad mig nu sige noget om Sødning⁵⁾, som jeg ikke kan forbigaa, da jeg for en stor Del var med til Forligene derom, skønt Gud ved, det ofte var mod min

¹⁾ Skanderborg.

²⁾ Taaning S. V. for Skanderborg, S. Ø. for Mossø.

³⁾ Vissing lige Vest for Mossø var et Benediktiner-Nonnekloster.

⁴⁾ Der menes den ovenfor i Kap. 19 (S. 75) omtalte Kanal, som Munkene havde gravet gennem Tangen mellem Mossø og Gudensø.

⁵⁾ Nord for Indløbet til Randers Fjord. Er nu landfast, men var da helt omflydt af Vand.

Vilje paa Grund af det pinlige derved¹⁾. Denne Ø Sødring havde vi fra Biskop Peder Elafsøn, hvormed det hang saaledes sammen: en Del deraf havde han overdraget Klostret i Sjøelegave²⁾, en anden Del havde vi erhvervet af ham for rede Penge til dens fulde Værd; den tredje Del havde vi tilbyttet os fra Jens Judesøn for Horningtorp³⁾; og saaledes var hele Øen paa Biskop Peder Elafsøns Tid vor, sikret os ved selve Bispens Segl og Stadfæstelse, og overladt os med mange gode Mænds Breve og Vidnesbyrd. Derfor sad ogsaa vore Brødre der i over fem Aar før Bispens Død uden Kæremaal, og oppebar alle Indtægter deraf. — Saa døde den nævnte Bisp Peder Elafsøn, god Ihu-kommelse⁴⁾, og blev med tilbørlig Hæder jordet hos os, hvor han havde valgt sit Gravsted i den ny Kirke, foran den hellige ubesmittede Jomfru Marias Alter. Tre Aar gik nu hen med Splid i Kirken om, hvem af alle Kannikerne der kunde anses for at være den ypperste; saa først opnaede Peder Ugotsøn Bispestolen. Han var fra tidligere Tid vor Fjende og altid Uven med Brødrene af vort Hus. Men vi sætter vor Lid til Gud, at han skal vende hans Sind til det bedre og endnu bringe ham til atter at elske os, saa at han i Fremtiden fuldelig kan raade Bod paa hvad han hidtil har forset sig imod os⁵⁾.

Lige fra sit Bispedømmes første Stund gav han sig da til at modvirke os, og det første han gjorde til vor Skade, var at forstyrre os i Besiddelsen af Sødring og alt hvad vi ejede der. Tvungne af ham overlod vi til Slut atter Sødring til Jens Judesøn for Horningtorp. Og for at der skulde være Venskab og fast Enighed mellem Klostret og Bispen, sluttede vi ydermere en Overenskomst med ham, hvorved vi — bort-

¹⁾ Den der her taler, er den navngivne Forfatter til dette Afsnit af Ømbogen.

²⁾ Egl. »til Baade for sin Sjæl« (»Sjøalebod«).

³⁾ Horndrup i Taaning Sogn, S. V. for Skanderborg.

⁴⁾ Aar 1246.

⁵⁾ Disse Linjer synes at maatte være skrevne umiddelbart efter Bispevalgets Stadfæstelse (1249) og altsaa lidt inden den følgende Beretning om Klosters Mellemværende med Biskop Peder Ugotsøn.

set fra alle de Udgifter, vi havde haft for denne Ø's Skyld — fyldte 80 Mark Penninge¹⁾ i denne Biskops Pung, for at vi skulde have Horningtorp frit og ikke længer tynges af Kæremaal fra Bispen eller Kannikerne angaaende Sødring. Dog fik vi siden ingen Tak af ham saa lidt som senere af hans undergivne, men kun Byrder og alskens Gæsteri. — For disse og andre tilsvarende Grundes Skyld, som det er for vidtløftigt at opregne, gik det endelig saaledes, at Abbed Jens, denne gode Mand, overvunden og dybt nedbøjet, som han var, af langvarig Lidelse — ti han døjede daglig overmaade²⁾ — i det Herrens Aar 1249 med Nød og næppe opnaede sin Afsked, den han i lang Tid mangfoldige Gange havde æsket.

Da han fratraadte, sattes paa hans Plads Hr. Abbed Oluf paa den hellige Morten Biskops Dag³⁾ i det samme Aar. Han forestod Klostret i samfulde 6 Aar og 7 $\frac{1}{2}$ Maaned. Han maatte ogsaa, ligesom den forrige Herre, døje saare megen Modgang i sin Embedstid. Herom vil jeg i faa Ord fortælle hvem der lyster at høre, hvad der er kommet mig for Øre. — Efter at han var blevet Abbed, blev først hans kødelige Broder ved Navn Sven og hans Søster ved Navn Margareta begge samtidig paa én Dag ihjælslagne ved Horsnæs, og Abbedens egen naturlige Søn, ligeledes af Navnet Sven, hvem vi kaldte Pape⁴⁾, led en ynkelig Død her hos os ved at drukne. Og alt dette var kun Veernes Begyndelse⁵⁾. Snart kom der trangere Tider og værre Uaar, forskyldte ved manges Synder, ti den onde

¹⁾ 1 Mark Penninge = 240 Penninge. Paa Grund af Møntens Slethed regnedes 1 Mark Penninge kun til $\frac{1}{3}$ i Værd af 1 Mark Sølv.

²⁾ Ved Udgravningerne paa Øm Klosters Tomt fandtes Abbed Jens' Grav, og Undersøgelsen af hans Ben udviste, at han ved sit Sammenstød med Hesterøverne fra Inæs havde paa-draget sig en uheldbredelig og meget pinagtig Skade i den venstre Arm og Skulder, der var bleven ramt af Hugget (ovfr. S. 95).

³⁾ 11. November.

⁴⁾ Af Papa (Græsk, = Fader). Øgenavnet »Pave« hentyder uden Tvivl til hans præstelige Herkomst.

⁵⁾ Marc. 13,8.

Fjendes¹⁾ Had tændte en Brand i slette Mænds Sind, og den Splid, som forlængst var opstaaet mellem Hertugen og Kongen af Danmark, blussede saa højt op, at Mænd, der havde Fred med Kongen, og til hvem han havde sat sin Lid²⁾ i det timelige — om end ikke i det aandelige —, at disse Mænd af grisk Attraa efter det til en brat Undergang viede Rige æggede Hertugen til at prøve paa grumt at dræbe sin høje Broder Kongen, der var huld mod hele Riget, elsket af Gud og Mennesker, og som aldrig ventede sig noget saadant af sin Broder. Og fordi det jo er alle bekendt, paa hvad Tid han kom af Dage, og hvad Død han fik, har jeg undladt at udmale Ugeringen. Imidlertid kan hvo der med Omhu vil kende den, gennemgaa vore Krøniker og »Tidebøger«, hvor han vil finde, hvad han søger³⁾.

Da Kong Erik var død — han lever nu evigt, rig i Kristus — hæves paa Rigets Trone Abel eller rettere Babel ved Hertugernes og sine medskyldiges Gunst. Han udøste straks sin Harme over Guds Kirker og hellige Kløstre. Derfor lagde han ogsaa mange Bryder paa vort Kloster som paa de andre Kirker. Navnlig tog denne elendige Brodermorder ikke i Betænkning at udpine 300 Mark Penninge af Abbed Oluf og os Brødre, til Gengæld for at vi fik Lov at nyde den Frihed for vore Bryder og Landboer, som hans Forgængere og Forfædre, Fader og Brødre, fromme Danekonger, fordem havde tilstaaet os af Naade uden Betaling⁴⁾.

Og ogsaa den førnævnte Bisp Peder Ugotsøn nøjedes ikke med det meget andet onde, han havde voldt vort Kloster, men pinte ogsaa med Vold 190 Mark

¹⁾ Der menes Djævelen.

²⁾ Dav. Salm. 41,10.

³⁾ Her menes de i Klosteret førte Aarbogsoptegnelser, der ikke er bevarede.

⁴⁾ Med Frihed menes Skattefrihed. Bryde = Gaardbestyrer; Landbo = Fæstebonde. Det var næppe helt sjældent hverken her hjemme eller i Udlandet, at Kongerne lod sig deres Stadfæstelsesbreve paa Privilegier o. l. betale i klingende Mønt; ogsaa fra Valdemar Sejrs Tid kendes flere Eksempler herpaa.

Penninge ud af os for de tre Aars Gæsteri, som var til Rest fra den Tid, Bispestolen stod ledig. — Og senere kom han til os, som det lod, for at holde Eftersyn (Visitats), men i Virkeligheden, som det snart blev os klart, i øjensynlig svigefuld Hensigt. Han blev nemlig hos os, saa længe han lystede, og kastede et Blik paa alle vore Bøger i Skabet. Mellem disse fik han Øje paa nogle Bøger, som hans Forgænger Peder Elafsøn, god Ihukommelse, for en stor Del havde overdraget os i Sjølegave, medens der var andre af dem, som vi i hans levende Live havde købt af ham for sømmelig Pris. Da han nu fik Syn for denne gode Mands Dyder og Gaver til os, og saa skævt baade til os og til den døde Mand derfor, bød han, at disse Bøger skulde bringes over i Bispens Hus og forevises ham og hans Fæller¹⁾. Først maatte han dog lægge sin Haand paa højhellige Helgenlevninger og sværge paa Evangeliebogen, at han straks, saa snart de var gennemsete, øjeblikkelig vilde lade dem bringe tilbage til det fælles Skab, hvori vi havde vore Bøger. Man gjorde da som han bød; men Manden var uærlig og vidnede falsk²⁾. Han glemte nemlig Herren sin Gud og Skaber³⁾, saa vel som sin svorne Ed, og fratog os med Vold ud af Klostret Bøger til mere end 200 Mark Penninges Værd, saa han bar sig ej ad som en Bisp, men som en Kirkerøver. For denne Sags Skyld, hvori det ej faldt ham ind at vise Medynk med os, give Gud ham den Gengæld han har fortjent. — Men om dette Huses Vanry og hele Ordenens Skændsel, som indtraf i denne Abbeds Dage, er det ikke min Sag at udtale mig, da det er kendt nok af hele Verden⁴⁾. — For saadanne Aarsagers Skyld, og paa Grund af de uretfærdige Mænds Ord,

¹⁾ Der menes det Hus, Bispnen boede i, naar han opholdt sig paa Klosteret, og som vel har tilhørt dette, men som dog Bispnen har haft en vis Raadighed over. Jfr. nedenfor Side 107.

²⁾ Dav. Salm. 27,12.

³⁾ 5. Moseb. 32,18. 1. Kongernes Bog 11,9.

⁴⁾ Hvad der sigtes til med disse Ord, vides ikke; men Sammenhængen synes at tale for, at der maa menes Misligheder og indre Skandaler i Klostret af meget alvorlig Art.

der var os for stærke¹⁾, og de mangfoldige Ulykker, der fra Dag til Dag taarnede sig op over dette Hus, søgte og fik den gode Mand Abbed Oluf sin Afsked.

Efter ham blev Hr. Asgot, daværende Kældermester i Vitskøl, hvor han var afholdt af alle, sat som Abbed over Øm i det Herrens Aar 1255 paa den hellige Medardus Dag²⁾. Da han havde siddet i halvandet Aar, indgav Gud ham, at han skulde flytte Abbediet og Brødrene over til den ny Kirke. Dette Værk er ogsaa allerede delvis fuldført for vore Øjne ved den nævnte gode Mands store Arbejde og dygtige Omsorg, og det skal fuldendes helt, saa snart Gud vil. — Først flyttedes Brødrenes Sovestue, og han indrettede i den en Spisesal til os, hvor Maden anrettes i Fællesskab til alle Brødre. I Aar 1257 efter at Herren blev Kød, paa Allehelgens Aften ved Kvældsmesstid³⁾ gik vi saa i Optog, med Kors, Lys og Røgelsekar forrest i Toget, som Skik er, og bragte alle Helgenlevningerne ud af den gamle Kirke og førte dem med al sømmelig Hæder over til den ny under Munkenes Frydeskrig og Jubelraab⁴⁾. Nærværende var Hr. L . . .⁵⁾, Ærkedegn i Aarhus, og mange andre ædelbaarne Mænd, som jeg ikke alle kan huske Navn paa. — Hvor stor Fromhed og Velvilje mod sit Kloster den Herre Abbed Asgot ejede, ses af Indholdet af følgende Brev:

Til alle Kristi troende, der ser dette Brev, og særlig til Mænd af Cistercienserordenen, sender Broder Asgot, kaldet Abbed til Øm, sin Hilsen i alles Frelser. For at ej det, som øves i Tiden, skal gange af Minde, plejer man at fæstne det ved skriftlige Udsagn og gode Mænds Vidnesbyrd. Vide skal derfor Nutid som Eftertid, at vi i det Herrens Aar 1257, da vort Kloster flyttedes fra den gamle til den ny Kirke, paa Allehelgens Dag, har overladt vore elskede Sønner i Kristus og Brødre, Samlaget i Øm, en Gaard i Glappetved og

¹⁾ Dav. Salm. 65,4.

²⁾ 8. Juni. — I Teksten staar ved en Udeladelsesfejl 1250 for 1255.

³⁾ 31. Oktober Kl. 6.

⁴⁾ Dav. Salm. 47,2.

⁵⁾ Navnet staar ikke skrevet helt ud i Haandskriftet.

en anden Gaard i Hagetved¹⁾, som en Lægbroder af vort Hus ved Navn Oluf Kviter²⁾ havde købt for egne Midler og tidligere med vor Forlov tilskødet Brødrene, med alt de nævnte Gaardes Tilbehør i Skove, Jorder, Huse og Kvæg, hvoraf der til evigt Minde om os og i Sjælebod for den nævnte Lægbroder aarlig skal udredes et Maaltid for Brødrene. Dog skal alle Indtægter, som disse Ejendomme monne yde, bestyres af hvem der til hver Tid er Abbed, og ved hans Forsorg i al Evighed komme Brødrenes Bord til gode. For at nu denne vor Gave kan være fast betrygget, har vi ladet dette Brev stadfæste med vort vedhængte Segl. Men skulde nogen, kirkelig eller verdslig Mand, være sig Abbed, Kældermester, Lægbroder eller Munk, dumdristig med sit Vidende og Vilje vove at bryde dette vort Gavebrev, eller uden Brødrelagets Samtykke fradrage noget af Indtægterne af disse Gaarde eller udskille dem til anden Brug end til Brødrenes Bord, da være han forbandet og ifalde Guds Hævn paa Dommens Dag og faa sin Lod med Dathan og Abiron, hvem Jorden slugte levende³⁾. — Givet i det Herrens Aar 1257, den 1. November, paa Allehelgens Dag⁴⁾.

¹⁾ Glatved og Hoed i det østlige Djursland.

²⁾ Den samme, der ovenfor S. 96 er nævnt som Bestyrer af Taaning Ladegaard for Klosteret. — Det var meget almindeligt, at der til Klosteret foruden de egentlige Munke var knyttet et ofte betydeligt Antal Lægbrødre («conversi»), der ikke havde aflagt fuldt Munkeløfte, men gjerne boede i Nærheden af Klosteret, som arvede deres Ejendele. De stod under Klosterets Opsyn, og mange af dem arbejdede i dets Tjeneste. Jfr. S. 73, Note 2.

³⁾ 4. Mosebog, 16. Kap.

⁴⁾ Her følger i Haandskriftet et indskudt Blad af betydelig yngre Oprindelse, hvorpaa Abbederne indtil 1320 er opregnede, med en kort Tilføjelse om hver enkelt. Det er som en senere Tilsætning ikke oversat her. Om Asgot siges i denne Abbedrække, at han var gavmild og munter i sine Dage, og for sit blide Sinds Skyld lagde han Dølgemaal paa mangt og meget efter Tid og Lejlighed. — Herefter tager i Haandskriftet en ny Haand fat, der uden Afbrydelse har skrevet hele den følgende Fremstilling lige til Enden. Rimeligvis skyldes det følgende ogsaa en anden Forfatter end det foregaaende.

Da nu den nævnte Biskop Peder Ugotsøn saa, at Abbeden var en velvillig Mand, løftede han saa meget des hidsigere sit Hovmod's Horn¹⁾ imod ham, og kom hvert Aar saa mandstærk til Abbediet for at kræve tre Ugers Gæsteri, at det tyktes os alle uudholdeligt. Brødrene holdt derfor Raad om dette, gik til ham, og sagde at de ikke kunde bære saa store Udgifter. Han svarede dem og sagde: »Aa hvad, I nyder jo meget mere godt af os, end hvad I kan bruge dertil!« Da vi spurgte, hvori disse Goder bestod, sagde han: »Vort Sagefald af eders undergivne, hvoraf I aarlig har 40 Mark Penninges Indtægt, samt den Afgift, der kaldes gi af, og hvoraf I hvert Aar har en Indtægt af 14 Mark Havre; begge disse Dele ejer I jo aldeles frit²⁾. Men det var et falsk Vidnesbyrd af ham³⁾, at vi nogensinde havde haft saa megen Indtægt deraf; ti vi havde slet intet ud af hint Sagefald, uden det alene, at vore Bryder og Landboer kunne sidde i Fred for Bispens Fogeders Plagerier. Og, alt i alt, var vi i det højeste pligtige til at udrede 2½ Mark Havre af de Ejendomme, vi havde erhvervet efter den almindelige Kirkeforsamling i Lateranet⁴⁾. Men saa meget er vist, at dette havde vi ejt frit fra den Dag, Huset blev grundlagt, og lige til hin Dag. Og af Ejendomme, der er erhvervede før hint almindelige Kirkemøde, kan vi aldrig være forpligtede til at udrede hin Afgift. — Imidlertid fremturede den nævnte Bisp af al Kraft i at afkræve og udpine af os den omspurgte

¹⁾ Luc. 1,69.

²⁾ Sagefald er Indtægt af retslige Bøder. For Helbrud tilfaldt Bøderne Bispem. — Ved undergivne (»familia«) eller, som man maaske kunde oversætte det, »vornede« betegnedes i Datiden saadanne Bønder, Haandværkere o. l., der havde givet sig under en Stormands, en Prælats eller et Klosters Værn, betalte en Afgift og til Gengæld nød godt af Herrens Beskyttelse. I Karakter helt forskelligt fra det yngre Vornedskab medførte dette Afhængighedsforhold intet Stavnsbaand, personlig Tvang o. l. — Gi af = Gave. Der menes den saakaldte Bispegave, en oprindelig frivillig Afgift til Bispem, der var gaaet over til en vedtægtsmæssig Ydelse. — En Mark Havre var 480 Skæpper.

³⁾ Dav. Salm. 27,12.

⁴⁾ Der menes den, der holdtes af Innocentius III 1215.

Afgift og Sagefaldet af vore undergivne, fordi han haabede, at han kunde faa mere ud deraf end han havde. Til Gengæld lovede han os, at vi for stedse skulde være fri for alt Gæsteri. Hvor ofte vi for denne Sags Skyld blev hjemsøgte, hvor mange Stævner vi maatte holde, hvor mange Penge vi gav ud i den Anledning, inden vi bragtes til at samtykke, er det ikke let at opregne. Omsider gav vi til Slut efter mange Ædlines Raad vort Ja, og indvilgede i en Overenskomst paa det Vilkaar, at han fik hvad han krævede, og vi for stedse skulde være fri og frelse for alt bispeligt Gæsteri¹⁾.

Efter at denne Pagt var sluttet, sad vi i Fred og Ro i tre Aar, saa længe han var i Live. Senere blev han, da hans Forseelser mod hans Ærkebisp forskyldte det, med Rette sat i Band af denne samme Ærkebisp, og saaledes domfældt gik han alt Kødets Gang²⁾. — Det hændte imidlertid, at Hr. Sven, der paa den Tid forestod Vitskøl, traadte fra, og saa gik det saaledes, at Samlaget i Vitskøl samdrægtigt og enstemmigt valgte vor Herre Abbed, Asgot, til deres Fader og Hyrde, skønt mod vor Vilje. Han havde da været vor Abbed i fem Aar paa elleve Dage nær. Han var den fjortende Abbed i dette Hus. Han blev Abbed i Øm i det Herrens Aar 1255, den 8. Juni, og i det femte Aar derefter, den 28. Maj, blev han Abbed i Vitskøl.

Hans Eftermand i dette Hus blev Hr. Jens, den tredje af Navnet, med Tilnavnet Dover³⁾. Han valgtes i det Herrens Aar 1260, den 26. Juni. I hans Tid var der stor Ufred over hele Danmark, ti hver Mand gjorde hvad han lystede. Ti Kong Erik, Kong Kristofers Søn, var endnu kun et lille Drengbarn, der

¹⁾ Som A. D. Jørgensen (Aarb. f. nord. Oldk. 1879) gør opmærksom paa, er vi her ved et af de Punkter, hvor man snarest kan spore den ensidige Bedømmelse i Skriftet. Denne Overenskomst, hvor begge Parter gør Indrømmelser, har næppe haft det hadefulde Præg, Forfatteren vil give det Udsende af, ja, den har mulig snarest været til Gunst for Klostret.

²⁾ Josva 23,14.

³⁾ Barnefødt i Dover Nordøst for Mossø, hvad der udtrykkeligt siges paa det førnævnte indskudte Blad.

hverken forstod at styre sig selv eller andre; og saaledes gik hine Ord af Profeten i Opfyldelse paa os, naar han siger: »Ve det Land, hvis Konge er et Barn, o. s. v.«¹⁾. Men den, der holdt Rigets Ror, var dette Barns Moder²⁾, og hun lagde paa sine Raaders Ord en saadan Tyngge paa os, at hun paa vor Bekostning i to Nætter dvælede hos os med 1600 Ryttere foruden de tilhørende Løbere og Fodfolk — rent bortset fra de Klerke og Riddere, der for Kæremaals Skyld søgte Hoffet. Fra den Dag begyndte som Følge heraf vor Formue af verdsligt Gods at aftage og svinde hen. — Paa denne Abbeds Tid stod Bispestolen ledig, hvorfor vi sad i Fred for Bispeanfald, med Undtagelse af at vi betalte gi a f³⁾ af de Ejendomme, vi havde erhvervet efter Kirkemødet i Lateranet, som ovenfor er nævnt. — Denne Abbeds Hu stod mere til at tjene Gud alene end til at føre sit Liv i Verdens Larm. Derfor æskede han ofte Afsked og opnaaede den ogsaa tilsidst. Han trak sig tilbage i det Herrens Aar 1262, den 7. Januar, det er, Dagen efter Herrens Tilsyneladelsesdag⁴⁾.

Bo valgtes til den sekstende Abbed i Løbet af det samme Aar paa hellig Abbed Vilhelms Dag⁵⁾. — Imidlertid var Magister Tyge⁶⁾ ved Romerhoffet og skaffede

¹⁾ Jfr. Prædikerens Bog 10,16.

²⁾ Kristoffers Enke Margrete. — Det har sikkert været i Sommeren 1261, da Enkedronningen drog mod Hertug Erik Abelson og de holstenske Grever, at hun har dvælet saa mandstærk i Klostret.

³⁾ Bispegave, se ovenfor S. 103.

⁴⁾ Den 6. Januar fejredes i Oldkirken i al Fald fra det 3. Aar.h.s Begyndelse som Dagen for Kristi Daab og Guds Aands Tilsynekomst (E p i f a n i a). Først senere, i Middelalderen, knyttes den legendariske Dyrkelse af de hellige tre Konger fast til denne Dag, der saa tillige opfattedes som den sidste af Juledagene.

⁵⁾ Den 16. Juni. Bo (Navnet har i Krøniken den latiniserede Form Boëtius) var ifølge Optegnelserne paa det førnævnte indskudte Blad ikke alene en dygtig Haandskriver, men var ogsaa Maler (af Miniaturbilleder i Haandskrifterne), og i det hele kunstfærdig i saare mange Ting.

⁶⁾ Latiniseret: Tuco, har vel været udtalt: Tuke. — Magister-titlen betyder, at han har taget Magistergraden ved et Universitet.

sig der Bispedømmet, hvorum han bagefter paa sit eget Landemode tilstod, at han overfor Romerhoffet havde paadraget sig en Gæld paa 600 Mark rent Sølv, hvorfor han bad sine undergivne hjælpe ham hermed. — Han kom saa hjem fra Romerhoffet samme Aar, Broder Bo var blevet Abbed, paa den hellige Jomfru Marias Fødselsdag¹⁾. Samme Efteraar blev en Lægbroder ved Navn Lage paa en Gaard i Rødsmose²⁾ haardt saaret uden Grund, og da Abbeden klagede til Bispen over denne Uret, tog Bispen straks disse Ildgerningsmænd under sit Værn og Forsvar og gjorde nogle af dem til sine Landboer, andre til sine Bryder, for at vi ikke skulde faa nogen Ret over disse Ildgerningsmænd. Dette var os et tydeligt Tegn paa, at hans Hjærte ikke var med os³⁾. Nok en Gang gik Abbeden til ham, fordi han haabede paa en eller anden Maade at kunne forsone ham og vende hans Sind til større Godhed mod vort Hus, end hans Forgænger havde. Han tiltaler ham saalunde: »Herre Fader, I ved, hvorledes den Herre Bispen, Eders Formand, uden Skel og Grund tyngede os; men, Gud være lovet, han gik i sig selv igen⁴⁾, og indsaa, at det var uden Grund han forfulgte os, hvorpaa han afstod fra saadan Forfølgelse og Tyngde, og lod os være i god Fred og Ro de sidste tre Aar inden hans Dødsdag. Nu er det min Bøn til Eder, at I ikke for vor Skyld vil handle mod Eders Samvittighed, men modtage os i den samme Fred, han lod os i. Vide skal I, at om vi sporer Velvilje hos Eder, vil vi tjene Eder af alle Kræfter, ja ud derover«. Hans Svar lød: »Ja, vi kan godt blive gode Venner, naar vi faar hvad vort er«. Abbeden svarede: »Hvad der er Eders, skal ej forholdes Eder, men hvad der ej er Eders, haaber vi ikke at I vil kræve«. Og han tilføjede: »Skulde Eders Vej falde forbi os, da send os Bud, for at vi kan skaffe tilveje hvad I behøver, saa at vi deraf kan skønne Eders velvillige Sindelag«.

¹⁾ 8. September.

²⁾ Rosmos i det østlige Djursland.

³⁾ Dommernes Bog 16,15.

⁴⁾ Luc. 15,17. Ap. Gern. 12,11.

Saaledes stod det hen omtrent til den hellige Marias Renselsesfest¹⁾. I den Tid kunde vi aldrig opnaa nogen Ret over hvem der gjorde os Uret. En Lørdag inden Renselsesfesten kom en af hans Kanniker ved Navn Peder Aaby²⁾ og sagde: »Førstkommende Mandag kommer min Herre Bispen og ønsker at tale med Eder; han beder at træffe Eder hjemme«. Saaledes indtraf det ogsaa. Vi modtog ham i Optog, som det er Ordenes Skik, og fulgte ham med stor Hæder over i Kirken til Bøn. Da Bønnen var læst, gik Abbeden hen til ham og spurgte ham, naar han vilde træde ind i Stuen; det var nemlig Frost³⁾. Men han svarede, at han ikke for det første vilde træde indenfor. Abbeden gik saa ind for at se om alt var rede, men Bispen fulgte ham øjeblikkelig lige i Hælene. Det var nu mørkt, og da han kom ind i Stuen, og der her ikke var tændt andre Lys end en Fedtlampe⁴⁾, blev han overmaade vred. Herover klagede han ogsaa senere til Kongen; overhovedet greb han med Iver enhver Lejlighed til at optræde imod os.

Næste Dags Morgen kom Abbeden ind til ham, og da Bispen fik Øje paa ham, spurgte han ham, om han kunde faa Lov til at komme tilstede i vort Kapitel. Da han svarede ja, traadte de sammen ind i Kapitlet⁵⁾. Da alle her sad tavse, tog Bispen til Orde og tiltalte dem saaledes: »Vi er kommet hid for at holde Visitsats, og vi vil vide, om der er nogen, der har noget udestaaende med nogen, vi vil høre, om I holder Eders Orden vel, og vi vil vide, hvad og hvor meget I giver ved Døren til de Fattige«. Hertil sagde Abbeden: »Herre, om I har noget andet at fremføre, saa sig det; ti disse Ting hører ikke under Eder. Vore

1) »Kyndelmisse«, 2. Februar.

2) En af Kongens ivrigste Tilhængere i Ærkebispestriden; senere Ærkekegn og Kongens Sendemand hos Kardinal Guido og ved Romerhoffet.

3) Heraf ses, at Stuen er det Rum, der kan varmes. Der menes antagelig Stuen i »Bispehuset«, jfr. ovenfor S. 100.

4) Saadanne Lamper, hvori der brændtes Fedt, der smeltede over Gløder, brugtes endnu i 19. Aarh. af den jydsk Almue.

5) Kapitlet er Munkesamfundet og særlig Munkenes Fællesforsamling, der træder sammen i Kapitelsalen.

Tilsynsmænd er Abbedfædrene¹⁾«. Straks derpaa rejste Abbeden sig, istemte Salmen: »Vor Hjælp«²⁾, og gik ud med Brødrelaget. — Bispen fulgte lige efter, og lod straks Abbeden kalde til sig. Da han var kommet, sagde Bispen til ham: »Vi vil tale til Brødrelaget«. Abbeden forstod, at han vilde tale om Gæsteriet, stævnedes Brødrelaget sammen afsides og sagde til dem: »Jeg er vis paa, at Bispen vil kræve Gæsteri af os. Sig nu alle én og hver, om vi skal give eller nægte ham tre Ugers Gæsteri. Saa meget er vist, at enten vi giver eller nægter ham det, vil vi faa den største Tyngde af ham«. Alle svarede, at de vilde hellere dø end indrømme ham det Gæsteri, der ikke skyldtes ham. — Vi kom saa ind til ham. Harmfuld udbrød han nu ret af ondt Lune: »Vi er kommet hid for at holde Visitats, og vi vil have vort Gæsteri; men saasom I endnu ikke er forberedte, vil vi ikke gøre Eder Uret, men giver Eder Henstand til første Søndag i Fasten; da vil vi, om Gud vil, komme her«. Abbeden svarede: »Herre, I véd selv, hvordan Hr. Peder, Eders Formand, tvang os til at give ham igen hvad hans var — om det da bør kaldes hans — alene for at vi skulde være fri for saadant Gæsteri³⁾. Men for Eders høje Embedes og Værdigheds Skyld vil vi tjene Eder saa vidt, som overhovedet noget Abbedi i Danmark, der ej nyder mere godt af Bispedømmet end vi, tjener sin Bisp, ja vi vil tjene Eder mere endnu, hvis vi faar Syn for Eders fulde Velvilje mod os og vore Folk«. Hertil svarede Bispen: »Saaledes som I er vante til at tjene de andre Bisper, saaledes skal I tjene os«. Abbeden sagde da: »Efter Sæd og Vedtægt

¹⁾ Cistercienserordenen havde en meget selvstændig Organisation og førte selv Tilsyn med de enkelte Klostre, idet hvert Kloster aarlig visiteredes af Moderklostrets Abbed (for Øms Vedkommende Abbeden i Vitskøl). Aarlig samledes desuden et Generalkapitel i Citeaux, bestaaende af alle Abbederne (»Abbedfædrene«), der havde den øverste lovgivende og dømmende Myndighed i Ordenens Anliggender.

²⁾ Davids Salme 124,8.

³⁾ Der sigtes til den ovenfor S. 104 omtalte Overenskomst, hvorved Bispen fik Sagefaldet og Bispegaven fra Klosterbønderne mod til Gengæld at fritage Klosteret for alt Gæsteri.

er vi ej forpligtede til at yde nogen noget Gæsteri¹⁾. Og han lod oplæse for ham et Brev af følgende Ordlyd:

Alexander Biskop, Guds Tjeneres Tjener, sender sine elskede Sønner Abbeden i Citeaux, hans Medabbeder, og alle Brødreramslag af Cistercienserordenen, sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Vi har af Eders Meddelelser erfaret, at I har vist udstrakt Gæstfrihed overfor alle — Eders Stiftsøvrighed ikke mindre end Prælater fra andre Kirker med samt deres Husstande — og, saa ofte de er taget ind i Eders Klostre, kærlig har skaffet dem det nødvendige alt efter Eders Formues Krav, men at tillige mange af disse Prælater pønser paa at forvandle denne frivillige Gave til en Skyld og Skat, og forsikrer, at hvad I saaledes af egen Drift anvender herpaa skyldes dem efter gammel Vedtægt, samt desaarsag paa mangfoldig Vis tynger og plager Eder og Eders Klostre. Vi laaner derfor Øre til Eders Bønner, og vil i denne Sag med faderlig Omhu sørge for, at I kan faa Fred. Ti forbyder vi strængt ved nærværende Brev, at nogen Prælat drister sig til at afkræve Eder Eders frivillige Gaver under Navn af Skyld eller Hævd og Vedtægt. Intet Menneske vove overhovedet at bryde dette vort Forbudsbrev eller dumdristigt i nogen Maade handle derimod. Skulde nogen driste sig til at prøve herpaa, da maa han vide, at han ifalder den almægtige Guds og hans hellige Apostles, Peders og Povls, Vrede. Givet i Neapel den 18. Marts i vort Pavedømmes første Aar²⁾.

Endvidere et andet fra samme Pave som det foregaaende:

Alexander o. s. v.³⁾. Det apostoliske Sæde har i sin Omsorg ment at burde indrømme Eder, at I ikke kan

¹⁾ Denne Paastand har næppe været helt overensstemmende med Sandheden. Den Voldgiftsdom, der senere fældedes i Ømstriden af Bisperne i Ribe og Slesvig (se nedenfor), viser, at Aarhusbispen ifølge Hævd og Vedtægt havde Ret til en Gæsteriydelse, om end af ret beskedent Omfang. — At denne Hævd stred mod de Privilegier, Ordenen havde faaet tilstaaet af Paverne (se lige nedenfor), var derimod utvivlsomt.

²⁾ 1255. — Den foregaaende Forbudsformular er den i Pavebreve gængse, se ovenfor S. 66.

³⁾ Hilsenen aldeles som i foregaaende Brev.

visiteres eller vises til rette af nogen anden end Abbedfædrene eller saadanne Munke af Eders Orden, der er sat dertil af disse Abbeder. Da nu Gæsteriydelserne er saaledes knyttede sammen med Visitatsen, at de ikke skyldes Prælaterne uden naar de visiterer, forbyder vi strængt ved nærværende Brev nogen Stiftsøvrighed eller anden Prælat dumdrigtigt at kræve eller udpresse saadant Gæsteri af Eder, og Eder at yde dem det. I Kraft af samme Brev erklærer vi det tilige for dødt og magtesløst at være, om nogen af særlig Dumdrigtighed vover i nogen Maade at handle mod dette Forbud, ligesom vi erklærer de Domme for ugyldige, der mulig i Anledning heraf maatte blive afsagt over Eder¹⁾. — — Givet i Neapel den 17. April i vort Pavedømmes første Aar²⁾.

Af disse Breve havde vi det ene udfærdiget med Bulle³⁾, men det andet havde vi endnu ikke uden i Afskrift fra Clairvaux.

Herpaa tilføjede Bispnen disse Ord: »Vil I ikke give os det i Kraft af gammel Vedtægt, saa maa I da give os det for Ejendommene i Djursland, det kan I i hvert Fald ikke nægte⁴⁾«. Abbeden svarede: »Paa disse Ejendomme har vi fyldestgørende Fribreve med Pavers, Kongers og Ærkebispers Stadfæstelse«. Bispnen rejste sig da med disse Ord: »Aa, hold dog op med Eders Skvalder!« — Derpaa gik han ind for at spise, og efter Middagsmaaltid drog han bort.

Samme Dag red Abbeden til Djursland i Husets⁵⁾ Anliggender. Da han endnu var paa Hjemvejen, mødte han to Kanniker, der sagde til ham: »Vi har bragt

¹⁾ Herefter følger den samme Forbudsformular som i forrige Brev (»Intet Menneske o. s. fr.«).

²⁾ 1254.

³⁾ Forsynet med det pavelige Blysegl (Bulle), altsaa i Originaludfærdigelse fra det pavelige Kancelli.

⁴⁾ Der sigtes til de Ejendomme i det østlige Djursland, som Bisp Sven af Aarhus ved Testamente af 27. Avgust 1183 havde skænket Klostret. Dette Testamente er oversat overfor S. 80 f. og indeholder ikke noget som helst Forbehold angaaende bispeligt Gæsteri, saa Tyges Krav om særligt Gæsteri af disse Ejendomme synes aldeles ugrundet.

⁵⁾ Klostrets.

Eder et Brev fra Bispen, som vi har givet Eders Prior i Hænde«. Dettes Indhold var som følger:

Tyge af Guds Naade Bisp af Aarhus sender de udvalgte Mænd Herrerne Jens Lam og Provst Iver, Kanniker i Aarhus, sin kærlige Hilsen. Vi opfordrer og byder Eder at indfinde Eder personlig i Øm Kloster for at paamine og paalægge Abbeden og Brødresamlaget der paa Stedet, at de under kirkeretslig Straf skal holde sig rede til de tre Ugers Gæsteri, de skylder os; ti paa første Søndag i Fasten skal vi, om Gud vil, komme til dem. Og de skal ikke dække sig under intetsigende Udflugters Kaabe, ti det er alle vitterligt, at dette Kloster er grundlagt af vor ærværdige Broder Hr. Eskil, vor Formand, og rigt udstyret med Gaver af Hr. Sven, hans Eftermand, som for de Ejendomme, han overdrog dem i Djursland, betingede sig og sine Eftermænd det nævnte Gæsteri, hvoraf de hidtil har været i tryk og rolig Besiddelse¹⁾. Skulde de imidlertid lumsk forholde os dette Gæsteri, da skal I i vort Navn under Kirkestraf paalægge dem, at de under deres Segl meddeler os de Grunde, de har til ikke at føle sig forpligtede til at udrede det. Givet o. s. v.²⁾.

Abbedens Svar til Bispen.

Til den altid i Kristus ærværdige Fader Hr. Tyge, af Guds Naade Bisp af Aarhus, sender Broder Bo, kaldet Abbed til Øm, og det ringe Brødrelag sammesteds, deres Hilsen med al den Hæder og Ærbødighed, som de med Ret og Ære kan yde. Vi har ved de elskede Herrer Jens Lam og Provst Iver, Kanniker i Aarhus, modtaget Eders Brev, hvorved I byder os at holde os rede til det tre Ugers Gæsteri, vi skylder Eder. — Men, saasom Hr. Peder, Eders Formand, salig Ihukommelse, paa Stiftsmøde i Aarhus i sit Kapitels og Præsteskabs Nærvær uden Indsigelse af nogen har krævet og faact sit Sagefald og sin Bispe-

¹⁾ Se herom lige ovenfor.

²⁾ Dateringen er ikke medtagen i Afskriften, men Brevet maa være skrevet i Begyndelsen af Februar 1263.

gave tilbage, der var tilstaaet og indrømmet os af mange af hans Formænd, imod at han lod os være fritagne for Gæsteri; og desuden for den store Fattigdoms og Nøds Skyld, der er en Følge af de mangfoldige Overgreb og Udplyndringer, vi har lidt, nødes vi til, skønt ugærne, for Øjeblikket at nægte Eder dette Gæsteri; især i disse Tider, da der ikke findes nogen, der vil stille sig som en Mur for Israels Hus¹⁾ eller i nogen Maade værne Guds Kirke, som vor Herre Jesus Kristus har beredt og genløst med sit eget Blod²⁾. — Og naar I udtaler, at vort Kloster er grundlagt af den ærværdige Hr. Eskil af Aarhus, Eders Formand, from Ihukommelse, og rigt udstyret med Gaver af Hr. Sven, hans Eftermand, da skal vi sandelig være de sidste til at nægte, at det forholder sig saaledes. Men af de Ejendomme, han overdrog os i Djursland, betingede han sig ikke, som I siger, det omtalte Gæsteri for sig og sine Eftermænd; nej, han efterlod os dem helt og fuldt ud af sit Arvegods i Sjølegave med velvilligt Samtykke af gode Mænd i Danmark. Det er fremdeles ingen tomme Udflugters Kaabe, vi i denne Sag søger Dække under, men vi støtter os til denne Hr. Svens Testamente, til pavelige Legaters Stadfæstelser, og til to Kongers og lige saa mange Ærkebispens Fribreve. Af disse Grunde er vi ingenlunde forpligtede til at udrede det omtalte Gæsteri. — Desaaarsag sætter vi vor fulde Lid og Tro til Eders Faderlighed, idet vi for den Højheds Skyld, Gud har givet Eder, bønfalder Eder kærligt om ej paa uretfærdig Vis efter vore Fjenders Raad at plage os fattige uværdige Tjenere af Kristus og den hellige Jomfru, at ikke de Ejendomme, der ved disse ærværdige hedengangne Fædres Fromhed lovligt er tilfaldet os ved Testamente, skal blive os til mindre Gavn end rimeligt og sømmeligt er, og Eder, hvad Gud forbyde, en Fristelse til Synd, især da vi ydmygt haaber og

¹⁾ Jfr. Ezechiel 13,5.

²⁾ Der sigtes aabenbart til den store Kirkestrid mellem Kongen og Ærkebispen Jakob Erlandsøn, hvor Tyge med stor Iver stillede sig ved Kongens Side, medens Klostrets Sympatier var med Ærkebispen.

ønsker, at vi næst Gud og den hellige Jomfru for Fremtiden i Eder maa have en tro Beskytter af vort Hus¹⁾.

Nok en Gang og atter tredje Gang sendte Bispen os Brev af samme Indhold som det foregaaende; men da vi ikke kunde faa nogen Afskrift af disse to følgende Breve²⁾, vilde Abbeden ikke give ham skriftligt Svar, men sendte ham Besked tilbage i ordret Overensstemmelse med sit forrige Svar. — Og da nu den Frist, der var sat os, var udløbet, sendte Bispen straks den følgende Dag sine Kokke forud med den Besked, at de skulde lave Mad til ham³⁾. Da de saa kom, sagde de til Herbergsmesteren, at han skulde anvise dem det fornødne. Men det var forud betydet denne. at han, om de kom, ikke skulde give dem noget, og han svarede dem derfor: »Gaa til Abbeden og gør hvad han siger Eder«. De gik saa til Abbeden og sagde til ham: »Giv os hvad vi behøver til at lave Mad til vores Herre!« Han svarede dem: »Gaa til Eders Herre og sig ham: Hvis I vil komme som vore Gæster, skal alt fornødent gives Eder; men kommer I for at kræve det som Gæsteriskat eller Skyld, da vil I slet intet faa anvist«. De vendte saa tilbage og fortalte ham alle disse Ordskifter. Da han havde hørt det, sagde han til dem: »Vend tilbage igen, og vil de ej give Eder det fornødne, saa tag det med Vold!« — Bispen var da til Stævne i Gammel Vor⁴⁾. Det var en meget stræng Frost, saa man kom hurtigst frem ved

¹⁾ Brevets Datering er ikke medtaget i Afskriften, men det maa være udstedt kort efter Bispens første Brev (Midten af Februar el. lign.).

²⁾ De har da aabenbart ligesom Bispens første Brev ikke været henvendt direkte til Abbeden eller til Klostret, men til Bispens Sendemænd. Mulig ligger der heri en Haan mod Klostret.

³⁾ Sammenhængen i det følgende viser bestemt, at dette ikke gik for sig første Søndag i Fasten, men allerede Onsdagen forinden, »Askeonsdag«. Af den ovenfor nævnte Voldgiftsdom i Striden ses det ogsaa, at ifølge gammel Hævd plejede Aarhusbispen just paa denne Dag, ved Fastens Begyndelse, at indfinde sig paa Gæsteri i Klostret med et mindre Følge.

⁴⁾ Vor Kloster Syd for Mossø.

at gaa eller ride tværs over det Vand, der hedder Mossø. De vendte nu tilbage og tiltalte Abbeden aldeles som forrige Gang, og han svarede dem følgelig overensstemmende med hvad ovenfor er omtalt. De siger saa: »Vil I ikke give os det, tager vi det med Vold, ti vores Herre kommer straks og er her lige ved Haanden!« Abbeden svarede: »Tager I det med Vold, saa tager I dermed en Ulykke for jer selv!«

Mens de endnu stod og talte, kom Bispen ridende med stærk Arm¹⁾ og væbnet Følge²⁾. Da Abbeden saa ham komme, ilede han ham imøde for at hilse ham, skønt ej af et oprigtigt Hjærte³⁾. Da han var steget af Hesten, saa han hvast hen paa Abbeden og sagde: »Er vor Mad til rede?« Abbeden svarede: »Ja, det er den vel nok, men ikke her!« Harmfuld strakte saa Bispen sin Haand ud mod det store Hus, der kaldes Bispehuset⁴⁾, og spurgte: »Er det ikke vort Hus?« Abbeden svarede: »Vore Munke siger, at det er deres og ikke Eders Hus«. Og straks derpaa oplæste han sin Appelskrivelse, som han i Forvejen havde affattet⁵⁾. Efter at have hørt den traadte Bispen i sin Harme op ad Trappen til Huset og sagde: »Vi maa have hvad vi har behov«. Derpaa gik han hen til Døren ind til Kapellet og brød den foroven⁶⁾. — Da Munkene hørte, at han brød Døren, mumlede de til hverandre indbyrdes, at naar han vilde byde os Vold, vilde de sætte haardt imod haardt. Det hørte en Klerk fra Ribe, som var Gæst der i Klostret, ved Navn Jens Piper; han løb straks til Bispen og sagde, at Munkene vilde tage sig selv til Rette. Just som han sagde dette,

¹⁾ Ezech. 20,34.

²⁾ Aabenbart maa man efter Fremstillingen tænke sig Bispen ride fra Vor tværs over den tilfrosne Mossø.

³⁾ 2. Kong. Bog 20,3. Esai. 38,3.

⁴⁾ Det Hus paa Klostret, som Bispen plejede at tage ind i. Jfr. ovenfor S. 100. 107.

⁵⁾ Heri appellerede han sin Sag til Pavens Kendelse. Jfr. nedenfor S. 121, hvor Bos anden Appelskrivelse findes oversat.

⁶⁾ Mulig har Munkene gemt deres Fødevarer paa dette Sted. — Iøvrigt ventede man snarere paa dette Sted Ordet Kæld(er) (Cellarium) end Kapel (Capella), men det sidste findes i Haandskriftet.

rørtes den store Klokke, ti Brødrenes første Maaltidsstund var ude, og den anden stod for. Da Bispen nu paa én Gang hørte disse Ord og Klokkens Lyd, blev han bange for, at der var Fare paa Færde, gik straks ned af Loftet¹⁾, og bød, at Hestene skulde føres frem. — Der var nu hos ham en ædelbaaren og klog Mand ved Navn Ebbe Ugotsøn; han gik til Abbeden og sagde: »Saaledes kan I ikke bære jer ad!« Abbeden vendte sig til sit Huses ældste og sagde kort: »Hvad tykkes Eder at vi skal gøre?« De sagde: »Vil han give sit aabne Brev paa, at han faar det som Gæstegave og ikke som Skyld, saa giv ham hvad han har behov. Ti anderledes kan det ikke være, fordi der er appelleret. Kommer han først herind som den der kræver sin Skyld, saa vil han mene at have god Hævd derpaa og holde fast derved. Dog havde det været bedre, om der ej var appelleret«. — Da Hr. Ebbe meldte Bispen dette, svor denne paa, at han aldrig vilde give dem Brev paa den Måd, der skyldtes ham, hvorpaa han ilsomt steg til Hest og red bort.

Næste Dag, Torsdag, klagede Bispen paa Aabo Sysseles Ting — det holdtes nemlig om Torsdagen paa Grund af Fastetiden — og sagde, at han var blevet jaget af Klostret med Stokke og Knipler²⁾. Ydermere sagde han, at vi havde rørt Klokken for at kalde Munkene, Lægbrødrene og alle Klostrets undergivne sammen for at fordrive ham. Ligeledes sagde han, at vi skjulte mange af Kongens Fjender, hvoriblandt han navnlig anførte Bisp Arnfast. Og siden jeg nu har nævnt ham, saa lad mig fortælle et og andet om ham.

Dengang da Aarhussædet stod ledigt, var der tolv Kanniker, der foretog Valget, men de seks stemte paa én, de seks andre paa en anden³⁾, hvoraf der fulgte

1) Sandsynligvis paa Bispehuset, hvis Beboelsesrum uden Tvivl efter middelalderlig Skik har været i første Stokværk (»Højeloft«).

2) Aabo Syssele omfattede alle Herrederne mellem Gudenaen og Havet. Fra gammel Tid var Jylland delt i 13 Sysler, hvoraf tre i Sønderjylland, ti i Nørrejylland.

3) Der staar i Teksten ordret: De seks valgte de andre seks, hvad der synes meningsløst og derfor er ændret her i Oversættelsen. Muligvis kan dog disse Ord forstaaes saaledes, at

langvarig Splid og Strid mellem dem, saa at Valget og Afgørelsen tilfaldt Ærkebisp Jakob¹⁾. Denne var da selv dreven af Riget for den Fejdes Skyld, der herskede mellem ham og Kong Kristoffer, fordi han ikke vilde finde sig i, at hans Kirke led Overlast. Den nævnte Ærkebisp valgte saa en fremragende og vel-lærd Mand af ædel Byrd, den Herre Abbeden af Ryd Kloster, ved Navn Arnfast, og indviede ham til Bisp af Aarhus²⁾. Denne Arnfast vovede dog ikke at iklæde sig den nævnte Kirkes Gods og Eje, fordi han var valgt og indviet mod Dronningens Vilje³⁾, men vendte tilbage til sit førnævnte Abbedi, hvor han opholdt sig lige til sin Dødsdag. For hans Skyld gæstede i samme Aar den Herre Kongens Marsk Jens Kalf os syv Gange med mindst 300 Heste for at forsøge, om han ikke kunde fange denne Bisp Arnfast, og han svor, at om han saa fandt ham for Højaltret, vilde han tage ham der. Men denne gode Mand havde i Virkeligheden ikke sat sin Fod i dette Hus, siden han var blevet viet til Bisp.

Lad os nu vende tilbage til det forrige. Da den nævnte Uge var gaaet, indfandt Abbeden sig paa Tinge for at rense sig og sine fra den nævnte falske Beskyldning. Morgendagen derefter kom en Ridder ved Navn Jens Kanne, der var en god Ven af Klostret, til Abbediet, og bad Abbeden, at han den næste Dag,

de seks stemte paa en, de andre seks hver paa sin (saa at der intet absolut Flertal blev ved Valget).

¹⁾ I Henhold til den kanoniske Rets Regler.

²⁾ Ryd var et berømt Cistercienserabbedi i Sønderjylland, nær Flensborg Fjord (nu Lyksborg). — Fortællingen maa aabenbart forstaas saaledes, at da der intet absolut Flertal var ved Valget, og Valget ikke blev udført i rette Tid, benyttede Ærkebispens sin Ret til at afgøre Striden. Den Mand, han paanødte Kapitlet, var en af hans ivrige Tilhængere, paa hvem der tilmed hvilede stærk Mistanke for Mord paa Kristoffer I. Imidlertid har Kapitlet ikke villet modtage Arnfast som Bisp, men valgt Tyge, der erhvervede sig pavelig Stadfæstelse (efter Ømbogens Paastand ved Bestikkelse) og tog Bispestolen i Besiddelse (1262). Han viste sig snart som Ærkebisp Jakobs farligste Modstander.

³⁾ 3: mod Enkedronning Margretes Vilje.

Tamperlørdag¹⁾, vilde drage til Aarhus med ham, hvor han selv med andre af Klosters Venner vilde mægle godt Forlig mellem Abbeden og Bispen. — Da de kom til Byen, kunde de med Nød og næppe ved indtrængende Bønner bevæge Bispen til at ville forhandle med Abbeden. Der var nu mange Ædlinge samlede dér, og langt om længe traadte Bispen da ind i det Kapel i den hellige Clemens' Kirke²⁾, hvor de opholdt sig, og gav sig til at gentage de nævnte Kæremaal. Abbeden sagde, at dette ikke var sandt. Bispen svor en Ed paa, at det var sandt. Alle troede nu Bispen for Edens Skyld, og ret som for at haane Abbeden gav de sig til at spørge ham, hvor det kunde være, at han havde baaret sig saaledes ad. Da svor Abbeden ogsaa til Svar, og sagde, at han havde aldrig set Bisp Arnfast, siden han var blevet Bisp; ikke heller var der klemtet med Klokken for at volde Bisp Tyge nogen Overlast. Og han trak Stolaen³⁾ frem under Kaaben, lagde den om sin Hals, og gav sig til at forbande og bandlyse den, der først havde sagt dette om ham, hvis han var faret med Løgn, og sig selv, hvis han eller hans Folk havde gjort det, som Bispen sigtede ham for. Naar Abbeden bar sig saaledes ad, var det af den Grund, at hvis en saadan Løgn var kommet Dronningen for Øre, vilde hun mindst have lagt Abbediet øde. Nu lagde de tilstedeværende Ædlinge sig imellem og sagde, at det paa ingen Maade gik an, at to Kirker laa saadan i Strid med hinanden; og de bad Bispen om ikke at tynde os, hvis han ikke havde Ret. Men han udbrød fnysende og tænderskærende: »Hører I da ikke, at han bandlyser mig i min egen Kirke?« De svarede: »Han bandlyste jo ikke Eder, men den der havde løjet ham paa«. Af Hensyn til den store Skare, der stod hos, dulgte han saa sin

¹⁾ Lørdagen efter Tamperdag. Tamperdag, »dies quattuor temporum«, de fire Tidens Dag, er Onsdagen efter 1. Søndag i Fasten.

²⁾ Domkirken i Aarhus.

³⁾ Det lange broderede Baand, der var et væsentligt Led af den katolske Messedragt. Det lagdes om Nakken og faldt ned med to lange Baandender fortil.

Vrede og sagde: »Lad Abbeden komme imorgen ved Dover Kirke og vise os sine Fribreve; vi vil se, hvad der staar i dem«. Hertil svarede alle: »Det er godt«.

Abbeden rejste nu hjem, holdt Raad med sine Folk, samlede de bedste Fribreve og den Herre Bisp Svens Testamente, from Ihukommelse, og drog til den nævnte Kirke sammen med sit Huses ældste; desuden sendte han i Forvejen de raskeste Svende did fra alle Værkstederne, hvoraf der paa den Tid var en stor Mængde¹⁾. Endvidere bød han alle Bryder og Landboer, der var bofaste der i Sognet, at de med Vaaben i Hænde skulde skynde sig til den nævnte Kirke for at kunne gøre Modstand, hvis mulig Bispen skulde øve Vold mod os. Bispen paa sin Side havde stævnet alle de sorte Abbeder²⁾ og alle Provster og Prierer i sit Stift derhen, for at de skulde føre Kæremaal over os.

Da vor Abbed var kommet tilstede, bød Bispen ham læse sine Fribreve op. Han lod da det store Fribrev læse i alles Paahør. Alle undrede sig over, at vi var værnede af saa mange og saa store stadfæstede Friheder. Da Bispen havde hørt det, huede det ham saare ilde, at vi havde saadanne Breve og Friheder at skyde os ind under. Han vilde ikke høre mere læst op, men indskød: »I har Kirker under Eder, dem tager vi tilbage!« Straks fremtog Abbeden den Herre Pavens Stadfæstelsesbrev paa Veng Kirke³⁾ og oplæste det. Atter standsede Bispen ham, for at ikke flere Fribreve skulde blive læst højt, og sagde: »Alle Eders Breve er ikke en Bønne værd!« Og han brød løs: »Hvem har valgt dig til Abbed, hvem har stadfæstet dit Valg, og hvem har indsat dig mod vor Vilje?« Han svarede ham: »Abbedfaderen har ladet alt dette blive mig til Del, ti det er ham, der har Højhedsretten over mig og mit Hus«. Bispen svarer: »Vi bandlyser dig, fordi du kalder dig Abbed, vi bandlyser dit

¹⁾ Der maa menes de til Klostret knyttede Haandværkere af forskellige Fag.

²⁾ Benediktinerabbeder. Benediktinerne bar sort Kutte, Cistercienserne graa. Mellem de to Ordener var der fra gammel Tid indbyrdes Nag og Fjendskab.

³⁾ Oversat ovenfor S. 62 ff.

Brødrelag, fordi det nævner dig Abbed, og vi bandlyser alle dem, der siger dig Abbed at være!¹⁾ Abbeden rejste sig nu og sagde: »Lige saa let som I har bandlyst mine undergivne, lige saa let giver jeg dem Afløsning; de være i vor Herre Jesu Kristi Navn, nærværende som fraværende, løste af dette Band!« Da rejste nogle sig, tog af Venskab Abbeden til Side, og sagde ham: »Du mægter ikke at bære din Biskops Vrede, og det sømmer sig hverken dig eller andre at staa deres Bisp imod. Gaa hen til ham og byd ham Bod, saa vil I blive gode Venner«. Men han svarede dem: »Nej, jeg har aldrig krænket ham i nogen Maade uden derved, at jeg hverken kan eller vil give ham saa meget som han vil have«. Dermed skiltes de to Parter den Dag.

Straks i den følgende Uge lod han alle vore Bryder og Landboer stævne, saaledes at de, der boede i Djursland, skulde møde i Virklang²⁾, de, der boede paa Slogs Hede eller i Laasby Sogn³⁾, skulde møde i Grenaa, og de, der var bofaste i Tørning eller Inæs eller Asnæs⁴⁾, skulde møde i Randers. De vovede ikke at sidde hjemme, men kom hver til det Sted, hvorhen han var stævnet. Her fik de saa følgende Besked af Bispens Fogeder: »Hver især af Eder skal vende hjem til sit og være under Interdikt, fordi I hidtil har tjent Munkene i Øm, og siger I jer ikke snart fra deres Tjeneste, vil vi uden Tvivl bandlyse Eder alle!« — De kom saa grædende og hylende styrtende til Abbediet og klagede deres Nød. Abbeden beroligede dem med venlige Ord og sagde: »Vær stille, ti Taalmod er Ondskabs Overmand!« Men de nævnte Fogeder stævnede dem atter og atter, satte dem under Interdikt,

¹⁾ Bispens har aabenbart ment at have Ret til at gøre dette, fordi Abbeden ikke, som Kirkeretten krævede, havde faaet bispelig Stadfæstelse paa sit Valg.

²⁾ Virklund, Syd for Silkeborg.

³⁾ Laasby ligger Øst for Silkeborg, Nordvest for Veng.

⁴⁾ Tørning er Taaning ved Skanderborg; se ovenfor S. 96. Om Inæs se ovenfor S. 95. Asnæs er uden Tvivl Assens i Bjerger H., Vejle A. (ved Kattegat, mellem Horsens og Vejle Fjord).

og udpressede Penge af dem saa længe, at næsten alle Bryder og Landboer vilde skilles fra vor Tjeneste¹⁾.

Abbeden kunde nu ikke længere finde sig i en saadan Uret, men tilkaldte Herrerne Bisp Nils af Viborg, den Herre Kongens Kansler, samt Jens Kalf, samme Konges Marsk, og flere andre, og klagede til dem over den Overlast, han led. Disse gik saa til den oftnævnte Bisp og sagde til ham, at han ej saaledes uden Grund med Vilje burde lægge et saadant Kloster øde. Han gav dem følgende Svar: »Giver de mig ikke mit Gæsteri, vil jeg fare tifold værre frem imod dem!« De siger saa: »For vore Bønners Skyld maa I give deres undergivne Afløsning af Hensyn til, at de Herrens Opstandelsesdag kan nyde den hellige Nadver«. Paasken var nemlig nu for Haanden. Og de tilføjede: »Sæt Abbeden en Stævnedag, hvor vi ogsaa kan være til Stede, og hvad I med Rette kræver af ham, det skal han give Eder. Vil han ikke give det, da vil vi være hans Fjender saa vel som I. Vi tror nemlig ikke, at I vil voldføre ham«. Han svarede dem: »Jeg kan ikke nægte Eder noget, lad det ske som I ønsker det«.

Da nu Stævnedagen var kommet, samlede Abbeden sine Venner paa den ene Side, og Bispen sine paa den anden. Da de saa mødtes paa ét og samme Sted, søgte Abbeden ivrigt at komme til at oplæse sine

¹⁾ Interdikt er Udelukkelse fra Kirkens Naademidler samt Prædiken og kirkelig Jordfæstelse, medens Band er Udstødelse af selve Kirkesamfundet. — I et Klageskrift, som Abbed Ture 1267 lod oplæse paa Synode i Lybek for den pavelige Legat Guido, beskrives de bispelige Fogeders Adfærd endnu nøjere. Det ses heraf, at naar Klosterbønderne var stævnet til at møde for Fogeden (i et fjernt liggende Sted af Stiftet), anklagedes de for en eller anden Forseelse, og en bestemt Dag fastsattes, da de skulde værne sig med Tylvteréd af deres Naboer. Men da disse ligesaa var stævnede samme Dag hver til sin Kant af Bispedømmet for paa samme Vis at rense sig ved Tylvteréd for ganske tilsvarende Beskyldninger, blev Folgen, at ingen af dem kunde finde Medédsmand, og saaledes kunde de ikke aflægge den krævede Renselsesed, men hjemfaldt til Bispens vilkaarlige Dom. Der stilledes dem da Valget mellem at sige sig løs fra Klostrets Tjeneste eller betale Bispen saa stor en Pengesum, han krævede, hvorhos de tilmed blev bandsatte.

Fribreve og Skrivelser, men Bispen tillod ham det ikke. »Det er Eder alle vitterligt«, sagde han, »at alle vore Formænd i Aarhus Stift hvert Aar i Fastetiden har plejet at gæste Øm Kloster i tre Uger, idet Munkene af den Grund, til Gengæld for dette Gæsteri, havde de Ejendomme oppe i Djursland, de hidtil dersteds har været i fri Besiddelse af. Vide skal I da nu, at hvis de ikke giver os tre Ugers Gæsteri for hvert Aar, Bispestolen stod ledig, tillige med en Bøde, samt for indeværende Aar, saa vil vi overtage de nævnte Ejendomme og fra nu af lægge Beslag paa dem«. Atter fremstod Abbeden for at oplæse Fribrevet om disse Ejendomme. Dette Fribrev er afskrevet langt tilbage i dette Bind under Overskriften »Svens Testamente«¹⁾. Men Bispen erklærede, at han ikke vilde have Breve i Steden for den Mad, som hans var. »Vi ved nok«, sagde han, »at I har dygtige Skrivere, I kan skrive Breve just saadan som I vil have dem«. Da appellerede Abbeden i sin store Vaande for anden Gang.

Abbedens Appelskrivelse.

Til alle, der monne faa nærværende Skrivelse at se, sender Brødrene Asgot af Vitskøl, M af Holmekloster²⁾ og Niels af Tvis³⁾, kaldede Abbeder af Cistercienserordenen i Danmark, deres Hilsen, med Ønske om inderlig Kærligheds Fylde⁴⁾. Vitterligt skal det være alle og enhver, at vi personlig har givet Møde i Anledning af den Tvist, der hersker mellem Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, og det Hus af Cistercienserordenen, som hedder Øm og ligger i det nævnte Stift, idet den Herre Abbeden i det nævnte Hus, Bo, for den uafvendelige Trængsels Skyld, der truede hans Hus, har set sig nødsaget til i Nærvær af de høje Herrer i Dan-

¹⁾ Se ovenfor S. 80 f.

²⁾ Det nuværende Brahetrolleborg i Sydfyn. Kun Abbedens Forbogstav findes i Haandskriftet.

³⁾ Kloster ved Holstebro, stiftet af Kongeætlingen Buris Henriksøn o. 1160.

⁴⁾ Luc. 1,78. Coloss. 3,12. Philipp. 1,8-9.

marks Rige, hvis Navne staaer skrevne her nedeunder, at appellere fra den nævnte Aarhushiskops Dom til det hellige apostoliske Sæde. Denne hans Appelskrivelse, som vi har hørt og set, lød som følger:

»I den hellige og udelelige Treenigheds, Faderens, Sønnens og den hellige Aands, Navn, Amen. Fra Eder, ærværdige Fader Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, appellerer jeg Broder Bo, kaldet, skønt uværdig, til Abbed i Øm, til det apostoliske Sæde, fordi jeg føler mig selv, mit Kloster og mit Brødresamlag tyngede uretfærdigt af Eder. Ti under Henvisning til nogle Ejendomme i Djursland, der i sin Tid er overladt vort Kloster af Eders ærværdige Formand, Hr. Sven, alene til Sjælebod for ham selv, og er givet os slet og ret, uden nogen som helst Vilkaar, stræber I at paabyrde os det til Visitats knyttede Gæsteri, som vi ingenlunde skylder Eder, fordi vi efter den særlige Ret, der er tilstaaet os af det apostoliske Sæde, aldeles ikke er forpligtede til at lade os visitere af Eder; og I søger ogsaa at paalægge os og uretfærdigt udpresse af os andre Ydelser og Tjenester, vi ikke skylder Eder, samt at tyngte vore undergivne med uretmæssige Afgifter og Bøder. — Yderligere Aarsag har vi deri, at I, efter at vor Appel fra Eders Dom til det apostoliske Sæde var lovligt udfærdiget, og saaledes paa en Tid, da Sagen endnu henstod uafgjort og der følgelig intet Nyt burde foretages i den, med Magt har opbrudt Døren til et af vore Huse, liggende indenfor Klosters Hegn¹⁾. Endvidere har I inden den Stævnedag, der var antaget og aftalt af Hr. Nils, Bisp i Viborg, Kansler hos Danmarks høje Konge, og flere andre store Herrer i Riget, til at mægle Fred og Enighed mellem os, stævnet vore undergivne for Eder, sat dem under Forbud (Interdikt), og presset Penge ud af dem. Fremdeles for den Sags Skyld, at uagtet Sagen var appelleret og saaledes endnu henstod uafgjort, er jeg, Abbed af det nævnte Kloster, uden at have vist Opsætsighed eller have tilstaaet eller være blevet overbevist om nogen Brøde, blevet lyst i Band

¹⁾ Der sigtes til det ovenfor S. 114 skildrede Optrin.

af Eder, ene og alene fordi jeg efter vor Ordens Vedtægt i mine Breve kalder mig Abbed, ligesom I har lagt mit Brødresamlag under samme Dom, fordi de i Henhold til Ordenens nævnte Vedtægt kalder mig Abbed, og har mindsket for ikke at sige aldeles udslettet og frataget os vore Friheder og Forrettigheder, der er indrømmet os og hele Cistercienserordenen ved det apostoliske Sædes Fribreve, og som uafbrudt har været overholdt og saaledes har vundet lovlig Hævd — alt sammen til ikke ringe Skade og Tynge for os. — For hver især af disse tyngende Byrders Skyld, og for alle andre lignende, som I, ærværdige Fader Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, har truet os med, har paaført os, eller vil paaføre os; for den eller de af Eder fældede Domme, der er afsagte over mig, mit Brødresamlag, og mine ovennævnte undergivne, efter at lovlig Appel var foretaget fra min Side til det apostoliske Sæde, samt for den eller de Domme, der mulig i Fremtiden monne blive fældede over os — appellerer jeg for anden Gang med denne min Skrivelse til det apostoliske Sæde i mit og mit Klosters, hele Brødresamlagets, og alle mine undergivnes Navn, samt i alle de Kirkers Navn, der er mig underlagte, idet jeg stiller mig og mit Kloster, mit Brødresamlag, alle mine undergivne, de førnævnte Kirker, samt alt Gods, der hører under os, være sig rørligt eller urørligt, under det nævnte Sædes Værn. Tillige kræver jeg indtrængende »Apostle« af Eder, og nægter I mig dem, appellerer jeg atter for denne Retskrænkelse til det apostoliske Sæde¹⁾. Dog forpligter jeg mig ikke til at bevise alt det ovenfor anførte, men kun saa meget, som skønnes at være tilstrækkeligt til at begrunde min Klage«.

Efter at han saaledes indtrængende har forlangt »Apostle« til Godtgørelse af Sandheden, men aldeles ikke har kunnet opnaa dem, bekræfter vi nærværende Appelskrivelse i følgende tilstedeværende Herrers Navn

¹⁾ »Apostle« kaldes de af de kirkelige Dommere udstedte Vitterlighedsattester om Appellens lovformelige Udstedelse, der skulde ledsage enhver Appelskrivelse til Romerhoffet.

og under deres og vort Segl, nemlig: Hr. Nils, Bisp af Viborg, Kansler hos den høje Danekonge, Magnus Bardesøn, Peder Gunnesøn, Jens Kande, Nils Bæger, Jens Kød, Knud Kabbe, Kristjern Bentsøn, Løke Ærkedegne i Aarhus, Movrits Viceærkedegne i Ribe, Povl Pæn, Magnus Deg. Givet i det Herrens Aar 1263 i Aarhus Stiftskirke, den 10. Maj.

Efter denne Appelskrivelse begyndte den oftnævnte Biskop at fare endnu værre frem mod os, hvad der overmaade klart vil fremgaa af det følgende.

Abbedernes Brev til Ærkebiskop Jakob, som da var udjaget af Danmark og opholdt sig i Sverige, fordi han ikke i sit Ærkestift kunde finde sig i Kirkernes Forurettelse.

Til den højt ærede og højærværdige Hr. Jakob, Ærkebisp af Lund, Sveriges Kirkefyrste, sender Brødrene A..... af Herrisvad¹⁾, E.....²⁾ af Esrom, Asgot af Vitskøl, Jakob af Sorø, Nils af Tvis, M..... af Holmekloster, Jens af Løgum³⁾, M..... af Ryd, kaldede Abbeder af Cistercienserordenen, deres Hilsen i al mulig Ærefrygt og Ærbødighed med fromme Bønner. Raad søges hos Vismand, Hjælp hos Magthaver. Da nu Eders Højhed udmærker sig ved begge Gaver, Visdom saa vel som Magt, haaber vi højlig, at vore Kirkers Rettigheder kan blive værnede. Som I med egne Øren af troværdige Folks Fortælling har hørt og erfaret som aldeles paalideligt, har Magister Tyge, der optræder som Bisp af Aarhus, tilsidesat det apostoliske Sædes Fribreve og Friheder, der er tilstaaede vor Orden, plager og tynger Abbeden og Brødresamlaget i Øm med forskellige uretmæssige Paalæg og Bøder, og med at kræve Gæsteri, der ej skyldes ham, —

¹⁾ I det nordvestlige Skaane.

²⁾ Sandsynligvis Esbern, der nævnes i et Brev af 1271.

³⁾ I Sønderjylland.

trænger med væbnet Følge ind i selve Klosteret til stor Spot og Skam for Huset, opbryder Døre indenfor det nævnte Klosters Hegn, bandlyser Abbeden og Munkene, og udslynger, efter at de lovligt har indgivet deres Appel, Interdiktets og Bandets Straale mod deres undergivne. Ti beder vi ydmygt og fromt Eders Hellighed, at I ved Kirkens Tugt afholder den nævnte Magister fra hans Fjendtligheder mod de nævnte Munke, og skriver for dem til det hellige apostoliske Sæde og Kardinalerne, paa det at de kan være villige til at værne dem paa alle de ovennævnte Punkter¹⁾.

I den et Stykke ovenfor omtalte Fastetid havde Bispnen under Bands Straf forbudt alle Præster i sit Stift at holde Tjeneste i vore Kirker, idet han haabede, at vi desaarsag vilde opgive dem, saa at han ligefrem for den Sags Skyld kunde fratage os dem. Derfor vovede ingen Præst i vore Kirker at meddele nogen Kirkens Sakramenter. Drevne af Nøden gjorde vi derfor, skønt ugærne, hvad vi kunde²⁾.

Bispens Brev til Abbeden.

Tyge af Guds Naade Bisp af Aarhus sender Broder Bo, der optræder som Abbed i Øm, og Brødresamlaget dersteds sin Hilsen i Herren. Da det er længe siden, at vi under Straf af det Band, vi i sin Tid forkyndte, udtrykkeligt har forbudt Eders Brødre, Munkene, paa nogen Maade at holde Tjeneste i Sognekirkerne paa Landet i vort Stift; da de, ulydige mod vort Bud, ikke des mindre baade har holdt og holder Gudstjeneste i de nævnte Kirker, skønt saaledes bundne, til Foragt for Nøglemagten og Formastelse mod Gud, burde der nu efter Loven skrives haardere ind imod dem. Men da vi i denne Sag ønsker at mildne Lovens Strængighed ved Langmodighed, byder vi Eder under Straf af det i sin Tid forkyndte Band, at I in-

¹⁾ Brevets Datering mangler i Afskriften.

²⁾ Disse Ord betyder aabenbart, at Munkene selv holdt Gudstjeneste i Sognekirken, hvad de ingen Ret havde til. I Anledning heraf har saa Bispnen tilskrevet dem det følgende Brev.

den femten Dage efter nærværende Brevs Udstedelse kalder de nævnte Munkebrødre hjem til deres Klostre, eller ogsaa inden den nævnte Frist møder hos os for at paavise, at I efter et særligt Fribrev kan handle saaledes, ti efter den kanoniske Lov er det ingenlunde tilstedeligt. Vi byder Eder ogsaa under den nævnte Straf inden den nævnte femten Dages Frist at betale os den Bøde, som I har vedtaget til os for den uhørte Haan, Spot og Spe, der er blevet os til Del i Eders Kloster, og som skulde været betalt forleden Fredag inden Kristi Himmelfartsdag. Ellers vil vi fra det Øjeblik af ganske sikkert gaa saaledes frem imod Eder, som Rettens Gang kræver det¹⁾.

Ingen maa nu tro, at Abbeden nogensinde havde vedtaget eller indrømmet ham en Bøde; men Mæglerne havde inden den Stævnedag, der faldt paa den nævnte Fredag, sagt, at hvis Bispen vilde holde Fred og Enighed med Abbeden, vilde denne gerne tjene ham. Men hverken vilde Bispen selv have Fred, ikke heller opnaaede han Abbedens Tjeneste²⁾.

Abbedernes Brev til Paven.

Til den højhellige Fader og Herre Urban, af Guds Naade den hellige romerske Kirkes Ypperstepræst, sender Brødrene A af Herrisvad, E af Es-

¹⁾ Brevets Datering mangler i Afskriften; det er aabenbart skrevet i Forsommeren 1263.

²⁾ Trods Forfatterens Benægtelse er det vel ikke usandsynligt, at Abbeden paa det ny Forligsmøde, der fandt Sted nogen Tid efter Mødet ved Dover Kirke, virkelig har maattet »fæste Bøder« til Bispen og muligvis til Gengæld har opnaaet andre Fordele; ellers vilde Bispen næppe have omtalt dette Punkt i saa rene Ord. A. D. Jørgensen formoder, at Forligsmødet er blevet holdt d. 23. Marts; det ses nemlig af Bispens Brev, at Bøden var forfalden Fredag d. 4. Maj, og 6 Ugers Frist var den sædvanlige i saadanne Tilfælde. — Er der blevet mæglet Forlig paa dette Møde, saa er det i al Fald ikke blevet holdt, og overhovedet var jo ved Abbedens Appel Sagen unddraget den almindelige Rettergang og overgivet til en særlig kirkelig Proces.

rom, Nils af Tvis, Asgot af Vitskøl, M af Holme, kaldede Abbeder, og deres øvrige Medabbeder af Cistercienserordenen i Danmarks Rige, deres fromme Bønner og Kys paa Eders Helligheds Fødder. Vel er det saa, at alle med god Grund kan ty til Eders Helligheds Naade og udtømmelige og inderlige Barmhjærtighed¹⁾, men dog har de ulykkelige og undertrykte en særlig Ret til at tage deres Tilflugt til Eder, ret som for at søge Trøst ved deres Moders Barm. Derfor skylder ogsaa hele vor Orden Eder og Eders højhellige Formænd Bøn og Tak til evig Tid, fordi I har værnet den mod uretfærdige Mænds Undertrykkelse med alle de Fribreve og Friheder, I hidtil har skænket den og skærmet den med. Imidlertid kan Eders Naade næppe strække sit Værn saa vidt, at jo Ondskaben altid kan søge og finde en Lejlighed til at gøre ondt, hvorfor vi ser os nødsagede til at meddele og berette Eders Hellighed den Nød, som vor i Kristus højtelskede Medabbed Bo af Øm i Aarhus Stift er stedt i. Paa en lige saa ynksom og mærkværdig Maade plages han nemlig af Hr. Tyge, der kaldes Bisp ved den nævnte Kirke i Aarhus, saa vel ved forskellige Trusler, Volds handlinger og Udpresninger, hvorved denne stræber at udpine uretmæssigt og uvant Gæsteri af ham, samt mangfoldige Bøder, alt imod Eders hellige Sædes Fribreve — som ogsaa ved Afsættelsesdomme og Bandstraaler, udslyngede mod Abbeden selv, hans Brødre-samlag, og deres undergivne, aldeles uretfærdigt og uforskyldt og paa Trods af lovligt indgivet Appel. Derfor beder vi med ydmyg Andagt indtrængende Eders Hellighed, at naar I med Eders Fromheds Øje ser det saa øjensynlige og uudholdelige Tryk, der hviler paa den oftnævnte Abbed og hans Kloster, at I da velvilligt vil tage Eder af ham paa en saadan Maade, at han mærker Eders skærmende Haand og Naade til Gavn for sig selv, og at Eders Myndigheds Bud, Bevilling og Befaling ikke længer skal kunne ringeagtes saa haanligt og hensigtsløst af den nævnte

¹⁾ Luc. 1,78.

Bisp eller nogen anden. Givet i det Herrens Aar 1263 paa lille St. Hansdag¹⁾.

Derefter tænkte Abbeden ved sig selv paa en Udvej, da han vel indsaa sin egen Svaghed, Ringhed og Uformuenhed til at gøre Modstand i en saa stor Sag som denne, navnlig fordi den oftnævnte Bisp havde frit Spil med Kongen, eller rettere, for at sige hvad sandt er, drev Gæk med denne unge Dreng, som han jo endnu var, og aldeles holdt ham i sin Haand. Men Ærkebisp, der skulde været hans egentlige Dommer, var, som ovenfor omtalt, udjaget af Riget for Kirkens Sags Skyld. Derfor frygtede den nævnte Bisp hverken Gud eller Mennesker²⁾, ti han var selv sin egen Dommer. Abbeden tog nu en enkelt Munk med sig, drog til Tvis, og bad Abbeden dersteds om at rejse med sig til Vitskøl for at forhandle om en stor og vanskelig Sag. Da de var kommet til Vitskøl, begyndte vor Abbed at aabenbare og afsløre sin Hensigt: indtrængende at bede om sin Afsked. Da Abbeden af Tvis hørte dette, blev han overmaade harmfuld, fordi det var for den Sags Skyld, at han havde ført ham did; han krævede at faa Lov til at vende hjem igen, og lod sig kun med Nød holde tilbage ved stærke Bønner. Abbeden af Vitskøl sagde, at det ikke var sømmeligt, at han der paa Stedet modtog hans Ansøgning om Afsked; »men skal det endelig ske«, sagde han, »saa vend tilbage til det Kapitel, hvor du har antaget Abbednavn«. Men han stod haardnakket paa sit og svor, at om han ikke vilde modtage hans Afskedsansøgning, saa lagde han Seglet for Fødderne

¹⁾ 6. Maj. — Herefter følger i Haandskriftet et aldeles tilsvarende Brev fra de samme Abbeder til Kardinalerne, der her overspringes. Endvidere et Brev fra de samme Abbeder til Ordenens fire Overabbeder med Bøn om at tale Øm Klosters Sag ved Pavehoffet. Dette Brev gentager væsentlig de samme Klagepunkter, der findes i Abbedernes Breve til Ærkebisp og Pavn; enkelte Punkter er ogsaa tagne af selve Abbed Bos Appelskrivelse. Da Brevet saaledes intet nyt bringer, er ogsaa det forbigaaet i nærværende Oversættelse.

²⁾ Luc. 18,2.4.

af ham¹⁾). Abbeden i hint Hus kaldte saa Abbeden og Munken fra vort Hus til sig, og spurgte dem i Løn, hvem de ansaa for skikket til dette byrdefulde Hverv. De svarede: »Der er hos Eder en velbyrdig og forstandig Mand, vel kendt af alle høje Herrer i Danmarks Rige, nemlig Hr. Ture, Eders Formand, der i . . . Aar har forestaaet dette Hus og senere har forestaaet Esrom i . . . Aar²⁾, og som har styret baade dette og hint Hus vel og med Hæder«. Han siger saa: »Skal vi tage ham med os med det samme eller ikke?« Dertil svarede vor Abbed: »Det er bedst, at I med det samme tager ham med Eder, for at I, om han mulig gør Modstand mod at tage denne Byrde paa sig, kan vinde ham derfor med opmuntrende Ord, især, naar han er undervejs med Eder«. Saaledes gik det ogsaa.

I det Herrens Aar 1263 paa den hellige Barnabas Apostels Aften³⁾ fratraadte med Lyst og Glæde Broder Bo, den sekstende Abbed. Paa samme Apostels Dag⁴⁾ valgtes Hr. Ture, fordem Abbed i Vitskøl, senere i Esrom, der nu paatog sig det byrdefulde Hverv at styre Øm Kloster. Han var den syttende Abbed⁵⁾.

Denne gode Mand gav sig til med Omhu at undersøge og opspore Aarsagen til den Strid og Fejde, der fandt Sted mellem den nævnte Bisp og det Hus, der nu var hans. Hans Munke fortæller ham saa Sagens Sammenhæng i ordnet Tidsfølge. Da de var færdige med deres Beretning, tænkte Abbeden ved sig selv

¹⁾ Klosters Signet, hvormed dets Skrivelser forsegledes, var i den fungerende Abbets Hænder.

²⁾ Tallene mangler i Haandskriftet.

³⁾ 10. Juni.

⁴⁾ 11. Juni.

⁵⁾ I det ovenfor nævnte indskudte Stykke oplyses det, at han var Abbed i henved fem Aar; »om hans Tiltrædelse og Valg, Møje og Sorg, findes mangt og meget udførligere fremstillet ved hans Flid i et andet Bind«. Med disse Ord maa der sikkert sigtes til nærværende Skrift, hvoraf saaledes en Del maa antages forfattet af Ture eller i al Fald paa hans Tilskyndelse. — Man skønner, at det har været Tanken ved Tures Valg at erstatte den heftige og ilsindede Bo med en ældre, besindig og højt anset Mand, der snarere kunde tænkes at føre Striden til en heldig Ende.

paa Udvej til at vinde Bispens Velvilje. Hvad der nu blev sagt og gjort fra begge Parters Side, og hvor mange Stævner der holdtes for den Sags Skyld, kan ikke fortælles i Enkeltheder eller med Lethed udredes. Men da Abbeden forstod, at Bispens Hjærte var forhærdet¹⁾, at han fra Dag til Dag overvældede os med den ene Ondskab værre end den anden, og at han ikke selv ved egen Anstrængelse kunde sejre, genoptog han den tidligere udstedte Appel. Og fordi Bispen daglig fornyede alt ondt mod os, fornyede ogsaa Abbeden den til den Herre Paven bestemte Skrivelse. Den lød saaledes:

De danske Abbeders andet Brev til Paven.

Til den højhellige Fader og Herre Urban, af Guds Naade den hellige romerske Kirkes Ypperstepræst, sender Brødrene Esbern af Esrom, Jens af Løgum, M af Ryd, kaldede Abbeder i Danmark af Cistercienserordenen, deres indtrængende fromme Bønner med Kys paa Eders Helligheds Fødder. Uagtet vor egen Modgangs og stadige Plageriers Mangfoldighed næppe lader os Tid til at trække Vejret, føler vi os dog tilskyndede til at bebyrde Eders Helligheds Øren med ynkelige og i vort Land indtil vore Dage uhørte Klagemaal, idet vi af Hjærtet sørger over de Ulykker, der har ramt den i Kristus elskede Ture, vor Medabbed af Øm i Aarhus Stift, og Brødrelaget sammesteds. Sagen er, at Bispen i den nævnte By, skønt han paa Grund af den mod ham viste Naade har en særlig Pligt til at vise ærbødig Ærefrygt mod det apostoliske Sæde²⁾, tværtimod synes med særlig Ondskab at mindske Eders Myndighed og vise Haan mod Eders Godhed. Ti de til Eders Barmhjærtigheds Hjælp

¹⁾ 2. Moseb. 7,13.

²⁾ Tyge var udnævnt umiddelbart af Paven; om hans Valg se ovenfor S. 105 f.

foretagne Appeller nægter han at tage Hensyn til¹⁾, og Eders Fribreves Værn gør han til intet. Og foruden de Plagerier, som den førnævnte Abbed har omtalt i sin øjensynligt af Nød og Trang udstedte Appelskrivelse, har den nævnte Herre Bisp udtænkt nye Paafund, og stævner ved sine Breve Abbeden selv, hans Munke eller deres Lægbrødre til Ting og Retsmøde, lægger deres undergivne under kirkeligt Forbud og Band, fordi de forholder ham Tiende, men lader ikke des mindre sine Provster og Fogeder ved uafsladelige Stævninger jage og drive de saaledes domfældte fra det ene Ting til det andet, og giver dem den Besked, at de kun kan opnaa Afløsning og Fred paa den ene Maade, at de paa en Dag og Frist, han opgiver dem, opsiger Munkene deres Tjeneste; endvidere stævner han paa lignende Vis Lægbrødre til sig, og idømmer dem for en eller anden Brøde eller Forseelse en Pengebøde, aldeles som de andre Læg-mænd, der staar under hans egen Dom. Og uagtet Eders Fromhed i sin Omhu for Troen har fastsat, at hvo der lægger voldsom Haand paa en Munk eller Lægbroder, som umiddelbar Følge af saadan Gerning er sat i Band, og at Præsterne i Kirkerne offentlig ved tændte Lys skal erklære dem for bandsatte, saa udlover den nævnte Herre Bisp til Folk, der ellers fortjente Dom, at de straks skal faa Bod og Afløsning ef ham, hvis det er Mænd hørende under det nævnte Hus, som de har udplyndret eller slaaet; ret som om dette ikke var et Tillæg til Overtrædelsen, men snarere et tydeligt Bevis paa from Anger og tilbørlig Bod. Saaledes var der — for at nævne et enkelt Tilfælde — en Munk og Præst af det ovennævnte Hus ved Navn Skjalme, hvem han paa den hellige Markus Paves Dag²⁾ — der faldt paa en Søndag — paa Kirkegaarden ved Rødsmose Kirke³⁾ — der lige fra først af vides at have været skænket det nævnte Hus som

¹⁾ Der sigtes uden Tvivl til Bispens Nægtelse af Attester for lovmæssigt foretagen Appel, de saakaldte »Apostle«, jfr. ovenfor S. 123 (Bos Appelskrivelse).

²⁾ 7. Oktober.

³⁾ Nu Rosmos i det sydøstlige Djursland.

sikkert Eje — lod tage til Fange og føre bort af sine Huskarles væbnede Flok, og han holder ham endnu i Fængsel og Varetægt. Ved dette Overfald røvede og fratog han os ogsaa to Heste, og senere i samme Uge to andre, og den Lægbroder, der var sat til at vogte dem, lod han give en svær Dragt Prygl. — Han udelukker ogsaa ved Dom fra de troendes Fællesskab¹⁾ alle dem, der hører de nævnte Munkes Messer, saa og dem, der tillader Munkene at høre Messer i deres Kirker. Ved alle disse og lignende daglig fornyede Plagerier synes han at arbejde paa at lægge det oftnævnte Hus i Bund og Grund øde; og han vil i Løbet af kort Tid naa sit Maal, hvis ikke Eders Naades fromme Værn træder til, den som løser de undertrykte af Baand, udfrier de uskyldige, giver dem der lider Uret, en retfærdig Dom, og altid i alle Maader yder en gavnlig Hjælp. Givet i det Herrens Aar 1263 paa de hellige 11,000 Jomfruers Dag²⁾.

Den Herre Pavens Brev til de i vor
Sag udnævnte Dommere.

Urban, Bisp, Guds Tjeneres Tjener, sender sine elskede Sønner Abbederne af Ringsted og af Næstved³⁾ i Roskilde Stift sin Hilsen og apostoliske Velsignelse. Stort Skaar lider den præstelige Anstand hos vor ærværdige Broder Tyge, Bisp af Aarhus, der siges at forfølge gudelige Mænd⁴⁾ uden Skyld, dem han snarere burde optræde saaledes imod, at de istemte Lovsange og ikke Klagemaal over ham. Nu er det

¹⁾ Der menes den hellige Nadver.

²⁾ 21. Oktober. — Herefter følger i Haandskriftet en af Abbeden og Brødrelaget i Øm til Hr. Lars og Broder Bo (den tidligere Abbed) udstedt Fuldmagt til at føre Klosters Sag ved Romerhoffet, dateret 28. Januar 1264. Da dens Ordlyd er af mindre Interesse, overspringes den her. — Derpaa følger i Haandskriftet de forskellige Pavebreve, som Klostret opnaede at faa udstedt, og hvorefter de vigtigste er oversatte i det følgende.

³⁾ Navnene mangler i Haandskriftet efter det pavelige Kancellis Sæd. — Brevet er stilet til de to Benediktinerabbeder i Ringsted og Næstved.

⁴⁾ Der menes Munke.

saar, at vore elskede Sønner Abbed Ture og Brødre-
laget i Øm Kloster i Aarhus Stift har fremført væg-
tige Klager for os over at denne Bisp tynger og plæ-
ger dem med uretmæssige Bøder; og hænder det, at
de sætter sig imod ham i saadan Sag, afsiger han af
egen Magtfuldkommenhed mod Lov og Ret Bands
Dom over dem, der hjælper dem ved deres Arbejde
og dyrker deres Jorder. Derfor giver vi denne Bisp
ved vort Brev til Kende, at han skal ophøre med
saadant Bødekrav og uretmæssigt Plageri af de før-
nævnte andre¹⁾. I modsat Fald overdrager vi ved apo-
stolisk Skrivelse til Eders Afgørelse — ti vi staar her
overfor et Overgreb, der ikke kan tilstedes nogen Præst
— om I, saafremt den nævnte Bisp nægter at opfylde
vort Bud, i vort Navn og med Udelukkelse af al Ap-
pel vil tvinge ham til at aflade fra saadant Stivsind,
som ret og billigt er. Uanset om det er bevilget sam-
me Bisp af det apostoliske Sæde, at han ikke ved
Breve fra det nævnte Sæde kan sættes under Inter-
dikt, afsættes, bandlyses eller drages til Ansvar uden-
for sit Stift, medmindre de nævnte Breve Ord til ³an-
det indeholder en fuld og udtrykkelig Omtale af en
saadan Bevilling. Givet i Orvieto den 22. Maj i vort
Pavedømmes tredje Aar, i det Herrens Aar 1264²⁾.

¹⁾ Klosters undergivne, Fæstebønder o. l. Jfr. ovenfor S. 119 f.

²⁾ Efter denne pavelige Fuldmagt til de to Benediktinerabbeder til at optræde som Dommere i Sagen følger i Haandskriftet et andet Pavebrev, der beskikker Domprosten og Ærkedeg-
nen i Slesvig til ved Kirkens Tugt at værne Klosteret og dets
Ejendomme mod Rov, Vold og Ødelæggelse, men strengt
forbyder dem at blande sig i selve Sagens Paakendelse. De
udnævnes altsaa til en Art Værger for Klosteret. — Derpaa
følger et andet Pavebrev til de to Benediktinerabbeder, hvori
Afgørelsen af Gæsterispørgsmaalet, navnlig m. H. t. Klosters
Paaberaabelse af de Pavebreve, der fritager Cistercienseror-
denen for Gæsteri, og Bispens Til sidesættelse af disse, over-
lades til dem som Dommere. Begge disse Pavebreve, der
ligesom ovenstaende er daterede 22. Maj 1264, overspringes
her. — Derpaa følger i Haandskriftet Pavens Brev til Bisp
Tyge selv, af samme Dato; dets Ordlyd er i alt væsentligt
ganske overensstemmende med det første Pavebrev til de to
Abbeder, hvorfor det ikke oversættes her. — Det næste Brev
i Haandskriftet er en den 7. Juli dateret Formaningsskrivelse
fra Kardinal Johannes til Dommere om at stræbe efter at

Om Bjørn Munk.

I samme Uge som Munkene var vendt tilbage til Romerhoffet¹⁾, paalagde den Herre Abbed Ture Herre Bjørn Munk og Lægbrødrene Herman og Henrik at drage til Vendland med Heste og andre Varer for at købe Korn²⁾. Der var nemlig paa den Tid stor Hungersnød og Dyrtid paa Korn i hele Danmarks Rige. Da de nu var kommet til Horsnæs for at skaffe sig Fragt og Skibslejlighed for deres Varer, kom den nævnte Biskops Huskarle eller rettere Djævelens Haandlangere over dem midt i Nattens Stilhed, mens andre sov, gik løs paa dem, tog de nævnte Heste og alle Varer, de havde med sig, bandt Munken med Reb, snærede med en Lænke hans nøgne Fødder sammen under Hestens Bug, førte ham fangen bort, og holdt ham i nitten Uger i Fængsel og Varetægt,

vide fuld Retfærdighed; det ses af dette Brev, at til de to Benediktinerabbeder er som tredje Dommer føjet Prædikebrødrenes (Dominikanernes) Provincialprior i Danmark. Grunden hertil kan med en vis Sandsynlighed antages at have været den, at Klosters Sagførere har henledet Opmærksomheden paa, at de to Benediktinerabbeder paa Grund af det nedarvede Nag mellem de »sorte« og de »graa« Brødre (jfr. ovenfor S. 118) næppe kunde anses for uvildige Dommere, og desuden stod under Tyge, der midlertidigt varetog Bispen af Roskildes Embede. Imidlertid gavnede den tredje Dommers Udnævnelse ikke Klostret det mindste. — Det følgende Brev i Haandskriftet er en Skrivelse til de samme tre Dommere, dateret den 6. Juni, fra Kardinal Guido — den samme, der Aaret efter sendtes til Danmark som pavelig Legat i den store Ærkebispesstrid. I dette Brev taler Guido, der selv hørte til Cistercienserordenen, indtrængende Klosters Sag hos Dommene. — Endelig følger i Haandskriftet et Brev fra Selve Overabbeden, Abbed Filip af Clairvaux, til Enkedronning Margrete, hvori han under Paaberaabelse af den Særstilling, Clairvaux altid har indtaget i hendes Gunst, anmoder hende om at tage sig af Klosters Sag. — Efter alle disse Breve, der for saa vidt har mindre Betydning, som hele denne pavelige Indblanding løb ud i Sandet, og som derfor ikke er medtagne i nærværende Oversættelse, tager den direkte Fortælling fat paany.

¹⁾ Nemlig i Anledning af den anden Appel til Paven.

²⁾ Disse »Varer« ses i det ovennævnte Klageskrift at have bestaaet af: tre Heste, Klæder, Kobberpenninge og »Sterlinge« (engelske Sølvpenninge).

idet de behandlede ham som en dødsdømt Misdæder. Saa meget er vist, at han fik aldrig sin fulde Helse igen, selv efter at han var sluppet ud, ej heller genvandt han sin Førlighed paa Ben og Fødder. Og af de Lægbrødre, der var med ham i Horsnæs, blev den ene ved Navn Henrik overmandet af de nævnte Huskarle, der ved første Anfald, saa snart de havde sat deres Fødder paa det Loft, hvor de vidste at Klostermændene laa og sov, styrtede løs paa ham og masede ham saadan med Knæene, at hans Indvolde brast, hvad der, som han selv erklærede, blev Aarsag til hans Død faa Dage efter. Den anden Lægbroder ved Navn Herman udplyndrede de og lod ham næsten nøgen tilbage, da de drog bort. Da nu Rygtet herom kom de andre for Øre, der sad hjemme, blev der en Sorgen, Klagen og Jamren af alle, saa stor, at den ikke kan skildres i faa Ord, ikke alene for de mistede Sagers Skyld, men ogsaa overden Mishandling, Mændene havde lidt, og som alle var yderst skrækslagne over. — For ikke at trætte Læseren med langtrukken Fortælling kan langt fra alt det onde optegnes, som denne gode Bisp har gjort os. — Og efter at den førnævnte Bjørn Munk var sluppet ud af Fangehullet, da var der ingen, være sig verdslig eller Klostermand, af dem der havde kendt ham fra tidligere Tid, der kunde holde sine Taarer tilbage over det ynkelige Udseende, han havde faaet ved den Sult og al mulig anden legemlig Mishandling, han havde døjet. — Dog skal det ikke glemmes, at Bisp Tyges Sagførere ved falske Foregivender opnaaede Pavebreve paa, at han, en enkelt Bisp, skulde forestaa to Bispedømmer, nemlig Aarhus og Roskilde¹⁾. Og fordi vore Dommere, der var indsatte for os af det apostoliske Sæde, stod under hans Myndighed, vilde de hellere rive Øjnene ud paa sig selv end øve nogen Ret mod os²⁾. Saaledes blev

¹⁾ Bisp Peder af Roskilde, der var Jakob Erlandsøns svorne Tilhænger, var nemlig landflygtig fra sit Stift, og Tyge har altsaa i hans Fravær opnaaet at faa den midlertidige Styrelse af Stiftet overdraget. Jfr. ovenfor S. 133, Note 2.

²⁾ Der sigtes til de ovenfor nævnte Benediktinerabbeder af Ringsted og Næstved, hvortil senere var føjet Prædikebrødrenes Provincialprior. Jfr. ovenfor S. 132 ff.

de Breve, vi havde opnaaet af Romerhoffet, os til ingen Nytte.

Efter Munkenes Hjemkomst fra Rom holdtes der saa paa vore Venners Raad et Stævnie med Bispen, hvor det Forlig blev sluttet, der her følger¹⁾.

Forliget mellem Bispen og Abbeden.

Bisperne Esger af Ribe og Nils af Slesvig sender alle, der i Nutid som Fremtid faar nærværende Skrivelse for Øje eller Øre, deres Hilsen i alles Frelser. Vide skal alle, nulevende saa vel som Efterslægten, at under vor Mægling har den gudelige Mand²⁾ ved Navn Ture, Abbed af Øm, lovet vor ærværdige Broder Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, det Gæsteri, som hans Formænd, Bisperne af Aarhus, vides at have haft i det nævnte Kloster efter Hævd og Vedtægt. Skulde der, hvad Gud forbyde, heraf rejse sig Tvivlsmaal om, hvad det har været Vedtægt at yde Bispen i Gæsteri i Fasten, saa kundgør vi for alle og enhver, at vi i sin Tid, da vi beklædte mere underordnede Hverv og var hos vor ærværdige Broder Hr. Peder Elafson, Bisp af Aarhus, har set følgende Vedtægt haandhævet: Naar han kom til Klostreet Askeonsdag, sendte han hele sit Følge bort paa nær fire Klerke og højst fem Lægmand, og saaledes dvælede han i Klostreet med et formindsket og ringe Antal Mænd, stundom i tre Uger, stundom i kortere Tid. Dette er noget, som vi baade

¹⁾ Som det af Forligsbrevet vil ses, mener Klostreet nu at maatte gaa ind paa at modtage Ribe- og Slesvigbispernes Mægling, skønt disse som udpræget kongeligsindede Mænd ikke paa Forhaand kunde antages at være synderlig venlig stemt mod Klostreet. Som det var at vente, godkender de to Bisper da ogsaa Tyges Krav paa at have hævdvunden Ret til en Gæsteriydelse; men i Virkeligheden begrænser Forliget denne i saa høj Grad, at det trods alt nærmest maa siges at være til Klostreet Fordel; thi Tyges Krav gik jo langt videre end til det forholdsvis beskedne Gæsteri i Fastetiden, som de to Forligsmæglere erklærede for at have gammel Hævd. Men om Abbed Bos principielle Afvisning af alt Gæsteri er der ganske vist ikke Tale.

²⁾ c: Munk.

har vidst og véd, og vi har selv personlig tre Gange i Fasten været med ham i Øm Kloster. Vi véd ogsaa som noget, vi selv har været tilstede ved og set, at saa ofte den ovennævnte Bisp skulde holde Ting med Riddere eller Almue, forlod han Klostret og drog til Vands eller til Lands hen til andre Steder langt derfra, paa det at ikke det nævnte Kloster skulde tynges af tilrejsende Gæster. Endvidere véd og kundgør vi, at dette samme Kloster vides frit at have nydt af Biskop Peder Elafsøn den Indtægt, som kaldes »Biskops-giaf«¹⁾, og Sagefaldet i Sager angaaende Helgbrud²⁾, af sine undergivne, være sig Landboer eller Bryder, overalt inden Aarhus Stifts Grænser. Alle disse Friheder har vor ærværdige Broder Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, i Nærvær af os to og saare mange andre gode Mænd, lovet at lade den nævnte Abbed og hans Brødresamlag beholde i frit og uforstyrret Eje, og han har aflagt en korporlig Ed i vor Haand paa, at der ikke for Fremtiden skulde høres den mindste Klage herover fra den Herre Abbeden eller Brødresamlaget sammesteds. Skulde der rejse sig Tvivlsmaal udenfor ovennævnte Sager, har samme Bisp ligeledes lovet med Ed, at han vil gøre og mage det saaledes for Klostret, som vi efter vort Skøn og Vilje maatte anse det for rigtigt. Saa sket i Aarhus By i den hellige Clemens' Kirke i mange troværdige Mænds Nærværelse. Givet i det Herrens Aar 1264 Dagen efter den hellige Jomfru Katarinas Dag³⁾.

Dette blev nu vel lovet i Ord, men ingenlunde udført i Gerning. Ti næste Faste kom Bispem til Klostret, men ikke saaledes som han havde lovet; nej han kom med hundrede beredne Mænd og talrige Fodfolk og sendte ikke én bort fra sig, og var saaledes selv den første til at bryde Pagten. Tilmed plagedes vore undergivne af hans Fogeder paa vanlig Vis, ti deraf havde disse stor Fordel. Derfor tyktes det den Herre

¹⁾ Bispegave, jfr. ovenfor S. 103.

²⁾ Overtrædelse af Kirkens Bestemmelser om Helligdagsfreden; jfr. ovenfor S. 103.

³⁾ 26. November.

Abbeden og os alle ilde at have sluttet et saadant Forlig. — Efter kort Tids Forløb bredte det Rygte sig og naaede ogsaa til vore Øren, at en Kardinal af vor Orden skulde sendes som Legat til Danmark fra det apostoliske Sæde; og vi sprang af Glæde¹⁾, fordi vi haabede, at vi af og ved ham skulde opnaa Bod for al den Uret, der var tilføjet os af Bispen og andre. Da han var kommet, indgav vi følgende Klage til ham over den Uret, vi havde lidt²⁾.

Kardinalens Sendebrev til Bispen.

Til den ærværdige og i Kristus elskede Fader Tyge, af Guds Naade Bisp af Aarhus, sender Broder Guido, af Guds Naade Kardinalpræst af den hellige Lavrentius in Lucina, det apostoliske Sædes Legat, sin Hilsen i Herren. Naar Gud har viet Eder til sin salvede, og udvalgt Eder til Bispeværdigheden, er det hans Mening, at I skal hade Ondskaben og elske Retfærdigheden³⁾. Netop derfor, fordi I ved at vrage hin og vælge denne kan øge Eders gode Gerningers Skat, bør I fæste Tiltro til de Mænds Raad og modtage deres Advarsel, der ikke søger hvad der kan tjene Egennyttens, men hvad der kan fremme Eders Hæder — Mænd, som navnlig paavirker Eders Sind i saadanne Sager, hvor Eders Retskaffenhed mest kan vise sig, og som ivrigt stræber at holde Eder fjærnt fra alt, der let med god Grund kunde formørke Eders Bispeværdigheds Glans. Nu er det saa, at det ved vore

¹⁾ Luc. 1,44.

²⁾ Klagebrevet er udstedt af samtlige Cistercienserabbeder i Danmark. Da det kun indeholder lidet eller intet nyt ud over de ovenfor meddelte Klagemaal, overspringes det her. Skulde man nævne noget Klagepunkt, der ikke kan siges direkte at være berørt ovenfor, er det følgende: »Endvidere har han ikke skaanet det nævnte Huses Ladegaarde for lignende Voldgæstning . . .« — Guido kom ved Nytaarstid 1266 til Lybek, men drog først i April videre til Danmark. Uden Tvivl har han lige i Begyndelsen af sit Ophold modtaget Abbedernes Klageskrivelse, og har snart efter tilskrevet Tyge det følgende Brev.

³⁾ Hebr. 1,9.

elskede Sønners Fremstilling — nemlig flere Abbeder af Øm og andre Klostre i Danmark af Cistercienserordenen — er kommet os for Øre, at Abbeden og Brødrelaget i dette Kloster, Øm, tynges ufortjent paa mangfoldig Vis under Eders Haands Tryk, uagtet I burde hæge om dem med from Gavmildhed, paa det at I ikke skal faa Ord for paa én Gang at krænke Retfærdigheden og Fromheden, dem det burde Eder at værne med redebon Iver. De siger nemlig, at I lægger Haand paa det førnævnte Kloster, dets Lade-gaarde og andre Ejendomme, ja endog — gid det ej var sandt — paa Klostermændene selv, og saaledes saa at sige støder til den hældende Mur og det faldefærdige Hegn¹⁾, at I forstyrrer deres rolige Liv i Herren, strækker gridske Hænder ud efter deres Ejendomme, og baade selv og ved Eders Mænd tilføjer dem mangfoldig Overlast saa vel paa deres egne Personer som ved hvad I fratager dem eller rettere udpresser af dem af deres Ejendom. For nu — bortset fra de utallige andre Plager, I tilføjer dem — her paa Stedet at anføre nogle af dem, skønt overmaade faa i Forhold til den Mængde, der forbigaas i Tavshed, — saa læg Mærke til hvad her skrives.

Tre Ugers Gæsteri udpresser I aarlig af dem for Eder selv med en stor Følgeskare til Hest. Dørene i deres Huse byder og lader I bryde med Vold. Riddere og Hærmænd har I flere Gange opfordret til, om de saa Lejlighed dertil, at tage Munkene selv til Fange, og prygle dem, ja endog udplyndre dem, til Trods for deres Friheder; ti, som I forsikrer, er der overdraget Eder Magt til at give saadanne Overtrædere Afløsning. Fremdeles lægger I dem for Had hos Kongemagten og Riget, uagtet de nævnte Brødre ingensinde i nogen Maade har lagt Raad op mod Kronen. Ogsaa stævner I til Eders Tingmøder Abbeden, Munkene og Lægbrødrene i det førnævnte Kloster, saa ofte I finder for godt; desuden aflader I ikke fra uden al Ret at bandlyse deres Landboer, undergivne Folk og Bryder, hvis de ikke paa en bestemt Dag giver Møde for Eder;

¹⁾ Jfr. Salme 62,4.

og Lægbrødrene, der tjener dem paa Ladegaardene, undser I jer ikke for ligesom de verdslige Øvrigheder at idømme Pengebøder for en eller anden Forseelse, eller rettere uden Grund, da I ikke har nogen retslig Myndighed over dem. Ja, vor elskede Søn, den nævnte Abbed af Øm, siges I endog at have lagt under Bands Dom, med den mærkelige Begrundelse, at han i sine Breve kalder sig Abbed; ligeledes har I lagt Brødre-laget under samme Dom af den Grund, at de havde givet en Manddraber, der angrede inden sit Livs sidste Stund, hæderlig Begravelse¹). Og — hvad der forekommer og føles endnu utaaleligere — I ikke alene ringeagter de Fribreve, der er givet dem og deres Orden af det apostoliske Sæde — hvad en paa-lidelig Fortolker kan slutte af de førnævnte Forhold —, men I stræber endog — hvad der lyder utroligt — at lægge det nævnte Kloster øde ved disse og andre Plagerier, I tilføjer dem. Heller ikke kan jeg forbigaa hin — jeg véd ikke om jeg skal sige: latterlige, eller snarere: lastelige — Dom af Eder — hvis det da overhovedet kan kaldes en Dom —, hvormed I rammer enhver, der nogensinde hører Munkene holde Messe udenfor Klostret, medens I gør et Forsøg paa at vise Munkene til Rette efter Eders Tykke eller rettere Eders vilkaarlige Lune ved — med Skam at melde — overmodigt og pralende at sige, at I var pligtige at vise dem til Rette for deres Opførsel, ja endog føre Tilsyn med deres Huse. Ydermere er der en præsteviet Munk blandt dem ved Navn Skjalme, som I har slæbt eller ladet slæbe ud af Kirkegaarden, hvorved I ikke alene har krænket den Ærefrygt, der skyldes de hellige Steder, men ogsaa tilsidesat Eders bispelige Værdighed. En anden Munk ved Navn Bjørn har I slæbt ud af en af deres Gaarde, og Broder Tyge, Lægbroder, har I ladet tage til Fange af Eders Huskarle, hvorved disse ej har undladt at lægge Volds-haand paa dem samt derpaa har ranet Penge, en stor Mængde Varer, og fire Heste fra dem. Disse Ting

¹) Denne Sag kendes slet ikke fra det foregaaende.

lægger vi lige i Øjeblikket frem for Eder, og desforuden høres der Frasnagn om lignende, ja værre Ting. Vej derfor alt det foregaaende paa Fornuftens Vægt, ransag Eder selv i disse Ting, lad Eders Omtanke fatte og skelne, om det er sandt, og lad Prøvens og Dommens Rettesnor afgøre i Eders Hjærte, om det er saadanne Ting, man bør høre om Bisperne. Vel bør vor Medlidenheds Strømme tilflyde alle og byde dem venlig Hjælp og Værn, men dog bør der fornemmelig ydes dem Tegn paa vor Kærlighed, som vi er forbundne og forenede med i fælles Gudsfrægts Endrægtighed¹⁾. For ikke at blive delagtige i andres Brøde, er det desaarsag ret og billigt, at vi ej lader de Overtrædelser helt uoplyste, som med tilbørlig Værdighed forebringes os; ti skønt vi gerne vil hædre Eder, saa vidt vi kan forsvare det for Gud og vor egen Ære, vil vi dog ikke tilføje andre nogen Skade ved at undlade at advare eller rettere lægge Baand paa deres Avindsmænd. Derfor er det vor indtrængende Bøn til Eders Omsorg, vort alvorlige Bud og vort med rent Sind for Eders hæderlige Navns Skyld givne Raad, at I søger at bøde paa svunden Uret og Skade, som er overgaaet det førnævnte Kloster og dets Mænd, og for Fremtiden afstaar fra at tilføje dem saadant, saaledes at den nævnte Abbed og hans Brødresamlag herefterdags ingen Grund har til Klage mod Eder, og at vi med Rette kan faa Glæde deraf, idet nemlig Eders Varsomheds Omsorg giver efter for forstandige Paamindelser, bøder paa Fejlene, og retter hvad skævt er. Givet i Roskilde den 21. Maj, i den Herre Pave Clemens' andet Regeringsaar²⁾.

Dette Brev agtede Bispnen ikke højere end det bare Møg, som det vil fremgaa af det følgende.

¹⁾ Hermed menes: som hører til samme Munkeorden som vi.
»Gudsfrygt« bruges ikke sjældent i Middelalderen som ensbetydende med Munkeliv; gudelig = Munk.
²⁾ 1266.

Dronningens Brev til Abbeden og Brødrelaget.

Margareta af Guds Naade Danernes og Vendernes Dronning sender de gudelige Mænd¹⁾, den Herre Abbeden og Brødrelaget i Øm, sin Hilsen i Herren. Vi har netop nu faaet at vide, at I har vist den os elskelige ærværdige Fader Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, stort Uvenskab ved uhøfligt at nægte ham hans Gæsteri, som han af mange Aarsager og efter gammel Hævd og Vedtægt fra hans Forgængeres Tid havde Ret til at nyde aarligt. Derfor raader og byder vi Eder at vise Ærbødighed for den nævnte Herres Langmodighed, yde ham den Lydighed, der skyldes ham, søge hans Naade jo før jo hellere, og give ham fuld og ret Bod, saa sandt som I elsker den kongelige Højheds Naade; ti vi hverken vil eller kan lade Krænkelser af ham gaa ustraffet hen²⁾.

End ikke hermed nøjedes den nævnte Bisp, men undsaa sig ikke engang ved at lyve for Kongen; ti han anklagede os for Kongen for mange Forbrydelser. Derfor henvendte den Herre Abbeden sig for anden Gang til Kardinalen for at klage over den Overlast vi led, ligesom forrige Gang. Det Brev, han opnaaede af ham, lyder saa³⁾.

Bispen vilde paa ingen Maade tage Hensyn til den anselige Mands Bøn, hvorfor den Herre Abbeden

¹⁾ ∩: Munkene.

²⁾ Dette Brev, som i Haandskriftet er udateret, har Tyge muligvis udvirket hos Dronningen som Svar paa Legatens Formaningsskrivelse. Snarere maa det dog antages at være ældre, fra Aar 1264 eller saa.

³⁾ Da Guidos følgende Truselsbrev, ligesom det forrige udstedt i Roskilde, ikke indeholder noget positivt Stof ud over det tidligere meddelte, oversættes det ikke her. — Guido, der havde fuldt op at gøre med den store Ærkebisperid, har aabenbart ikke ønsket ogsaa at tage Øm Klosters Sag op til retslig Paakendelse — han var uden Tvivl en mæglende og fredelig sindet Natur — og har derfor nøjedes med at skrive Formanings- og Truselsbreve til Tyge. Først da han var nær ved at forlade Landet, har han støvnet Tyge for sig, jfr. nedenfor.

blev nødt til atter at henvende sig til den nævnte Legat, der paa den Tid var i Ribe. Da Legaten hørte om Bispens Hjertes Haardhed, stævnedes han ham til at give Møde for sig i Ribe; anden Gang stævnedes han ham til at give Møde i Slesvig; tredje Gang til at fremstille sig i Lybek for at staa til Rette i disse og mange andre Sager¹⁾. Men Bispen lod haant om alt dette, og hverken gav han selv Møde, ikke heller sendte han nogen Stedfortræder for sig med behørig Fuldmagt, men Bispens Stedfortrædere blev altid ved første Forhør Svar skyldige, og vendte næsten alle bandlyste hjem for deres Overtrædelsers Skyld. Uagtet nu Bispen skulde været domfældt for sin Formastelses Skyld, saa opsatte Legaten det dog i sit Hjertes store Ænfold; ti han var den velvilligste Sjæl mod alle, og vilde ikke domfælde nogen uden af haard Nød. Imidlertid bandlyste han dog offentlig paa Synoden i Lybek den oftnævnte Bisp, og desforuden Danmarks Konge og mange andre Mænd i Danmarks Rige, der ikke vilde tillade den Herre Ærkebisp Jakob at være i sit eget Stift eller i Danmarks Rige²⁾. Og naar han handlede saaledes, var det med allerstørste Grund, hvad der dog ikke kan fremstilles paa dette Sted for den store Vidtløftigheds Skyld. Men Abbeden blev en Del urolig, da der heller ikke her skete ham Ret og Fyldest, hvorfor han, for at vor Forurettelse skulde blive aabenbar for al Verden, paa samme Synode i Lybek, i Kardinalens Nærvær og alles Paahør, Klerkes og Lægmands, Danskes og Tyskes, Frisers og Venders, der alle var forsamlede dér paa ét Sted, lod oplæse et Blad med følgende Ordlyd³⁾.

¹⁾ I Avgust 1266 var Legaten i Ribe; herfra stævnedes han de stridende Parter i Ærkebispestriden til at møde i Slesvig den 24 September; da ingen mødte paa Kongens Vegne, fældede Legaten Dom i Sagen, og da intet blev gjort for at efterkomme Dommen, bandlyste han fra Lybek Kongen og hans Moder i Oktober. Fra Lybek rejste Legaten videre for at ordne forskellige Forhold i Tyskland, og vendte først i Avgust 1267 tilbage til Lybek.

²⁾ Dette (mindre) Band lyste Legaten den 19. Oktober.

³⁾ Dette Klageskrift, der i sin Helhed kun bringer lidet nyt ud over det fra det foregaaende kendte, er ikke medtaget her i

Da Klageskriftet var oplæst, forbandede alle, der hørte og forstod det, en saadan Bisp. — Straks den næste Dag drog Kardinalen bort fra Lybek By; og Abbeden fulgte i hans Fodspor til Bremen, men blev her angrebet af en hæftig Sygdom; men den Munk, han havde med i sit Følge, blev syg i Byen Stade, og blev der til den Herre Abbedens Tilbagekomst. Men Abbeden overdrog for sin Legemssvagheds Skyld Hr. Jakob, Ærkebisp af Lund, sin Sag at fremme. Denne fulgte med den Herre Legaten til Magdeborg, baade for sin egen og den nævnte Abbeds Sag, og hjembragte os følgende Brev¹⁾.

Da Bispen hørte dette, gav han sig til at fnyse og rase; og havde han ikke raset før, saa kom han nu fraadende og tænderskærende til Kongen, og klagede over, at aldrig havde nogen Bisp maattet lide en saa uhyre Uret, som den, han havde døjet af Abbeden og Munkene i Øm. Endvidere optraadte Bispen med en ganske særlig Klage mod Abbeden, hvem han beskyldte for at have æreskændet Kongen for Kardinallegaten. Derved forledte Bispen Kongen til saa stor Harme,

Oversættelsen. Alene om Bispens Voldsfærd overfor Tyge Lægbroder faar vi her lidt fyldigere Besked: »Paa en anden af Abbediets Gaarde lod han Tyge Lægbroder prygle og tage til Fange, lod Husenes Døre opbryde og en Kiste røve med Klosters Penge og alle hans Klæder; andre Lægbrødre, der opholdt sig sammesteds, led af Bispens Mænd stor Overlast med Prygl, ogsaa fratog de dem en Hest, og tog alle Plovjærn og andre Redskaber paa Gaarden med sig.« — Endvidere ses det, at Bispen »truer Abbeden og Brødrelaget med, at han efter Legatens Bortrejse skal give sin fraadende Harme frit Løb«.

¹⁾ I dette Brev, dateret Magdeborg den 30. November 1266, overdrager Legaten til Bisp Bonde af Slesvig at tage sig af Klosters Sag. Aabenbart har han ønsket at skubbe denne fra sig; nogen virkelig Udsigt til, at Bisp Bonde skulde kunne føre Sagen til en heldig Afslutning, naar Legaten i denne Sag som i Ærkebispestriden følte sin Afmagt overfor de danske Kirkeforhold, har der næppe været. — Dette Brev er ikke medtaget her i Oversættelsen, saa lidt som den følgende Skrivelse i Haandskriftet: et Brev fra Bisp Bonde af 3. Februar 1267, hvori denne byder Prædikebrødrenes Prior i Aarhus at stævne Bisp Tyge til at give Møde for ham i Flensborg den 12. Marts for at forsvare sig mod Abbedens Beskyldninger.

at han truede os med at lægge alle vore Ejendomme øde for os, hvis vi ej snart gav Bispen Bod for den Uret, han efter sin egen Forsikring havde lidt af os. Abbeden truedes tilmed af Kongen med Fangenskab. Derfor bad Abbeden alle sine Medabbeder i Danmark, at de vilde sige ham fri for en saadan løgnagtig Beskyldning. De skrev saa følgende Brev til Kongen¹⁾.

Da Kongen havde hørt dette Brev, og i den nærmest følgende Tid havde faaet gengivet nedenstaaende Brev, der blev læst én Gang paa Hjelmslev Herreds Ting²⁾, tjente disse to Breve kun til ydermere at ægge Kongens og hans Mænds Ondskab mod os.

Den Herre Hertug Eriks Brev

(Hertug Erik er Søn af Abel, fordum Danernes Konge.

Kong Erik er Søn af Kong Kristoffer).

Erik af Guds Naade Hertug af Jylland sender alle, der faar nærværende Skrivelse at se, sin Hilsen i alles Frelser. Vide skal I, at vi har taget Øm Kloster og alle dette Klosters undergivne samt alle deres Ejendomme under vort særlige Værn. Vi byder alle og enhver, der for vor Skyld vil gøre eller undlade noget, at de i ingen Maade drister sig til at øve Vold mod dette Kloster eller nogen af dette Klosters undergivne af Hensyn til os, da det er vor Sag at støtte Enker, umyndige, forældreløse og Klostermænd i deres Ret. Til Vidnesbyrd herom har vi ladet vort Segl hænge under nærværende Brev. Givet i det Herrens Aar 1267 den 22. Februar³⁾.

¹⁾ I dette Brev, som ikke er medtaget her i Oversættelsen, erklærer Abbederne den ovennævnte Beskyldning for usand, og beder Kongen formane Aarhusbispem til at afstaa fra sine Plagerier; i modsat Fald maa Kongen ikke tage dem det ilde op, at de forfølger Sagen for deres kirkelige Dommer (3: Legaten) eller den af ham indsatte Dommer (Bisp Bonde af Slesvig).

²⁾ Uden Tvivl Klosterets Værneting.

³⁾ Det kan næppe forbavse, at Hertug Erik, der ikke indtog nogen synderlig venlig Stilling til Kongen, tager Øm Kloster under sit Værn. Muligvis har Bisp Bonde af Slesvig opmuntret ham til dette Skridt. Ejendommeligt er dog hans Begrun-

Abbeden flygtede imidlertid af Frygt for Kongen lønlig bort, Natten til Korsmesse om Vaar¹⁾; ti aabentlyst kunde han ikke drage bort; og indtil Tiden om Alle Helgens Dag dvælede han i en Art Landflygtighed snart i Ryd, snart i Løgum, stundom ogsaa i Slesvig hos vor ærværdige Fader Hr. Jakob, Ærkebisp af Lund, der ogsaa selv var landflygtig, som det et godt Stykke ovenfor er fortalt. Medens Abbeden opholdt sig der, stræbte han af al Kraft og Evne at bevæge den i vor Sag indsatte Dommer, hvis Hverv havde sit Udspring fra den Herre Kardinalens Person, til at skaffe os Ret og Fyldest. Og da denne ved omhyggelig Undersøgelse var blevet klar over de Krænkelser, vi havde lidt, optog han i Følge Fromheds Tilskyndelse den ham af den Herre Kardinalen paalagte Lydighedspligt paa følgende Vis.

Den Herre Bisp Bonde af Slesvigs Rettergang mod Bisp Tyge af Aarhus.

I Faderens og Sønnens og den hellige Aands Navn. Amen. Vi Bonde, af Guds Naade Bisp af Slesvig, har modtaget et gyldigt og uimodsigeligt Hverv af vor Fader, den ærværdige Hr. Guido, af Guds Naade Kardinalpræst af den hellige Lavrentius in Lucina, det apostoliske Sædes Legat, der har overdraget os det med disse Ord: »Vi Guido o. s. fr.« (Vend Bladet, og du vil finde det Ord til andet²⁾). Vi har derfor udført

delse, der synes at støtte sig til Jydske Lovs Fortale (ifr. A. D. Jørgensen, Valdemar Sejrs S. 161): »Dette er Kongens Embed og Høvdinges, som er i Landet, at overholde Domme og gøre Ret og frelse den, der ved Vold tvinges, saa som er Enke og værgeløst Barn og Pilegrim og udenlands Mænd og fattige Mænd, dem gaar tiest Vold over...« Hertugen optræder da her som en af Danmarks »Høvdinge«, hvem det paahviler at holde Orden og Fred i Landet. Denne hans Optræden har Kongen sikkert opfattet som et Indgreb i sine egne Rettigheder.

¹⁾ 3. Marts.

²⁾ Der henvises her til det ovenfor S. 144, Note 1, omtalte, men ikke oversatte Brev fra Legaten til Bisp Bonde, dateret 30. November 1266.

dette, som sig hør og bør, med lovlige Stævninger, idet vi i tre Kundgørelser velvillig, efter Ret og Skik, har opfordret Bisp Tyge af Aarhus til at give Møde enten selv eller ved en Fuldmægtig for at svare paa de mod ham rettede Sigtelser. Efter den første Stævning sendte han en uskikket Fuldmægtig, nemlig en bandlyst Mand, der ikke var berettiget til at stande for Retten, saaledes som der blev nedlagt Paastand om imod ham, og som det blev godtgjort os ved gode Vidner. Men efter de andre Stævninger, der af Naade, udover den strænge Ret, udfærdigedes mod ham, kom han hverken selv eller sendte nogen i sit Sted. — Den første Stævnings Ordlyd var denne: »Bonde af Guds Naade Bisp af Slesvig sender Prioeren for Prædikebrødrene i Aarhus o. s. fr.« (vend Bladet)¹⁾. Og da denne Prior ikke vovede at stævne ham, oplæstes det for Aarhusbispnen selv af Broder Jens af den nævnte Orden²⁾.

Den tredje Stævnedags Rettergang var følgende: I Faderens og Sønnens og den hellige Aands Navn. Amen. Lørdagen inden Kristi Himmelfarts Dag var fastsat som Stævnedag, da under Forsæde af os Bonde, af Guds Naade Bisp af Slesvig, indsat til Enedommer af den ærværdige Fader Hr. Guido, af Guds Naade Kardinalpræst til den hellige Lavrentius in Lucina, det apostoliske Sædes Legat, i den Sag, der føres mellem vor ærværdige Broder Hr. Tyge, Bisp af Aarhus, paa den ene Side, og den gudelige og udvalgte Mand³⁾ Hr. Abbed Ture af Øm og Brødrelaget sammesteds paa den anden Side — da altsaa under vort Forsæde den nævnte Herre Abbed og Hr. Bent, den nævnte

¹⁾ Her sigtes til det ovenfor S. 144, Note 1 omtalte, men ikke her oversatte Brev fra Bisp Bonde til den nævnte Prior, dateret 3. Februar 1267.

²⁾ Herefter følger et Stykke, hvori det meddeles, at anden Stævning foretoges af Abbed Jens af Løgum, tredje ved Prioeren i Tvis. Disse gentagne Stævninger frembyder ikke særskilt Interesse, og da tilmed overalt kun Begyndelserne af Stævningsbrevene er anført i Dommen, er de ikke medtaget i nærværende Oversættelse.

³⁾ c: Munk.

Herre Biskops Kapellan, der optræder som hans Fuldmægtig, skulde møde for Retten i Flensborg for at høre nogle Vidneudsagn fremsat mod den nævnte Bent, gaaende ud paa, at han ikke kunde være Fuldmægtig, saasom han var handlyst og som saadan ikke berettiget til at stande for Retten, samt for at procedere mod Personerne og mod Vidneudsagnene, og for at forfølge Sagen videre saaledes som den lovlig skulde forfølges. Til omtalte Tid og Sted gav Abbeden paa sin Side selv Møde for os i Retten, medens den nævnte Fuldmægtig paa sin Side trodsig holdt sig borte. Vi plejede saa Raad med udvalgte Mænd, og lod Vidnernes Udsagn offentliggøre, og efter disses Fremsættelse og Offentliggørelse i Overensstemmelse med Rettens Krav har vi befundet, at lovmæssige Vidner paa ret- og lovmæssig Vis har aflagt Vidnesbyrd til Gunst for den Herre Abbedens Sag i Overensstemmelse med hans nedlagte Paastand. Da saa var sket, erklærede vi Aarhuserrens Part for ulydig mod Retten, og idømte følgelig skriftlig denne Part at udrede de Udgifter, Modparten havde haft under hele Retstrætten, men fastsatte dog ikke des mindre de to Parter, nemlig Aarhuserrens og den Herre Abbedens, en Frist, nemlig Dagen efter den hellige Apostel Jakobs Dag¹⁾, til at forfølge Sagen yderligere for Retten i Slesvig, saaledes som den lovmæssig skulde forfølges. »Og hvis Aarhuserrens Part ogsaa da er ulydig mod Retten, vil vi, skønt nødig, udtale Bands Døm over ham og mod ham. Saa sket i Flensborg i det Herrens Aar 1267 den 25. Maj²⁾«.

De Vidneudsagn, den Herre Abbeden dér gav Møde med, og som blev lovmæssig forkyndte og offentliggjorte, var disse: »Broder Bjørn, Munk og Præst af Øm Kloster, har under Ed vidnet, at Bent Præst af Bjarke³⁾ egenhændig har taget to af deres Heste, en

¹⁾ 26. Juli.

²⁾ De sidste Ord, der er sat mellem Anførselstegn, er aabenbart et ordret Udsnit af Bisp Bondes Brev til Tyge, hvori denne erklæres ulydig mod Retten (»contumax«).

³⁾ Formodentlig Østbirk S. for Mossø (Vor Herred, Aarhus Amt).

graa og en sort, ud af deres Stod tæt ved deres Ladegaard paa Dover Mark, som hedder Svegestorp¹⁾, Tirsdag i Paaskeugen. — Broder Jens, Munk og Præst af Øm, har under Ed vidnet, at Bent o. s. fr.²⁾. — Disse Vidnesbyrd blev aflagt i Slesvig i det Herrens Aar 1267, Lørdagen før tredje Søndag efter Paaske, i de smaa Brødres Kirke³⁾. Diss Vidner har vi omhyggelig udspurgt i Overensstemmelse med alt, hvad der efter kanoniske Anordninger kan og bør ransages, i Nærvær af den ærværdige Mand Hr. Esger, Bisp af Ribe, for at vi i denne Sag kunde søge Raad hos ham, saa vidt han kunde give dem.

Og nu, da alt dette er fuldbyrdet lovmæssigt efter Rettens Gænge, forfølger samme Herre Abbed sin Ret, og kræver indtrængende af os, at vi skal lade Bands Dom udgaa over den ulydige og oprørske Mand, der trodsigt ringeagter alle vore Stævninger, naadige som lovmæssige, og at vi, saa vidt det staar til os, efter Dommens Afsigelse ved Kirkens Tugt skal sørge for dens strænge Overholdelse. Hans Ansøgnings Ordlyd er denne:

»I Nærvær af Eder, ærværdige Fader, Hr. Bonde, af Guds Naade Bisp af Slesvig, indsat til Dommer af den ærværdige Fader Hr. Guido, af Guds Naade Kardinalpræst af den hellige Lavrentius in Lucina, det apostoliske Sædes Legat, kræver jeg Broder Ture, kaldet Abbed til Øm af Cistercienserordenen i Aarhus Stift, paa hele mit Brødrelags Vegne, i Henhold til Gaarsdagens Rettergang, at de Udgifter, jeg under hele Retstrætten har haft, godtgøres mig af Bispen af Aarhus; og fordi han ikke har givet Møde den Dag i Dag, men trodsig har siddet denne og andre Stævnedage overhørig, hvor han som lovmæssig stævnet burde være mødt, er det min ydmyge Bøn, at han som ulydig mod Retten maa ifalde Bands Dom, at I i samme Dom vil byde alle strængt at overholde den afsagte Kendelse, og at I udsteder et Brev derom, hvorved denne Rettergang

¹⁾ Svejstrup i Dover Sogn ligger en lille Mil Ø. for Øm, N. for Mossø.

²⁾ De to Vidneudsagn er ordret enslydende.

³⁾ Franciskanernes Kirke.

kan foreviges, med vedhængt Segl, til bestandig Kundskab om denne Sag«.

Saasom vi nu med Rette bør laane Øre og Sind til retfærdige Bønner, og ingenlunde drister os til at staa imod et saa retfærdigt Krav, der tilmed støttes af Lovens Strængthed — ti kendes for Ret:

Vi Bonde af Guds Naade Bisp af Slesvig, indsat til Enedommer af vor ærværdige Fader Guido, af Guds Naade Kardinalpræst af den hellige Lavrentius in Lucina, det apostoliske Sædes Legat, i den Sag, der føres mellem den Herre Bisp Tyge af Aarhus paa den ene Side, og den Herre Abbeden af Øm og hans Brødre-lag paa den anden Side, agter ikke Persons Anseelse¹⁾, men elsker i Guds frygt Lov og Ret højere, som det aabenlyst fremgaar af hele Rettergangen, der er ført mellem dem, og som ovenfor er fremstillet. Ti bandlyser vi i Kraft af den Myndighed, vi ejer, ved nærværende Skrivelse denne Herre Bisp Tyge af Aarhus for hans Ulydighed mod Retten, og vi byder i Kraft af samme Myndighed alle og enhver omhyggeligt at sky ham. Ligeledes idømmer vi ham de Omkostninger, som Modparten, nemlig den Herre Abbeden og hans Brødresamlag, har haft under hele Retstrætten, i Overensstemmelse med hvad disse Mænd sværger dem at være, og hvad vi efter udvalgte Mænds Raad bag efter ansætter dem til. Til Vidnesbyrd herom og Sikkerhed herfor har vi ladet den i den hellige Peders Kirke i Slesvig²⁾ ret- og lovmæssigt afsagte Dom forevige ved til vort eget Segl at føje vore ærværdige Fædres, nemlig: Jakob, Ærkebisp af Lund, og Peder, Bisp af Roskilde, samt adskillige Kapellaner, de personlig har udsendt, — disse har nemlig personlig været tilstede ved adskillige af de ovennævnte Retshandlinger — samt ved at vedhænge vore ærværdige Brødres Segl, nemlig Herrerne Magister Saser, Provst af Lund, Troels Ærkedegn, Hr. Peder Foka, Hr. Esbern Skatmester, Hr. Godemand, Hr. Nils Djankersøn, Peder Bisp³⁾, Broder og Simon, Kanniker, og talrige

¹⁾ Peters 1. Brev 1,17.

²⁾ Domkirken i Slesvig.

³⁾ »Bisp« maa vist her opfattes som et Tilnavn.

andre troværdige Mænd — alt til evigt Vidnesbyrd om denne Sag, som Lov og Ret kræver. Saa sket i den hellige Peders Kirke i Slesvig i det Herrens Aar 1267 den 3. August¹⁾.

Hvermand kan skønne, hvor stor Møje og hvor svare Udgifter vi havde af at forskaffe os de ovenfor anførte Breve; men den oftnævnte Bisp Tyge agtede dem ikke højere end Digt, Løgn og Opspind. Saa stor Lid satte han til Kongen og Kongens Moder Dronningen, som var de Alverdens Herrer. Ja, hvad mere er, han satte langt mere sin Lid til dem end til Verdens Skaber, hvad der tydelig skønnes deraf, at han hverken frygtede Bispernes eller Kardinalernes eller selv den Herre Pavens Bandlysning, men sagde, at han havde appelleret til højere Dommere, nemlig Kongen og hans Moder Dronningen²⁾, hvem han i den Grad æggede mod os, at de truede os med Plyndring af alle vore Ejendele og sagde, at de vilde drive alle Munke og Lægbrødre ud. De truede ogsaa Abbeden og adskillige af vore ældste med Fangenskab, hvorfor hverken Abbeden eller nogen anden vovede at gaa aabenlyst udenfor Klosters Hegn uden sikkert Lejde. Ti hvo der viste sig derudenfor, blev gennempryglet, nogle blev ogsaa udplyndrede, andre saarede, kort sagt, de blev i ét og alt hjemsøgte af saa mange og store Plager, at ingen Bryde eller Landbo vovede at blive i vor Tjeneste. Der var ogsaa nogle af Lægbrødrene, der paa Djævelens Tilskyndelse tyvagtig fravendte Klostret dets Ejendele eller rettere Jesu Kristi Arvegods, undveg derfra, og vendte tilbage til Verden. Mange var der ogsaa, der for Penninge solgte deres Kvæg og Heste samt Korn og alt Løsøre paa Ladegaardene, for at de, om de blev drevet derfra og

¹⁾ Herefter følger i Haandskriftet et af Kardinal Guido den 2. September 1267 i Lybek udstedt Stadfæstelsesbrev paa denne Dom. Det overspringes her.

²⁾ Her foreligger dog vistnok en forsættelig Forvanskning af Bispens Udtalelser. Saafremt Bispen overhovedet har talt om at appellere til en højere Domstol, ligger det nærmest at formode, at han ved disse Ord har tænkt paa Guds Dom.

maatte flygte, dog kunde tage noget med sig, hvorved de kunde skaffe sig det fornødne til Livets Ophold. Derfor havnede vi omsider i saa stor Fattigdom, at vi hverken kunde finde Føde eller Klæder. Mange maatte saaledes dagevis gaa rundt paa bare Fødder uden Sko; ja nogle gik endog uden Hoser; adskillige sad ogsaa uden Kutter i Spisesalen, naar de holdt Maaltid med Brødrelaget. Disse og saare mange andre Brud paa Ordenen fandt ikke Sted paa Grund af nogen overtroisk Overdrivelse fra vor Side¹⁾, men alene som Følge af vor Fattigdom. Og saa stor var Splittelsen blevet, at næppe Halvdelen af Brødrelaget dvælede hjemme. Mange Værksteder stod tomme for Mandskab, eller savnede Brødrenes Ledelse²⁾. Kun faa var der, som ikke tænkte paa Flugt. Seks Gange — om jeg ikke husker fejl — i Dagene mellem Paaske og den hellige Andreas' Apostels Dag³⁾ fæstedes der os fra Kongens Side en Frist, inden hvilken vi enten skulde yde Bispen tre Ugers Gæsteri for hvert Aar, han havde maattet undvære sit Gæsteri, foruden en Bøde, eller ogsaa være hjemfaldne til Kronens Hævn. Vel fik vi altid ved Møder og ved Venners Hjælp trukket Timen ud en Stund endnu, fordi vi haabede at der kunde blive os en from Hjælp fra oven til Del ved en eller anden Kristi Ven; men ak, for vore Synders Skyld var der i al den Tid ingen, være sig rig eller fattig, der kunde eller turde staa frem for os, støtte os, eller lægge et godt Ord ind for os. Ak Gud, hvor ofte kom der ikke Bud med den Melding: »Se her er han, se dér er han⁴⁾, se nu er Eders Fjender lige paa Tærskelen!« Ak og ve, hvor ofte har vi ikke gemt i Jorden vore Fribreve, vore Kalke, Kirkens Prydelser, og andet af Klostrets fornemste Løsøre, for at det ikke skulde slæbes bort med Vold; og hvor

¹⁾ Der menes overdreven religiøs Selvplage. Ordene synes noget skruede, hvad der vistnok har sin Grund i, at den latinske Tekst lægger an paa Bogstavrim paa dette Sted.

²⁾ Her maa vel sigtes til de forskellige Haandværk, der dreves i Ly af Klostret.

³⁾ 30. November.

⁴⁾ Luc. 17,23.

ofte har vi ikke atter gravet dem op igen, for at de ikke skulde raadne og ruste i Jordens Skød; det er ikke let at sige. Til Slut blev en afgørende Frist fæstet Abbeden fra den Herre Kongens Side, der bød ham fremstille sig personlig for hans Aasyn og sendte ham sit Brev paa, at han trygt kunde komme og drage bort igen; men undlod han at møde, vilde Kongen gøre, hvad der var hans Ret¹⁾.

¹⁾ Her ender altsaa pludselig Klosterkrøniken paa det mest spændende Sted. Vi véd saaledes intet om Stridens endelige Udgang. Det maa dog bestemt formodes, at Klostret har maattet godkende Bispens Ret til Gæsteri, men i hvor stort Omfang, er ikke godt at sige. En Afgørelse af, hvad Hævd og Vedtægt krævede, forefandtes jo i det af de to Bisper mæglede Forlig (se ovenfor S. 136 f.); men om Klostret denne Gang er sluppet saa billigt, kan være tvivlsomt. Muligt er det jo ogsaa, at Klostret har faaet Gæsteriet afløst ved en Pengeydelse el. lign. I hvert Fald maa Stridens Afslutning være hidført temmelig snart efter det Tidspunkt, hvor Krøniken slutter; det ses nemlig af den ovenfor nævnte senere tilføjede Abbedrække, at Ture var Abbed i knap fem Aar og saaledes maa være fratraadt før Juni 1268, rimeligvis som et Offer fra Klostrets Side for at opnaa Forlig. 1270 optræder Kong Erik i hvert Fald som Klostrets Værneherre i et Brev om en Gaard i Pugerup (Yding Sogn, Vor Herred, Aarhus Amt).

Om Kaffedrikning

blandt Almuen i Aarhus Stift i 1783.

Ved T. BUNDGAARD LASSEN.

Naar man i en Statistik over Brugen af Kaffe ser, at Danmark er det Land i Verden, der i Forhold til sin Størrelse bruger mest Kaffe, har man svært ved at forstaa, at Kaffe for blot 150 Aar siden — i alt Fald paa Landet — kun blev nydt ved særlig højtidelige Lejligheder, og man forbavses, naar man i gamle Optegnelser om Levemaaden i en af Aarhusegnens Landsbyer omkring 1820 finder følgende Oplysning: »Naar en mere velstaaende Bondekone vilde have sig en Kop Kaffe, maatte det ske i Smug, da andre ikke maatte vide, at hun nød en saa kostbar Drik«, da dette jo vidner om, at Kaffen i første Halvdel af forrige Aarhundrede endnu ikke var bleven almindelig Drik.

Hvornaar Kaffen først fandt Indpas her i Landet, lader sig ikke helt nøjagtig tidsfæste, men forskellige Angivelser udviser, at det i alt Fald ligger 275 Aar tilbage i Tiden.

Allerede i Aaret 1665 rettede den bekendte Læge og Botaniker Simon Paulli et heftigt Angreb mod »Koffi eller Cahvvæ« og fremhævede som et Bevis for dens Skadelighed, at Perserne brugte den for at gøre Naturen ufrugtbar.

4 Aar senere skrev Forfatteren Anders Bording i sin »Danske Mercurius« saaledes om den nye Drik:

Ved dette Pas man først til disse Nordens Lande
fornemmer noget sært at føres over Strande,
man Sukkerlade, The samt Koffi kalder det,
men om sligt Dansken tjen, kan ej vides ret.

Man ellers giver for, og meget derom skriver,
at det en Lægdom er, som mangan Siugdum driver.
Dog jeg indbilder mig, det er af større Navn,
end det i Gjærning blandt os kan gøre Gavn.
Jeg priser Hummel-Øl og anden Landsens Drikke,
frem for slig anden Drik, hvis Kraft jeg kender ikke.
Lad Indian og Tyrk med saadant fylde sig,
har jeg Øl, Vin og Mjød, jeg noksom hjælper mig.

Saa haardt blev Kaffen altsaa bedømt af Tidens Skribenter, og da den tilmed var en dyr Drik, var det intet Under, at den kun langsomt trængte frem.

I 1783 var Almuens Brug af Kaffe dog efter Rege- ringens Mening bleven saa stor, at man fandt Anled- ning til at søge den »ved passende Straffe forhindret«, og for at faa Besked om, hvor stor Udbredelse Kaffe- drikningen havde i de forskellige Egne af Landet, ud- sendtes der til Landets Præster en Skrivelse, hvori de opfordredes til at indberette, hvorvidt Kaffen var kommet i Brug i de dem »anbetroede Sogne«.

Indberetningerne fra Aarhus Stift opbevares nu i Landsarkivet i Viborg, og da en Del af dem giver interessante Oplysninger om den Brug, Almuen paa den Tid gjorde af Kaffe, og om Gejstlighedens Syn paa Kaffedrikningen, skal Uddrag af dem her med- deles.

Cancelliets Skrivelse blev udsendt gennem Biskop- perne og havde følgende Ordlyd: »Da hans kgl. Majestæt under 12. Marts har ladet udgaa en allernaadigst For- ordning til at forebygge den i Bondestanden hist og her i begge Rigerne sig indsnegne ødsle Forbrugelse af Mad og Drikke m. v., hvormed tillige Kaffe Drik- ken er forbunden, men allerhøjstbemeldte Hans Maje- stæt særdeles ønsker Kaffe Drikken blandt Almuen paa Landet med passende Straffe forhindret, og der er stor Forskel paa Bondestandens Overdaadighed her- ude i en Provins frem for den anden, saa skulde man tjenstligst anmode Deres Højærværdighed herom at ville, for saa vidt det Dem anbetroede Stift angaar, meddele Cancelliet Deres udførlige Betænkning, paa det man dermed kunde sættes i Stand til at gøre

hans Majestæt allerunderdanigst Forestilling om en fuldkommen Bestemmelse i denne Sag«.

Biskoppen sender Skrivelsen videre til Præsterne med Opfordring til, at de sender ham Indberetning om, »hvorvidt Caffé Drikning blandt Almuen paa Landet for dem er kommet i Brug, tilligemed Deres Betænkning, hvorledes denne Overdaadighed bedst kan hæmmes og for Fremtiden afskaffes«.

Af de mange Besvarelser paa Regeringens Forespørgsel er de fleste ganske korte og giver paa faa Undtagelser nær Udtryk for den Opfattelse, at Almuen er meget forarmet, og alene af den Grund bruger den ikke Kaffe, »kunde de faa det fornødne til Livets Ophold, var det godt«. Der synes altsaa ikke i Aarhus Stift at være Tale om nogen »ødsel Forbrugelse af Mad og Drikke«, tværtimod bemærkes det flere Steder i Indberetningerne, at Almuens Levemaade er yderst farvelig — de almindeligst brugte Drikkevarer er saaledes Vand, Mælk og tyndt Øl. Nogle Eksempler skal her anføres:

»Skifholme og Skovby Sogne. Caffé Drikken er endnu ikke kommet i Brug blandt Almuen, men de fleste derimod lider ondt nok for at faa det nødvendige Brød. Hvilket sandfærdigt attesteres af Præsten til Stedet.

Sjelle, Schørring og Laasby. Caffé Drikken, saavidt mig er bevidst, er ikke i Brug for Almuen her, og Armod tiltager Aar til andet blandt Almuen.

Maarslet Sogn. Caffédrikken er endnu ikke kommet i Brug iblandt Almuen og kommer sikkert ikke, da der er stor Fattigdom blandt dem.

Frederichs. Colonisterne her paa Alheden lever i Almindelighed meget farvelig fornemmelig ved deres Cartuffer. Caffé bruges aldrig, de er alle vandte til at drikke af samme Brønd som deres Quæg. Ved deres Bryllupper bruges dog Brændevin — og i Høstens Tid brygger de som kand sig Malt. Og syge bruger ung Vin, som mulig er national.

Udi Hinge og Vinderslev Sogne er Caffé Drikken aldeles ej i Brug, mindre i Misbrug, blandt Almuen. Jeg ved med fuld Vished ikke over toe Gange

i toe og tiuge Aar at være buden Caffé ved Bryllupper, hvor man under sin Præst al optænkeligt Godt. Men dette ved jeg tillige, at Landets egentlige Drik — tyndt Øl — er for Bondens Skyld lidet i Brug om Vinteren og slet ikke om Sommeren. Vand og Mælk er den stakkels Bondes hele Vederquægelse.

Udi Levring og Hørup Sogne ser man sjældent nogen iblandt Almuen at drikke Caffé. Jeg tror vist, at der næppe bliver forbrugt 1 Pund deraf hele Aaret igennem udi begge Sogne. Mængden, der har megen Møje med at forskaffe sig Leve-Brød, maa lade sig nøje med en Drik tyndt Øl, og naar det mangler for dem, med Vand og Mælk til dens Vederkvægelse.

I Besser og Onsberg Sogne er Beboerne en Blanding af Skipperne og Bønder. Skipperne, som ved at fare til Søs, er kommen paa fremmede Steder, have faaet Smag paa Caffé, men de, der er af Bondestanden, drikker aldrig Caffé.

I Lundum og Hansted Sogne har Bønderne aldrig i de ti Aar, jeg har været Sognepræst her, vist nogen Yppighed i deres Klædedragt, og ej heller har jeg befundet Overdaadighed hos dem i Mad og Drikke ved deres Bryllupper eller andre Forsamlinger. Bonden her har hverken Lyst eller Formue dertil. De fleste i Sognene er fattige Hoveri- og Trælbønder, som vel maa spare denne Udgift og betale deres Landgilde og andet til deres Hofbonde, som nok vil have, hvad han have skal.

I Glud og Hjarnø Sogne er Caffé Drikken iblandt Bønderne usædvanlig og rarere end Sølv og Guld Mønt. I 4 Aar, jeg har været her, mindes jeg kun at have faaet 4 Gange Kaffe hos Bønderne. Bønder Mand Folket er her endnu saa gammeldags dansk sindet, at de foragter Kaffen og anser den for en Kiellingedrik, der ingen Talg sætter paa Nyrene.

I Them Sogn ved jeg ingen Bonde i Almindelighed bruger Caffé, og Egnens Barskhed og Beboernes Fattigdom er en Borgen for denne Overdaadigheds Indsnigelse«.

Disse Eksempler viser tydeligt, at Almuen i Stiftet har været i høj Grad forarmet, dog ser det ud til, at

Almuen i Stiftets nordlige Del har dannet en Undtagelse herfra. Enkelte Præster i Randersegnen har foruden at give Oplysninger om Kaffedrikningen ogsaa anført, hvorledes Bønderne klæder sig, og deres Beskrivelse af Klædedragten tyder ikke ligefrem paa Armod.

»I Landsbyen Vorup under Randers Menighed har Caffé Drikken ikke været brugelig blandt Almuen til Festligheder, med mindre der blandt Gæsterne har været indbudne nogle fra Randers, som har ført det med sig og udskænket det.

Angaaende deres Klædedragt, da har nogle af Mandfolkene, dog kun faa bekostet sig en Klædesfrakke og Vest at bruge til Højtideligheder, men for Resten Klæder, der er syet af Vadmel og Skind. Kvinderne har, saa mange som har kunnet formaa det, en Silketrøje og et Silkeforklæde, og en rig gift Kone en sort Fløjls Hue med en Guldtrisse, for det øvrige klæder de sig i hjemmegjort Tøj, Vadmel og til nogen Grad i Trøjer af Catuun.

Støvring og Møllerup Menigheder. Caffédrikken er almindelig til alle Bryllupper. Bøndernes Klædedragt er for Mandkjønnet en blaa Klædeskjole og Vest til Højtidelighed, naar de formaar det, forresten klæder de sig i Vadmel og Skind, for Kvinderne en blaa Damaskes Trøje, rødt Skørt og Silke Tørklæde, Kørerne en sort Fløjls Hue med Guldgaloné, som er almindelig til Højtid.

I enkelte Indberetninger omtales Grunden til, at Almuen hist og her har faaet Smag paa Kaffe, og Grunden menes at være denne, at »det er bleven forment Bonden at brænde«. En af Præsterne er da ogsaa af den Formening, at hvis Kaffen bliver forbudt, vil den »gamle Svirelyst« vaagne igen, hvorfor han kræver Brændevinen fuldstændig afskaffet.

Han skriver: »Men her ønskes lige saa fuldt Afskaffelse af Brændevin, som for det andet Kiøn er langt skadeligere, og hvorfor skal Koernerne alene sørge, og det naar Mændene og Karlene drikker lystig Brændevin, som er tilfals næsten i hver Bye«.

Kun faa af de indsendte Besvarelser har kunnet

styrke Regeringen i dens Tro paa, at Kaffen var kommet i Brug blandt Almuen, men disse Besvarelser er imidlertid de interessanteste, da Indsenderne af disse ikke har givet en objektiv Fremstilling af Forholdene, men har taget Standpunkt for eller imod Kaffen, og ved at læse mellem Linierne kan man undertiden slutte sig til, om Præsten selv har været en Ynder af den brune Drik.

Pastor Plesner i Raarup fører i sin lange Indberetning nærmest et Forsvar for Kaffen. Selv om Drikken langt fra er »almindelig eller gængs« i Sognet, erkender han dog, at den bruges af flere formuende Selvejerbønder, »som der med paa en uskyldig Maade gør sig denne Nydelse til Gode — i Stedet for en forhen brugelig Sæderne og Helbredet mere skadende Drik — uden dog dermed at forarme eller ødelægge sig selv, men lader det være en af de i mine Tanker uskyldige Forfriskelser og Fornøjelser, som deres Flid og den højeste Velsignelse giver dem Lejlighed til at nyde«.

Han finder altsaa ikke, at Kaffen gør nogen Fortrød i Raarup Sogn, men hvis »de faa Formuendes Brug heraf erkendes for skadelig for Staten«, da holder han paa, at det skal forbydes de Handlende at sælge det, og hvis de overtræder Forbudet, skal Straffen ramme dem »thi som disse er Kilden, saa naturligt, at Begyndelsen sker med dens Tilstoppelse«.

Iøvrigt mener han, at en fuldstændig Afskaffelse af Kaffen i Bondestanden vil være beklagelig, da den f. Eks. i Sygdoms Tilfælde kan være gavnlig, og han nævner saaledes et Tilfælde i hans eget Sogn.

»I mit Sogn ligger et ynkværdigt og ulykkeligt Menneske. som en langsom tærende Kræft nu i 1 $\frac{1}{2}$ Aar har formenet at nyde andet Ophold end Drikkevarer, Øl er ved den jævnlige Brug bleven som en Væmmelse, han har nu paa $\frac{1}{2}$ Aar afvekslet med Kaffe, som hans formuende Tilstand giver ham Raad til at købe, hvor beklagelig blev han, om denne Forfriskelse blev ham forbuden. Erfaring har desuden givet mig en Prøve paa denne Driks Nytte i visse Tilfælde af Sygdom, for de ellers derved uvante, naar enten Ev-

nen eller lang Frastand betager Lejlighed til at bruge anden Medicin«.

Et andet Syn paa Kaffen har den Hatting Præst, P. T. Raarup, haft, og man faar af hans Indberetning det Indtryk, at han har været en meget belæst Mand, der ikke har været let at »bides« med. Han ironiserer stærkt over Kaffedrikkerne og faar ogsaa Lejlighed til »at sparke ud« efter saavel den stedlige Øvrighed, Sognefogderne, som selve Regeringen.

Forholdene i hans eget Sogn har han ikke haft Grund til at klage over. »Der er ej over 3 Bønder i Hatting, som holder Kaffe, dog ej for deres egen Mund, men for de vejfarende rejsende, som ved Landevejen kunde herberge hos dem«. Men naar han har været i Købstæderne, velsagtens Horsens og Vejle, da har Kaffedriften aabenbart irriteret ham, og han harmes over, at »Kiellingerne« i den Grad fraadser med Kaffe, at de endog knuser Bønnerne, i Stedet for at de ellers kunde koge paa dem flere Gange. Sin Harme giver han Luft i følgende drastiske Vendinger:

»I Købstæderne er uden Tvivl dens (Kaffens) rette Værk, hvor hele Gyder og Stræder damper af Kaffe, som Vesuvius af Svovl, hvor hver Kielling spiritualiserer sig selv saaledes med Kaffegejster, at hun næppe ved, om hun er i eller uden Legemet, saa sjælsk og dog saa korporlig, at hun knuser Bønnerne mellem to Stene i Mangel af Kværn. Kun Skade at disse Drikkere ej have lært af Hr. Andreys *Traits des alimens du Carême* (Eksempler paa Fødemidler i Faste-tiden) at koge Bønnerne hele uden Brænden eller Knusen, da de saaledes kunde koge dem op 2 a 3 Gange, eller og de vilde bruge vor danske Kaffe, vore hvide Ærter, som differere lidet paa de udenlandske, især om Uvidenhed var ved Kaffebordet«.

Pastor Raarup har læst en »økonomisk Balance af en Entropius Philoletes«, efter hvilken der i 1759, foruden Kaffe fra St. Crois og St. Jan, skulde være indført Kaffe for 24000 Rigsdaler, og han mener, at Udgiften nu er vokset til det dobbelte, »da det tilføres os fra alle Verdens Hjørner«.

Han slutter sin Indberetning med at paavise Re-

geringens egen Skyld i, at denne Drik saaledes har taget Overhaand.

»Hvo kan hæmme denne Overdaadighed uden dem, som tillader dens Indførsel. Bønderne siger, naar de maa brænde, vil de nok formene deres Kvinder Kaffe. Andre siger, Sognefogederne skal være Fiskaler, men dels ere ej ordentlige Sognefogeder, dels maatte de da være ved alle Samlinger (Sammenkomster), hvoraf skulde de da leve. Jeg ser ej, at nogen kan standse Brugen, uden dem som tillader Handelen, det er Regeringen, hvis Befaling enhver Undersaat maa lyde«.

En Tilhænger af Kaffe — vel at mærke stærk Kaffe — skriver, at det ved de fleste Bondebryllupper kun er »den nærmeste Slægt af Qinde Kiønnet, som faar noget deraf«. Han er kun 3 a 4 Gange bleven budt Kaffe, »og derhos Kaffe, som ej var nær saa got som Vand«.

Spørgsmaalet om, »hvorvidt denne Overdaadighed bedst kan hæmmes og for Fremtiden afskaffes«, bliver meget forskelligt besvaret i Indberetningerne, og mange har helt undladt at svare paa det.

En Præst i Bjerre Herred ytrer meget beskedent, at han intet Middel kan udfinde. »Og om en enkelt Kielling skulde falde paa i Smug at debauchere i Kaffe, da ved jeg aldeles intet probat Middel at foreslaa, hvorledes man med Vished skulde kunne komme efter hendes Potte«.

Medens en Del af Præsterne er meget forsigtige i deres Udtalelser, foreslaar andre, at man paalægger Bønderne Straf i Form af Pengebøder, hvis de overtræder det paatænkte Forbud. Dog ønsker flere, ligesom Pastor Plesner i Raarup, at Ansvar et lægges over paa Købmændene, og de mener, at der bør udgaa en Anordning til de handlende i Købstæderne, ligesom den, der er udgaaet til Apotekerne angaaende »skadelige Medicamenter«, »at ingen Kiøbmand, Handelsmand eller Skipper maa tillades at sælge eller falholde Caffé Bønnerne for Bønderne under en betydelig Straf; naar der anmelder sig nogen Bonde for Kjøbstadmanden om at ville kiøbe Caffé-Bønner, skulde han medføre en foreviselig Attest fra sin Proprietair, Præst,

Herredsfoged eller Herredsskriver, at Indkøbet er tilladt«.

Præsten i Them stiller følgende Forslag: »Mig synes, at den skyldige skulle anslaaes med en Mulkt af 1 Mark til lige Deling mellem Indgiverne, Sognets Fattige og Sognefogederne, som skulde indkræve og uddele den, og vægrer den skyldige sig mod at betale, skulde Sognefogeden meddele det for Herredsfogeden, som straks uden videre Søgmaal skulde inddrive Mulkten«.

En afgjort Modstander af Kaffe foreslaar, efter at have meddelt at »Caffe Drikken blandt Almuen her (nord for Aarhus) gaar i Svang«, følgende Midler til Bekæmpelse af »dette skadelige«:

»Ingen maa under Varernes Fortabelse sælge Almuen paa Landet Caffe hverken i Byerne eller Købstæderne.

Tjenestefolkene, som ere de bedste Angivere, nyder den halve Mulkt og de fattige den anden halve fra 1 til 3 Mark.

Herskaberne med Fuldmægtige maa da paalægges Indseende hermed, saa hævnes det bedst«.

Præsten i Aarhus er bange for, at Præsterne skal blive udset til at være Angivere af Kaffedrikkerne, og han frygter da for, at deres Offer vil blive mindre. Han skriver saaledes:

»Møllere og Kroemænd hører ogsaa med til Almuen, og disse tillige med de rigeste Bønder ofrer bedst paa Landet. Naar de bliver anmeldt som Caffe Drikkere, kan det ikke skade Proprietairerne og andre, men det vil vist straffe Præsten i sit Offer, hvorfor mig synes, at de skulde paalægges Pengestraf til Sognets Fattige, 1 Mark for hver Gang de formindskede Præstens Offer, og skulde give ham det øvrige, de have fradraget det sædvanlige Offer. Jeg tror, intet bedre Middel skal findes. Jeg har intet billigere, og jeg tror, det vilde gøre sin rette Virkning, naar det for Menigheden blev bekjendtgjort.

Om det paatænkte Forbud blev til Lov, vides ikke, men i al Fald blev Kaffen ikke almindelig Drik paa Landet før midt i forrige Aarhundrede. Før i Tiden

havde Kaffen været forbeholdt Kvinderne, men nu begyndte ogsaa Mændene at bruge det sammen med Brændevin. Min Oldefar nævner det i sine Optegnelser om Levemaaden i Aarhuseggen o. 1820.

»Senere hen i Tiden begyndte Mændene at bruge Kaffepunsch. Første Gang, jeg saa Mændene drikke det, kom de Kandissukker i den sorte Kaffe og rørte om deri med Pibespidsen, til Sukkeret var smeltet — Theskeer kendte man nemlig ikke«.

Træk af Grundfør Skoles Historie.

Ved NIELS KRISTENSEN.

Da Skoleholder og Sogndegn Søren Pedersen Hafnløv ved Provsterets Dom af Oktober 1755 var fradømt sit Embede som Skoleholder i Grundfør og Sogndegn for Grundfør-Spørring Menigheder, var det nævnte Embede ledigt, og der meldte sig forskellige Ansøgere, blandt hvilke skal nævnes: Niels Amdisen fra Hvorsløv, der i flere Aar havde været Hjælpelærer for Degnen dersteds, som var svagelig; nævnte unge Mand var meget stærk anbefalet af Godsejer Protz, Haxholm. Endvidere af S. F. Demant, der paa syvende Aar havde været Lærer i Aarhus, samt Christian Danielsen Lange, dansk Skoleholder ogsaa i Aarhus; den sidstnævnte fik Embedet, og Beskikkelsen lyder saaledes:

Jeg Jakob Rosborg, boende paa Haraldslund, gjør vitterligt. Saa haver dend hæderlig agtbare og vellærde Mand Christian Danielsen Lange, Aarhus, og nu af Deres Højærværdighed Sr. Biskop Hygom til bemeldte Degne Embede voceret og kaldet, tillige anholdt hos mig om Skoleholder Embedet udi Grundfør at nyde og betjene. Da i Kraft af det Beneficium Deres kgl. Mayestæt allernaadigst ved Forordningen af 23de Januar 1739 mig som Skole-Patron tillader, som til de gode Recommendationer og Attester om bemeldte Sr. Langes Duelighed og Skikelihood til saadant Embede at forestaa mig er indløben vil jeg hanem herved til det vacante Skoleholder Embede for Grundfør Sogn beskike, saasom jeg herved kalder og beskiker hæderlig og agtbare Christian Danielsen Lange, Degn for Grundfør og Spørring Menigheder, efterdags tillige at være Skoleholder for Grundfør By og Sogns Ungdom, paa de Vilkaar, at han samvittighedsfuldt og med Duelighed varetager sin Embedsgerning efter kgl. Majestæts Lov og Befalinger og Fundatsens Bestemmelser af 1ste Juni 1732; saa Skolearbejdet maa blive Gud til Ære og Ungdommens Forfremmelse i deres Saligheds Sag og al nyttig Kundskabs Tilegnelse.

Bemeldte Chr. D. Lange var i omtrent 22 Aar Sog-
nedegn og Skoleholder i anførte Embeder, og han har,
saavidt mig bekendt, udført et dygtigt og paalideligt
Arbejde baade i Skole og Kirke, navnlig har han,
med et ikke ringe Bryderi og trods megen Uvilje fra
adskillige Beboeres Side ved utrættelig Energi faaet gen-
nemført en nogenlunde regelmæssig Sommerskolegang,
og det var i de Tider et meget vanskeligt Spørgsmaal at
faa løst. Chr. D. Lange døde i Marts Maaned 1777,
og umiddelbart efter hans Død tilsiger den daværende
Ejer af Haraldslund S. Gertsen — gift med Jakob
Rosborgs Enke — to Mænd nemlig Laurits Andersen
og Søren Pedersen, Snedker, begge af Grundfør, til at
foretage en Synsforretning over Skolehuset, Brønden
samt det grundmuret Begravelse i Kirken for at faa
fastslaaet Brøstfældighed og Mangler ved samme.
Denne Synsforretning fandt Sted d. 26de Marts og de
nævnte Mænd vurderede under edelig Tilbud de nød-
vendige Reparationer til en samlet Sum af 21 Rdl. 2
Mk. at koste, naar fornøden Istandsættelse skal finde
Sted. Samme Dag, d. 26de Marts afholder Skifteret-
ten — Herredsfoged S. M. Meulengracht — Auktion
over forskellige Effekter tilhørende Sterboet efter af-
døde Chr. D. Lange. Den samlede Sum for det solgte
Indbo beløber sig til 36 Rdl. 1 Mk. 8 Sk., men Om-
kostningerne, herunder Udgifterne ved den salig Mands
Begravelse¹⁾, til 39 Rdl. 1 Mk. 2 Sk., Underskud

1)

Regning over min salig Faders Begravelse:			
For den salig Mands Ligprædiken ...	2 Rdl.	4 Mk.	0 Sk.
Til Degnen Monsr Bøeg	0	- 4	- 4 -
Den salig Mands Kiste	3	- 4	- 0 -
24 Pot Brændevin a 11 Sk. Potten ...	2	- 4	- 8 -
4 Skp. Rug a 20 Sk. Skjeppen	0	- 5	- 0 -
1 L ^æ Berge Fisk	0	- 5	- 0 -
Tvende Karduser Tobak	0	- 2	- 2 -
1 Pot hvid fransk Vin	0	- 1	- 0 -
En Karl for en Grav at gøre	0	- 0	- 12 -
Tilsammen ...	12 Rdl.	0 Mk.	10 Sk.

Daniel Chr. Lange.

Skifteretten tilgode, 2 Rdl. 5 Mk. 10 Sk., dækkes af Boet.

Der var stor Fattigdom i Grundfør Skolehus i Langes sidste Leveaar; det var et Fallitbo, han efterlod sig; derfor Auktion over Indbo. Hvad der meget bidrog til disse trykkende økonomiske Forhold, var hans mangeaarige Sygdom og Skrøbelighed, der artede sig saa, at han maatte have sin Søn af første Ægteskab — Daniel — i Hjemmet for at røgte Embedet baade i Skole og Kirke. Da Embedet ved Faderens dødelige Afgang blev ledigt, indsendte Sønnen straks en ærbødig Ansøgning til den Aarhus Bisp angaaende at blive rettelig kaldet og beskikket til Faderens Eftermand. Efterat nu Biskoppen ved Examination nøje havde undersøgt hans Duelighed og Kvalifikationer til saadant Embede at forestaa, saa kaldede og beskikkede Povel Mathias Bildsøe, Doctor udi Theologie og Biskop over Aarhus Stift under 11te Marts 1777 og i Henhold til allernaadigt Concession af 1685 samt Skoleordningen og Reskript af 31te Marts 1742, den unge vellærde Mand Daniel Christian Lange til Sognedegn for Grundfør og Spørring Menigheder samt som Skoleholder i Grundfør, paa de Vilkaar, at han holder sig kgl. Anordninger og Reskripter efterrettelige, viser sin foresatte Øvrighed behørig Lydighed og Estime, samt yder sin Stifmoder fornødent Underhold og betaler anordningsmæssig Bidrag til Enkekassen. Skolepatronen paa Haraldslund tilsender straks Biskop Bildsøe en kraftig Indsigelse mod ovennævnte Kaldelse; idet han med stor Styrke hævder, at Kaldsretten til Embedet som Skoleholder i Grundfør i Henhold til Fundatsen af 1732 Art 3 altid er forbeholdt og skal være hos Haraldslunds Ejer. I en meget udførlig Svarskrivelse af 18de Marts gør Biskoppen Rede for sin Handlemaade, som han forsvarer under Henvielse til Forordningen af 23de Januar 1739 samt Reskript af 7de Juni 1743. Han beraaber sig desuden paa, at den af Hans Roshorg og Hustru 1732 udstedte Fundats mangler baade Kongens og Stiftsøvrighedens Confirmation. Striden fortsættes en Stund, men da det viser sig, at der er Enighed i det væsentligste,

nemlig om Manden, der er kaldet til Embedet, saa ophører Striden med, at Biskop Bildsøe paa en venkabelig Maade retter en Henstilling til Hr. Skolepatronen om ogsaa at udstede Kaldsbrev til Lange; men han er dog saa forsigtig at tilføje — uden noget Forbindende for Efterkommerne. Foruden de Aar, da bemeldte Daniel Chr. Lange var Hjælpelærer hos Faderen, var han fastansat i Embedet, baade som Skoleholder og Degn fra 11te Marts 1777 til 1ste November 1815, godt 38½ Aar. Han var ifølge Traditionen en ganske habil og dygtig Skolemester, og han var den sidste Sogndegn for Grundfør og Spørring Sognes Menigheder. I hans Embedstid blev Jordfællesskabet ophævet for Grundfør Sogns Vedkommende ved en Landvæsenskommissionsforretning af 12te Juli 1783, og ved Udskiftningen blev der tillagt Skoleembedet, foruden Bondestoften — skænket fra Haraldslund — en Jordlod paa 4 Td. Land. Men skønt det hedder i Rentekamrets Skrivelse den Sag vedrørende, at disse Lodder skal være paa et belejligt Sted og Skolen saa nær som muligt, saa blev Jorden her delt i 5 Parter og Beliggenheden et godt Stykke fra Skolen. Bondestoftens Areal var og er den Dag i Dag 2½ Td. Land g. M.

Grundfør Skoles

Jordlod var delt i følgende 5 Parter:

Brede Grijsagre	23669	□	Alen.
Sandballe Maal	28758	—	
Stabelsholm	1082	—	
Engen Parcel 89 . 90	1581	—	
Af Heden D	910	—	

Ialt . . . 56000 □ Alen = 4 Td. L.

Forøvrigt er det jo i de allerfleste Sogne en Kendsgerning, at medens de Jorder, der ved Udskiftningen tillægges Præsteembederne som Regel er 1ste Klasse baade hvad Beliggenhed og Kvalitet angaar, saa er Skolelodderne ofte af ringere Beskaffenhed og mange Steder henlagt til et saa afsides og ubekvemt Sted, at

de helt tilsidesætter Rentekammerets Bestemmelser. I Slutningen af Skoleholder Daniel Chr. Langes Embedstid udstedes Skoleanordningen af 29de Juli 1814, der medfører en betydelig Omvæltning i de da bestaaende Skoleforhold: Lønningerne forbedres, ligesaa Pensionsforholdene, Undervisningsplanerne og alt Skolen vedrørende faar en mere fast Form. Skoletilsynet glider her fra den tidligere Skolepatron — Ejeren af Haraldslund — over til en Skolekommission med Sognepræsten H. Tønning som Formand og Sognefogden Søren Møller, Grundfør, som Skolepatron, og Skoleholderen faar Betegnelsen Skolelærer, og han fritages for Degnetjenesten i Spørring.

Ifølge Skrivelse fra det kgl. danske Kancelli af 30te September 1814 er det af Skolekommissionen indsendte Forslag om Skoledistrikternes Inddeling samt Lærertilønninger for Grundfør og Spørring Pastorat approberet og bliver for Grundfør Skolelærer saaledes: 6 Td. Rug, 10 Td. Byg in natura og 25 Td. Byg efter Capitelstaxt, hvorunder Degneindkomster af Sognet er beregnet og anslaaet til 9 Td. 2 Skp. in natura, som fradrages ovenstaaende:

1. Degnekorn er Byg in natura af Grundfør og Hinnerup	3	Td.	4	Skp.
2. Nannestbrød, 24 Lb	3	-	0	-
3. Æg, 15 Snese	0	-	6	-
4. Gæs, 5 Stk	1	-	0	-
5. Offer og Accidentser, 2 Rdl. 3 Mk.	1	-	0	-
	<hr/>			
			= 9 Td. 2 Skp.	

Desuden skal Sognemændene levere Hø og Halm og Brænde til Skolen.

Ifølge Amtsskoledirektionens Skrivelse af 17de Juli 1815 meddeles, at det er tilladt at levere Tørv som Brændsel til Skolen istedetfor Bøgebrænde, saaledes at 5 Læs Tørv af bedste Art, alm. Størrelse, hvert Læs á 25 Snese, maa anses som Vederlag for 1 Favn Bøgebrænde. I samme Skrivelse meddeles til behagelig Efterretning for rette Vedkommende i Anledning af en Strid med Ejeren af Haraldslund, at der skal

svares Afgift til Skolen af Bakgaardens Jorder, inddraget under Gaarden, som af andet ufri Hartkorn. I sit sidste Skoleaar overdrager Lange et ham tilhørende Hus — efter Fundatsen af 1732 — til Sognemændene for den Sum af 120 Rdl. i Sølv.

Som tidligere anført faar D. Chr. Lange sin Afsked som Skolelærer i Grundfør bevilget fra 1ste November 1815 paa Grund af Alder og Svagelighed og med Pension, hvoraf en Del udredes af den efterfølgende Lærer i Embedet, men denne Ydelse maa ikke være betalt regelmæssigt, thi i 1816 sender han Klage til Amtsskoleledningen om Sagen. Ydelsen bestaar forøvrigt af 2 Td. Rug og 2 Td. Byg in natura og 5 Td. Byg efter Capitelstaxt, repareret paa begge Sogdenes Lærere. Sagen gaar nu i Orden, men Grunden til, at det ikke sker i behørig Tid, er jo vistnok den for Landbruget saa fattige Tid, der har til Følge, at Sognebeboerne har Vanskelighed ved at betale de paaligtede Afgifter ogsaa til Skolevæsenet.

Umiddelbart efter at D. Chr. Lange har faaet sin Afsked, 1ste Novbr. 1815, som Skoleholder og Sogne-egn, bliver Studiosus Henning Schelderup af Biskop A. Birch, Aarhus, beskikket og kaldet til Skolelærer og Kirkesanger i Grundfør. Baade han og Skolekommissionen synes, efter hvad der foreligger, at have haft en Del Bryderier i hans Embedstid. Først kommer der Striden med Ejerne af Haraldslund 1816, Dhrr. Købmændene Mussman og Schnedler, der i Henhold til Fundatsen af 1732, Art 7, mener sig fritaget for Ydelser til Skolen. Men ifølge Cancelliets Afgørelse af 13de Jan. og Amtsskoleledningen Skrivelse af 20de s. M. 1816 paalægges det Købmændene Mussman og Schnedler at betale Bidrag til Skoleledningen af det til Haraldslund hørende ufri Hartkorn 7 Td. 1 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. i Lighed med det øvrige Bondehartkorn. Den Restance, som de har paadraget sig ved deres Nægtelse, 104 Rdl. 2 Mk. 6 Sk. forlanges indbetalt straks, ellers Udpantning, og det paalægges Skolens Patron Sognefoged S. Møller nøje at paase, at Ordren bliver efterkommet samt at give Kvittering. I ovenfor anførte Resolution fra Cancelliet bestemmes

ogsaa, at der af den store Grundfør Præstegaard, hvis samlede Hartkorn er 14 Td. 4 Skp., skal svares Skolebidrag og Fourage af 9 Td. Hartk. lig andet ufri Hartk. Amtsskoledirektionen er Stiftamtmand Guldencrone og Amtsprovst Secher. I 1819 kom Skolelærer Schelderup i Strid med Bymændene og Anledningen hertil er følgende: Han havde i et Skolekommissionsmøde andraget om at faa den ved Skolen beliggende Jord og Toft indhegnet, og herom var opnaaet Ænighed mellem Parterne. Men ved et Søndags Gadestævne — en Slags Højesteret — blev Overenskomsten ganske forkastet — der har vist været et noget spændt Forhold. Straks farer Schelderup i Harnisk, og under 12te Juni tilskriver og tilsender han Amtsskoledirektionen et langt Klageskrift, i hvilket han beklager sig over Bymændenes Ufornuft, da det er en absolut Nødvendighed for Markfredens Skyld at faa hegnet. Han henviser til den allernaadigste kgl. Anordning om Markfred. Han fremhæver sin egen samt Sognepræsten Hr. Tønnings Villighed til at yde et Tilskud. Selv har han akkorderet med en dygtig Stensætter som Tilsynsmand og Leder for en Dagløn af 2 Mk., imod at Sognemændene og Præsten bespiser ham. Præsten er villig, men Mændene ikke; de vil have Strid, mener han, og han tilføjer, at Sognemændene ganske synes at mangle Evne til at forstaa, at den første Betingelse for en hensigts- og planmæssig Landbrugsdrift, saavel i det smaa som i det store er Hegn og Fred. Da Schelderup nu er kommet i Gang med Klagemaal, gaar han videre og forlanger ogsaa den længere fra Skolen liggende Skolelod indhegnet, Skoleloden er nu et samlet Hele, idet han anfører, at Naboernes Kreaturer ellers bryder ind og delvis ødelægger hans Afgroder, hvilket han ej er tjent med, og han henviser til, at hans økonomiske Evne er saa ringe, at han ikke har Raad til at holde en Vogterdreng. Under Paa-beraabelse af sin Ret i Henhold til Forordningen om Markfred indanker han trøstigt sin Sag til den høje Amtsskoledirektions Afgørelse og Kendelse; idet han er fuldt og fast overbevist om, at den højerværdige Direktion baade vil og kan skaffe ham hans Ret. Angaaende oven-

nævnte Sag tilskriver Amtsskoledirektionen Skolekommissionen for Grundfør og Spørring Sogne saaledes:

»Skolelærer og Kirkesanger H. Schelderup i Grundfør har under 12. Juni sidstleden andraget paa, at faa den Embedet tillagte Tofte og Marklod indhegnet. Efterat Skolekommissionen har under 30te f. M. derover afgivet sin Betænkning, skulle Vi ikke unnlade tjenstligt at melde til behagelig Kundgørelse for Vedkommende: Det er overensstemmende med § 54 i Anordning af 29de Juli 1814, at Hegnet om Skolens Gaard, Hauge og Jordlod (Toft) vedligeholdes af Sognets gaardbrugende Beboere. Vi nære desaaarsag ingen Tvivl om, at Grundfør Sogn, der stedse har udmærket sig ved Omhu for Skolens Sag, ogsaa snarest muligt, samt paa den for Lærerens Agerbrug bekvemteste Tid, besøger Hegnet om Skolens Toft anordningsmæssigen istandsat. — Skolekommissionen vilde til den Ende i et Møde beraadslaa angaaende de derhen hørende Foranstaltninger, samt til et saadant Møde indvarsle nogle af Sognets hæderlige Mænd; for at besørge Sagen fremmet paa den for Communen bekvemmeste og mindst bekostelige Maade. Ligesom vi i den Anledning haabe en fuldkommen Overensstemmelse tilvejebragt, saa vil Beslutningen i fornævnte Møde blive at tage til Følge, men i Tilfælde af Dissens forvente vi derom fornøden Indberetning. — Hvad angaaer Skolejordens eller den øvrige Marklods Indhegning, da bør dette have sit Forblivende, indtil vi nøjere have undersøgt de lokale Omstændigheder angaaende den over Skolejorden anlagte Vej«.

Aarhus Amtsskoledirektion, d. 16de August 1819.

F. Güldenchrone.

A. Secher.

Den af Amtsskoledirektionen fremsendte forstandige Skrivelse syntes at kaste et forsonende Skær over de stridige Sind; thi ikke alene blev Afgørelsen godkendt af Skolekommissionen og Bymændene; men ogsaa af Skolemesteren — ialtfald indtil videre — Forøvrigt blev det i en Indberetning til Direktionen klart og tydeligt fremhævet, at det aldrig havde været Sognemændenes Agt at løbe fra deres Forpligtelser angaaende Indhegning af den til Skolen hørende Toft. — Bondestoft kaldet. — Der blev gjort opmærksom paa, at naar Bylauget i Juni Maaned ved Gadestævne havde nedstemt Sagen, var det fordi man fandt det baade upraktisk og lidet hensigtsmæssigt, nu da Sæden var saaet, samt midt i den travle Sommertid, at tage fat paa et Arbejde, som uden Skade for nogen kunde vente, til Efteraaret var

for Haanden. Endvidere ønskede man at gøre den høje Amtsskoledirektion bekendt med, at der netop i Foraaret 1819 var udført et stort Reparationsarbejde og delvis Nybygningsarbejde baade paa Skolehuset og Udhuset, ligesom ogsaa, at hele Skolegaarden var blevet brolagt; saa Skolekommissionen egentlig fandt det lidt utidigt med Schelderups Klage. Men efter hvad der fremgaar, baade ved den som ogsaa ved anden Lejlighed, har den gode Skolemester sikkert været en ret stridbar Herre.

I en Aarrække gaar nu Livet for Grundfør Sogns Vedkommende paa det skolemæssige Omraade sin jævne og rolige Gang, og uden at noget særligt sker, der sætter Sindene i Bevægelse. Hr. Skolelæreren faar, efter derom fremsendt Ansøgning, Cancelliets Approbation paa at faa af Amtsprovstiets Skolelærer Hjælpekasse et rentefrit Laan af 100 Rdl. i Sedler i 6 Aar, hvilket meddeles baade Hr. Schelderup og Skolekommissionen til behagelig Efterretning i Amtsskoledirektionens Skrivelse af 20de August 1824. Som Sikkerhed for Laanen maa stilles Embedets Indtægter. Men omsider begynder Striden at blusse op igen, og Anledningen hertil er følgende: I 1821 sælger Købmændene Mussman og Schnedler Haraldslund til Proprietær Kastrup. Han har Gaarden i 9 Aar, og sælger den derefter til Proprietær C. L. Walther. Denne Mand var en Holstener, og han hørte til den Klasse af dygtige Nordtyskere, som i første Halvdel af det 19de Aarhundrede kom her til Landet for at drive baade et fremskredet Agerbrug (det holstenske Kobbølbrug) og Mejeribrug (Hollænderi), og som det danske Landbrug skylder en Del. Det første Aar han er her, nedlægger han en Protest mod den approberede Skoleligning, og i Skrivelse til Skolekommissionen af 31te Marts 1831 procederer Walther for at blive fritaget for at svare Bidrag til Skolevæsenet under Henvisning til, at Haraldslund har Sædegaardsrettighed og som saadan er fritaget for Skat og Tynge, som og ved Fundatsen af 1ste Juni 1732 Art. 7. Endvidere stiller han Krav om at faa Bondestoften, der af H. Rosborg var tilsikret Skolen — saalænge Verden

staar — sig tilbagegivet fri og frels. Han mener sig berettiget til at stille disse Krav, da han ikke kan erkende, at Skoleanordningen af 29de Juli 1814 kan sætte disse gl. Bestemmelser ud af Kraft. Det ejendommelige ved denne Protestskrivelse er, at den er affattet paa Tysk og slutter: »Mit Achtung. Eure Wohlehrwürden gehörsamster« C. L. Walther, Haraldslund. Under 8de April 1831 bliver Walthers Skrivelse med en lang og velaffattet Erklæring fra Grundfør Skolekommission tilstillet Skoledirektionen til Afgørelse ved Resolution. I Kommissionens Erklæring bliver det med stor Kraft fremhævet, at Hr. Walther skyder langt over Maalet, og at de gamle Bestemmelser er ophævet ved Lov af 29de Juli 1814, at der efter dennes § 55 skal lægges en Hovedligning til Afholdelse af Skoleudgifter, som alle Beboerne skal svare til efter sit Hartkorn. Endvidere gøres opmærksom paa, at de tidligere Ejere baade Mussman og Schnedler og Kastrup har forhen betalt, selv om der for de førstes Vedkommende er sket efter Udpantning. Der fremhæves, at Hr. Kastrup, der har juridisk Uddannelse og selv var Skolepatron, i 5 Aar altid har været en præcis Betaler. Med Hensyn til Bondestoften, der har været indlemmet i Embedet i 99 Aar henvises til Fundatsens Art. 5, og man finder det af Hr. Walther fremsatte Krav uden nogensomhelst begrundet Ret. — Ganske vist er den omhandlede Toft i Henhold til Fundatsen af 1732 tillagt Skoleembedet bl. a. som Vederlag til Skolemesteren for Vedligeholdelsesarbejde og Reparation af Skolehus, Brønd og den grundmurede Begravelse. Denne Forpligtelse er jo ophævet ved Forordningen af 1814, men da der ikke er gjort Indsigelse og Reclamation i behørig Tid, er den nu indlemmet i Embedet, og maa forblive her. Det oplyses endvidere, at Hans Rosborg i sin Tid ikke har opfyldt sine Forpligtelser i Henhold til Skoleanordningen af 1739 vedrørende Sædegaardsejere. — Samtidig med Klagen og Erklæringen indsendes en Afskrift af Fundatsen af 1732, der bl. a. udviser, at Haraldslund Anno 1683 ved Viborg Landsting som Sædegaard er fridømt for Tiender og andre Afgifter

at svare med Sognets Mænd, og der findes i § 7 den Passus: »Der svares ej noget til Skolen af Gaarden, uden hvad Ejeren selv vil, og Gud gifver dennem i Sinde«. Under 26de April afsiger Skoledirektionen (Stiftamtmand Rosenørn og Provst Ramming, Harlev) den Kendelse: At da alle disse gamle Bestemmelser er sat ud af Kraft ved Skoleanordningen af 29de Juli 1814, maa Hr. Proprietær Walther præstere de ham ved Ligning paalagte Bidrag til Grundfør Skolevæsen, og Kendelsen her gaar et Skridt videre end i 1819, idet den godkender, at al Haraldslunds Hartkorn drages ind under Ligningen, uanset om det har Hovedgaardstakst eller er alm. Bondehartkorn. Skolekommissionens Synspunkter tiltrædes ganske og aldeles ogsaa med Hensyn til Toften, som Direktionen ikke kan indrømme ham nogensomhelst Ret til. Det henstilles til Kommissionen straks at inddrive resterende Bidrag ved Udpantning. Forøvrigt overlades det til Hr. Walther at søge anden Decision, hvis han er utilfreds, ved at indanke Sagen for det kongelige, danske Cancelli. Hr. Walther fører ikke Sagen videre.

Foruden den ovenfor omhandlede Strid kommer Proprietær Walther ogsaa paa Kant med Skolelærer H. Schelderup angaaende Ydelse af Degnebyg, Nannest og Højtidsoffer, som han nægter at betale. I den Anledning sender Degnen i Marts Maaned 1832 en Klage til Skoledirektionen, hvori han besværer sig over dette Forhold og oplyser, at han af tidligere Ejere dog har modtaget noget fra Haraldslund, men saa vidt man kan skønne, lidt ubestemt. Skoledirektionen sender Klagen til Sognepræsten Hr. Tønning til Erklæring, og med Anmodning om saavidt muligt at oplyse, hvor stor en Del af Degneydelsen — der for hele Sognet er vurderet til 9 Td. 2 Skp. Byg in Natura — der kan repareres paa 10 Td. 4 Skp. 1 Fdk. $1\frac{3}{10}$ Alb. af Haraldslunds Hartkorn. Sognepræsten undersøger Sagen efter bedste Evne, men han maa i Skrivelse af 12te April 1832 meddele, at det er ham umuligt at opgive noget bestemt om den Sag, hverken i Præstembedets eller i Skolens Arkiv kan der findes noget

til Løsning. Sagen er, at denne Afgift paalignes ikke efter Hartkorn, men efter halve og hele Gaarde, og det kan være ret forskelligt for de enkelte Gaarde, da Ydelsen bestaar i Naturalier saaledes: Brød, Æg og Gæs m. m. samt Offer i Penge. Sognepræsten kan endvidere oplyse, at Degnen Lange i sin Tid ofte ingen Ting havde modtaget, samt ogsaa, at Hr. Gertsen, mens han var Ejer, havde leveret Brænde og Korn istedetfor andre Naturalier; ligesaa, at Mussman, Schnedler og Kastrup havde betalt 6 Rdl. om Aaret foruden 1 Rdl. hver Gang i Højtidsoffer. Han tilføjer, at han har talt med Hr. Walther om Sagen, og animeret ham til at fortsætte i samme Spor, men han havde ganske afvist Sagen under Henviisning til Fundatsen af 1732. Hr. Tønning sender Sagen tilbage til Skoledirektionen, og denne returnerer den til Skolelærer Schelderup med en Henstilling om at faa Spørgsmaalet endelig afgjort gennem en Retssag, hvilket Hr. Schelderup tager til Følge, og Resultatet foreligger i Udskrift af Hasle m. fl. Herreders Domsprotokol i Sagen Skolelærer og Kirkesanger H. Schelderup, Grundfør, contra Proprietær Walther, Ejer af Haraldslund, afsagt d. 3die September 1834.

Thi kendes for Ret:

Contracitanten Proprietær Walther, Haraldslund, bør for Tiden fra 1ste Juni 1830 til Juni 1832 af det Hartkorn 10 Td. 4 Skp. 1 Fdk. $1\frac{7}{10}$ Alb., hvortil den under Haraldslund henlagte Bondejord er ansat, til Hovedcitanten, Skolelærer og Kirkesanger Schelderup i Grundfør, erlægge de saakaldte Degneindkomster, aarligt beregnede af 10 Td. Hartkorn til 2 Skp. Byg, som leveres til Jul, 12 f . Brød, hvoraf den ene Halvdelen leveres til Paaske, den anden til Jul, en halv saltet og røget Gaas, som leveres til Jul, og en Snes Æg, som leveres til Paaske, samt ligeledes for den følgende Tid yde ham lige Afgift. Saa bør han og for den anførte Tid fra Jul 1830 til Jul 1832 betale Hovedcitanten i Offer 7 Rdl. i Sølv, dog med Fradrag af 1 Rdl. 2 Mk. 6 Sk. Sølv, som allerede er betalt, samt for den følgende Tid, saalænge han ejer og beboer Haraldslund, til hver af de tre store Højtider ligeledes til ham erlægge Offer med 1 Rdl. Sølv. — Processens Omkostninger ophæves, og der tillægges i Salarium Prokurator Ingerslev 20 Rbd. i Sølv og Prokurator Jensen, Aalborg, og Nygaard, Horsens, hver 2 Rbd. i Sølv, som udredes af det Offentlige. — At

efterkomme, forsaavidt det idømte er forfaldent til Betaling, inden 15 Dage efter denne Doms lovlige Forkyndelse under Adfærd efter Loven.

Men skønt Hr. Walther ikke appellerer Sagen, gaar der næsten 1 $\frac{1}{2}$ Aar, inden han efterkommer Dommen, og det foranlediger Skolelærer Schelderup til, i Skrivelse af 1ste April 1836, at anraabe Cancelliet om Bistand for at faa sit ved Dom lovlig fastsatte Smaaredsel og Højtidsoffer udbetalt. Sagen bliver tilstillet Skolekommissionen til Erklæring, denne undersøger Forholdene og tilbagesender Sagen med Bemærkning, at Klagen er berettiget, hvorefter Cancelliet afsiger den Kendelse, at Skolelærer Schelderup vil faa sit Tilgodehavende hos Proprietær Walther inddrevet ved Udpantning, saasomt Henvendelse sker til Herredskontoret og ved dettes Foranstaltning. Dette meddeles ham til Efterretning.

I Striden mellem Proprietær og Skolelærer bliver saa Udfaldet dette, at den sidste vinder Sejren, og Hr. Walther maa betale, selv om det først sker gennem Udpantning. Hermed er vi imidlertid ikke færdig med Hr. Schelderup; thi som det vil erindres, forlanger han i sin Skrivelse til Amtsskoleledningen af 12te Juni 1819 foruden Toften ogsaa Markjorden hegnet, hvor saadant mangler. Sagen blev af Direktionen dengang stillet i Bero indtil videre. Nu tager han imidlertid Sagen op paany ved en allerunderdanigst Forespørgsel af 17de Juni 1837 til højvelbaarne Stiftamtmand Rosenørn. I Skrivelsen oplyser Hr. Schelderup, at længe før hans Tid har Skolelodden været hegnet paa den nordre Side med Jordvold og paa den østre med Grøft, og nu er det hans Ønske at faa ogsaa den søndre Side indhegnet, og han er saa ædelmodig at tilføje: selv om det skal ske paa egen Bekostning; som det nu er, maa han lide Skade og taale Fornærmelser baade af Kreaturer og ved Omkørsel, dér er nemlig en Vej langs Lodden — vistnok dengang kun en Markvej —; han anser endvidere Naboen Chresten Pedersen for pligtig at deltage med Halvpart i Udgifterne. Han slutter sin Forespørgsel med en Tilkendegivelse af, at han intet tør paatage sig, før den høje Øvrigheds Decision foreligger i Sagen. I den

Anledning tilskriver Stiftamtmanden Grundfør Skolekommission d. 13de Juni: at det er Skoledistriktets Sag og Pligt at besørge lovmæssigt Hegn omkring Skolelodden, hvorvidt Chr. Pedersen er pligtig at deltage i Omkostningerne maa ordnes paa lovmæssig Vis enten ved mindelig Overenskomst eller ved Søgsmal. Han understreger endnu en Gang, at Sagen maa ordnes snarest muligt ved Skolekommissionens Foranstaltning, Men Sagen trækker dog ud, saa der intet Arbejde med Hegn bliver udført i Sommeren 37. For nu imidlertid at føre Søgsmålet til en Afslutning, møder Provst Magnussen, efter Konference med Stiftamtmanden, paa Aastedet for personlig at tage Forholdene i Øjesyn og tale med Parterne om Sagen. Resultatet heraf bliver, at Skoledirektionen d. 16de Maj 1838 afsiger den Kendelse: »at Hegnet skal opføres snarest muligt, og Arbejdet paabegyndes straks. Udgifterne ved Hegnets Opførelse — en Jordvold med Grøfter — maa fordeles med Halvdelen til Sogmændene og Halvdelen til Chr. Pedersen. Hver af Parterne lægger den halve Jord ud til Hegnet, og naar Arbejdet er udført, skal det synes og godkendes af Hegnsynsmændene for at fastslaa, at det er i lovmæssig og forsvarlig Stand. Afgørelsen, der kan indankes for Domstolene, bliver taget til Følge, og Arbejdet udført som Kendelsen lyder; saa ogsaa i den Sag staar Schelderup som den sejrende Part. —

I lidt over 35 Aar var Henning Schelderup Skolemester i Grundfør, nemlig fra 1816 til hen paa Aaret 1851, hvorledes han har været som saadan, ved jeg ikke nøje, men af det foreliggende fremgaar det, at han med Energi har varetaget og hævdet Embedets Rettigheder, Han har været en Ordensmand og sikkert en dygtig Landmand, og den Tanke ligger ret nær, at han ogsaa som Børnelærer har udført et samvittighedsfuldt og dygtigt Arbejde. Han hørte til dette Kuld af Ungdomslærere, der kom til at lægge Grund under det Oprejsningsarbejde, som blev udført i vort Folk efter det haarde Nederlag i Aarhundredets Begyndelse, og som det danske Folk staar i den dybeste Taknemlighedsgæld til.

Persillekræmmere og Bondegartneri i Væhr Sogn omkring Midten af forrige Aarhundrede.

Ved A. I. GEJLAGER.

I min Afhandling: Særlige Industrier i Væhr Sogn (Aarhus St. Aarb. 1921, S. 71) har jeg omtalt Havebruget i Væhr Sogn og Persillekræmmernes berømtmelige Markedsrejser.

Efterfølgende mere udførlige Skildring skyldes Partikulier Søren Peder Houmann, Søvind, der som stor Dreng tog Del i Havebruget paa sin Fødegaard i Haldrup og fulgte med Faderen Jens Houmann paa de lange og tit drøje Ture til Midtjyllands Markedspladser.

Jeg lader da min Hjemmelsmand fortælle om de gamle Persillekræmmers Virksomhed hjemme og ude.

— — — Jeg holder mig her til Bedriften paa min Faders¹⁾ Gaard (i Haldrup).

Tidligt paa Foraaret, ofte 2. Paaskedag, havde vi Gravekarle, som det kaldtes: Tjenestekarle, Gaardmandssønner og gode Venner, 7—8 Stykker, mødte hver med sin Spade; der skulde graves til Gulerødder, de saakaldte Stensballerødder. — Der skulde dyrkes mange; thi i de sidste tre Efteraarsmaaneder skulde der køres 1—2 Ture ugentlig til fjerne Efteraarsmarkeder, og til hver Tur medgik gennemsnitlig 5 Tdr. — Naar et Bed var gravet, revet og tilsaat, blev det trampet fast med et Par Skøjter, d. v. s. et Par Brædestumper, hvorpaa der var fastgjort en

¹⁾ Se Aarb. 1921, Side 76.

Strimmel Læder til at stikke Foden i. Dette Arbejde maatte jeg besørge som 10—12 aarig Knøs.

Efter en saadan Dag var der om Aftenen Graver-gilde, og det hændte ikke sjældent, at Piger og Døtre var med.

De øvrige Forberedelser til Saaning af Urtefrø kunde Gaardens Folk selv besørge.

Det kunde hænde, naar Efteraaret kom, at der var Marked to Dage i Rad paa to forskellige Steder, og de skulde helst begge udnyttes. Ved en saadan Lejlighed maatte der læsses 2 Vogne et Par Dage forud, og det sidste Læs skulde saa en af Moders Brødre køre et Stykke paa Vej. Naar Fader var færdig med den første Dags Handel, mødte han Svogeren om Aftenen i en aftalt Kro; her spiste de Aftensmad, hvorefter de byttede Vogne. Far fortsatte saa Turen til det næste Marked, medens Svogeren kørte hjemad med den tomme Vogn.

Persillekræmmere var godt anskrevne alle Vegne, hvor de kom frem, og deres Virkefeldt var stort. — Min Far besøgte Aarhus, Anbek, nær ved Frijsenborg, Trust, Ans, Kjellerup, Vinderslev, Silkeborg, Salten, Vrads, Kristianshede, Nørre Snede, Kollemorten, Klovborg, Bræstenbro, Ry, Skanderborg, Vejle og vor nærliggende Købstad Horsens.

En Vogn til et saadant Marked var læsset med ca. 5 Tdr. Gulerødder, 100 Stk. Hvidkaal, 1—2 Skpr. Rødløg, 100 Stk. Selleri, 1 Td. Æbler, 4 Skp. Pærer foruden Persillerødder, Porre, Timian, Pastinakker — og Stokløg ikke at forglemme. Disse sidste var imidlertid intet værd, men det forstod Folk sig ikke paa i de Tider, da de ikke havde Spor af Kendskab til Dyrkning eller Værdi af Havesager, og det betragtedes som en Flothed, naar vi i Tilgift ved en Handel kunde give et Par Bundter af denne Vare i Tilgift, skønt det ikke var andet end Rødløg, der var bleven langhalsede eller løbne i Stok.

Vi vil nu tage et Par Stikprøver af disse Markeder og følge et saadant Læs. — Lad os begynde med Nørre Snede.

Vejen er 5½ Mil, og vi skulde køre hjemmefra tid-

ligt om Morgenen Dagen forud for at være paa Pladsen i rette Tid. Et lille Bed blev taget i Aastedbro Kro; derefter fortsattes Turen, og vi kunde saa være paa Markedspladsen ved 3—4 Tiden, altsaa Dagen før Markedets Afholdelse. — Den, der kom først paa Markedspladsen, fik den bedste Plads, og det gjaldt derfor om at være tidligt paa Færde. I den Anledning kunde man finde paa at bede i Molgjer Kro $\frac{1}{2}$ Time for derefter at smutte forbi dem, der bedede i Aastedbro. Der blev saa Halløj blandt disse med at faa spændt for og komme bagefter, — men forsilde.

Vi kørte dengang alle i stiv Vogn, og det tog derfor ca. 10 Timer, iberegnet Opholdet i Kroen, med at passere den Vejstrækning paa $5\frac{1}{2}$ Mil, da vi maatte køre i Skridtgang det meste af Vejen.

Naar alle vi Kræmmere fra Væhr Sogn blev samlede, kunde der være 10 a 15 Læs og 2 Mand ved hvert Læs, og vi mødtes i Kroen.

Nørre Snede Marked var af nyere Dato end de andre omtalte Markeder, og da dette oprettedes, nedlagdes Vrads Marked. Nu var det mærkeligt nok, at Dagen blev fastsat til d. 31. Oktober, da det gamle Kristianshede Marked holdtes paa samme Dag, og mellem disse to Pladser var der kun $2\frac{1}{2}$ Mil, saa man skulde synes, de kunde skade hinanden. — For at komme til Kristianshede kørte vi tidligere over Bræstenbro, Grædstrup, Løvet, Vrads, Store Høllund til Lille Høllund Kro; men da der nu blev to Markeder samme Dag, lagde vi Vejen om ad Snede. Forskellen paa Vejlængden var kun 1 Mil, og da Snede Marked var langt større end det andet, kunde man her tage Bestemmelse om at fortsætte eller at blive.

Nu sad vi altsaa hele Flokken i Kroen og drøftede, hvem der skulde fortsætte til det næste Marked. Her var $2\frac{1}{2}$ Mils Kørsel paa Sandvej gennem Lynghede og meget træls, saa der skulde nogenlunde kraftige Heste til den Tur. — Begge disse to Markeder var gode; men naar der kun kom 3 Læs til Kristianshede, var dette langt de bedste; men det vidste kun de tre Mænd, som var vant til at komme der.

Der var tre Mænd, som altid blev udpegede til at

fortsætte, og blandt disse var Far den ene; og Betingelserne var, at ingen andre maatte følge efter; der var kun Plads for tre, og dermed Punktum.

Ved det her omtalte Marked, hvor jeg som Dreng var med, var der en af de tre Mænd, som gjorde Indsigelser; han vilde ikke fortsætte, medmindre han kunde faa 10 Kroner af dem, som blev tilbage, og det gik man efter nogen Forhandling ind paa. Men nu forlangte de andre to samme Betaling, ellers vilde de blive, hvor de var. Det endte med, at de alle fik deres 10 Kr. for at fordufte. Man kunde imidlertid godt have sparet Pengene, for naar de tre kunde blive ene paa Pladsen, var de kørt alligevel og havde maaske fundet sig i, at en fjerde fulgte med.

De tre Mænd, som fortsatte, skulde overnatte paa Lille Høllund Kro, som laa $1\frac{3}{4}$ Mil Nord for Nørre Snede, og hertil naaede man saa lidt ud paa Aftenen, og enten man kørte den ene eller den anden Vej, skulde der overnattes der. Vi var ventet, og straks efter Ankomsten var Aftensmaden, Suppen, parat. — Persillekræmmerne var velsete i Kroen og kom som Regel i Seng om Natten; de øvrige besøgende, som søgte Nattely, og dem var der mange af, maatte ligge paa et Høloft. — Den Aften i Kroen var altid livlig; Punche, Kortspil, Handlen med alt muligt, Bytten Ure, Piber, Knive osv. Først langt ud paa Natten blev der Ro.

Næste Morgen fortsatte hele Troppen videre til Bestemmelsesstedet, hvortil der endnu var $\frac{3}{4}$ Mil. — Her midt i Lyngheden uden Spor af Plantning laa Markedspladsen. Hele Bebyggelsen bestod af et lille Hus og en lille Gaard, hvorpaa der holdtes 2 Stude og et Par Køer samt nogle Faar. Husene var tækket med Lyng. Saa vidt Øjet kunde række, saa man kun enkelte Huse titte frem i Lyngen og saa nogle sandede Vejspor gennem Heden. Paa Grund af de daarlige Beboelsesforhold var det altsaa, vi maatte overnatte i Kroen; thi her ude var det daarligt nok, vi kunde faa vore Heste i Hus, mens Handelen foregik. Paa Vejene gennem Lyngen saas af og til et Køretøj forspændt med 1 eller 2 Stude, og paa Vognen sad som Regel

kun Mand og Kone. — Paa Pladsen var opstillet nogle Krambodtelte, og Beværtningen foregik i de to nævnte Ejendomme. Man skulde undres over, at der paa en saadan Plads kunde samles et Par Hundrede Mennesker, naturligvis mest Mænd. — Der handlede særlig med Stude og Faar, ikke saa meget med Køer og Kalve. — Det, som Markedsgæsterne først skulde have besørgt, var Indkøb i vor Forretning, og saa livligt gik Handelen, at vi som Regel kunde forlade Pladsen ved 1—2 Tiden.

Paa Tilbagevejen gjorde vi et Ophold i Kroen, hvor vi havde været om Natten, og indtog en god Middag, før vi kørte videre. — Det skete ikke sjældent, at vi kom til Snede, før vore Kammerater der havde udsolgt. Vi gav dem saa et Leve og et Paa Gensyn i Forbifarten og fortsatte til Aastedbro, hvortil de øvrige ankom en Times Tid senere. Her kom nu Kassen med Madvarerne frem, medens mange Snapse af den medbragte Bimpel fulgte Maden paa Vej. De fleste medbragte selv deres Madpose med Brød, Ost, Rullepølse osv. Brødknivene kom frem, og de lavede selv deres Mad. — Efterhaanden var nu hele Flokken fra begge Markedspladserne bleven samlet, og saa drøftedes Dagens Begivenheder, medens den ene Omgang Kaffepunche efter den anden blev sat til Livs.

I hine Tider, da man ingen Jernbaner havde, var der ofte livlig Færdsel paa Landevejene, især paa Markedsdage. De mange vejfarende søgte ogsaa Kroerne, saa der kunde undertiden blive en ret stor Forsamling af mange Slags Folk; der kunde ogsaa være Damer imellem. — En eller anden kunde tumle en Violin eller en Harmonika, og saa skulde der danses. Vi fik Adgang til Storstuen. Kromandens Kone, Døtre eller Piger blev budt med, og Dansen gik nu lystigt en Times Tid eller to. Persillekræmmerne gav den med Træskostøvler paa; Kromanden maatte se, om han kunde faa nogen Erstatning for Slid paa Gulvet ved Salg af Kaffeknægte. — Naar Selskabet forlod Kroen, var Stemningen som Regel høj, og det gik ud over Bæsterne, for de tre Mil, vi havde hjem, skulde tilbagelægges i to Timer, og det kan betragtes som

ganske sikkert, at mange Horsensboere blev vækket af deres søde Slummer, naar de femten stive Vogne i Rad kom raslende gennem Byen, og de mange Varer, man havde faaet i Kroen, blev ordentlig rystet sammen.

Tidligere, rigtig i Barndomsaarene, fik jeg og min yngre Søster Lov at blive oppe, til Far kom hjem fra Marked, og mange Gange gik vi ud for at høre efter Vognrummelen; vi kom nu og da med den Besked, at vi nok troede at kunne høre dem i Horsens, en god Mil borte, men det var helt ude ved Lund, to Mil borte, for da vi en halv Time senere var ude at lytte, var de først kommen til Horsens. Endelig kom de da hjem, og nu skulde det, som vi længtes efter, foregaa, nemlig Tælling af de mange Smaapenge. Saa snart Far og hans Medhjælper var kommen til Sæde ved den øverste Bordende for at faa noget varm Mad, som de nok kunde trænge til, trak Far en stor Læderpose op af Lommen fyldt med Sølv- og Kobbermønter, og dem maatte vi nu tælle, mens han spiste. Kobbermønterne, 16 Skilling til en Mark, blev sat i Tutter for sig, 4 Skillinger for sig, Tremarkstykker, Dalere og Specier ligeledes, saa den nederste Bordende til sidst var helt oversat med Tutter, som saa igen skulde sammentælles til Dalere for til sidst at ende i et Pengeskab, som hang over Sengen, og som havde mange smaa Skuffer til de forskellige Smaamønter. Vi fik vore Tællepenge, og de kom i en Sparebøsse. Tænk, hvad en Sparebøsse var dengang! Hvad det vilde sige, at vi selv var Ejere af Penge, noget der aldrig maatte røres ved, før der blev en stor Sum. — — —

Det første Marked, der blev holdt i Silkeborg, efter at der var bleven anlagt en Handelsplads, var i Aaret 1853. Paa Pladsen, hvor Markedet skulde holdes, stødte tre Landeveje sammen, en fra Horsens, en fra Kolding og en fra Aarhus, og umiddelbart uden for Byen ved Papirfabrikken en fjerde fra Viborg. Paa nævnte Tid var der ingen andre Bygninger ved Handelspladsen end et Handelshus, kaldet Hammer; lidt længere mod Nord laa Papirfabrikken.

Dette ny Marked skulde Far prøve, han havde med sig Husmand Jens Mikkelsen. Da de undervejs bedede i Salten Kro, fik de at vide, at de maatte være belavede paa ikke at kunne faa Natteleje i Silkeborg, da der ingen Kro var. De blev da i Salten til næste Morgen for derefter at fortsætte de sidste $1\frac{1}{4}$ Mil. Da de ved 9—10 Tiden kom til Bestemmelsesstedet, var der allerede samlet en Del Folk. Man skulde straks se, hvad Fars Vogn indeholdt, og Handelen var øjeblikkelig i Gang; der blev ikke engang Tid til at faa Hestene fra; de maatte nøjes med en Tot Hø foran Vognstangen, og efter et Par Timers Forløb var Vognen tømt, og straks derefter forlod de Markedspladsen for i Salten Kro at nyde deres Middagsmad, inden de drog videre hjemefter.

Femten Aar senere gjorde jeg min første Tur med til Silkeborg, og efter Fars Udsagn var der allerede i disse Aar sket en mægtig Forandring, idet Byen nu havde faaet Karakter af Købstad med Forretninger af alle Slags.

Efter den Tid var det omtrent en fast Regel, at vi hvert Aar til Mortensaften kom til Silkeborg med vort Læs. Paa den Tur havde vi hver Gang et Par Tdr. Vintergravenstener med; de havde nogen Lighed med ægte Gravenstener, og vi brugte da en Fremgangsmaade, som vi kaldte at husere. Jeg og Far gik med hver en Kurv paa Armen fra Dør til Dør. Prisen blev ikke altid lige stor, men gennemsnitlig fik vi 3—4 Kr. for Skæppen.

I de 16 Aar, indtil jeg som Mand overtog Gaarden og ophørte med Markedskørsel, blev Byen helt ukendelig.

Endnu skal omtales et Par Markeder, nemlig Anbæk og Trust. Det første var et stort og godt Marked, hvtilket ogsaa gjaldt vor Forretning, da kun 2—3 Vogne fandt Vej dertil. Vejen til Anbæk over Skanderborg, Venge, Nørre Vissing, Laasby og Farre var 7 Mil. Her var kun en Kro og et Handelshus. Stedet ligger omtrent midt mellem Aarhus, Viborg og Silkeborg. Fra disse Byer havde der som Regel, før vi kom, indfundet sig flere Vognmænd med Telte og Kasser.

Teltene blev først opstillet næste Morgen. Disse mange Mennesker kunde ikke alle komme i Seng, hvorfor en Del af dem sammen med os og flere andre, nemlig Karuselejere, Skærslibere, Pottemagere, Træskohandlere, Zigøjnere og mange andre fik anvist Plads paa et Høloft i Kroporten oven over Stald og Køreport. I Porten var der en Stige, som førte op paa Loftet. Under denne Stige laa noget Hestestrøelse, og her slog et Par af vore Folk sig ned for Natten hver med et Dækken som Overdyne.

I denne Rede var der hele Natten et forfærdeligt Staahej. Tætpakket, som vi laa, var det ikke nemt at finde sig til Rette; af og til skulde en ned i Stalden i et nødvendigt Ærinde. Enkelte forrettede, naar der var nogenlunde Ro, visse Dele af Ærindet ved at gaa et Par Trin ned af Trappen og løfte lidt i Skørterne, og saa var den Sag i Orden. Vore Kammerater under Stigen var ikke særlig begejstrede for den Omgang, og de søgte derfor hurtigt et andet Opholdssted. Naar vedkommende paa Trappen var færdig og kom tilbage, var det ofte meget vanskeligt at finde den rette Baas, og man kunde godt opleve midt i sin urolige Blund at faa en lille Zigøjnerpige om Halsen, og saa blev der selvfølgelig en værre Komædie. — Tidligt om Morgenen kom vi ned i Stalden, gned Øjnene lidt og gik ud for at se, hvordan Vejret var, hvad der havde stor Betydning for et godt Marked. Allerede saa tidligt var der godt Liv i Landskabet; det ene Telt efter det andet blev opslaaet, og i disse kunde man op paa Dagen faa alt, hvad man ønskede sig: Fodtøj, Beklædningsgenstande, Potter, Fade, Porcelæn, Seltøj, kort sagt alt, hvad man ellers maatte til Købstaden efter. — Ved vore Vogne gik det strygende; her mødte Ungdommen i stort Tal. Karlene spurgte Pigerne, hvad de helst vilde have, et Æble, en Pære eller en Gulerod. I Reglen fik de alle tre Dele. — Frugten blev maalt ud i Kopper af Træ, Maal i Otten-dedele og Sekstendedele, halve og hele Fjerdingkar, dog ogsaa i Skæpper, hvilket dog sjældent skete. Kopperne indeholdt det anførte Maal, men saa langt større ud, fordi Bunden sad omtrent midt i Koppen;

derfor kaldte vi dem for Maal, og naar en Kop blev vendt, forstod vi at holde Koppen saaledes, at ingen saa, hvor Bunden sad, og velfornøjet med Handelen gik Ungdommen videre. — En Forsyning fra en af vore Vogne til en Bondemand bestod af følgende. I en Tøndesæk kom først 2 Skp. Gulerødder, saa et halvt Fjdk. Rødløg, 5—8 Hvidkaalshoveder og ovenpaa alle Slags Urtesager, Stokløgene ikke at forglemme; af dem gaves der som Regel 1—2 Bundter i Tilgift. Paa Spørgsmaal om, hvad de kunde bruges til, svarede vi, at de kunne anvendes til Sødsuppe. I et Lommetørklæde fik Manden $\frac{1}{2}$ Fjdk. Æbler. Som man jo nok kan tænke sig, blev der brugt adskillige Kneb, f. Eks., naar Manden fik udleveret Hvidkaalene. Han fik da et stort, fast Hoved mellem Hænderne at føle paa og forlangte maaske 5 af den Slags. Mens han stod og beundrede det faste Hoved, fyldte Kræmmeren 4 Kaal i Sækken; men de var ikke altid saa faste som det femte, der blev lagt øverst. Det opdagede Manden jo først, naar han kom hjem. Manden fik saa Posen paa Nakken, medens Konen tog Æblerne, og de vandrede af Sted.

Det skete ikke sjældent, at vi paa disse Pladser, hvor der fandtes mange forskellige Slags Folk og Varer, kom til at gøre en Byttehandel, navnlig med Viborgfolkene. De vilde gerne have en Forsyning af vore Produkter. Man maa erindre, at Gartneriet ved Købstæderne var maadeligt.

Naar vi efter Dagens Slid og Møje havde faaet Vognen tømt, gik vi hen paa Kroen og fik os en god Suppe for dernæst at vende Næsen hjemad. Efter et lille Ophold ved Vissing Kro naaede vi hjem ved Midnatstid.

Landsbyen Trust, som ligger 2 Mil Vest for Anbæk, blev ogsaa besøgt af os. Her havde vi et udmærket Opholdssted hos en Gaardejer ved Navn Kristen Jensen. — Engang da vi var til et Marked der, blev det et forrygende Vintervejr med Frost og Sne, som holdt sig til Kl. 10 om Formiddagen, og vi var stærkt belavede paa at køre til Silkeborg med Læsset for der at afhænde det paa bedste Maade. Ved Middags-

tid var der dog alligevel kommen en lille Klat Folk og nogle enkelte Kreaturer, men i vort Fag blev vi ene om Handelen, og saa livlig og strygende gik det, at vi næppe kunde faa saa meget Pusterum, at der blev Tid til at faa Gulerødderne sat op fra 2 Skl. til 1 Mark. Vi kunde saa omtrent faa for Varerne, hvad vi forlangte. Allerede Kl. 3 var Vognene tømt og vi kunde køre hjem. Før vi kom til Søbyvad Kro, tog Uvejret til igen, men vi fortsatte alligevel, til vi naaede Laasby Kro, hvor vi saa blev Natten over. Fra denne Kro fik vi saadan en Bunke Utøj med hjem, at vi aldrig havde tænkt os noget lignende. Ja, det var saa galt, at et Dækken, som vi havde med os i Soveværelset om Natten, ved nærmere Efter-syn næste Dag var saa befængt med store kraftige Dyr, at Dækkenet ligefrem kunde bevæge sig.

Paa en Tur til Kjellerup gik der Ild i det ene Hjul — Vognene havde nemlig Træaksler —, og vi maatte gøre et længere Ophold i Salten Kro, til vi der hos en Smed fik Skaden udbedret. Jeg var inde i et Hus for at faa en Spand Vand til at slukke med. Konen udbrød da forfærdet: — Kør endelig bort! Der kan jo komme Brand i Huset. —

Disse Ture var ingenlunde af de behageligste. I 10 à 12 Timer skiftevis at sidde i Agestolen med Benene hængede ned paa Vognhamlen uden Hensyn til, hvordan Vejret var, eller gaa ved Siden af Vognen for at faa lidt Varme i Kroppen, det var ikke morsomt. Naar vi efter Hjemkomsten fra saadanne Ture fik vore Smaapenge talt, havde vi som Regel 30 à 40 Daler for Læsset, alt eftersom Vejr og Besøg havde været heldige.

Persillekræmmerne var godt kendt af alle, og naar vi stille kom agende med vort tunge Læs, sagde man, at Hjulene skreg ganske langsomt:

Vi æ fra Blirup,
vi æ fra Blirup.

Men hjemad, da det gik rask, lød Melodien meget hurtigt:

Blirup, Blirup, Blirup!

Horsens

Vor Frue Kirke og Byens Anlæg.

Af VILHELM MARSTRAND.

I disse aarbøger¹⁾ skrev jeg i 1930 om »Horsens kirker og præster 1532—1700« og nævnte her, at St. Ibs, nuværende Vor Frelser, og Vor Frue kirke ikke kunde være samme kirke, saaledes som i sin tid antaget af Fabricius, samt at St. Ibs kirke ikke, som man nærmest vilde vente det, var byens oprindelige sognekirke, men at man snarest maatte regne, at denne stilling tilkom Vor Frue. Om denne kirkes beliggenhed udtalte jeg mig ikke.

Aage Simonsen skal have tak, fordi han paany fremdrager dette spørgsmål²⁾. Jeg ser deraf, at jeg har overset, at han tidligere³⁾ har søgt at vise, at Vor Frue kirke maa være den, hvis rester blev fremdraget under det nuværende raadhus i 1922, og som han tillige antager var kirke eller kapel for Helligaandshuset. Jeg har da heller ikke taget stilling til dette spørgsmål i den anførte forbindelse.

Men ikke et ord af det, jeg har fremført, udelukker, at Vor Frue skal søges paa det af Aage Simonsen anviste sted, og spørgsmaalet er da blot, om han har ret i, at St. Ibs har afløst en anden Frue kirke, der har ligget næved St. Ibs, og før St. Ibs har været byens gamle sognekirke.

At St. Ibs ikke var det i tidlig tid fremgaar af et pavebrev fra 1482, hvori St. Ibs kirke kaldes et kapel, og dette udsagn »capella Sancti Jacobi« kan ikke bort-

¹⁾ (1930), 26—39.

²⁾ (1931), 127—129.

³⁾ (1926), 124—129.

forklares ved en bemærkning om, at det »vist er tvivlsomt, om der i originalen findes anført, at St. Ibs kirke tilhører klostret, for man skulde da tro, at hvis kirken havde været St. Hans klostrets ejendom, og endda bygget af dette, saa havde pavens tilladelse ikke været nødvendig for at lade menigheden søge kirken«.

Formodninger er nemlig aldrig saa meget værd som kendsgerninger, og det er da heller ikke det Aage Simonsen ikke kan tro, som naaedes ved brevet. Men det, at klostret fik ret til at betjene byens menighed, hvilket i den grad stred mod sognepræstens ret, at en pavelig tilladelse var nødvendig. Denne siger altsaa det samme som betegnelsen af St. Ibs kirke som et kapel: Byen havde en sognekirke forskellig fra St. Ibs.

Begrundelsen for tilladelsen: faren for sørøverangreb, kan kun være et paaskud for at dække over det utiladelige i gennem opførelse af en kirke at tilvende sig hele sognet eller en del af dette, hvilket altsaa i første linie vil sige: de hertil svarende tienderrettigheder. Og det maa kaldes et meget slet paaskud, ti den ene kirke i Horsens kunde ikke være mere udsat end den anden.

At tilladelsen blev givet maa derfor efter al sandsynlighed skyldes, at »kapellet« faktisk er blevet benyttet som sognekirke, fordi den egenlige sognekirke var blevet alt for lille. Og isaafald kan der ikke være tvivl om, at St. Ibs kapel i omfang, som det da ogsaa almindelig er antaget, svarer til St. Ibs kirke, den nuværende Vor Frelsers kirke, hvis murværk i sin helhed er fra tiden kort før 1300, altsaa langt ældre end nævnte pavebrev.

Aage Simonsen er i hovedspørgsmaalet enig med mig, nemlig i at Vor Frue kirke er forskellig fra St. Ibs. Mærkeligt nok overser han, at dermed bortfalder i virkeligheden alle hans indvendinger mod min fremstilling. Ti saa vidt jeg kan se, tror han lige saa lidt som jeg, at en anden Vor Frue kirke har ligget paa Jomfru Marie kirkegaard lige syd for St. Ibs. Og selv om man helst byggede en ny kirke paa den gamle kirkes plads, saa kan der gives masser af eksempler paa, at pladsforholdene førte til flytning. Slesvig, Aar-

hus og Lunds domkirker anlagdes udenfor den gamle bys omraade. Det samme gælder Vor Frue i København, St. Olai i Helsingør, St. Knud i Odense, St. Morten i Randers, og andre bykirker.

Og at Vor Frue kirkes »kalk, sten, klokker, tømmer og anden del« ikke skulde kunne benyttes til forbedring af St. Ibs, saafremt Vor Frue var byens ældste stenkirke, fordi St. Ibs er af mursten, har jo intet paa sig. Kampestenene kunde sælges til fordel for St. Ibs, og hvem siger iøvrigt, at Vor Frue ikke efter branden 1247 eller 1285 delvis var ombygget med mursten, har haft hvælvinger af mursten, og saa videre?

Naar jeg har sagt stenkirke, saa er det, fordi den i St. Ibs kirkes vestgavl anbragte granitportal, der mindst maa være hundrede aar ældre end St. Ibs kirke, sandsynligvis stammer fra denne. Dette mener Aage Simonsen forøvrigt ogsaa, kun mener han, at den først er blevet indmuret i 1700-aarene. Men man har da lov til at spørge: hvor var den i mellemtiden? Og kan denne indmuring ikke paavises arkivalsk? Og dette ikke mindst, fordi grunden til hans indvending er: at »man kan jo umuligt tænke sig, at kirkens monumentale hovedindgang skulde være anbragt ud mod en saa snæver passage«, som den var — kun 2¹/₂ alen — før gadeudvidelsen i 1712. Man behøver da ellers blot at se sig om i middelalderlige byer for at overbevises om, at det var der ikke noget ivejen for.

Mellem de i 1922 under raadhuset fremdragne mure fandtes flere lag af skeletter. Aage Simonsen har heraf ret til at slutte, at man har en kirkebygning for sig. Og man har lov at gaa det skridt videre at sige, at det er byens gamle sognekirke, som man har for sig. I kapellet til et helligaandshus vilde der ikke være blevet begravet saa mange, ti det er ikke tænkeligt, at hospitalslemmer er blevet begravet i selve kirken.

Saa vidt jeg kan se, er vi yderligere enige om, at opfatte denne kirke som den Vor Frue kirke, til hvis nedrivning der blev givet kongelig tilladelse i 1540. At hævde, at denne kirke ikke kan have været sognekirke, fordi der aldrig er fundet begravelser udenfor de fundne mure, gaar ikke an. Negative beviser er

aldrig ret meget værd, og pladsforholdene paa dette sted maa, som det straks nærmere skal udredes, selv i de ældste tider have været saa indskrænkede, at der ikke er noget mærkeligt i, at pladsen omkring kirken tidlig er blevet udnyttet paa anden maade, — vej og stadsgrav — efter at kirken havde faaet en kirkegaard østligere i byen: »Jomfru Marie kirkegaard«.

Senere end dennes anlæg nord for hovedgaden, maa det tidspunkt ligge, da St. Ibs paabegyndtes, ti ellers vilde kirkegården have faaet navn efter denne kirke, som laa umiddelbart nord for kirkegården.

Da Horsens kendes som møntsted paa borgerkrigens tid 1147—1157, kan man regne, at den paa dette tidspunkt har haft grave, og da vi fra andre byer ved, at denne skik blev almindelig i 1130erne, saa kan man sige, at ældste stenkirke og gravanlægget sandsynligvis er fra samme tid. Nu laa dette sidste saa tæt ind mod Vor Frue, at det ikke blot har udelukket enhver udvidelse af kirkegården, men har krævet plads, og man kan da hævde, at den ny kirkegaard senest er anlagt ved denne tid, og forstaaer da samtidigt, at der kun er fundet begravelser indenfor stenkirkens mure, idet begravelser udenfor kirken har været henvist til den ny kirkegaard.

Af denne kirkegaards navn »Jomfru Marie kirkegaard« at slutte til en ældre »Jomfru Marie kirke« er betænkeligt, naar man ikke er stødt paa andre vidnesbyrd om dennes tilværelse, hverken skriftlige eller jordfundne, og det tillige er saaledes, at den forklaring, man derved tilstræber, volder den ny og efter mit skøn uovervindelige vanskelighed, at man saa ikke kan forstaa, hvorfor kirkegården ikke skiftede navn, samtidigt med at kirken fik navn efter St. Ibs.

Forskellen »Jomfru Marie« og »Vor Frue« er derimod under de foreliggende omstændigheder let forstaaelig. Da der er tale om samme helgen, viser navnet paa en gang kirkegaardens samhør med Vor Frue, kirke og forskel i beliggenhed fra kirkegården umiddelbart udenfor denne kirke. Og en ved siden af denne kirkegaard bygget kirke maa naturligvis faa et

andet navn. Det blev St. Ibs kapel, indtil bygningen 1480 ophøjedes til sognekirke. Saa blev navnet til St. Ibs kirke. Efter nedrivningen i 1540 af Frue kirke sammenlagdes den 1548 med klosterkirken, og da kirkegaarden samtidigt flyttedes til klosterhaven, saa var det lige akkurat muligt i 1575, altsaa 27 aar senere, at udlægge den gamle »Jomfru Marie kirkegaard« til torv.

St. Ibs kirke er bygget i senromansk tid. Trap giver ingen aarstal. Aage Simonsen siger 1200—1250, men en lidt senere opførelsestid er maaske ogsaa mulig. Taarnet er ihvertfald først paabegyndt efter 1286, da en sølvmønt, slaaet af Erik Menved, der var konge 1286—1319, i 1927 blev fundet i taarnets fundament. Og Graabrødreklostrets kirke, der ikke kan være ældre end selve klostrets oprindelse 1261, synes i sin ældste form at vise ældre træk end St. Ibs kirke. I dens nuværende mure, der i deres nuværende form, dels stammer fra en større udvidelse c₃ 1400, dels fra en ombygning, paabegyndt før og afsluttet efter branden 1497, fandtes til sidste istandsættelse en del indmurede granitformsten, der antagelig hidrører fra den ældste kirke, men har der til denne været anvendt granit, saa synes den ogsaa at maatte være ældre end St. Ibs, der bortset fra soklen og førnævnte senere indmurede granitportal, *hell* er af mursten. St. Ibs skulde da maaske være paabegyndt c₃ 1270 og kan ihvertfald først være fuldendt efter ødelæggelsen og branden 1285. Til tiden efter branden 1247 eller sidstnævnte tid maa henføres de mursten, som fandtes øverst paa de under raadhuset fremdragne kampestensmure, og hermed foreligger der mulighed for, at granitportalen kan være overført til St. Ibs c₃ 1290. Sandsynligheden taler dog for, at det først er sket efter nedrivningstilladelsen 1540, ti først da indtraadte det forhold, at portalen ikke længere havde brugsværdi paa den oprindelige plads.

At den under raadhuset fundne kirke, og ikke en forsvunden kirke i nærheden af St. Ibs, er en ombygning i sten eller mursten af byens ældste kirke, kan afgøres ved en *byplanundersøgelse*.

Naar Fabricius og Aage Simonsen har hævdet, at byens ældste kirke maa have ligget i nærheden af St. Ibs, er det i virkeligheden ud fra den betragtning, at her var omtrent den gamle bys midtpunkt, og følgelig ogsaa stedet, hvor den ældste kirke maa søges. Hverken iagttagelse eller slutning lader sig imidlertid opretholde. Manglen paa et oprindeligt torv paa dette sted taler derimod, og man kan her ikke henvise til, at byen maa være opstaaet langs en gammel vejlinie, og at denne vej, Søndergade, før 1575 tjente som byens torv. Dette sidste forhold kan nemlig ikke være oprindeligt, og Søndergade kan ikke være del af en gammel vejlinie, al den stund Søndergade ligger udenfor det egentlige vejnet. Mod vest havde den tidligere kun gennem 2 retvinklede knæk ad Hospitalsgade, forbindelse med de to landeveje fra Vejle og Klakring som oprindelig naaede frem til aaens sydside, ihvertfald om sommeren, mens vinterforbindelsen muligvis har gaaet den ret store omvej over Bygholm. Mod nord har der vel nok oprindelig været direkte forbindelse, men i den senere middelalder skete den ad Nørregade—Gavgade gennem 3 retvinklede knæk, og fik først endnu senere en lidt mere direkte forbindelse gennem den forskudte gyde »Graven«. Og endelig udgik forbindelsen mod øst, ihvertfald i den senere middelalder fra Nørregade, ikke fra Søndergade.

Byen har i tidlig tid været befæstet. Det fremgaar indirekte af, at byen som nævnt har været møntsted, direkte af, at dens grave nævnes i flere ældre aktstykker, ligesom en af byens nuværende gyder bærer navnet »Graven«. Spor i terrænet heraf er ikke med sikkerhed paavist. Dette maa skyldes, at graven har været tør, næppe mere end 0,5 à 1 m dyb, foran skærmet af en vold af tilsvarende højde med palisadeværk, ti spor af et saadant anlæg kan naturligvis kun paavises ved gravninger under særlige gunstige omstændigheder. Det maa være et anlæg af denne art, som Erik emune c. 1133 sørgede for udførtes omkring Lund. I Horsens kan tiden ikke sættes senere end c. 1140, og beliggenheden af dette anlæg maa i første linie eftervises ved at sammenholde de faa efterretninger,

man har fra ældre tid, med de nuværende ejendomsgrænser og grundforhold.

Stadsingeniør Bryndum i Horsens vil jeg her bringe en tak for den elskværdighed, hvormed han baade har stillet kort med ejendomsgrænser og højdekurver til min raadighed, og tillige har meddelt mig de mange oplysninger, han ligger inde med om bundforholdene i Horsens. De er saa talrige, at jeg tror, at man med rimelig sikkerhed kan fæste lid til den i det følgende givne fremstilling.

Byens vestre vold og grav maa have ligget, hvor »Graven« nu ligger. Man har ganske vist tidligere ment at kunne finde spor af graven længere mod vest, saaledes som allerede omtalt af Fabricius, og vist paa det af ham udarbejdede kort over Horsens c. 1450. Men de spor, der her bygges paa, kan ikke have noget med byens grav at gøre. Dertil er afstanden fra »Graven« for stor og retningen forkert, ligesom den seneste tids grundudgravninger syd for Søndergade viser, at denne grav ikke har fortsat mod syd, saaledes som Fabricius har tænkt sig det. Der kan følgelig her kun være tale om en grøft eller vandløb, som har afvandet det paagældende areal, og vandet maa have løbet i nordvestlig retning ned til det lille vandløb, som langt ned i tiden førte vandet fra terrænet vest for Smedegade mod vest til Bygholm aa.

Syd for Søndergade har vestre vold og grav ligget, hvor nu Raadhusstræde ligger. Det er i forlængelse af »Graven«, og derved forstaas, at ingen spor af hverken ovennævnte vandløb eller af vold og grav er truffet syd for Søndergade, hverken paa ejendommen vest for strædet eller paa raadhusgrunden. Ved denne beliggenhed er man forøvrigt saa tæt ved den paa sidstnævnte grund fundne Frue kirke, at man med sikkerhed kan hævde, at nærmere denne end Raadhusstræde kan vold og grav ikke have ligget.

Denne beliggenhed af byens vestre vold og grav flugter med østsiden af den fra nord til byen kommende adgangsvej Smedegade, hvis beliggenhed helt og holdent har været bestemt af terrænforholdene.

Arealet mellem Smedegade og engene er først sent blevet bebygget, og Smedegade ligger faktisk paa det eneste sted, hvor man fra »Nørre torv« kunde komme bekvemt til aen. Og naar »graven« flugter med Smedegades østside, saa viser dette, at Smedegade i byens ældste tid har fortsat *udenfor* volden helt ned til aen, saaledes at man har kunnet færdes ned til det overfartssted, som i gammel tid maa have sat denne vejlinie i forbindelse med den ihvertfald om sommeren syd for aen løbende landevej, uden at man kom ind i byen, og at forbindelsen ind til byen maa være sket gennem en port, anbragt hvor linien Graven — Raadhusstræde krydser Søndergade.

Af byens nordre vold og grav er intet spor truffet. Da terrænforholdene her er af den beskaffenhed, at terrænet kort nord for Nørregade stiger stærkt, vilde spor utvivlsomt være tilbage til vor tid eller ihvertfald nyere tid, saafremt vold og grav havde gaaet længere mod nord end husrækken nord for Nørregade. Ser man paa bygrænsen mod nord, som den var paa udskiftningskortet i 1828 og forblev indtil byudvidelsen 1863, vil man se en højst uregelmæssig linie med lutter retvinklede knæk. Denne grænselinie kan kun være opstaaet ved, at en *udenfor* bygrænsen opstaaet bebyggelse paa et eller andet tidspunkt er blevet indlemmet i byen, og da bygrænsen langs hele Nørregade gaar i forskellig afstand fra gaden, saa kan denne grænselinie først være trukket senere end Nørregades anlæg. Og det vil sikkert atter sige, at Nørregade er lagt lige udenfor det sted, hvor nordre vold og grav oprindelig gik.

Trafiken fra nord maa efter indlemmelsen af en ny nordre port være drejet retvinklet om gennem Nørregade, og atter ad Gavlgade til Søndergade og gennem et bajonetknæk ad Fugholm til aen. En saadan vejføring kan først være opstaaet paa et tidspunkt, hvor pladsforholdene har været knebne og trangen til udvidelse stor. Trangen til udvidelse maa først og fremmest have drejet sig om grunde, der strakte sig ned til aen, og inden en udvidelse som den nævnte har fundet sted kan man hævde, at Søndergade maa

være forlænget mod vest og sat i fast forbindelse med landevejen syd for aaen gennem Hospitalsgade og fast bro over aaen. Forlængede man nu Hospitalsgade mod nord ad Hestedamsgade op til »Nørretorv« havde man en ny forbindelse mellem søndre og nordre landevej *udenfor* byen, foruden den, som førte over Bygholm, og som sikkert var hovedforbindelsen, og man kunde da skubbe grænsen ud til denne vejs østside, hvilket ogsaa synes at være sket. Men samtidigt tabte den direkte forbindelse fra Smedegade til aaen sin betydning, og det oprindelige vejareal vest for den omtalte vold og grav i linien Graven—Raadhusstræde blev derefter bebygget. Først naturligvis arealet mellem aaen og Søndergade, siden fra Søndergade videre mod nord. Den gamle vold og grav blev imidlertid liggende, og kunde da senere som offentligt areal udlægges til den snævre og i forhold til Smedegade forskudte, men dog brugelige ny forbindelse til aaen: Graven—Raadhusstræde. Tilladelse til voldareals bebyggelse og anvendelse blev givet af kongen i brev af ¹¹/₅ 1581, og den i nutiden nedrevne bebyggelse paa pladsen nord for St. Ibs kirke har enten sin oprindelse i denne tilladelse eller i en tilsvarende ældre tilladelse for det ældste voldareals vedkommende.

I den senere middelalder gik byens østre grav øst for Graabrødre kloster og skilte dette kloster fra St. Hans klostres ejendom, det senere Stjernholm. Den har saaledes omtrent fulgt nuværende Havnealle, men det vandløb, Fabricius her viser paa sit oversigtskort, er fri fantasi, og den herværende østre grav og vold kan ikke i ret linie have forløbet til den ramte den nordre grav og vold, eftersom grænsen for byjorden som før nævnt afskar det yderste hjørne. Dette forhold er et synligt vidnesbyrd om, at grav og vold oprindeligt, saavel har undgaaet at kravle op paa det bakkeparti, der her skyder sig frem, som, at østre grav og vold tidligere maa have gaaet længere mod vest.

Af en saadan beliggenhed træffes da ogsaa tydelige spor mellem Fugholm og Badstuestræde, og det er i overensstemmelse hermed, at navnet Søndergade standser ved bajonetten Gavlgade—Fugholm, og at forlængel-

sen hedder Borbergade. Det der i sin tid har afbrudt Søndergade maa være den ældre østre grav, som paa et eller andet senere tidspunkt er blevet udvidet og uddybet, saaledes, at den kunde benyttes som havn. Terrænet er her opfyldt, og fast bund ligger i selve linien saa dybt nede, c 3 à 4 m under daglig vande, at der let kan have været en vanddybde i graven paa 2 à 3 m. Terrænet har vel oprindeligt været opfyldt til 1 à 1,5 m over daglig vande. Nu ligger det ved skæringen med Borbergade 2,5 à 3 m over daglig vande.

I samme øjeblik man har set dette, forstaar man bajonetten Fugholm-Gavlgade. Først er grundene øst for Fugholm udstykket fra gaden ned til graven, og fra aen op til Søndergade. Derefter er grunddybden erkendt at være for lille og nord for Søndergade er der blevet udstykket med større dybde. Derved er Gavlgade opstaaet, og man forstaar nu, hvorfor den ikke flugter med Fugholm. Navnet »Gavlgade« maa den have faaet, fordi den har været bebygget med gaarde, der efter nedertysk skik har haft gavle mod gaden, saaledes som Tyskebryggen i Bergen, og mange andre bebyggelser. Samtidigt maa graven være uddybet til havn, og derved er Søndergades forbindelse øst ud blevet afskaaret. Istedetfor har man forlænget Nørregade øst ud, og paa denne maade skabt ny forbindelse med »Sandvej« til »Nørrestrand«. Og der er isaafald ikke noget mærkværdigt i, at denne forlængelse af Nørregade fik navnet *Kattesund*.

Om betydningen af dette ord har i tidens løb været fremsat flere afvigende anskuelser, men man har under indtryk af de meget forskelligartede forhold, hvorunder navnet har været anvendt, nærmest sluttet sig til den opfattelse, at der er forbindelse mellem navnet og visse forsvarsanlæg. Denne tolknings rigtighed for byer som København, Haderslev, Flensborg og Slesvig, kan dog ikke godtgøres, og den passer slet ikke med Königsberg, hvor navnet i modsætning til de øvrige nævnte byer ikke er brugt om gader, men om en kort kanal eller tværhavn vinkelret paa hovedhavnen.

At denne sidste betydning er den oprindelige støttes

af, at navnet paa lignende maade i Portsmouth er brugt om den ene af havnens 2 indsejlinger, og navnets tolkning maa da findes gennem jævnføring med et navn som Kattegat. Da dette bedst er tolket som »det lige og brede sejlløb« maa Kattesund betyde »det lige og smalle sejlløb«, en betydning der ligger meget nær ved et udtryk som kanal eller ordet Nyhavn i København. Denne betydning er direkte bevaret i Königsberg, delvis i Portsmouth, og kan let tænkes at være overført til et gadenavn i byer som København, Horsens og Flensborg, hvor den paagældende gade ligger nær vandet under forhold, der kan tillade et ældre virkeligt »Kattesund«.

I Slesvig og Haderslev kan denne forklaring tilsyneladende ikke bruges, men her ligger den paagældende gade i yngre bydele og maa, som det her vil være for langt nærmere at gøre rede for, være overført fra ældre nærliggende byer, som er blevet overflyttet til og sammenlagt med de nuværende byer.

Af gavebrevet 1261 ses bygrænsen da at have ligget ved den yngre østre grav, og man kan følgelig opstille nedenstaaende oversigt over de tidspunkter, hvor de nævnte udvidelser maa have fundet sted:

- c₁ 1200 Fugholm, senere Badstuestræde.
1247 afbrændes byen.
- c₂ 1250—60 Byen udvides baade i øst, nord og vest.
Stadsret.
1261 Graabrødreklostrets anlæg mellem Badstuestræde og den yngre østre grav, mellem aen og adelgaden (Søndergade).
1285 afbrændes byen.
- c₃ 1290 Den ældre østre grav mellem Fugholm og Badstuestræde udvides til havnen Kattesund, Søndergade afbrydes ved en bro, Gavlgade anlægges og Nørregade forlænges med gaden Kattesund som adgang til »Nørrestrand« ad »Sandvej«, der tidligere maa have ført skraat ned til Søndergade. St. Ibs kapel fuldendes.

Og har byens udvikling været som her skildret, saa er hermed spørgsmaalet, om hvor byens ældste kirke

laa, ogsaa afgjort. Den maa have ligget langs den vej fra nord der førte til aaen. Det er følgerlig kun naturligt, at man under byens raadhus har truffet rester af en kirke, ældre end byens andre kirker. Og endnu tidligere end den kirke, hvis rester er fundet, maa man regne, at der her har staaet en trækirke, af hvilken rester maaske vil kunne paavises under de fremdragne mure, paa lignende maade som det er sket for S. Maria minor i Lund og for S. Clemens i København.

I henføringen af de under raadhuset fremdragne murrester til »Vor Frue kirke« har Aage Simonsen i henhold til det her udviklede saa megen ret, at jeg kun finder anledning til at takke ham for henvisningen hertil. Den har, som her forklaret, muliggjort den rigtige opfattelse af byplanens ældste udvikling. Horsens er ikke en landevejsby, men en »bryggeby«, den ældste bytype, som findes i Norden. Der hører ingen torv til denne type, torvehandlen fandt sted paa en brygge af træ langs vandet. Hedeby og byerne langs Götaelven fremviser andre eksempler paa denne type. I Horsens har den ældste bebyggelse fundet sted paa grundene langs aaens nordre side øst for kirke og præstegaard.

Den landsby, af hvis jorder byen Horsens vistnok er udskaaet, hed Lovby. Dens marker, der laa nord for byen, blev 1540 af kongen skænket til byen, og selv maa den, som vejlinierne viser det, have ligget ved det ældre »Nørretorv«. Her løber landevejene fra Silkeborg og Skanderborg sammen, og herfra førte vej over Smedegade og videre vest for Graven—Raadhusstræde ned til aaen.

Ved Lovby maa Løver syssels tingplads have ligget, og der kan da næppe heller være tvivl om, at den ældste kirke med tilhørende præstegaard er anlagt i aarene umiddelbart efter kristendommens indførelse 966. Præstegaarden er lagt lige ved aahavnen, og herfra kunde efter 966, men ikke før, en udstykning af grunde langs aaens nordside foregaa. Fra dette aar kan byen Horsens altsaa regne sin oprindelse, paa samme maade som en stationsby kan regne sin oprindelse fra det aar, banen blev anlagt og udstyknin-

gen begyndte, og byen vil følgelig om 34 aar kunne fejre sin 1000-aars fest.

Rettigheder som købstad i dette ords senere betydning kan byen naturligvis først have faaet noget senere. Samlet i et »gilde« har byens indbyggere antagelig været fra første færd, men fuldt anerkendt af kongemagten kan dette næppe regnes at være før fra Knud den stores tid c₃ 1020.

Befæstet med grave maa byen som nævnt overfor vist regnes at være blevet c₃ 1130, omtrent samtidigt med trækirkens ombygning til stenkirke. Nogle aar efter afbrændingen 1247 maa byens grænser regnes at være blevet udvidet som omtalt, og samtidigt maa byen have faaet stadsret med raad og selvstyre. Dette kan indirekte sluttes af den store udvikling, byen maa have gennemgaaet i tiden umiddelbart efter, siden den kunde magte opførelsen af det store St. Ibs kapel, og passer med, at byens ældste stadsret, der nu kendes fra en afskrift, som 1317 sendtes til Æbeltoft, fremtræder som en ren og skær afskrift af Slesvigs ældre stadsret fra c₂ 1257, idet navne som Slesvig, Eider og lignende ikke er rettet. En menneskealder senere vilde det have været naturligere, om en af de mere udviklede og til stedet bedre tilpassede hertugelige stadsretter fra Flensborg 1284 eller Haderslev 1292 var blevet overført.

Antagelsen af, at Løver syssels ting, hvis breve senere altid er udstedt i Horsens, holdtes paa Lovby mark, forklarer baade nødvendigheden af omløbsvejene udenfor byens vestre grænse, og af at byen fik navnet Horsens og ikke Lovby. Lovby var knyttet til tinget, men byen opstod ved landgangspladsen, der laa ved et næs, hvorved forstaas en i vandet udragende odde, hvor en færdselsvej gaar over fra landtrafik til søtrafik, nemlig den smalle landtange, som tvang aagens udløb mod øst.

Første led i navnet Horsens udledes sædvanlig, og maaske med rette, af ordet hors »hest«. Men der foreligger dog vistnok ogsaa den mulighed, at dette led indeholder det gamle folkenavn Charudes, der ihvertfald er bevaret i navne som Har-syssel og Hads- oprindelig Hards-herred.

Svar paa Ingeniør Vilhelm Marstrands Indlæg.

Af AAGE SIMONSEN.

Vilhelm Marstrand støtter sig ikke til Kendsgerningerne, naar han paastaar, at Kirken under Raadhuset var Byens ældste Sognekirke. Det Aarstal, han anfører for dens Opførelse, Ombygning osv. er eget Paafund. Han angiver saaledes c₃ 1140 som Aaret for dens Ombygning fra Træ til Granit og kort efter 1247 eller 1285 for dens delvise Ombygning med Mursten. Det er nu ellers en Kendsgerning, at de Rester af Kirken, der blev fremdraget i 1922 fuldstændig beviste, at den fra Grunden af var bygget af Mursten; altsaa ikke delvis, men helt. Dette samme Aarstal efter 1247 eller 1285 til c₃ 1300 angiver han for St. Ibs Kirkes Opførelse.

Først paastod han i Aarbogen 1930, at St. Hans Kloster havde bygget Kirken. Nu er han derimod kommet til den Erkendelse, at den blev erhvervet af Klosteret i 1300-Aarene, skønt Pavebrevet godtgør, at det først er i 1480 Klosteret faar Tilladelse til at benytte den til sin Menighed.

Er det nu ikke ogsaa en absurd Tanke, at St. Ibs blev bygget fordi den skulde aflaste Kirken under Raadhuset, der var blevet for lille, naar man saa samtidig med Opførelsen af St. Ibs ombyggede den med Mursten og og endda benyttede den som Sognekirke et Par Hundrede Aar derefter, medens den nye Sankt Ibs Kirke, der blev tre til fire Gange saa stor og forsynet med Taarn, kun skulde — efter Vilhelm Marstrands Mening — anvendes som et Kapel for Vejfarende, uden at der var Midler til dens Vedligeholdelse, andet end hvad der indkom af frivillige Gaver.

Vilhelm Marstrand mener nu, at Granitportalen maaske er indsat i Sankt Ibs kort efter 1285. Nu er det en Kendsgerning, at Sankt Ibs er opført i Rundbuestil, men det er vist aldrig endnu konstateret, at de romanske Bygmestre anbragte spidsbuede Granitportaler i rundbuede Murstenskirker. Derfor er der ingen Tvivl om, at Portalen maa være indsat langt op i Tiden.

Vilhelm Marstrand fremfører nogle Exempler fra andre Byer, hvor Kirkernes Hovedindgange vendte ud mod en smal Smøge, men den omtalte snævre Passage, som før 1712 førte fra Kippervig til Torvet, er først fremkommet, da Kirkegaarden blev udlagt til Torv. Kippervig har i ældre Tid — hvad Navnet jo ogsaa fortæller — kun været et Indhug fra Nørregade og ind til den nordre Kirkegaards Mur og dermed til Kirkens Indgang: Kvindedøren. Bevisligt er det, at det nordvestlige Hjørne af Kirkegaardsmuren har ligget i Kippervigs vestlige Side. At Kippervig ikke har været andet end en Vig, viser ogsaa den smalle Færdselsvej, Skidengyde kaldet, som førte fra Nørregade til Søndergade lidt vestligere for Kippervig. Den blev nedlagt 1712 samtidig med, at Kippervig anlagdes som Gade.

Vilhelm Marstrand mener, at de omtalte romanske Granitsten, der var indmuret i Klosterkirken, maa stamme fra Klosterkirken eller Klosterbygningerne som opførtes 1261. Det kan de absolut ikke, for Klosteret var jo bygget af Mursten. Den inderste Kærne af Klosterkirkens ældste Mure beviser dette.

At Pladsen, hvor Graabrødreklosteret laa, ogsaa kunde egne sig for Helligaandshuset er meget muligt, men naar nu Klosteret blev bygget før Helligaandshuset, saa maa det sidstnævnte søge et andet passende Sted, og saa valgte man det sydøstlige Hjørne af Byen. Forøvrigt har Helligaandshuset aldrig været forbundet med Graabrødreklosteret. Om det stod under Byens eller Gejstlighedens Tilsyn vides ikke (Lindbæk og Stemann: »De danske Helligaandsklostre«). Ganske vist fik Byen 1532 Tilladelse til at anvende en af Klosters Bygninger til Hospital, men vi ved ikke om Tilladelsen blev benyttet. I alt Fald har det ikke eksisteret i ret mange Aar. Og da Frederik den Anden i 1560 opretter det nuværende Horsens Hospital, anføres i Kongebrevet desangaaende, at Byen ikke i mange Aar havde haft noget Hospital.

Hugo Matthiessens Udsagn om Middelalderens Torveplads paa Søndergade er absolut ikke nogen Kendsgerning, men er dog mere sandsynlig end Vilhelm

Marstrands Torv ved Aaen. Han kan jo ikke fremføre et eneste Bevis, der støtter denne Formodning. Ikke et Ord i gamle Skrifter og Dokumenter, ingen Navne paa Gader eller Pladser henpeger paa Stedets store Betydning for Købstaden i Middelalderen.

Byens Anlæg.

Til Vilhelm Marstrands Studier over Byens Anlæg og Udvidelse vil jeg gerne fremføre nogle faa Bemærkninger. I Gavebrevet til Graabrødrene i Aaret 1261 nævnes Badstuestræde og Borbergade. Dette beviser, at denne Del af Byen har existeret længe før den Tid, hvilket kuldkaster Vilhelm Marstrands Fremstilling af det Bykvarters Tilblivelse og viser tillige, at det ældste Horsens maa være Pladsen om St. Ibs Kirke og ikke Pladsen ved Raadhuset.

Gavlgade — siger Vilhelm Marstrand — er opstaaet, fordi Grundene Nord for Søndergade er blevet udstykket i en større Dybde end dem paa den sydlige Side fra Gaden og ned til Aaen. Jeg vil nu antage, at Gavlgade maa være fremkommet, da Kirke og Kirkegaarden anlagedes. Gaden har absolut ikke faaet Navn, fordi nogle smaa lerklinede Huse vendte Gavlen til Gaden. Saadan laa de jo nemlig ogsaa i de øvrige Gader. Ej heller er det Kirkens Gavl — hvad dog var mere troligt —, men derimod den høje, stejle Bakke: Borgmesterbanken, der ligger i Baggrunden Nord for Gaden.

Da Husene paa Nørregade ud for Gavlgade paa den Tid kun var ganske lave, eller muligt, at der slet ingen Bebyggelse var, da Navnet opstod, har Bakken som en vældig Mur eller Gavl spærret for Udsigten. Dermed fremkom Benævnelsen Gavlgade.

At der har gaaet et Vandløb, Grøft eller maaske Aaen har slaet en Bugt op mod Borbergade, kan vi godt blive enige om, men det har ikke været Ryens østre Grav, thi Gavebrevet fra 1261 siger jo ganske tydeligt, at Graven laa øst for Graabrødreklostret, og da der som nævnt allerede den Gang var en stor Bebyggetse med navngivne Gader, er det ganske

utænkeligt, at Byen skulde have udvidet sig saa kolosalt, saa Bygraven maatte flyttes kun godt 100 Aar efter dens Anlæggelse.

Vilhelm Marstrands Forklaring om Navnet Kattesunds Betydning er ikke tilfredsstillende. Min Opfattelse er, at Byens Befæstning mod Øst ud mod den farlige, aabne Fjord har været forstærket med Blidere. Pladsen, hvor disse var anbragt, kaldtes »Katten«, og Graven eller ogsaa en smal Vej, der førte forbi Katten, havde Benævnelsen: Sund (Johs. Steenstrup: De danske Stednavne). Da Befæstningen sløjfes, overføres Navnet Kattesund til den over Terrænet anlagte Gade. Den ældste Kattesundspport, hvis Fundament man stødte paa for en Del Aar siden, har været omtrent midtvejs i Gaden. Der har vel saa ogsaa østre Grav gaaet, men i en skraa Retning saa den ramte Aaen øst for Graabrødreklostret.

Nordre Grav og Vold maa have været, hvor Kildegade nu gaar og ikke paa Nørregade. 1581 faar Byen Tilladelse til at sløjfe Volden omkring Byen. Derfor kan det ikke være Nørregade, thi i Skøder fra 1400-Aarene nævnes Bygninger paa Nørregade.

At Smedegade har fortsat langs Gravens Vestside ned til Aaen, altsaa ligget uden for Befæstningen, kan ikke være muligt; hvorfor skulde man anlægge en krum, smal Gade paa den fyldte Grav, naar den gamle og langt bedre Vej gik lige ved Siden af?

Ved en Udgravning paa Mælketorvet for kort Tid siden blev det konstateret, at et Stykke af Terrænet ca. 25 Meter vest for Graven var Opfyldning. Dybden blev dog ikke fastslaaet, skønt man var over 2½ Meter i Jorden. Det tyder paa, at Graven har gaaet længere mod Vest, i alt Fald med den nordlige Del, og at Smedegade op til Kildegade har ligget inden for Befæstningen. Gaden Graven er saa ikke anlagt paa den fyldte Grav, men har været Færdselsvej, en Fortsættelse af Smedegade, der førtes Syd paa forbi Hospitalet. At de to Gader ikke flugter betyder intet. Krumning kan jo være rettet ved en Regulering.

Vilhelm Marstrand fortæller, at Hospitalsgade blev forlænget mod Nord igennem Hestedam til Nørretorv.

Derefter blev Arealet Syd og Nord for Søndergade bebygget, og derefter igen vestre Grav fyldt og udlagt til Gader. Dertil er at sige, at Allegade og Nørretorv først anlagedes omkring omkring ved 1830, og da havde Graven været Gade i 250 Aar!

Hvordan kan Horsens være opstaaet paa Lovbys Jorder, naar Lovby Mark først blev skænket Byen 1540? Lovby har ikke ligget ved Nørretorv, men et Par Hundrede Meter vest for Bygholm Teglværk. Der fandt man for 30 Aar siden dens Kirkegaard og Grunden af Kirken.

Landevejene fra Silkeborg og Skanderborg, der løber sammen ved Nørretorv, stammes fra 1840-erne. De gamle Landeveje fra Aarhus og Viborg, løb sammen paa Banken omtrent hvor Tugthuset ligger.

Lovby Mark strakte sig fra Bygholm Aa til Hansted Aa og grænsede til Horsens Bymark og Vejen til Aarhus. Marken blev som nævnt skænket Horsens, men Stedet, hvor den nedbrændte Lovby havde ligget, kom under Bygholm.

Vilhelm Marstrand nævner et Færgeri ved Raadhuset, men man brugte da ikke i Middelalderen at færge Vejfarende over en Aa. Vilde Folk over, maatte de vade. Derfor kan man altid konstatere, hvor Adgangen over et Vandløb har været. Saaledes ogsaa i Horsens, hvor man i 1866 fandt Vadestedet over Aaen tæt Øst for Hospitalsbroen. Adgangen til Byen Syd fra har saaledes ikke ført over ved Raadhusgade, for dér har aldrig været noget Vadested. Ikke en Gang en offentlig Bro, da de bliver almindelig, før højt op i Tiden.

Gensvar.

Af VILHELM MARSTRAND.

I mit foranstaaende indlæg er der, takket være de oplysninger, jeg har faaet fremskaffet gennem stadsingeniør Bryndum, allerede taget hensyn til indvendingen, at bygrænsen 1261 gik øst for klostret. Dette medfører, at bygrænseudvidelsen og stadsretten ikke,

som jeg tidligere, for ikke at gøre disse begrundelser ældre end nødvendige, troede det, kan henføres til tiden efter branden 1285, men maa henføres til tiden efter branden 1247, men før klostrets anlæg 1261. Her ved forstaas forøvrigt ogsaa bedre end ellers, at Slesvigs stadsret fra c₂ 1255 er blevet overført uden de ændringer, som stedet krævede.

Udgravningen af kirken under raadhuset viste kun en del af kirken, og har ikke kunnet vise noget om, hvorvidt den nævnte portal har staaet her helt ned til 1540. Selv en omfattende ombygning med mursten efter branden 1247 eller 1285 udelukker ikke, at portalen kan være blevet staaende. Aage Simonsens omtale af portalen er iøvrigt misvisende. Den er rent romansk fra 1100aarene, afgang ældre end St. Ibs. Men ved indmuringen her er buen klemt i bredden, saa den er blevet spids opadtil. Om dette er sket kort efter 1285, efter 1540 eller efter 1712 kan ikke afgøres ud fra stilbetragtninger, og navnlig ikke, da sammenblanding af romanske og gotiske træk er et almindeligt forekommende træk i dansk kirkebyggeri. Jeg skal for ikke at trætte nøjes med at anføre et udsagn af den kyndigste mand herhjemme paa dette omraade, museumsdirektør M. Mackeprang¹⁾, der om én kirke paa Falster siger: »Planen er den fuldt udviklet romanske med halvrund apsis, men enkelthederne er gotiske, begge dørene er saaledes spidsbuede«.

Allerede 1260 har man eksempler²⁾ paa gotiske træk, saa der er for den sags skyld ikke noget ivejen for en overføring af portalen c₃ 1290. Men jeg er alligevel mest tilbøjelig til at tro paa en overføring kort efter 1540.

Om det er absurd eller ej, at *baade* den og kirken under raadhuset er blevet opført i mursten efter 1247 eller 1285, er en drøftelse, som er uden betydning, naar vi ved, at St. Ibs kaldes kapel, ti det viser — jeg kan ikke gøre ved det — at der ikke til den var knyttet sognerettigheder. At St. Ibs skulde være benyt-

¹⁾ Vore Landsbykirker (1920), 81.

²⁾ Vore Landsbykirker (1920), 88.

tet som kapel for vejfarende har jeg hverken sagt eller tænkt. Den maa være bygget for at erstatte sognekirken, men dette er først blevet endelig ordnet ved pavebrevet 1480.

Dette spørgsmål kan ikke drøftes, saaledes som spørgsmaalet om portalens tidligere hjemsted. Her kan det tænkes, at det var fra kirken i Lovby, og derfra kan granitstenene i klosterkirkens mure ogsaa stamme. Men den omstændighed, at klostrets mure helt er af mursten, kan ikke paa nogen maade udelukke, at de nuværende mure har afløst ældre granitmure i kirken og bindingsværksmure i klosterbygningerne.

At nuværende Allegade og Nørretorv er fra tiden c₃ 1830 er mig ikke ubekendt. Ved at sætte navnet Nørretorv i anførselstegn, mente jeg imidlertid at have angivet, at jeg ikke tænkte paa selve torvet, men paa sammenløbet af de ældre veje. Dette har Aage Simonsen ikke forstaaet, og udtrykket er maaske ogsaa uheldigt, saafremt sammenløbet tidligere har fundet sted saa meget længere mod nordvest, som han angiver, hvilket meget vel er muligt. Men det forandrer dog ikke noget ved hele min udvikling. Ti fra dette sted gik lige fuldt en vej over Smedegade til landingspladsen i aaen, og før der ved denne opstod en by, maa Lovby mark have strakt sig helt ned til vandet, saaledes at byens grund er taget fra Lovbys oprindelige omraade, med mindre man vil paastaa, at navnet Horsens er ældre og Lovby udskilt af dennes oprindelige omraade. Hvis man ved Horsens lænker paa byen er det naturligvis udelukket, derimod kan det drøftes, om der har ligget en ældre landsby af dette navn under byens østre ende eller længere ud mod Stensballesund.

Saa er der endelig vadestedet. Ja naturligvis maa der have været vadested ved Hospitalsbroen — og mon ikke ogsaa, at det er her, man skal søge »helligaandshuset«. Ellers kunde den senere vej ikke have ligget her, men det udelukker ikke, at der først ud for Raadhusstræde var landingsplads, tværtimod, og i et færgeri her var der interesse, lige saa tidligt man

syd fra indskibede sig paa aens søndre bred, nord fra paa den nordre bred.

Fra hospitalsbro-vadestedet har der sikkert i tidlig tid gaaet en skraavej op til Smedegade. Denne skraavej berørtes ikke af byanlægget, der oprindeligt ikke gik længere mod vest end til linien Raadhusstræde—Graven, men tabte sin betydning, efterhaanden som byen udvidedes, saaledes at byen, da den senere udvidedes vest for »Raadhusstræde—Graven«, dels kunde fremkalde det retvinklede knæk Hospitalsgade—Søndergade, dels lade »omløbstrafiken« til tinget i Lovby foregaa over Bygholm.

Bebyggelsen udenfor den ældre by maa have fundet sted under det store opsving i Valdemarernes tid, altsaa c₃ 1200—1240. Efter branden 1247 har man inddraget udvidelserne under byen og ladet byen faa stadsret.

Den grav og vold, byen 1581 fik lov at benytte, maa være den udvidede bys volde og grave, ikke den ældre bys. Aage Simonsen har ikke opfattet denne forskel, og det er saaledes uden nytte at drøfte dette spørgsmaal videre, før dette er sket. Jeg kan nøjes med at henvise til min fremstilling, og med at tilføje, at Kattesundsportens beliggenhed stemmer med min opfattelse, ikke med hans, at hans forklaring af navnet Gavlgade, saa vidt jeg ved, savner sidestykker — jeg mindes ihvertfald ikke nogetsteds at have truffet en bakke kaldet »mur eller gavl«, fordi den spærrer for udsigten, og endelig at saavel Hugo Matthiessens torv paa Søndergade som mit ældre bryggetorv er saa sikre kendsgerninger, som man nu engang kan faa paa denne jord. Jævnfør A. Lilienberg: Stadsbildninger och stadsplaner i Götaälvs mynningsområde. (Göteborg 1928).

Bryggen er en meget simplere, billigere og nemmere konstruktion end bolværker — til gengæld kræver den større vedligeholdelsesudgifter. Men saadan begynder al økonomisk virksomhed.

Til allersidst følgende oversigt over kirkernes historie at anbringe foran de i 1930 meddelte præsterækker istedetfor de der givne fremstillinger:

1. *Vor Frue*, nu forsvundet. Bygget af træ kort efter kristendommens indførelse 966 som herredskirke for Nim herred, hvor vejen fra tingpladsen ved Lovby naaede aen. Fra dens præstegaard udviklede byen sig ved udstykning af grunde langs aen mod øst. C₃ 1140 ombyggedes kirken af granit og byen udstyredes med grave. Af denne grund og anden pladsmangel flyttedes kirkegaarden til en plads midt i byen, saaledes at der ikke har fundet begravelser sted udenfor granitkirkens mure, kun indenfor. 1247 brændt, 1285 brændt, og ombygget med mursten. 1480 nedlagt som sognekirke, 1540 nedrevet og det er vistnok denne kirkes portal, som da overførtes til St. Ibs, hvis dette ikke allerede er sket ved ombygningen kort efter 1247 eller 1285.

2. *St. Ibs*, nu *Vor Frelsers*. Bygget af mursten norden for »Jomfru Marie kirkegaard«, tidligst paabegyndt c₃ 1250, maaske først kort efter 1285, taarnet ihvertfald først efter c 1287, og færdigbygget c₃ 1300. I 1300aarene erhvervet af St. Hans kloster, 1480 anerkendt som sognekirke. 1536 indførtes reformationen uden personskitte, 1540 udvidet med materialer fra Vor Frue, herunder vistnok vestportalen af granit, 1548 sammenlagt med Klosterkirken, saaledes at dens præstegaard straks kunde afhændes til enken, og »Jomfru Marie kirkegaard« 1575 kunde udlægges til torv. Fra 1632 kun brugt til aftengudstjeneste, indtil den ²⁴/₁ 1794 atter ophøjedes til sognekirke under navnet *Vor Frelsers kirke*.

Graabrødrekloster, nu *Klosterkirken*. Paabegyndt kort efter 1261, maaske delvis af granit, men hovedsagelig af mursten, c₃ 1400 og kort efter en brand 1497 betydeligt udvidet i alle retninger. 1532 overladt til de lutherske, 1548 forenet med St. Ibs, hvis præstebolig og kirkegaard indrettedes her, 1632—1794 hovedkirke, derefter brugt til begravelser, og som reserve, indtil den 1894 indviedes som selvstændig sognekirke.

Efterskrift.

Af AAGE SIMONSEN.

Med Hensyn til Pavebrevet mener Vilhelm Marstrand, at Faren for Sørøverangreb, hvorved Klostret begrundede sin Erhvervelseslyst til St. Ibs Kirke, kun var slet Paaskud. Dermed indrømmer han, at min Tvivl om Brevets Rigtighed ikke er uden Grund, thi har Klostret benyttet dette Fif for at faa Pavens Tilladelse og Velsignelse, saa har det sikkert ogsaa fortalt, at det var et Kapel og ikke en Kirke, som det ønskede at faa under sin Varetægt.

Johannittermunkene var nemlig et ihærdigt Folkefærd. Præstegerning og Sjælesorg var vigtige Ting for

dem. Derfor søgte de altid, hvor de stiftede Bo, at faa en Sognekirke overladt foruden deres egen Klosterkirke (Vilhelm Lorenzen: De danske Helligaandsklostre).

For man tør vel ikke fremsætte den Hypotese, at »Capella Sancti Jacobi« virkelig har været et Klostret tilhørende Kapel beliggende i Nærheden af St. Ibs Kirke? Da det saa paa en eller anden Maade forsvinder, overføres Navnet til Sognekirken, hvor de driftige Johannittermunke i Mellemtiden har faaet underlagt sig Præstegerningen. Kirkegaarden kaldtes dog fremdeles Jomfru Mariæ Kirkegaard. I alt Fald i Kongebrevet 1575. Men dette kan maaske være en Fejltagelse.

Vilhelm Marstrand er enig med mig i, at Kirken under Raadhuset maa være Vor Frue Kirke, men dermed ophører ogsaa Enigheden. Jeg har nemlig den Opfattelse, at det er Helligaandshusets Kirke. Beliggenheden den Gang i Byens Udkant ved Hovedfærdsselsvej og Vandløb, Aa og Grav, taler derfor. Paa saadanne Steder laa de fleste danske Helligaandshuse (Vilhelm Lorenzen: De danske Helligaandshuse). Der til kommer Kirkens ringe Størrelse; opført af Mursten, og uden Kirkegaard. Vilhelm Marstrand mener derimod, at Kirken maa være Byens gamle Sognekirke, skønt den i Kongebrevet 1540 kun nævnes som den gamle Kirke kaldet: Vor Frue Kirke. Han finder intet mærkeligt i, at dens tilhørende Kirkegaard laa i den anden Ende af Byen og havde Navnet: Jomfru Mariæ Kirkegaard. Man skulde da tro, at Kirkegaarden havde samme Navn som den Kirke, hvortil den var knyttet.

Vilhelm Marstrand siger, at vestre Grav og Vold laa saa tæt ind paa Vor Frue, at der ikke var Plads til Kirkegaarden. Derfor blev den anlagt i den østlige Ende af Byen.

Nu ved vi slet ikke, hvor nær Graven gik Vor Frue, men det har i dette Tilfælde mindre Betydning, da Begravelsespladserne — som Skik og Brug var — laa Syd og ikke Vest for Kirkerne. Interessant vilde det være, om Vilhelm Marstrand kunde oplyse, hvor Byens Befolkning blev begravet i Tiden 966 til Jomfru Mariæ Kirkegaards Anlæggelse 1157, thi Begravelserne har da ganske umuligt kunnet faa Plads inden for Murene i dette lille ubetydelige Kirkerum.

»Da Konger stredes« — ved Aarhus og Helgenæs. Egnens Runestene i ny Belysning.

Ved REGNAR KNUDSEN.

Den Revision af Wimmers Hovedværk »De Danske Runemindesmærker«, som Dr. Lis Jacobsen med cand. mag. Erik Moltke som Undersøger har vist ikke blot Berettigelsen, men ogsaa Nødvendigheden af, berører naturligvis ogsaa flere af Aarhusegnens Runestene.

Nærværende Artikel skal søge at gøre Rede herfor og gøre opmærksom paa Muligheden — ikke Sandsynligheden — af en Forbindelse mellem nogle af disse Sten og historiske Begivenheder i Egnen.

Aarhus-Stenen II.

Træder vi ind i Runehallen paa Aarhus Museum, mødes vi af et bistert Ansigt paa den midterste Runesten, hvis Indskrift nu er trukket op med sort Farve efter en Undersøgelse af Runologen Erik Moltke-i 1931.

Det er et irsk Mandshoved, der brugtes i Vikingetidens nordiske Ornamentik.

Ligesom det gabende Dragehoved paa Vikingeskibenes Stævn kunde det nok give en Forestilling om Vikingetidens hedenske Vildskab, hvis det da ikke har magisk eller overvejende dekorativ Betydning; i sidste Tilfælde kan det næppe anses for at være bundet til en snævrere Periode indenfor Vikingetiden (o. 900—o. 1050).

Ligesom de glubske Dyrebilleder af »Jellingracen« (Sølvbægeret fra den nordre, »Thyres«, Høj) efter Sophus Müller (Vor Oldtid S. 669 ff.) stammer fra Irland, mener han, at den samme irske Indfly-

Aarhus-Stenen II (Wimmer).

Fra oven mod venstre læses { þā x kunukaR Bar-
 { da Konger stre-

delse kan spores i Behandlingen af det menneskelige Hoved.

Mandshovedet Fig. 3 paa Aarhus-Stenen II er det største, som kendes fra Norden, halvtredie Fod højt. Flere lignende kendes fra Runestene og Metalarbejder.

Haaret ovenpaa Hovedet ligger i brede tilspidsede ophøjede Baand omkring et Par store Dyrører; tilsvarende Baandform har Skægget. Denne Behandling af Haar og Skæg, afpasset efter Materialet (Sten), genfindes i et irsk Manuskript fra det 9. Aarh., hvor Hovedet hører til et Evangelistbillede og derfor er mere kunstnerisk selvstændigt udført (Fig. 2).

Den ejendommelige Maade, hvorpaa Øjne og Næse er tegnede, baade her og paa mange samtidige Genstande, idet Øjnene er forbundet med en stor Bue, genfindes efter Sophus Müller ganske tilsvarende i en irsk Pergamentbog, sandsynligvis hidrørende fra d. 10 Aarh. (Fig. 1).

De to Figurer, Sophus Müller her henviser til, har dog kun teknisk Udførelse og Opfattelse tilfælles med vort Mandshoved, ikke kunstnerisk Aand; det er nærmest irsk Fromhed i Sammenligning med den nordiske Kampaand, der præger vort Mandshoved, som viser irsk Kunst i nordisk Opfattelse.

Hvis den omtalte irske Figur Nr. 1 opfattes som nærmeste Forudsætning, maa der være foregaaet en længere kunstnerisk Udvikling, og vort Mandshoved kunde forsaavidt godt være eet eller to Aarhundreder yngre, hvis det overhovedet kan bruges som Dateringsgrundlag.

Naar Beckett i »Danmarks Kunst« S. 30 siger, at denne fantastiske Kunst hersker en Menneskealder i Jylland og Skaane, fra Slutningen af det 10. til Begyndelsen af det 11. Aarhundrede, bygger han aabenbart paa Wimmers — som det senere skal vises alt for snævre — Datering af de paagældende Runestene.

Et tilsvarende Mandshoved, men mindre rigt udstyret af Hensyn til Indskriftens Plads, findes paa Sjelle-Stenen som Topdekoration, paa Skern-Stenen I som Midtdekoration og paa Lundagård-Stenen som Topdekoration af Bagsiden.

Dette Mandshoved har efter Dr. Lis Jacobsen (Scandia IV, 2, S. 247 og Eggum-Stenen S. 41, Fodnote) sikkert apotropaisk Betydning (∴ afværgende, skræmmende), ligesom Dra-Vikingskibene, Lov skulde nedne nærmede sig Is-skulde skræmme ter bort. — Det Mandshoved paa de aabenbart vilde forstyrre

Fig. 1. Westwood, Facsimiles S. 84. (10. Aarh.) Irsk (Pergament).

gehovederne paa der efter islandsk tages, naar Skibeland, for at de ikke Landets egne Vætskrækindjagende Runestenene skulskræmme den, der Gravfreden.

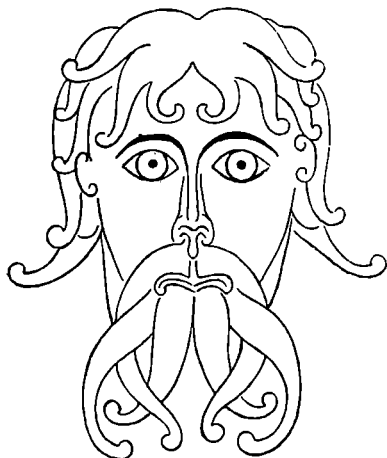

Fig. 2. Efter Westwood, Facsimiles Pl. 26. (9. Aarh.) Irsk (Pergament).

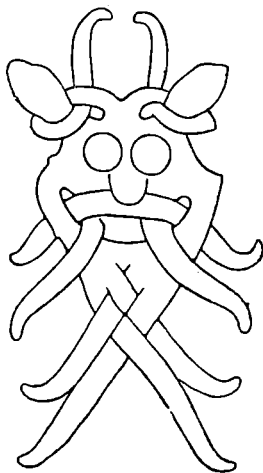

Fig. 3. Efter Wimmer, De danske Runemindesmærker. (11. Aarh.) Nordisk (Sten).

At Fredsforstyrren selv skulde blive til et lignende Utske, en »Ræde«, en Trolld, fremgaar maaske af Prof. Axel Kocks sikkert rigtige Tolkning af Besværgelsen paa Glavendrup-Stenen (o. 900) efter »Alle Sølve, Viernes Gode, Hirdens¹⁾ høje Høvding (Thegn)«

¹⁾ »Hirdens« (liðs) er Erik Moltkes sikre Tydning af et Sted, der var opgivet som ulæseligt eller »tomt Rum«.

'at ræta sá werði, es stæin þannsi ælti etc.
 ɔ: til »Ræde« den vorde, som Sten denne voldfører osv.'

i Stedet for Wimmers Tolkning, der er sprogligt uholdbar: at rétta ...' at sone den vorde (ɔ: den skal visselig sone sin Brøde).

En »Ræde« er formodentlig ikke blot en, som alle andre ræddes for og skyr (»et Udskud af Samfundet« efter Lis Jacobsen i »Nye Runeforskninger« S. 10), men ogsaa eller snarere en, der »rædder« (skræmmer) som i jydsk en »Ræ(dde)mand«, Bussemand.

At denne Forestilling har været levende omkring eller efter Aar 1000, kunde Slutningen af Skern-Stenen I (Viborg Amt) tyde paa:

'siði sá mannr es þøsi kumbl upp briuti ɔ:
 sone den Mand, som dette Mindesmærke opbryder!

Denne Sten synes ogsaa derfor ældre end Aarhus-St. II, Sjelle-St. og Lundagård-St., der ikke har nogen Besværgelse, og hvor Mandshovedet ialfald ogsaa synes at have dekorativt Formaal.

Af Aarhus-Stenen II (S. 212) er omtrent hele den fjerde Side blevet tilovers, efter at Indskriften er sluttet af foroven med Slutningen af Stenens Indskrift, de bekendte Ord:

þá konungar barðusk ɔ:
 da Konger stredes.

Derved fremhæves Mindesmærkets hele monumentale Karakter, som maa skyldes en fremragende Runemester.

Denne smukke og anselige Sten blev i 1850 opdaget i den gamle Aarhus Vandmølle, hvor den var brugt som Hjørnegrundsten. Ved et rent Tilfælde blev Stenen reddet.

En Stenhugger skulde lige til at kløve den, fordi den var for stor til at flyttes, da Møller Weis opdagede Runetegn paa den. Den blev saa gravet ud og opstillet i Møllehaven for senere at blive flyttet til Museet, hvor den har faaet en Plads, der svarer til dens Karakter.

Det er den anden i Rækken af de 5 Runestene, der er fundet i Aarhus, flere end noget andet Sted i Landet udenfor Bornholm, med den efter Wimmers Tolkning saa berømte Indskrift:

× Kunulfr × auk × augutr × auk × aslakR × auk × rulfr
 × Gunnulf × og × Øygøt × og × Aslak × og × Rolf
 × risþu | × stin × þansi × eftiR × ful × felaka × sin × | ×
 rejste Sten denne efter Full, Fælle sin,
 iaR × warþ × u[s]tr × uti × tuþr × þu × kunukar ×
 som blev øster ude død, da Konger
 barðusk ×
 stredes.

Herom siger Wimmer i sit Runeværk: »Rune- og Sprogformer viser med fuldkommen Sikkerhed, at den store Aarhus-Sten med et rundt Tal tilhører Aar 1000«.

Wimmers Svagthed er imidlertid afgjorte Domme, dikterede af Ønsket om at naa et bestemt Resultat, i dette Tilfælde, at det Søslag, der aabenbart sigtes til (»ude ɔ: paa Havet«), skal være Slaget ved Svold, der som bekendt stod Aar 1000 i Østersøen nær ved Rügen ved Svold, der ikke er en Ø, men en Havn og Vig (Flodmunding) lidt Vest for Rügen, med Kongerne Svend (Tveskæg) Danekonge og Olaf Sveakonge mod Olaf Trygvason, der tillige havde den norske Erik Jarl (Haakonssøn) og — i selve Kampen — Jomsvikingerne Høvding Sigvalde Jarl imod sig.

Wimmers Udtalelse herom er karakteristisk: »hvilken anden kamp skulde der vel menes med det søslag, hvor en dansk mand faldt ved år 1000 østpaa, da kongerne kæmpede, end selve kongeslaget ved Svolder«.

Steenstrup siger i sin Artikel om »de danske Runestene i historisk Henseende« i Festskrift til Kr. Erslev S. 69—70, at »W. har al Grund til at formode, at Full faldt ved Svold, da det at flere Konger stredes i et Søslag østpaa, var en Hændelse af saa ualmindelig Art, at Slaget vel nok i Folkemunde har heddet Konge-

slaget eller Tre-Konger-Dysten. Ogsaa paa svensk Grund taler formodentlig en Runesten derom, nemlig Råda-St. i Vestergötland: Gunne døde i det Slag, da Konger kæmpede«.

Bortset fra, at Wimmer saa lidt som saa mange andre samtidige Forskere vanskeligt kunde tænke sig andre historiske Begivenheder — eller Personnavne — end de forholdsvis faa, der omtales i østnordisk Kildemateriale, der synes fattigt i Forhold til det vestnordiske, kan hans Slutning kun betyde noget, hvis det kan anses for sikkert, at Stenen stammer fra Aar 1000; men det maa tværtimod anses for sikkert, at den er adskilligt yngre.

Dr. Lis Jacobsen har i sin Kritik af flere af Wimmers Runetolkninger¹⁾ paavist, hvor usikkert et Dateringsgrundlag Sprog- og Runeformer i Virkeligheden er; Wimmers ofte absolute Kronologi maa vige for en relativ, der giver et Spillerum paa indtil et halvt Aarhundrede, og navnlig tager Hensyn til samtlige Ejendommeligheder, tager »typologiske« Hensyn.

I sin Artikel om Jellinghøjene²⁾ inddeler hun forsøgsvis den danske Runestenstid med yngre Runer (o. 800—o. 1100) efter runologiske, sproglige og dekorative Skelnemærker saaledes:

I. 9. Aarh.:

runologisk: Bevarelse af enkelte Tegn fra den ældre (fællesgermanske) Runerække (Fuþark);

sprogligt: Adskillelse af de to R-Lyd (R og r), af nasalt og ikke nasalt a (ą og a);

dekorativt: ingen Rammestreg eller med Enkelt-Ramme; ingen Ornamentik.

Eks. Helnæs-St., Flemløse-St., Voldtofte-St., Nørre-Næraa-St., Kollerup-St., Snoldelev-St., Gørlev-St., Ørja-St., Sølvborg-St.

II. 10. Aarh.:

runologisk: rent danske (fællesnordiske) Runer;

sprogligt: Overgang af R til r efter Tandlyd og begyndende Sammenblanding af a-Tegnene;

¹⁾ Scandia V, 1.

²⁾ Scandia IV, 2.

dekorativt: Rammestregen afsluttes med Spiral.

Overgangseksempler: Skivum-St., Gorms Jelling-St.

Senere Eks.: Hedeby-St., Aarhus-St. V, Oddum St., Sædinge-St., Baldringe-St., Valleberga-St.

Den store Jelling-Sten indtager en Særstilling ved sin Skriftretning og sin rige Ornamentik, der maa skyldes en nordengelsk Stenmester.

III. 11. Aarh.

runologisk: Ny-Udvikling af punkterede (stungne) Runer, hvorved $k > g$, $i > e$ og $u > y$.

sprogligt: begyndende Opløsning af det gamle Lyd- og Bøjningssystem;

dekorativt: Spiral, enkle Baandslyng; Figurfremstilling: hornet og skægget Mandshoved, (Aarhus-St. II, Skern-St. I, Sjelle-St., Lundagård-St.), Skib (Spentrup-St., Sdr. Kirkeby-St., Holmby-St.), Rytter (Aalum-St. III), Hjort og Hind (Handest-St., Hyby-St.), Hammer (Læborg-St.), Kors (Hørning-St., Alsted-St., Valleberga-St.), Løver (Lundagård-St., Tullstorp-St., Hunnestad-Monumentet).

De sproglige Skelnemærker, der hidtil har været anset for det vigtigste Dateringsmiddel, navnlig Tve-lyds (Diftong) Overgang til Enkeltlyd (Monoftong) f. Eks. ($ai > e$, $øy$, $au > ø$) kan ikke længere anses for afgørende, naar de saa ofte bruges i Flæng, tilmed indenfor samme Indskrift.

Efter Dr. Lis Jacobsen henfører Rune- og Sprogformer — ligesom den ornamentale Udsmykning — Aarhus-Stenen II til en væsentlig yngre Tid end Jelling-Gruppen og til et senere Tidspunkt end Hedeby-Stenene, til hvilke sidste ogsaa hører Aarhus-Stenen I.

Denne Sten er et Brudstykke, som i Worms Tid var indmuret i Buegangen, der fra det gamle Kloster førte ind til Frue Kirke i Aarhus. Senere forsvandt Stenen, men fandtes atter i det 19. Aarh. i Bolværket i Aarhus Havn. Nu er ogsaa den opstillet i Museets Runehal. Den stærkt medtagne Indskrift læses af Wimmer saaledes:

.... R : þigsla : n : þansi : i .. (R) : amuta : s :
 r Økse¹) n denne (efter) Aamunde - som
 ua ... u hiþabu.
 blev (død ved(i)) Hedeby.

Det er ikke usandsynligt, at Wimmer har Ret i at udfylde dette saaledes: »N. N. Økse (Tilnavn) rejste denne Sten efter Aamunde sin . . . , som fandt Døden ved Hedeby«.

Dette behøver dog ikke at betyde, at Aamunde er falden i Kamp, som Wimmer gaar ud fra; hvis dette var Tilfældet, vilde det rimeligvis have været anført, som det ellers er f. Eks. paa Hedeby-St. (»da Drengene sad om Hedeby«) og Aarhus-St. II (»da Konger stredes«).

Wimmer henfører Hedeby- og Danevirke-Stenene til Kampe, som Svend Tveskæg skulde have haft ved Hedeby 995 og skriver:

»Rune- og Sprogformer alene afgiver et sikkert bevis for, at indskriften [paa Hedeby-St.] med et rundt Tal tilhører Aar 1000 . . . At bægge stene [Hedeby- og Danevirke-Stenene] er samtidige . . . er hævet over enhver Tvivl;« om Aarhus-St. I hedder det: »da alle tre mindesmærker er samtidige, må Århus-stenen sigte til samme Begivenhed som de to andre«.

Dr. Lis Jacobsen vil paa samme Grundlag tidsfæste disse 3 Sten til et halvt Aarh. efter Kong Haralds Jelling-Monument (o. 985) og Danevirke-St. som den ældste, Hedeby- og Aarhus-St. som yngre end hin. — Ogsaa de historiske Begivenheder, Wimmer omtaler med saa stor Sikkerhed, maa anses for uhjemlede.²⁾

Vender vi tilbage til Aarhus-Stenen II, er Forudsætningen for Wimmers Tolkning og Tidsfæstelse, at

¹⁾ »Tegsla« er en Slags Økse og her brugt som Tilnavn (jfr. Harald Kesia ☉: Spydøkse).

²⁾ Danevirke-Stenens »Svend Konge«, der rejser Sten efter sin Hirdmand Skarde, som var »faren vester« ☉: havde været paa Englandstog, er saaledes snarere Svend Estridsen, der ogsaa gjorde Englandstog, end Svend Tveskæg. Hedeby-Stenens »Svend« er næppe Konge, men Høvding, der ogsaa holdt sig Hirdmænd, efter mange Runestenes Vidnesbyrd og Vederlagsrettens »Konger og hædworthe (☉: fornemme) Mænd, der holder Hird«.

Læsningen »ustr^x uti« er rigtig; men den er rigtignok nærmest fri Fantasi, idet dette Sted er saa medtaget, — og var det ogsaa før Wimmers Tid, som Magnus Petersens Tegning 1879 i Thorsens Runeværk viser — at en blot nogenlunde sikker Læsning af de faa Runerester er umulig¹⁾.

Den eneste sikre Rune er »u«; men denne har en tydelig Prik i Midten, og er altsaa »stunget u« d. v. s. y. Der kan altsaa ikke staa »ude«; men hele Stedet (o. 10 Runetegn) maa indholdsmæssigt bestemmes som et Forholdsled, bestaaende af et Forholdsord (f. Eks. á eller í) og et Navneord (Stednavn, Personnavn eller Artsnavn).

Som den svenske Historiker Lauritz Weibull i sine »Kritiska Undersökningar 1911« tidligere har vist paa andet Grundlag, turde Stedet være uden Forbindelse med Svolder Slaget; dette var jo ogsaa saa berømt, at det vilde have været bestemtere angivet.

Dr. Lis Jacobsen antyder Muligheden af, at Udtrykket »da Konger kæmpede« tilhører et fast poetisk Inventar og er nedarvet fra en Tid, da Konger ikke behøvede at være Landskonger, men kunde være Smaakonger eller Vikingekonger (Søkonger), og henviser til den af Steenstrup omtalte Sten i Råda Kirke i Västergötland over Gunne, som fandt Døden i Strid,

¹⁾ Det er og bliver noget af en psykologisk Gaade, hvordan Wimmer saaledes kan læse ikke blot, hvad der ikke staar, men ogsaa noget andet, end der faktisk staar, ved at rette paa selve Indskriften (Sdr. Vinge-St., Sædinge-St.) — og dette tilsyneladende uden Betæneligheder.

I sin Paavisning heraf forklarer Dr. Lis Jacobsen denne Gaade ved hans Ønske om for enhver Pris at naa til et Resultat: selvom dette Ønske har forblindet ham, har det haft Betydning som Udslag af hans Energi. Dette er ialfald en pietetsfuld Fortolkning.

Som Bevis for, at dette Forhold ikke har været Wimmer bevidst, anfører Dr. Lis Jacobsen den Kendsgerning, at W. har overdraget det kgl. Bibliotek hele sit Materiale, der gør Dr. L. J. det muligt at paavise hans Metodes — delvis ogsaa hans Karakters — store Brist; men trods disse forbliver Wimmers Værk lige banebrydende; han var absolut sin Tids kyndigste Runolog herhjemme.

da Konger stredes (er barðusk konungar)¹). Saaledes kan to Forskere af samme Indskrift komme til forskellige Resultater. (Se S. 216—17.)

Ogsaa paa Kolind-Stenen formoder Wimmer en Hentydning til Svolder-Slaget. Indskriften paa denne, der i lange Tider havde ligget som Tærskel i Kolind Kirke, men i 1868 blev opstillet i Kirken, lyder efter Wimmer saaledes:

tusti^x risþi^x stin | þansi^x ift^x tufa^x is |
 Toste^x rejste Sten denne efter Tove, som
 uarþ: tuþr: ustr: burþu|r^x sin^x smiþr^x asuiþaR
 blev død øster, Broder sin, »Smed« Asveds (∩: Toste)²)

Ligesom Aarhus-St. II har den gennemført Enkeltlyd (Monoftongering) og Skilletegnet^x, men paa andre Punkter er dens Indskriftformer afgjort ældre end Aarhus-Stenen; den har saaledes ikke en eneste stungen Rune, den har den korte Form »ift« overfor den yngre »eftiR«, og den ældre Pronominalform »is« overfor »iaR«; desuden har den rigtig etymologisk Brug af a-Runen (nasalt a) : »þansi, asuiþaR« overfor »þansi, aslakR«.

Herefter vilde Kolind-St. og Aarhus-St. II være at anbringe saaledes: Jelling-Gruppen, Kolind-St., Hedeby-Stenene, Aarhus-St. II, eller Kolind-St. til Begyndelsen og Aarhus-St. II til Midten af 11 Aarh.

Efter svenske Runcindskrifter at dømme synes »øster« at have været et fast Udtryk for Tog til Gardarige (Rusland) eller Miklagaard (Konstantinopel), ligesom »vester« for Tog til de britiske Øer; da der heller ikke her tales om Søslag eller »Kongeslag«, er der

²) Som tidligere nævnt af Johs. Steenstrup i »Festskrift til Kr. Erslev«, se S. 69—70.

¹ De sidste Ord (Asveds »Smed« henført til det første Ord Toste) er Eksempel paa den »Omramning«, som Prof. Brix med Støtte af Dr. Lis Jacobsen o. fl. anfører til Støtte for sin Opfattelse af »Danmarks Bøder (Danebod)« paa den lille Jelling-St. som henført til Gorm i Stedet for til Tyra.

Efterat Dr. Lis Jacobsen i sin »Svenskevældets Fald« har underbygget denne Opfattelse ad historisk Vej, maa den betragtes som sandsynlig. Jfr. desuden Dr. Lis Jacobsens Artikel om »Jelling-Stenene« i Scandia IV, 2.

intet Grundlag for Wimmers Formodning om, at »øster« sigter til Svolder-Slaget eller nogen anden historisk Begivenhed.

Der var dog andre Lejligheder, da »Konger kæmpede«, som det ialtfald er mere nærliggende at tænke paa som Muligheder end Slaget ved Svold, fordi de er omtrent samtidige og knyttede til Aarhus, hvor Stenen dog er fundet og rimeligvis har haft sin Plads ved en Høj eller mellem Høje ved Stranden (jfr. Sakshøj med den senere »Skanse« i mulig Forbindelse med Aarhus-St. V efter Asser Saxes nl. Søn), i Marselisborg-Skovene, eller snarere paa et af de mange Højdepunkter indenfor og udenfor Byens Grund.

Men det maa naturligtvis fremhæves, at der ikke er noget som helst andet Grundlag for en Forbindelse end det nævnte meget spinkle.

Det Tidsrum, vi naar til for Aarhus-St. II og de i det følgende behandlede, er Midten af det 11. Aarh., som i 20 Aar (1043—1064) genlyder af Kampe mellem Konger, først mellem Svend Estridsen og Magnus d. Gode (1043—1044), i hvilke Aar Magnus iflg. Snorre har følgende Kampe: Jomsborgs Erobring (med Norske og Danske, særlig Jyder), Lyrskov Hede (Norske og Danske, mod Svend ved Aarhus (Norske og Danske) og Helgenæs (Norske); siden mellem Svend og Harald Haarderaade, da Harald har flgd. Kampe:

Hedebys Erobring og Brand (1050), Hærgninger i Jylland, særlig Djursland fra Randersfjord, hvor han afbrænder Høvdingen Torkel Gøisas Gaard (Gesingholm?), Svends Tilhænger i Jylland, og bortfører hans Døtre gennem Hornskoven (Hornslet?), slaar Bønderne ved Thjolarnæs (snarere Bakken Tolfod¹) i

¹) Tolfod [to'lføð] er maaske tillige det brede »Næs« fra »Solklint« til Skæring Strand.

Det er maaske et Mandsnavn »Tolr« og Ordet »Forhoved«, Pande (eng. forehead), bredt Næs mod Vand eller Sletteland som i Guldforhoved, Ikast S. (maaske af Mandsnavnet »Gullr«), skønt dets sproglige Overensstemmelse med Thjolarnæs (Suhm IV. 180) frembyder Vanskeligheder. »Fod« findes ogsaa i Højdepunktet Lundfod, Brande Sogn.

Det ligger saaledes nær at antage, at Bønderne her har søgt at standse Harald paa hans Hærgningstog mod Aarhus.

Egaa S. end Tjele?), afbrænder Kirken i Aarhus (iflg. Adam af Bremen 1052), senere møder han Svend ved Læsø, hærger paa Limfjorden, spærres inde af Svend i Livøbredning, men slipper ud i Skagerak; 1060 slaar han Svends Flaade i Dyr's Aa (Grenaa) og 1062 ved Nisaa i Halland.

Paa ingen anden Tid af Danmarks Historie passer bedre Ordene: »da Konger stredes«.

Det drejer sig her om Snorres Beretning om Nederlag for Danekongen Svend Estridsen (maaske den »Sven Konge«, der omtales paa Danevirke-Stenen), tilføjet ham af Magnus d. Gode af Norge, hvem særlig Jyderne havde kaaret paa Viborg Ting (1042) i Henhold til Aftalerne mellem Magnus og Danekongen Hardeknud (1036).

Efter Hardeknuds Død 1042 gjorde Magnus sin Ret gældende og indsatte den unge Svend Estridsen (Ulvssøn) til Jarl over Danevældet; den gamle Einar Tambeskjelves Advarsel: »For stor en Jarl, Fostersøn!« gik dog snart i Opfyldelse, idet Svend tog Kongenavn og søgte at gøre sig til Herre over hele Danevældet, særlig Jylland, der synes at have været Magnus' faste Borg; saa begyndte de aarelange Kampe mellem de to Konger, særlig langs Jyllands Østkyst.

I 1043 sejler Magnus med en stor Flaade til Danmark, hvor han først slaar Venderne i det berømte Slag paa Lyrskovhede d. 28. September.

Vi citerer Snorres Magnus den Godes Saga, (G. Storms Overs. Kap. 29 ff.) da Sakse jo kun fortæller om »Danernes Bedrifter«, men gaar let hen over deres Nederlag.

»Kong Magnus vendte sig nu straks med hæren imod Svein, som han kaldte sin Jarl, om end Danerne kaldte ham Konge.«

Efter at have slaaet Svend ved Rügen, »for da Kong Magnus tilbage til Jylland og sad der om vinteren med mange folk og holdt vagt ved sine skibe.

Svein Ulvssøn for ud paa sine skibe, saasnart han spurgte, at Kong Magnus var gaet af sine skibe. — Men da Kong Magnus spurgte, hvad Svein tog sig for, da for han til sine skibe og havde med sig de Nordmænd, som da var i Danmark, og nogle af

Danerne; han styrede da nordover langs land. Svein var da i Aaros og havde mange Folk; men da han spurgte til Kong Magnus' hær, førte han sine mænd ud af byen og rustede sig til kamp.

Det blev da den hidsigste kamp. I striden ryddedes Sveins skib og siden det ene efter det andet. Da flyede Svein og en stor del af hans hær.

Dette slag var sidste Søndag før Jul (3: 18. Decem-ber 1043). Saa siger Tjodolv:

»Stram var da striden.
da store guld-delere kjæmped'.
Seiren blev vunden en Søndag
(snar gik hæren til Kampen).

Der, hvor krigsmændene
kjæmped' med døden, ligeñe
(nød sank der folkene).
flød paa hver en bølge.

Kong Magnus tog der syv skibe fra Sveins mænd.
Odd Kikineskald siger saa (om hans Kampe og Sejre):

Foran Mikaelmesse
en malm-grum strid vaktes.
Vender faldt; der vantes
til vaaben-lyd folkene.

Men lidt før Jul en anden
uhyggelig strid blev
holdt udenfor Aaros
(heftig blev Kampen blandt
mændene).«

Hermed var Kampene i denne Egn dog ikke til Ende; om en Kamp det næste Aar i samme Egn og dens mulige Forbindelse med en anden Runesten i Aarhus-Egnen skal herefter berettes.

II. Runestenen i Sjelle.

Retter man fra Holme Bjerge Syd for Aarhusdalen Blikket mod de skovrige Egne i Nordvest mellem Stjær Bjerge og Højderne Nord for Lyngbygaardsaa-dalen med Frijsenborg Skovene i Baggrunden, fanges det af et eneste hvidt Kirketaarn, lysende i Solen.

Det er Kirken i Sjelle.

Sjelle ligger smukt og ejendommeligt paa Skraa-ningen af Højdedraget med Lyngbygaardsaadalen forneden.

Bebyggelsen er malerisk fordelt paa flere Høje eller »Holme«, i Lighed med Holme i Ning Herred, Syd for Aarhus; i Sjelle drejer det sig imidlertid sikkert

Sjelle-Stenen (Wimmer).

Læses i Rækkefølge Linie: (5) . 1 . 4 . 3 . 2.

om gamle Gravhøje, som forklarer den sidste Del af Navnet, der i 1340 skrives Siælugh af Siæl-høj(e), senere ændret til »Sillev« (smlgn. Strellev ved Varde, udtalt Strelle, i 1203 skrevet Strelhøch, senere ændret til Strelluf eller Strellev).

Paa en af disse Høje ligger Kirken, der i sit Vaabenhus gemmer en mærkelig Runesten, som i høj Grad har beskæftiget Folkefantasi og Videnskaben til den Dag i Dag og været Genstand for mange Undersøgelser, Gisninger og Diskussioner.

Nede i Sjelle Skov ligger meget smukt den gamle Sjelle Skovgaard, efter 1768 kaldet Vedelslund efter sin nye Ejer Grev Erhard Wedell-Frijs.

Sjelle Skovgaard gøres af Anders Sørensen Vedel i hans Folkevisebog af 1591 til Sæde for den jyske Folkehelt Svend Felding og hans Slægt.

Om Runestenen siger han:

»Her fandtes vel en temmelig lang Kampesten liggende straks inden Kirkedøren, med sex Vers Runebogstave paa, hvilken tilforn havde ligget op imod Koret. Bogstaverne vaare med meste Parten ukiendelige og en Del henslidne. Haver uden Tvivl været denne Slægtes Liigsten, som videre skal omtales en anden Stæd« — hvor vides ikke, men efter alt at dømme er Eftertiden og Videnskaben ikke gaaet glip af noget, og dog kunde vi ikke have undværet Vedel med hans store Kærlighed til Fædrelandets gamle Minder.

Vedels Krønike om Svend Felding i Forbindelse med Sjelle-Stenen skyldes sikkert Ejeren af Sjelle Skovgaard »Erlig oc Velbyrdig Mand salig Jørgen Rostrup«, der synes at have overført en Del af de Sagn, der knytter Svend Felding til Aakjær, til at gælde Sjelle Skovgaard.

Forklaringen er formodentlig, at Rostrup-Slægten før 1400 har ejet Aakjær.

Det eneste rigtige i Vedels Oplysninger er Angivelser af Stenens Plads; den laa nemlig indtil for o. 50 Aar siden lige udenfor Kirkedøren og er fra Vedels Tid ofte omtalt og beskrevet. Nu er den som sagt rejst op mod Væggen i Vaabenhuset.

Den findes mærkeligt nok ikke optaget i Ole Worms store Runeværk »Monumenta Danica« (Danske Runemindesmærker), maaske fordi dens Indskrift har været saa afslidt, at Worm ikke har turdet prøve paa at tyde eller tolke den; dens Plads i Kirkegulvet har været skæbnesvanger for Nutidens Tolkningsforsøg, i den Grad har de skiftende Slægters Fødder slidt paa dens Indskrift.

Først da vor store Runeforsker — eller rettere hans senere Medhjælper, den geniale Runetegner Magnus Petersen — faar den under Behandling i 70erne, faar vi en i det væsentlige rigtig Tydning og Tolkning af den læselige Del af Indskriften.

Wimmers Tolkning ser saaledes ud:

- Linie 1. fraystain : sati : stain : þensi : uft
Frøsten satte Sten denne efter
2. gyryp : laga : man : sin : brupur : sig
Gyrd lange(lave), Mand sin, Broder Sig-
3. ualta : (i)an : (h)an — — —
valdes; men han (var den gæveste
4. — — — — (na) : trekia : á :
i Kampen) af Dreng (drenge) : paa (ved)
5. (uden for Indramningen) [i]uis : eþi :
Ves Hede el. Ed.

De 2 Ord i Linie 5 indeholder aabenbart Navnet paa det Sted, hvor Gyrd er faldet. Men hvor findes »Ves Hede?« Der er Steder nok i Danmark og Sverrig, som kan komme i Betragtning, ja, ogsaa udenfor Norden, i England eller andre Steder, hvorhen de nordiske Vikinger kom fra Nordhavet til Middelhavet, fra Dniepr til Seinen; men da Wimmer ikke kan finde noget, forsøger han en anden Løsning, der ganske vist ikke kan forsvares, nemlig »Jóms Ed«, den Ed eller Landtange, som Jomsborg ved Oderfloden skal have ligget paa. (»Ed« betyder Landtange eller »Drag«).

Det er Navnet »Sigvalde«, der faar ham til at gøre Vold paa sin egen Tydning. Sigvalde kender han

nemlig kun som Navn paa Jomsvikingernes Høvding, der deltog i Slaget ved Svold Aar 1000; han havde — efter en ganske vist upaalidelig Tradition: Jomsvikingesaga — en Søn Gyrd og en Broder Thorkild den Høje; dette vilde passe til en Broder Gyrd den Lange, men jo knap saa godt til den anden Mulighed »den lave«, men dette kunde jo ogsaa skyldes mulig Tilbøjelighed til at adskille dem fra hinanden; med andre Ord: enten han er kort eller lang, skal han være Broder til Sigvalde Jarl. Nu har Wimmer tillige den Overbevisning, at Aarhus-Stenen II med sit »østerude, da Kongerne stredes« maa være Slaget ved Svold, hvori Sigvalde Jarl som sagt deltog; derfor skal Sprog- og Runeformer ogsaa vise Samtidighed; men da nu Runeformerne paa Sjelle-Stenen tyder paa en senere Tid, kan den muligvis være lidt senere, men »ialtfald ikke senere end 1010;« men en saa snæver Datering er ganske uhjemlet.

Dertil kommer, at Sjelle-Stenens Ornamentik med det irske Mandshoved minder om Aarhus-Stenens med et tilsvarende, men mere skrækindjagende Mandshoved.

Saa kommer Dr. Lis Jacobsen med sit skarpe Søgelys for at revidere og ofte omstyrte Wimmers Paastande og vise det angribelige i hans Metode, i en Artikel i »Festskrift til Kr. Erslev«.

Hun læser i Stedet for »Gyrd lange (eller »lave«) Mand sin« : »Gyrd, Lagsmand (∴ Følgesvend) sin«, idet Wimmers Papaftryk tydeligt viser et »s«, og i Stedet for »trekia ∴ drengja = af Dreng, Krigere« læser hun »twekia ∴ tweggja = af to, eller Tweggja = Tvægges (Twæggi forekommer paa andre Sten som Høvdingnavn) — idet der tydeligt staar u- eller w-Runen.

Slutningen »Vis Hede el. Ed« lader hun henstaa uafgjort, men opstiller adskillige Muligheder for Læsningen af Runerne, der er stærkt afslidte i Toppen, blot ingen Mulighed for »Jóms Ed«.

Det rimeligste synes at være, at der staar »Ves Hede« eller »Ves Ed«, idet Runetegnet Nr. 1 her opfattes som Rammestreg; naar Linien ikke slutter med

Rammestreg, men med Skilletegn, kan det skyldes, at der før Skilletegnet staar et »i«, hvad der kunde give Anledning til Forveksling.

»Ves« eller ældre »Vese« (oldnord. veisa) betyder »Sump, Morads«; særlig synes det brugt om en lav Sænkning med Vandløb, som Regel en oprindelig Sø, Fjord eller Bugt, og findes i mange danske Stednavne, hyppigst i Formen »Vis« i Visby, Visborg (paa Samsø Vesborg, nu »Vestborg« Fyr) og Vistoft; uden Efterled findes det i Vis Herred Nord for Flensborg, og i Ves, Øst for Flensborg.

Rimeligst synes det her at antage, at der menes »Ed« : Landtange, »Drag«, og ikke »Hede«, som Dr. Lis Jacobsen foretrækker, idet h ofte bortfalder i Sammensætninger og foran Vokal (f. Eks. lantirði for lanthirði paa Egaa St.). Da der er Skilletegn mellem »Ves« og »Ed«, kan Navnet formodentlig ikke opfattes som et sammensat Ord.

Hvor har vi da eller kan antages at have haft et »Ves Ed« i Vikingetiden?

Det kan antages, at vi har haft dette i det »Ed« (on. eið), nu det »Drag«, der forbinder Mols med Helgenæs og hovedsagelig ligger i Vistoft Sogn, som det kan siges at udgaa fra. Vistoft (14. Aarh. Westoft) maa anses for at være en senere Bebyggelse ligesom alle Stednavne paa -toft. Som Gunnar Knudsen har paavist (Stednavne paa Mols), har det Navn af den store »Vese«, der skyder sig ind fra Knebel Vig, og rimeligvis har denne givet den sydlige Del af Mols Navn, derfor ogsaa den Landtange, der skyder sig ud derfra.

Men melder Historien noget om Kamp her? Ikke den danske, navnlig Sakse, men den norsk-islandske i Snorres Magnus d. Godes Saga (Kap. 33), hvor der fortælles om et Søslag ved Helgenæs mellem Magnus d. Gode og Svend Estridsen. Nu var Helgenæs rimeligvis det eneste Stednavn her, der var Nordmænd og Islændinge bekendt; men har Slaget staaet i Begtrup Vig eller Ebeltoft Vig mellem Mols og Helgenæs, vilde Navnet »Ves Ed« ligge Danske nærmere. Det kunde maaske ogsaa tænkes, at Stedbetegnelsen »Ves

Ed« var valgt, fordi »Slaget ved Helgenæs« var kendt som et Nederlag.

Det er naturligvis kun en Gisning, som dog nærmer sig stærkt til en Hypotese, en begrundet Formodning — alt forudsat, at der staar »Ves Ed«. Vi vender tilbage til Snorres Beretning i Fortsættelse af det tidligere anførte. Efter at Magnus havde slaet Venderne paa Lyrskov Hede d. 28. September 1043 og Svend (Estridsen) paa Aarhus Bugt d. 18. Decbr. s. Aar, var der Fred den senere Del af Vinteren.

»Da det led paa vaaren (1044), for Magnus med sin hær nord i Norge og dvælte der meget længe om sommeren.

Men da Svein (Estridsøn) spurgte det, da red han straks ud til Skaane og havde en stor hær fra Sveavælde. Skaaningerne tog vel imod ham, og han fik da mere folk. Siden for han ud i Sjælland og lagde det under sig, ligesaa Fyn og alle øerne. Men da Kong Magnus spurgte det, samlede han hær og skibe og styrede siden syd til Danmark. Han spurgte, hvor Svein laa med sin hær, og Kong Magnus for da imod ham. Deres møde var der, som heder Helganes, og det var henimod kvelden. Men da kampen tog paa, havde Kong Magnus færre mænd, men større og bedre rustede skibe. Saa siger Arne Jarleskald:

Vidt har jeg hørt, at det heder
Helganes der, hvor Kongen,
den vidkjendte ulve-mætter,
ødede havhester mange.

I førstningen Rygernes leder (∴ Magnus)
lod mændene føre
Skjoldene sammen; hele
høstnatten slaget vared'.

Kampen var skarp, men da det led paa natten, blev det stort mandefald. Kong Magnus skød hele natten haandskud; om det taler Tjodolv:

Der som Helganes heder
har faldt for spydene
Sveins mænd (saarede
Svendene sank i døden).

Det er snart at sige om dette slag, at Kong Magnus fik seier, men Svein flyede. Hans skib var ryddet langs stavnene; og alle Sveins andre skibe var ryddede.

Saa siger Tjodolv:

Ud af sit øde Skib
ilede jarlen fra Kampen,
dengang Magnus sperred'
modigt Svein veien.

(Naar det her af en samtidig siges, at Magnus spørrede Svend Vejen, kan det formodes, at Svend har været paa Vej til Aarhus, hans tidligere Stabelplads, men af Magnus tvinges ind i Ebeltoft Vig eller Begtrup Vig — i begge Tilfælde ved Draget, Ves Ed).

»Der faldt mange af Sveins mænd, Kong Magnus og hans mænd fik meget hærfang.

Saa siger Tjodolv:

Fagre vaaben fik jeg
(forud til Kvinden jeg spaaed').
Der vandt jeg hjelm, da den haarde
hærkonge bankede Daner.

Svein flyede da op i Skaane og alle hans mænd, de som kom unda, men Kong Magnus og hans mænd fulgte de flygtende langt op paa land«.

Svend flyer til Sveakongen, medens Kong Magnus hærger Falster og Fyn.

Tre Søslag holdt Kong Magnus med Svend Ulvson (Estridsøn): ved Re (ϝ: Rügen), ved Aaros (Aarhus) og ved Helgenæs (Ves Ed?) og vandt Sejr i dem alle, antagelig derfor nævnes de ikke hos Sakse. Først ved Magnus's Død (1047) bliver Svend Konge over Danevælde.

Det vilde være rimeligt, om disse to vigtige Søslag ved Aarhus, som Svend Estridsen aabenbart har valgt til Udrustningssted for sin Flaade og vel særlig med Egnens Mandskab, og hvor han (i Djursland?) havde sin vigtigste Støtte i Høvdingen Torkel Gøysa, havde efterladt sig Minder i Egnen; som saadanne mulige Minder opfattes altsaa her Aarhus-St. II og Sjelle-St., skønt det ogsaa for Sjelle-Stenens Vedkommende maa

siges at være meget svagt begrundet, selvom Sprog- og Runeformer støtter en saa sen Datering — da Stednavnets Utydelighed tillader adskillige andre Muligheder, navnlig *Ves Hede* (Hede 3: skovløs Slette) f. Eks. i *Vis Herred*, bevaret i »*Vis og Lundtofte Herreder*« og i *Visgaarde ved Tinglev Sø*, hvor det mærkelige *Olmersdige* (Oldemorsdige) begynder; dette synes at have haft militært Formaal, selv om vi ikke af den læselige Del af Indskriften med Sikkerhed kan slutte til et Slag.

Udenfor Danmark kan tænkes paa *Visby* paa *Gotland*, hvor »*Visby Slätt*« i Vikingetiden maa antages at have heddet »*Vis Hede*«, som *Landsbyen Hejdeby* viser. Iøvrigt henvises til Afhandlingen om »*Vejlby Stednavne*« i *Aarh. Stifts Aarbøger 1931 S. 90—91* dog med den Tilføjelse, at en oprindelig »*Vese*« ved *Visby* nu synes at kunne paavises, og at Navnet snarest maa antages at være overført fra *Sverrig*, med andre Ord, at *Visby* er en oprindelig svensk Koloni, idet Formen »*Vis*« af »*vese*« ogsaa findes i *Sverrig*; *Hellquist* nævner et fornsvensk *Wiisby* i *Råda sn. Södermanland*; hertil kommer, at gotnisk har Ligheder med Dialekten i denne Provins; desuden kan et oprindeligt »*Vi*« ved denne »*Vese*«, som Traditionen hævder saa stærkt, have paavirket Navnet fra *Väs(e)by* til *Visby*.¹⁾ Endelig kan Fristelsen til at forklare *Visby* ved »*Vi*« have været lige stærk o. 1250 som nu.

Om *Kampe* paa *Gotland* taler *Gutesagaen Kap. 2*: »*Mange Konger stredes paa Gotland, medens det var hedensk*;« en skaansk Runesten *Fuglie-St. I* taler om en *Øgøt*, der døde paa *Gotland*; men formodentlig ikke i *Kamp*. Det maa formodes, at der paa *Sjelle-St.* er Tale om *Kamp*.

Hvis man forlader Tydningen »*Ves Hede* eller *Ed*« for at optage andre Tydninger af *Runerne Nr. 1* (før opfattet som *Rammestreg*) og af *Nr. 3*, fremkommer

¹⁾ *Viborg* i *Finland*, der i anførte Afhandling nævnes i denne Forbindelse som »indført« fra Danmark, maa vist snarere opfattes som opkaldt efter den *Vig* (»*Viborgska Viken*«), hvorved en *Borg* blev anlagt af *Torgils Knutsson 1295*.

Muligheder som »Tvis Hede« ved Holstebro, der dog 1163 kaldes »Tvissel« efter det der opførte Kloster, og Lygs Ed mellem Livø Bredning (hos Snorre Lusbreið af Lyg = Livø) og Jammerbugten, det »Eid« hos Snorre, hvorover Harald Haarderaade 1061 trak sine Skibe; endelig er der Wimmers »Joms Ed«, der dog synes at have mindst Sandsynlighed for sig, da Runetegn Nr. 3 ikke giver Mulighed for »m«, selvom ogsaa Magnus d. Gode udbød en dansk Skibshær til Erobringen af Jomsborg 1043, hvilken Begivenhed Wimmer jo ikke tænker paa.

En Undersøgelse i England har været uden Resultat, og Stednavnet paa Sjelle-St. vil rimeligvis ligesom det formodede paa Aarhus-Stenen II altid forblive en Gaade; derfor er Undersøgelsen heraf ikke unyttig, da adskilligt Stednavnestof kan fremdrages, som her er forsøgt, og nye Problemer rejses.

Paavisningen af, at »Draget« rimeligvis i Vikingetiden har heddet »Ves Ed« kan saaledes siges at være mere betydningsfuld end Muligheden for, at dette Stednavn findes paa Sjelle-Stenen, og at det sigter til Sølslaget ved Helgenæs.

Et mere sandsynligt Minde om det kortvarige »Norskevælde« i Danmark, har vi maaske i en anden Runesten i Aarhuseggen, nemlig

Egaa-Stenen.

Denne Sten blev opdaget 1814 i et Stengærde i Landsbyen Egaa. Den blev senere udtaget og opstillet i Nationalmusæet.

Indskriften lyder:

alfkil : uk : hns : suniR × risþu : stin : þansi : ift
Alfkell og hans Sønner rejste Sten denne efter

|| mana : sin : frinta : þans × uas · lantirþi : kitils :
Manne sin Frænde, som var Landhyrde Ketil

þis : || nuruna.
den Norskes.

I olddansk Sprogform:

AlfkeU ok hans syniR r sþu st n þannsi  ft Manna
sinn fr enda, þannn was landhirði Ketils þess norr na.

Naar Wimmer sætter Stenen til Begyndelsen af 11. Aarh., er den formodentlig adskilligt yngre, snarere fra sidste Halvdel, selvom den ikke synes at have »stungne« Runer, som der overhovedet kun er Anvendelse for to Steder.

Hvem »Ketil den Norske« har været, er ikke godt at sige; under dette Navn maa han have været kendt paa Egnen, og det kunde da ligge n r at antage, at han har været en af de Nordmænd, som Magnus d. Gode, efter Snorres Beretning, satte for Landsstyret i Danmark efter S slaget ved Aarhus, eller en af de misfornøjede Nordmænd, som under Harald Haarde-raade søgte til Svend Estridsen i Lighed med Finn Arnason, der fik Jarled mme i Halland for at være »til Landeværn mod de Norske«, og Hakon Ivarsson, der fik en lignende Stilling som »Landeværnsmand mod Vikinger«, især Vender og Kurer; Ketil den Norske kan endelig være dansk, men af norsk Slægt, der har bosat sig paa Egnen, og i alle Tilfælde en mægtig Mand, siden han har en »Landhyrde« i sin Tjeneste.

Ordet »Landhyrde« (oldn. landhirðir) ligger efter Johs. Steenstrups¹⁾ Mening fjernt fra Landbrug og b r vist rettest gengives ved »Politimester, Overopsynsmand«; mon ikke »Landfoged« vilde dække denne Betydning? Steenstrup sammenstiller det med Sagaernes landg zlumaðr, landvarnarmaðr  : Landeværnsmand, men mener, at Egaa-Stenens »Landhyrde« kunde pege paa en Stilling hos en Privatmand. Det tyder paa en privat Stilling, hos en Privatmand eller offentlig Person, et privat Tjenesteforhold; men i saa Tilfælde vilde vel Wimmers »Godsbestyrer« ikke kunne forkastes, tilmed da Steenstrup i ovennævnte Afhandling om Runestenenes »Landmand« overfor

¹⁾ Efter St. betyder oldn. f hirðir »Skatmester«, og ikke — som man kunde tro — »Godsforvalter«.

Lis Jacobsens Opfattelse af »Landmand«¹⁾ som »Landsmand, Mand fra Landet ∴ Landsdelen eller Egnen« hævder, at der maa tages mere »Hensyn til Besiddelsen af Jordegods eller Adkomst til at arve saadant, hvorpaa det gamle Samfund lagde saa stor Vægt«.

Hvis »Landhyrden« Manne skulde være det samme som »Landeværnsmanden« Manne, hvad skulde saa Ketil den Norske være, der har ham i sin Tjeneste? Aabenbart nærmest Konge, da det var Konger, der havde Landeværns mænd.

Derimod kunde Manne være Landhyrde hos Ketil den Norske som Landeværnsmand under Svend Estridsen eller Landsstyrer (∴ Landsdelstyrer) under Magnus d. Gode.

I alle Tilfælde maa Ketil den Norske have været en mægtig Mand i Danmark, enten han saa har været i Magnus d. Godes eller Svend Estridsens Tjeneste, under Norskevældet eller Danevældet.

Saa bliver Spørgsmaalet — betyder »Landhyrde« en, der bevogter en Landstrækning (Landsdel), eller en, der vogter eller varetager Land i Betydningen Jordegods? Sandsynligvis det sidste, maaske begge Dele, hvorfor det her foreslaas gengivet ved »Landfoged«.

En Hjælp til Forstaaelsen af Ordet »Landhyrde« kan vi maaske finde i dets Forhold til Ordet »drotning« (Hunkøn af en »drotten«), idet Ordet »Landhyrde« foruden paa Egaa-Stenen ogsaa findes paa Ravnkilde-Stenen (Aars Herred, Aalborg Amt), hvorpaa der med Erik Moltkes og Lis Jacobsens Rettelser af Wimmers Læsning (Lis Jacobsen: Nye Runcforskninger S. 8) læses:

Asser Landhyrde Køgis Søn ristede
Runer disse til Asbod Drotning.²⁾

Hvis Indskriften efter Dr. Lis Jacobsen kan tidsfæstes til Slutningen af det 11. Aarh. snarere end til

¹⁾ Acta Philol. Scand. I, 3—14, 1926.

²⁾ Læsningen Asbod i Stedet for Wimmers »kriuth« skyldes Erik Moltke.

det 10. Aarh., bortfalder Steenstrups nedennævnte Gisning om en af Harald Blaatands Dronninger¹⁾.

»Asbod Dronning« kunde jo, som Steenstrup mener, opfattes som Titel, en fast Benævnelse, og altsaa tyde paa en regerende Dronning, og hvis en af Svend Estridsens Friller kunde komme i Betragtning som saadan, er der nok af desværre ubekendte skønne at gætte paa; ingen af hans mange Sønner var jo ægte født.

Men det turde dog være et Spørgsmaal, om »drotning« i Vikingetiden betød regerende Dronning (»Königinn«) trods Steenstrups mange og gode Argumenter for at opfatte det saaledes paa Ravnkilde-Stenen.

Særlig tvivlsomt bliver det, naar Steenstrup vil anvende denne Opfattelse paa Bække-Stenen I:

»Ravnunge-Tove og Funden og Gnyble, de tre gjorde Thyres Høj« — og Læborg-Stenen:

»Ravnunge-Tove huggede disse Runer efter Tyre, sin »Drotning«.

Naar »drotning« i Gutalag (o. 1250) betyder »Ejer af Trælle«, kan dette være en speciel Anvendelse af Ordet i dets oprindelige og almindelige Betydning af »Herskerinde« i hendes Forhold til Folk i hendes Tjeneste, ikke blot Trælle, men ogsaa f. Eks. »Landhyrder«, Bryder o. l. — Der er jo overhovedet et tomt Rum mellem Runestenene og Landskabslovene, der gør en Forbindelse vanskelig.

Læborg-Stenens »drotning« tyder — ligesom Ravnkilde-Stenen ogsaa kan gøre det — paa et Herskerindeforhold til dem, der rister Runer for hende, og som formodentlig har været kunstfærdige Trælle, eller dog undergivne, ikke Undersaatter; ganske ligesom hin Sote, der paa Glavendrup-Stenen ristede Runer for Alle Sølv, »drotten sin«, aabenbart »sin Herre«. Der synes ikke at være tilstrækkeligt Grundlag for at henføre disse to sydjydske Sten til en Dronning, endside en bestemt Dronning, nemlig Tyre paa

¹⁾ For at faa Wimmers mærkelige Navn til at passe paa en »Dronning«, formoder Steenstrup i »Festskrift til Kr. Erslev en mulig Fejrlisting for »Kurith« ☉: Gyrith, en af Harald Blaatands Dronninger.

Jelling-Stenene, ialfald ikke den Nødvendighed, som Steenstrup synes at finde; men der er naturligvis Mulighed for, at Tyre tillige kan være Dronning; om det saa maa antages at være Jelling-Tyre, maa vel bero paa Tidsfæstelsen, hvorom Dr. Lis Jacobsen ventelig vil udtale sig.

Ligger det saa ikke nærmest at antage, at »drotning« virkelig betyder »Herskerinde«, som Wimmer mener i Ravnkilde-Indskriften maaske tillige »Dronning«), der har forskellige undergivne fra højere staaende »Landhyrder« o. l. til de lavest staaende Trælle?

At disse Runeristere og »Højgørere«, som til Forskel fra de fornemme ikke »rejser Sten efter« nogen, skulde have udtrykt et undersaatligt Forhold til Landets Dronning, som Steenstrup synes at mene, synes ikke at stemme med Runeindskrifternes hele Karakter, hvor det personlige Forhold til de afdøde synes saa fremherskende.

Egaa-Stenen synes at vise, at en »Landhyrde« ikke godt kan svare til eller være det samme som en »Landeværnsmand« (jfr. Dr. Lis Jacobsen i »Nye Rune-forskninger« S. 8 i Tilslutning til Steenstrup), hvis en »Landeværnsmand« da har en saadan næsten fyrstelig Stilling, som f. Eks. de misfornøjede Nordmænd indtog hos Danekongen.

Om Ravnkilde-Stenen paa dette Grundlag kan »indlemmes i de historiske Annaler« synes saaledes tvivlsomt, hvad Dr. Lis Jacobsen i Grunden selv antyder ved sin Bemærkning (Fodnote 2, S. 8), at Betydningen af »drotning« endnu ikke kan præciseres.

Om Egaa-Stenen kan opnaa den Ære, er der her antydet en — omend svag — Mulighed for.

1907—1932.

Mange Mennesker lever i Nuets og har hverken Tid eller Tanke for andet end Dagen og Vejen; nogle lader sig hjerdtage af Drømmen om Fremtiden, som ingen kan vide noget om; men der findes ogsaa dem, der vender Blikket og Opmærksomheden tilbage mod de svundne Tider og søger at opfatte Livet i de gamle Dage gennem Syslen med, hvad der at tidligere Slægters Efterladenskaber har undgaaet Tilintetgørelse.

Hvert Slægtled maa leve sit eget Liv og tvinges til at kaste meget af det, Fædrene levede paa, overbord; men Verden har dog næppe set nogen Generation, der saa brutalt og energisk, som den vi tilhører, paa alle Omraader har revet Fortidens Bygninger ned for at bygge noget andet paa Tomterne. Denne sejrige Ødelæggelseskrig har stillet de Mennesker, der ikke hader Fortiden, den Opgave at redde, hvad reddes kan, paa den Losseplads, hvor de gamles Efterladenskaber er kastet hen i broget Virvar.

Opgaven er bleven taget op med den Alvor og Kraft, som Bevidstheden om, at den tolvte Time er inde, giver. Den, der har forsømt at opmaale og fotografere en værdifuld gammel Bygning den første Gang, han havde Lejlighed til det, og et halvt Aar efter har funden et Cementhus paa dens Plads, drager Lære. Paa mangfoldige Omraader er der reddet ikke saa helt lidt fra Lossepladsen.

Takket være dette Arbejde vil kommende Slægter have Mulighed for at trænge ind i den nu forsvundne gamle danske Folkekultur.

Et Led i Kæden af de mange forskellige Indsamlingsvirksomheder er de historiske Samfund, der i Aarhundredets første Aarti voksede op i de fleste

af Landets Amter; men disse Samfund har deres eget Præg, idet de har stillet sig en dobbelt Opgave; ikke blot »samler de Oplysninger om den stedlige Befolkning Liv og Færden i tidligere Tider«, men de søger — og dette staar først paa Programmet — »at vække og værne Sansen for Egnens historiske Minder«. De historiske Samfund henvender sig ikke blot til den altid snævre Kreds, der aktivt beskæftiger sig med Indsamlings-, Ordnings-, Publikations- og Fortolkningsarbejdet, de er er ikke blot »faglige« Virksomheder, som ingen Interesse har for Ikke-Fagmænd, men de forsøger hos ganske almindelige Mennesker at vække Lyst til Beskæftigelse med de gamle Dage ved i Tale og Skrift at give Skildringer af Livet i Hjemegnen og Forklaringer af bevarede Oldtids- og Fortidsminder. Det er en Livsbetingelse for de historiske Samfund, at Egnens Befolkning i stort Tal slutter sig til dem; og det er en Pligt for dem, der leder disse Samfund, at fremdrage Stof, der danner forstaaelige og livfulde Billede, som kan interessere mange.

De historiske Samfunds Idé blev først udformet i Ribe Amt af Stiftamtmand, Kammerherre Stemann og Forstander Schrøder, Askov; Højskolelærer Povl Bjerger, der tidligere havde udgivet Aarvog for dansk Kulturhistorie, og Pastor Richter i Vejen maa ogsaa nævnes som Medstiftere af det første historiske Amtsamfund i Danmark.

Efter det Forbillede, som Historisk Samfund for Ribe Amt dannede, blev der kort efter oprettet et Samfund i Vejle Amt. Bevægelsen bredte sig videre. 1906 opstod Randers Amts historiske Samfund og 1907 Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Den Mand, der gennem sit grundlæggende Arbejde blev vort historiske Samfunds Stifter, var daværende Biblioteksassistent, (Bibliotekar) ved Statsbiblioteket, Svend Mørk-Hansen. Han fik dannet et Udvalg, som valgte Biskop Fredrik Nielsen til Formand; men Sygdom og Død hindrede denne energiske Mand i at føre Sagen igennem; han naede dog at sætte sig et

Minde i Samfundets Navn: Historisk Samfund for Aarhus Stift. Redaktør H. V. Rasmussen blev valgt til Udvalgets Formand og under hans Ledelse blev Samfundet stiftet paa et Møde i Den folkelige Forsamlingsbygning, Østergade i Aarhus, d. 14. November 1907.

Paa det stiftende Møde — hvor Seminarieførstander Martin Kristensen, Gedved, holdt Foredrag om Aarhus Stifts Tilblivelse og Bebyggelse — og paa to Generalforsamlinger i Løbet af 1908 fik Samfundet sin Form, og de Love, der i det væsentlige gælder den Dag i Dag, blev vedtagne.

Der blev valgt en Bestyrelse paa 30 Medlemmer — der aldrig nogensinde har været samlet — og af dens Midte blev der udtaget et Forretningsudvalg paa 7 Medlemmer.

Det blev disse 7, der kom til at føre Samfundet ud i Livet og lede det gennem de første vanskelige Aar: Fabrikant L. Andersen (Kasserer), Underbibliotekar Ejler Haugsted (Formand for Redaktionsudvalget), Biblioteksassistent Chr. Heilskov, Forstander for den jydsk Handelshøjskole I. Henningsen, Sparekassedirektør M. Jakobsen, Viby, Underbibliotekar S. Mørk-Hansen, Redaktør H. V. Rasmussen (Formand). I 1924, da Lovene blev ændret, vedtoges det at kalde Forretningsudvalget Bestyrelse.

Samfundet begyndte sin Virksomhed med ca. 300 Medlemmer à 2 Kr. aarlig, og kunde i Foraaret udsende sin første Aarbog, der som alle de følgende blev trykt i De forenede Bogtrykkerier; den ligger nu i sit grønne falmede Omslag paa mit Skrivebord ved Siden af den tre Gange saa store Aarbog fra 1931; fra dens gulnede Blade stiger Minderne frem om de første Medarbejdere; Professor Wimmer, der havde sendt os Manuskriptet til den Afhandling om Aarhus-Stenen V, som senere blev trykt i »De danske Runemindesmærker IV, 216«, var meget forbitret over, at Sætteren havde normaliseret hans Retskrivning. »Hvis jeg havde vidst, at min Ortografi var bleven forandret, havde jeg aldrig sendt Dem min Afhand-

ling«, var hans Svar paa mit undskyldende Brev, men han tog den dog ikke tilbage!

Det er trist at løbe Medlemslisten igennem. De allerfleste er nu døde, men scripta manent (det skrevne Ord bevares), og de udmærkede Afhandlinger, som den lille gulnede Bog rummer, har alle bevaret deres Værdi.

D. 28. Juni 1908 fandt det første store Sommermøde Sted ved den minderige Kongeborg Skanderborgs Tomt. Mødet var, som alle Samfundets senere Møder, offentligt; for en meget talrig Forsamling skildrede Slotsforvalter Bering-Liisberg Borgens Historie.

I November talte Dr. phil. H. L. Møller i Horsens om de russiske Prinsesser, og da man i Februar-Marts 1909 over hele Landet fejrede 250 Aars Mindet om Stormen paa København, talte Kaptejn Rockstroh om »Begivenheder og Tilstande i Midtjylland under Krigen 1657—60« i Aarhus, Skanderborg, Odder og Hammel.

I 1909 var der Landsudstilling i Aarhus. Samfundets Bestyrelse havde den Plan at samle Repræsentanter for alle Landets historiske Samfund til et Møde i Aarhus og føre dem til Øm Klosters Tomt ved Mossø; men desværre maatte Planen opgives. Der var i København begyndt et forberedende Arbejde, der førte til Dannelsen af »Dansk historisk Fællesforening« (20. Nov. 1909), og der viste sig uoverstigelige Vanskeligheder for at holde den nye Sammenslutnings konstituerende Møde sammen med det af os paatænkte Møde i Aarhus; vi lod da Sagen falde og fik ikke noget Sommermøde i 1909. Derimod blev der i 1910 holdt Foredrag af Dr. phil. Gudmund Schütte i Silkeborg, Gedved, Horsens, Tørring, Aarhus, Skanderborg og Odder om »Jyllands Opdagelseshistorie og dets gamle Folkestammer« og af Dr. phil. L. Moltesen om »Klostre og Klosterliv i Aarhus Stift« i Silkeborg, Horsens og Aarhus og ⁸/₁₆ 1911 af Bågø om Normannerne.

Ved Siden af Aarbogen, der er bleven udsendt regelmæssigt hvert Foraar, og hvis Indhold der nedenfor gives en Oversigt over, og Foredragsvirksomheden fik Samfundet en særlig Opgave: Arbejdet i Fællesskab med Nationalmuseet paa Øm Klosters Tomt.

Ophavsmanden til dette Arbejde var nu afdøde Fabrikant (Klokkestøber) L. Andersen. Ligesom Cato Major i sin Tid sluttede ethvert Indlæg i Debatten i det romerske Senat med at raade til at ødelægge Karthago, saaledes tog Andersen ikke Ordet i vore Forretningsudvalgsmøder uden at foreslaa, at der skulde gøres noget for Øm Kloster; han vandt straks en Forbundsfælle i undertegnede og fik Tilslutning af hele Forretningsudvalget.

D. ^{18/6}1911 samlede vi flere hundrede Mennesker i det afsides Emborg. Alt, hvad der var at se, var een muret Grav, og næppe var Vilhelm Lorenzen begyndt at tale, før et Herrens Vejr brød løs; vi maatte søge Ly i det lille Forsamlingshus og naaede ud paa Eftermiddagen til Rye, hvor baade Lorenzen og gamle Bågå fra Testrup talte i Kirken. Ved Fællesspisningen blev det foreslaet af Dr. Isager og Forstander Bording, at Samfundet skulde søge at erhverve et Stykke Jord og rejse en Mindesten for Øm Kloster i Emborg. Som et haandgribeligt Udtryk for Tilslutning virkede en halv Snes blanke Sølvtokroner, der pludselig laa paa Bordet foran min Plads.

Nu skred vi til Handling; der blev foretaget en Indsamling; i Oktober købte vi det Stykke Jord, hvor senere Kirketomten kom frem; der blev forhandlet med Direktøren for Nationalmuseets anden Afdeling, Dr. phil. Mackeprang, som paa Historisk Samfunds Initiativ satte en planmæssig arkæologisk Undersøgelse i Gang paa den Grund, Samfundet havde erhvervet; det blev Arkitekt C. M. Smidt, der kom til at lede Udgravningen. Da han tog fat i 1912, vidste man intet om Øm Klosters Størrelse og Bygningernes indbyrdes Beliggenhed. Han har fremgravet først Kirkens Fundamenter og derpaa en væsentlig Del af Klosters, saa at man nu kender Klosters Plan i alle Enkelt-heder.

Nationalmuseet har gennem Arkitekt Smidts Arbejde løst en betydelig arkæologisk Opgave.

Historisk Samfund har i Øm arbejdet Haand i Haand med Nationalmuseet; men dets Arbejde ligger paa andre Omraader. Ved Køb af Grund, først Kirke-

tomten, senere, takket være Ingeniørerne Alexander Foss og Poul Larsen samt Konferensraad Vilh. Jørgensen, Klostertomten, har det gjort Undersøgelsen mulig. Efter Udgravningen har det i Samarbejde med Arkitekt Smidt hæget om de fremdragne Fundamenter, har sørget for, at de ligger tilgængelige og forstaaelige for hvem der vil forstaa, og har ved Regulering og Plantning efterhaanden faaet en beskeden Ruinpark til af vokse op som Ramme om Bygningsresterne.

I Klosterhuset, som er bygget efter Arkitekt Smidts Tegning, opbevares Fund fra Tomten: Formsten, Mønter og meget andet, og de to af Dr. med. Isager identificerede Skeletter af Abbed Jens og Bisp Peder Elaf-søn. Foran det har Apoteker Lind anlagt en Klosterhave, hvor der kun vokser Planter, som man ved, Munkene har brugt.

Samfundet bragte i Aarbogen 1912 en dansk Oversættelse af Øm Klosters Krønike ved Museumsinspektør Jørgen Olrik, Saksens Oversætter, og to Gange har det stævnet til Møde i Øm: 1917, da Udgravningen af Kirken i det væsentlige var afsluttet, og 1923, da Klosters Fundamenter var draget frem og Klosterhuset bygget. Begge Gange gjorde Arkitekt Smidt Rede for Udgravningens Resultater, og 1917 paaviste Dr. Isager ved Hjælp af Krøniken, at et nylig fundet Skelet af en Kæmpe med læderet venstre Skulderblad maa have tilhørt Abbed Jens, der under Borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel blev haardt saaret i den venstre Skulder.

Da Arbejdsmarken paa Øm Klosters Tomt var taget under Kultur, faldt Historisk Samfunds Virksomhed i Leje. Der er i de følgende 20 Aar bleven arbejdet jævnt og støt efter tre Linier. Gennem Aarbogen er Resultaterne af lokalhistorisk Forskning i Aarhus Amt bleven fremlagt for Offentligheden, gennem Foredrag og Udflugter til historiske Steder har vi søgt at »vække og værne Sansen for Hjemstavnens Fortid«, og ved vor Part af Arbejdet i Øm har vi stræbt efter at gøre det arkæologiske Udbytte til Hvermands Eje og bevare Mindet om Middelalderens Munke.

Vi har maattet samle vore Kræfter om disse tre Opgaver og har kun lejlighedsvis taget andet Arbejde op. I Femhundredaaret for Dronning Margretes Død 1912 vedtoges det paa Forslag af Dr. Grauer at rejse en Sten i Riis Skov til Minde om, at den store Dronning sikrede Borgerne Besiddelsen af Riis Skov. I September 1913 blev det smukke Mindesmærke, hvis kunstneriske Udformning skyldes Arkitekterne Høeg Hansen og Kaj Rasmussen, afsløret (Se S. 253). Bibliotekar Haugsted holdt Foredrag om Dronning Margrete, Fru Nicoline Kirkegaard foretog Afsløringen, og der blev sunget en Kantate af Dr. v. Holstein Rathlou.

I 1925 modtog Samfundet en Opfordring til at lede Indsamlingen til Nationalmuseet i Aarhus Amt. Der blev dannet en Komité med Samfundets Formand i Spidsen og Bankdirektør Bech som Kasserer, og gennem en Mængde Komitéer, der lededes af Medlemmer af Historisk Samfund rundt om i Amtet, blev der indsamlet et betydeligt Beløb (over 23,000 Kr.), desuden blev der gennem Komitéen indbetalt ca. 8000 Kr., som kom ind ved en stor Folkefest paa Kalø.

Vort Arbejde har i Aarenes Løb vunden nogen Tilslutning. Mange ivrige Medarbejdere har meldt sig til Aarbogen; vi har stadig haft Stof liggende fra det ene Aar til det andet. Medlemstallet var i nogle Aar stillestaaende, mellem 500 og 550, men i 1916 begyndte det at stige, og det har været stadig stigende, til det i 1929 naaede 1482, siden da har der været en lille Tilbagegang, som forhaabentlig er forbigaaende. I Jubilæumsaaret skulde vi gerne naa de 1500, og det kan vi let, hvis blot vore Medlemmer vil hjælpe os. Det er forbavsende faa, som hidtil har sluttet sig til os i de tre Byer Aarhus, Horsens og Silkeborg; i Skanderborg er der forholdsvis flere; men vor Hovedstyrke er Landboer.

Medlemsbidraget var indtil 1919 2 Kroner. Skønt Trykningsudgifterne var steget til det tredobbelte, blev Kontingentet kun sat op til 3 Kroner, et meget ringe Vederlag for den Aarbog, vi udgiver.

Samfundet har modtaget aarlige Tilskud fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amter, fra Aarhus, Hor-

sens, Silkeborg og Skanderborg Kommuner samt fra Arbejdersparekassen, Spare- og Laanekassen og Landbo-sparekassen i Aarhus; for disse kærkomne Gaver, der har ydet en god Støtte til Virksomheden, og for de Bidrag i Penge og Naturalier, der fra mange Sider er modtaget til Arbejdet i Øm, er vi megen Tak skyldig. Det har været en stor Opmuntring at mærke, at der er Mennesker, som interesserer sig for vort Arbejde og med Glæde har hjulpet os; og vi haaber, det maa blive ved.

Samfundet har nemlig ingen Penge i Sparekassen. Vi har ment, at det er vor Pligt at arbejde med de Penge, der er bleven os betroet, paa Løsningen af vore tre Opgaver: Aarbogen, Møderne og Øm, og vi overlader trygt vore Medlemmer at skønne om, hvorvidt de har anbragt deres Penge forsvarligt.

I 25 Aarbøger er Aarhus Amts Fortid bleven belyst fra mange Sider, Som det ses af nedenstaaende Oversigt over Indholdet, spænder Afhandlingerne fra den fjærneste Oldtid til Midten af det 19. Aarhundrede. Alle Amtets Egne er behandlede og mange Sider af Befolkningens Liv er skildrede.

1908. 96 S.

Martin Kristensen: Aarhus Stifts Tilblivelses- og Bebyggelses-Historie.

Ludv. F. A. Wimmer: Den sidst fundne Runesten i Aarhus.

Chr. Heilskov: Træk af Livet i Skanderborg.

Poul R. Povlsen: Damsstenen.

Chr. Axel Jensen: Thestrup Epitafiet i Maarslet Kirke.

Ejler Haugsted og A. J. Gejlager: Hoveriet paa et østjydsk Gods.

1909. 124 S.

Bering Liisberg: Skanderborg.

Jakob Lykke: »Heksemordet« i Brigsted.

Chr. Axel Jensen: Claus Cortsens Gaard i Horsens.

Evald Tang Kristensen: Tovstrup By og dens Beboere.

N. Ø. Lassen: Sagn og Minder fra Aarhus-Silkeborg-Egnen.

1910. 148 S.

K. C. Rockstroh: Samsø under Svenskekrigen 1657—60.

Chr. Heilskov: Gamle Indskrifter i Horsens.

Jakob Lykke: En Tiendestrød i Voer og Nim Herreder.

Bering Liisberg: Det ældste Aarhus.

A. J. Gejlager: Uddrag af Provst Schmidts Optegnelser om Væhr og Nebel Sogne 1771—99.

1911. 152 S.

- Peter Holm*: Om Jægergaarden i Aarhus og dens Omgivelser.
Jakob Lykke: Paa Jagt efter Brændevinstøj.
Jakob Lykke: Smaatræk fra Treaarskrigens Tid.
Johs. Malling: Har der eksisteret en Frue Kirke i Horsens?
Torkil Baumgarten: Aarhus-Familier i ældre Tid.
C. J. T. Thomsen: Af Aarhus Hospitals Historie.
Frands Holm: Fra min Hjemstavn og min Slægt.
P. Martinussen: Af Bjerre Herreds Fortid.

1912. 160 S.

- Øm Klosters Krønike, oversat af *Jørgen Olrik*.
I. Bye-Jørgensen: Krigstilstanden paa Samsø i Aarene 1807-14.
N. Friis: Erindringer fra Krigsaaret 1849.
Johs. Malling: To Præster.

1913. 188 S.

- Chr. Heilskov*: Fordums Landeveje og Rejseliv i Aarhus Amt.
I. Bye-Jørgensen: Svend Fælding.
Frands Holm: Om Præsterne i Vellev i Houlbjerg Herred til O. Flensborg.
Johs. Malling: Om de nedrevne Kirker i Hads Herred.
Torkil Bamgarten: Kronprindsens Klub.
Cathrine Fogtmann: Nogle Minder fra Treaarskrigen.

1914. 172 S.

- Kr. Carøe*: Mads Weis.
Martin Kristensen: En Skoleholder i Overby afsættes og maa sættes ud af Skolen ved Rettens Hjælp 1791.
Torkil Baumgarten: Det forenede dramatiske Selskab i Aarhus.
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.
Chr. Heilskov: Tilføjelser og Rettelser til Afhandlingen om Landeveje i Aarhus Amt

1915. 204 S.

- H. L. Møller*: Slægtshistorie fra Rodstenseje og Rantzausgave.
Johs. Malling: Af Hundslund Kirkes Historie.
Rasmus Bording: Fra Træskoegnen.
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.
Peder Eeg: Harlev Kirkes Jorder og Genete Craigengelt.
Ejler Haugsted: Familien Marselis' Komme til Danmark.
Th. Sørensen: Nogle Erindringer om Stiftamtmand, Dr. phil. Regensburg.
Kr. Carøe: Tilføjelser og Rettelser til »Mads Weis«.

1916. 200 S.

- Joakim Larsen*: Landsbyskolerne i Aarhus Stift.
Martin Kristensen: Seminariet paa Samsø og Ordningen af Samsø Skolevæsen.
Torkil Baumgarten: Færgeløbet mellem Aarhus og Kalundborg.
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.

- J. P. Wummen*: Efterretninger om Karup Sogn i Lysgaard Herred.
Karl Rasmussen: »Oprøret« i Skanderborg Amt 1791.
1917. 148 S.
R. Mortensen: Skovplantningerne paa Hederne før Dalgas.
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.
L. Lassen: Dagbogsoptegnelser fra Treaarskrigens Tid.
Ejler Haugsted: Om Undersøgelser i Grunden under Marcus Bechs Gaard.
Th. Madsen: Uddrag af Aarhusbispens Hygoms Visitatsbetretninger.
Chr. Heilskov: Ry Mølle (Glentholm).
S. Elkjær: Ulovlig Skovhugst i Rask Skov.
J. Th. Rübner Petersen: Minder fra den sidste Krig.
C. Klitgaard: En strandet Handelsvedtægt for Horsens.
C. Klitgaard: Bøn om Jærtegn.
Ejler Haugsted: Et middelalderligt Fundament i Viby.
1918. 152 og 36 S
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.
A. Ravnholt: Johann Christian Bredefeldt.
Hans Knudsen: Framlev Herreds Sendemænds Tov.
F. Kerff: Øm Klosters sidste Dage.
Rasmus Bording: St. Søren i Rye.
Sigurd Elkjær: Nedbrudte Kirker i Aarhus Amt.
Fred. Sørensen: Nogle Barndoms minder fra 1864.
J. Lassen: Lærer L. Lassens Livserindringer.
Chr. Heilskov: Historisk topografisk Tidsskrifts Index for Aarhus Amt.
1919. 204 S.
S. Nygård: Det Skanderborgske rytterdistrikt.
Fr. Kerff: Vor Kloster.
Thorvald Madsen: Af Hans Brøchners Optegnelser.
A. Ravnholt: N. P. Schøler.
C. M. Smidt: Kapellet ved Brestenbro.
A. J. Gejlager: Skolevæsenet i Væhr og Nebel Sogne.
Ejler Haugsted: Silkeborg som Bispeborg og Krongods.
Hans Knudsen: Videbrev.
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.
Evald Tang Kristensen: Af en gammel Provstebog.
1920. 156 S.
A. Tuxen: Poul Vendelbo Løvenørn som Stiftamtmand i Aarhus 1726—30.
L. Andersen: Et Overfald paa Aarhus By og Havn fra Sø-siden i Svenskekrigen 1657—59.
Chr. Heilskov: Hjelslev Herred.
Hans Kjær: Lidt om Aarhusegnens Arkæologi og »Røverhøjen«.
Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.
Rasmus Mortensen: Fra Hids Herreds Fortid.

1921. 156 S.

Chr. Heilskov: Hjlemslev Herred.*S. Leth Danielsen*: Fra Harlev Sogn i gamle Dage.*A. J. Gejlager*: Særlige Industrier i Væhr Sogn.*Sigurd Elkjær*: Fattigvæsenet i Hvirring-Hornborg 1769 - 1814.*J. Bye-Jørgensen*: Fra Stavnsbaandets Dage paa Samsø.*Hans Birkelund*: Rørth Bymænd contra Nølev Skoleholder.*Hans Knudsen*: Fra Holbergtidens Horsens.*Aage Simonsen*: Voldsteder i Horsensegnen.*Ejler Haugsted*: Lidt om Bomærker.

1922. 204 S.

H. L. Møller: Englænderne paa Gyllingnæs.*Viggo J. von Holstein Rathlou*: Svend Fælding.*Hans Knudsen*: Fra Holbergtidens Horsens.*Edu. Egeberg*: Linaa Sogn i gamle Dage.

1923. 144 S.

Chr. Heilskov: Hjlemslev Herred.*Alex. Foss*: Geografisk Studie.*H. L. Møller*: Efterslæt til »Englænderne paa Gyllingnæs«.*R. Bastrup*: Major Andreas Bornich og hans tre Hustruer.*Hans Birkelund*: Fra Hads Herred i Christian VII's Tid.*Sigurd Elkjær*: To Voldsteder i Nim Herred.*Ejler Haugsted*: Udgravningerne paa Bispetorvet i Aarhus.

1924. 156 S.

Niels Asbæk: Pottemageriet paa Sorringegnen.*Edu. Egeberg*: Linaa Sogn i gamle Dage.*Sigurd Elkjær*: Præsten Ove Hansen Guldberg.*P. Horn*: Vejerslev Birk til ca. 1660.*Gottlieb Andreas Jensen*: Barndoms minder fra Aarhus i Fyrreerne.*Gustav Rud*: Oldtidsminder i Viby Sogn.

1925. 168 S.

Edu. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.*Chr. Heilskov*: Hjlemslev Herred.*Johannes Tholle*: Omkring Astrup Præstegaard.*Sigurd Elkjær*: Nim Herreds Præster 1576—1660.*Otto Smith*: En Laugssamling for 100 Aar siden.*A. E. Bryndum*: En Skanderborg Ladegaards Slægt.*J. T. Lundbye*: Vejenes Udviklingshistorie.*H. Birkelund*: Om Træden Kirke.*G. A. Jensen*: Erindringer fra min Skoletid.

1926. 220 S.

Aug. F. Schmidt: Helligkilder i Aarhus Amt.*N. A. Jensen*: Bondeliv i Hads Herred.*Johannes Tholle*: Havebrug i Jylland i gamle Dage, særlig i Aarhus Amt.*H.*: Af min Faders Historie.

H.: Barndoms minder fra 1864.

H. J. Hanelius: Minder om Pramfarten paa Gudenaas.

Aage Simonsen: En Udgravning i den gamle Bydel i Horsens.

Emanuel Sejr: Dr. jur. Morten Børup.

C. M. Smidt: Borgholm og Klosterø.

1927. 260 S.

K. C. Rockstroh: Ryttere og Ryttergods i Skanderborgegnen i det 17. og 18. Aarhundrede.

Johannes Tholle: Frihaverne i Aarhus 1827—1927.

K. Schmidt-Phiselddeck: Et Bidrag til Bogtrykkerkunstens Historie i Aarhus.

Chr. Heilskov: Hjelmlev Herred.

H. Zangenberg: Gammel Byggeskik i Aarhusegnens Bønderbygninger.

Henrik Larsen: Vejlbys Sogns Landbohistorie.

A. Eriksen: Hads Herreds Bønder taber deres Selvejerretigheder.

Ejler Haugsted: Udgravningerne paa den katolske Bispegaards Tomt, nord for Domkirken i Aarhus 1924 og 1926.

Ejler Haugsted: Skjolddelev Kirke.

Emanuel Sejr: Dr. jur. Morten Børup. Et Supplement.

1928. 216 S.

Edv. Egeberg: Linaas Sogn i gamle Dage.

S. N. Schougaard: Nogle Optegnelser om Bryrup Sogn.

S. Leth Danielsen: En gammel Slægt fra Skibby.

Aug. F. Schmidt: Sagn og Tro om Sten i Aarhus Amt.

Sigurd Elkjær: Af Degnen Herlov Dalhoffs Optegnelser.

T. Bundgaard Lassen: Uddrag af Biskopperne J. Paludan-Müllers og G. P. Brammers Visitatsindberetninger.

Emanuel Sejr: Det Wormske Familiebillede.

Ejler Haugsted: Indledningsord ved Aarsmødet.

1929. 232 S.

Chr. Heilskov: Hjelmlev Herred.

H. E. Koch: Peter Heinrich Wilckens.

Sigurd Elkjær: Af Degnen Herlov Dalhoffs Optegnelser. II.

H. Sejerholt: For hundrede Aar siden.

Hans Kau: Peder Borgsmed.

S. P. Petersen: Det offentlige Skrifte i Them Sogn.

Carl Westergaard: Stiftsprovst Ole Anchersen Secher.

Johannes Tholle: Landhusholdningsselskabets Præmieringer.

Alfred Heymann: Den jødiske Menighed i Horsens.

H. J. Hanelius: Minder fra Gjern Vestermark.

Niels Holm Fulling: Vinkældergaarden paa Domkirkegaarden i Aarhus.

Ejler Haugsted: Østbirk Kirke.

1930. 240 S.

Aage Houken: Om Aarhusegnens Stednavne.

Vilhelm Marstrand: Horsens Kirker og Præster 1532—1700.

Emanuel Sejr: En Skolemands Vandring.

August F. Schmidt: Folkeminder i Aarhus Amt.

Niels Kristensen: En Skolemand.

Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage.

En Vise om Skolemesteren i Viby.

Erik Moltke: Nytolkning af Gylling-stenen.

Biskop Peder Hygoms Visitatsindberetninger ved *Sigurd Elkjær*.

A. E. Bryndum: En Rytterbondeslægt fra Ustrup i Hylke Sogn.

T. Bundgaard Lassen: Horsens Sognekald og Skolevæsen ved Aar 1800.

Terkil Nissen: Ligprædiken over Oluf Sørensen Hovedstrup.

1931. 264 S.

Sigurd Elkjær: Præsten Søren Giessing.

Chr. Heilskov: Hjlemslev Herred.

Antho Fuglsang: Hans Hansen Rosborg.

Niels Kristensen: Søren Pedersen Hafnløf.

Regnar Knudsen: Vejlbys Stednavne.

Aage Simonsen: Vor Frelsers Kirke i Horsens.

J. Lind: Klosterhaven i Øm.

Johannes Tholle: Skanderborg Slotshave.

Søren Peder Elkjær: Slægts- og Barndomsminder fra Horsensseggen.

M. Møller: Sønder Vissing rundt.

Ejler Haugsted: Karmeliterklostret i Aarhus.

Carl Neergaard: Vejlbys Sogn i Oldtiden.

Igennem de aarlige Sommermøder og — i de senere Aar — Sommerudflugter har vi faaet Lejlighed til at sprede historisk Oplysning ud i vide Kredse og vække Interesse for mindere Steder i Amtet.

Som ovenfor nævnt holdtes vort første Sommermøde i Skanderborg 1908 og vort andet i Emborg-Rye 1911 (Se Side 241, 242).

1912 ²⁸/₆ Venge. Cand. theol. Bågå: Venge Kirke. Professor Valdemar Vedel: Cistercienserordenen.

1913 ²⁹/₆ Væhr og Stensballegaard. Lærer Gejlager: Væhr Kirke. Professor Knud Fabricius: Griffenfeld.

1914 ²⁸/₆ Vilhelmsborg. Bibliotekar Haugsted: Familien Marselis' Komme til Danmark.

1915 ²⁷/₆ Frijsenborg. Apoteker J. Lind: Lærer Schøler og Berberiskrigen. Besøg i Parken.

1917 ¹⁷/₆ Emborg. Arkitekt C. M. Smidt paaviste paa Stedet, at Øm Klosters Kirke har været en anelig treskibet hvælvet Murstenskirke af Størrelse som Løgumklosters Kirke. Dr. med. Isager paaviste, at et af de fundne Skeletter maa være Abbed

Jens, der 1249 tog sin Afsked paa Grund af stærke Smerter. Bibliotekar Haugsted talte om Aftenen i Ry Højskoles Have om Livet i Klostret.

1918 ⁰/₆ Silkeborg. Seminarielærer Jensen forklarede Fundamenterne af den gamle Bispeborg i Papirfabrikens Have. Bibliotekar Haugsted: Silkeborg som Bispeborg og Krongods. Cand. polit. Sven Røgind: Silkeborg Papirfabrik. Et Bidrag til dansk Industris Historie.

1919 ²/₆ Aakjær. Cand. mag. Vilh. Lorenzen: Aakjærs Historie. Dr. phil. v. Holstein Rathlou: Svend Fælding Viserne.

1920 ²⁷/₆ Sønder Vissing. Dr. phil. Marius Kristensen: Egnens ældste Historie og de to Runestene. Bibliotekar Haugsted: De gamle jydsk Landsbykirker fra Valdemarstiden.

1921 ²⁹/₆ Horsens. I Klosterkirken. Arkitekt C. M. Smidt: Bygningens Historie til Reformationen. Museumsinspektør Chr. Axel Jensen: Tiden efter Reformationen og Kirkeinventaret. I Bygholms Have: Chr. Axel Jensen: Byholm og Stjærholm.

1922 ²⁶/₆ Møesgaard. Bibliotekar Haugsted: Møesgaards Historie. Professor Wilhelm Andersen: Eventyret om Guldhornene.

1923 ¹/₇ Emborg. Bibliotekar Haugsted: Cistercienserordenens Grundlæggelse og Udbredelse. Arkitekt C. M. Smidt: Klostrets Bygningshistorie og Indretning paa Grundlag af de sidste Aars Udgravningsresultater.

1924 ¹³/₇ Tvillum—Gern. Ved Tvillum Kirke. Bibliotekar Haugsted: Augustinerordenen og Tvillum Kloster og Kirke. I Gern Bakker: Professor J. T. Lundbye: De gamle Veje og Færgstederne over Gudenaå.

1925 ²⁸/₆ Ristrup Skov ved »Niels Ebbesøns Eg«. Bibliotekar Haugsted: Niels Ebbesøn. Bibliotekar v. Holstein Rathlou: Tøger Reenberg til Ristrup.

1926 ²⁷/₆ Skanderborg. Æbelø. Kaptajn Rockstroh: Rytterne og Ryttergodset. Arkitekt C. M. Smidt: Kirkerne omkring Skanderborg Sø. Forevisning af Kirken og Museet.

1927 ¹⁰/₁₀ Aarhus. Forevisning af Den gamle By ved Museumsinspektør Peder Holm. Foredrag i Domkirken: Arkitekt Mogens Clemmensen: Peder Vognsens Kirke. Museumsinspektør Chr. Axel Jensen: Jens Iversøn Langes Kirke.

1928 ¹/₇ Østbirk Kirke og Urup. I Østbirk Kirke. Bibliotekar Haugsted: Kirkens Historie. I Urup Have. Haugsted: Urup gennem Tiderne. Forstander Nørgaard: Peder Skram.

1929 ²⁷/₆ Rundtur pr. Automobil i Hads Herred. Odder Kirke (Bibliotekar Haugsted), Dybvad (Haugsted), Gyllingnæs (Førstelærer Hansen), Randlev Præstegaard (Sognepræst Fryd: Blicherminder). Randlev Kirke (Haugsted).

1930 ²²/₆ Rundtur pr. Automobil i Nim og Tyrsting Herreder. Tamdrup Kirke (Bygningsinspektør Norn), Hvirring Kirke (Norn), Boringholm (Bibliotekar Haugsted).

Paa Matrups Haugsted: Matrup gennem Tiderne og Lektor, Dr. phil. Vilhelm Lorenzen: De danske Herregaardes ældste Historie.

1931 ¹²/₇, Frijsenborg (Bibliotekar Haugsted: Jernit og Frijsenborgs Bygningshistorie), Hammel Kirke: Haugsted: Kirken og Frijsernes Gravkapel. I Skoven: Haugsted: Grevskabet Frijsenborgs Oprettelse og ældre Historie. Seminarielærer Eskildsen, Tønder: Hjemstavnsfølelsens Betydning.

I Samfundets første Aar var der, som anført Side 241, bleven holdt en Del Foredrag om Vinteren paa forskellige Steder i Amtet. Da de fleste kun samlede faa Tilhørere, opgav vi denne Side af Virksomheden for en Tid, men genoptog den 1925 under den Form, at vi i Samarbejde med lokale Foredragsforeninger har ladet holde lokalhistoriske Foredrag for disse Foreningers og vore egne Medlemmer paa det paa-gældende Sted.

Det første af disse Foredrag blev holdt d. 14. November 1925 i Hammel, hvor Bibliotekar Haugsted for en meget talrig og interesseret Tilhørerkreds talte om Grevskabet Frijsenborgs Historie.

I 1926 blev der holdt 3 Foredrag: ¹¹/₂ i Odder. Dr. v. Holstein Rathlou: Svend Fælding. ⁹/₁₀ i Stensballe. Haugsted: Barndommens Land. ⁹/₁₂ i Odder. v. Holstein Rathlou: Historiske Minder i Hadsherred.

I 1927 har Dr. v. Holstein Rathlou holdt to Foredrag. ¹/₃ i Hinnerup om Hans Hansen Rosborg. ⁴/₃ i Hammel om Egnens Fortidsminder.

D. ⁸/₇ 1928 talte Bibliotekar Haugsted og Landinspektør Eriksen i Norsminde ved et offentligt Møde, som Fabrikant Alrø holdt i Anledning af, at det var lykkedes at faa Ruinen af Kysing Kirke fredet.

I 1929 holdt Skovrider Lorentzen Foredrag i Hammel og Skanderborg om Skovene i jyske Folkeminder. I 1930 talte Docent Skautrup i April i Hammel og Skanderborg om midtjyske Stednavne, og i September var Haugsted Vejleder paa en Udflugt til Clausholm og Gammel Estrup.

Af det oprindelige Forretningsudvalg fra 1907, (se Side 240), er nu kun Henningsen og Haugsted tilbage.

I 1916 afløste Haugsted H. V. Rasmussen som Formand.

Bestyrelsen, der siden 1924 bestaar af 9 Medlemmer, har nu følgende Sammensætning: Bibliotekar Haugsted (Formand), Forstander Henningsen (Næstformand), Kontorchef Berg Henriksen (Kasserer), Bibliotekar, Dr. phil. v. Holstein Rathlou (Bestyrelsens Sekretær), Kriminaldommer Hvass, Valgmenighedspræst Lykke, Odder, Gaardejer Povlsen, Tinning, Direktør Randa, Redaktør Østergaard, Brabrand.

Lærer Pihlkjær, Hasle, er Revisor, og Bogbindermester Fritz Petersen er Samfundets Sekretær, som siden 1917 har besørget Udsendelsen af Aarbøgerne.

Ejler Haugsted.

Dronning Margretes Sten.

DRONNING - MARGRETE
 LOD - GØRE - MARKSKEL
 FOR - AARHUS - BY - OG
 SIKREDE - DERVED - BOR -
 GERNE - BESIDDELSEN
 - - AF - RIIS-SKOV. - -

1412 o 1912

Historisk Samfund i 1931.

Øm Kloster. Den 1. April tiltraadte Anders Andersen Pladsen som Søren Jensens Efterfølger som Opsynsmand ved Kirkeruinen. I Løbet af Forsommeren har han foretaget en grundig Gennemgang af hele Anlægget, har plantet efter og fornyet Indhegningen.

Apoteker Lind har i Aarbogen givet en Beskrivelse af Klosterhavens Planter. Et Særtryk er til Salg hos Hans Kjær i Klosterhuset.

Sommermødet, der samlede mange Medlemmer fra Amtets forskellige Egne, blev holdt paa Frijsenborg. Deltagerne samledes i Borggaarden, hvor Bibliotekar Haugsted talte om Jernit og om Frijsenborgs Bygningshistorie. Derefter blev Hammel Kirke med Greverne Frijs' Gravkapel forevist. Efter en Kaffepavse i Ortveds Hotel, kørte man ud i Lystskoven, hvor der paa de »elysæiske Marker« blev holdt to Foredrag. Haugsted talte om Grevskabets Oprettelse og ældre Historie, og Seminarlærer Eskildsen fra Tønder holdt et varmtfølt Foredrag om Hjemstavnsfølelsens Betydning.

Generalforsamlingen blev holdt i Aarhus Museum d. 13. Juli Kl. 4. Formanden aflagde Beretning for Aaret 1930 og gennemgik Regnskabet¹⁾, der blev godkendt.

De efter Tur afgaaede Medlemmer: Haugsted, Berg Henriksen, v. Holstein Rathlou og Randa samt Revisor, Lærer Pihlkjær, Hasle, blev genvalgt. Til Suppleanter valgtes P. Smed Christensen, Hovmarken, Hinnerup, og Bogtrykker Poulsen, Kongsvang.

Efter Generalforsamlingen konstituerede Bestyrelsen sig. (Se Side 253).

Samfundet har i 1930 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amtsraad, fra Aarhus Skanderborg, Silkeborg og Horsens Kommuner samt fra Landbo-spækassen, fra Arbejderspækassen og fra Spare- og Laanekassen i Aarhus. Bestyrelsen bringer herved sin bedste Tak for disse Gaver.

¹⁾ Se Aarboeg 1930, S. 257—58, 261.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Regnskab for Aaret 1931.

Indtægt.	Kr.	Øre	Udgift.	Kr.	Øre
Kassebeholdning fra forrige Aar ..	806	10	A. Aarbogen 1931.		
Medlemsbidrag	4063	00	Trykning og Clichéer	3247,00	
Tilskud:			Forfatterhonorar	1048,50	
fra Staten	280,00				4295 50
- Aarhus Amtsråd	50,00		B. Sommermødet i Hammel .		276 50
- Skanderborg Amtsråd	50,00		C. Dansk historisk Fælles-		
- Aarhus Kommune	50,00		forening	86	08
- Skanderborg Kommune	25,00		D. Administration.		
- Silkeborg Kommune	40,00		Sekretærens Honorar	250,00	
- Horsens Kommune	25,00		Redaktionens Kontorudg.	70,00	
- Arbejdsparekassen	100,00		Bestyrelsesmøder	23,55	
- Spare- og Laanek. i Aarh.	100,00		Porto, Annoncer m. m.	186,71	
- Landbosparek. i Aarhus	50,00				530 26
	770	00	E. Forskellige Udgifter.		
Solgte ældre Aarbøger	70	32	Foredrag i Hammel	50,00	
Renter	52	80	Købt ældre Aarbøger	30,00	
			Dansk hist. Fællesf. Møde.	80,00	
			Udgravning af Karmeliter-		
			klostrets Tomt	116,50	
			Andre Omkostninger	77,20	
			Kassebeholdning	353	70
				220	18
	5762	22		5762	22

Regnskab.

Aarhus, d. 11. Marts 1932. C. Berg Henriksen.

Regnskabet gennemgaaet, befundet rigtigt og i Overensstemmelse med de vedlagte Bilag. Kassebeholdningen forevist.

Hasle, den 6. Maj 1931.

A. Pihlkjær.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>Joh. Lunddahl</i> : Koleraen i Aarhus.....	1
<i>Søren Peder Elkjær</i> : Ungdomsminder fra Horsenseggen...	21
<i>Øm Klosters Krønike</i> . Ved <i>Jørgen Olrik</i> . (2. Udgave).....	57
<i>T. Bundgaard Lassen</i> : Om Kaffedrikning blandt Almuen i Aarhus Stift.....	154
<i>Niels Kristensen</i> : Træk af Grundfør Skoles Historie.....	164
<i>A. I. Gejlager</i> : Persillekræmmere og Bondegartneri i Væhr Sogn omkring Midten af forrige Aarhundrede.....	178
<i>Vilhelm Marstrand</i> og <i>Aage Simonsen</i> : Horsens Vor Frue Kirke og Byens Anlæg.....	188
<i>Regnar Knudsen</i> : Da Konger stredes ved Aarhus og Helgenæs	211
<i>Ejler Haugsted</i> : 1907—1932.....	238
Historisk Samfund i 1931.....	254
Regnskab.....	255

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908—32 udgivet 25 Aarbøger

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets anden og tredje Side).

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Samfundets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1922—31 for 21 Kr. tilsammen (enkelte Aarbøger 3 Kr.) samt C. M. Smidt: Øm Kloster. En udførlig, rigt illustreret Beskrivelse af Udgravningerne med Plan over hele Klosteranlægget, for 1 Kr.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan abonnere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan abonnere paa de andre Aarbøger for samme Pris og kan erhverve »Fortid og Nutid«, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, for halv Pris, 2 Kr. 50 Øre om Aaret.